

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

İŞLETME PROGRAMI

**HİLE RİSKİ VE DENETÇİNİN SORUMLULUĞU: HİLE RİSKİNİN
ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA**

DOKTORA TEZİ

İDİRİS VARICI

KASIM 2011

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

İŞLETME PROGRAMI

**HİLE RİSKİ VE DENETÇİNİN SORUMLULUĞU: HİLE RİSKİNİN
ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA**

DOKTORA TEZİ

İDİRİS VARICI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Engin DİNÇ

KASIM 2011

TRABZON

ONAY

İdiris VARICI tarafından hazırlanan "Hile Riski ve Denetçinin Sorumluluğu: Hile Riskinin Ölçülmesine Yönelik Bir Uygulama" adlı bu tez 04.11.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak İşletme Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan TÜREDİ (Başkan)

Doç. Dr. Engin DİNÇ (Danışman)

Doç. Dr. Fikret ÇANKAYA

Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE

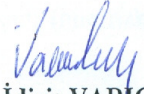

Prof. Dr. Şaban UZAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. 25/11/2014

Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

İdiris VARICI

04.11.2011

ÖNSÖZ

İşletmelerde yapılan hileler bütün ülkelerde büyük bir sorun oluşturmaktadır. Özellikle son 20 yıla damgasını vuran hileli finansal raporlamalar maddi ve maddi olmayan sonuçları ile ciddi sıkıntılar oluşturmaktadır. Bu sıkıntılara rağmen henüz işletmelerin geliştirdiği yapıcı bir hile politikalarının olmadığı görülmektedir. Bu anlamda özellikle hile ortaya çıktıktan sonra tespit etme yerine muhtemel hilelerin ve hileli alanların tespiti önemlidir. Hile riski olarak anılan muhtemel hileli alanların tespiti (hile riskinin ölçümü) literatüre ampirik katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çeşitli risk faktörlerinden yola çıkarak İMKB’de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde olası hile ve risk faktörlerinin neler olduğu ölçülmeye çalışılmıştır. Hile riskinin ölçümü için gerekli verilerin neler olması gerektiği hususunda ilgililere bilgi sunacağı beklenen bu çalışmada; özellikle bu güncel konunun tespiti, hazırlanması ve sonuçlanması aşamalarında büyük emeği olan danışman hocam sayın Doç. Dr. Engin DİNÇ’e teşekkürü bir borç bilirim. Öte yandan baştan beri her konuda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve denetimle ilgili araştırma yapmamda başrol oynayan sayın Prof. Dr. Hasan TÜREDİ hocama, araştırma konusunun belirlenmesinde ve daha sonraki düzeltmeleri ile yardımcı olan sayın Doç. Dr. Fikret ÇANKAYA hocama, araştırmanın uygulama bölümünün oluşturulmasında ve sonuçlanmasında büyük katkıları olan sayın Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE hocama, yine uygulama bölümünde yardımcı olan sayın Yrd. Doç.Dr. Uğur SİVRİ hocama, çalışmanın şekil olarak düzenlenmesinde yardımcı olan Yrd. Doç.Dr. Abdülkadir PEHLİVAN’a ve emeği olan bütün herkese şükranlarımı sunarım. Son olarak tezin hazırlanma sürecinde sonsuz sabrı, ilgisi ve desteği olan eşime şükranlarımı sunarım.

Bu çalışma, *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Bilim İnsanı Destekleme Dairesi* tarafından 2211- *Yurtiçi Doktora Destek Programı* kapsamında desteklendiğinden, söz konusu kuruma da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
TABLolar LİSTESİ	XII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIV
GRAFİKLER LİSTESİ	XV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XVI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DENETİM VE HİLE RİSKİ İLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR

1.1. Denetimin Tarihi Gelişimi ve Amacı	5
1.2. Denetim ve Türleri.....	8
1.2.1. Amaçları Bakımından Denetim Türleri.....	9
1.2.1.1. Mali Tablolar Denetimi.....	9
1.2.1.2. Uygunluk Denetimi.....	10
1.2.1.3. Faaliyet Denetimi.....	11
1.2.2. Denetimi Yapanlar Açısından Denetim Türleri	13
1.2.2.1. İç Denetim.....	13
1.2.2.2. Dış (Bağımsız) Denetim.....	15
1.3. Yeni TTK'nın Denetime Getirdiği Yenilikler	16
1.4. Denetimin Amaçları	19
1.5. Hilenin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	25
1.6. Hileli Finansal Raporlama	29
1.6.1. Hileli Finansal Raporlamanın Sonuçları	34
1.6.1.1. Finansal Sonuçları.....	34
1.6.1.2. Finansal Olmayan Sonuçları	36
1.7. Riskin Tanımı ve Özellikleri	37
1.7.1. Risk Türleri.....	38
1.7.1.1. Finansal Risk.....	38
1.7.1.2. Likidite Riski	39
1.7.1.3. Yasal ve Düzenleyici Risk	39
1.7.1.4. İş Riski	40
1.7.1.5. Stratejik Risk.....	40
1.7.1.6. İtibar Riski	41

1.7.1.7. Operasyonel Risk	41
1.7.1.7.1. Hile Riski	43
1.7.1.7.1.1. Hile Risk Faktörleri	45
1.7.1.7.1.2. Hile Üçgeni ve Risk Faktörleri	47
1.7.1.7.1.3. Hileli Finansal Raporlamada Hile Üçgeni Unsurları İçin Hile Risk Faktörleri	51
1.7.1.7.1.4. Hile Riski ile İlgili Denetim Standartları	55

İKİNCİ BÖLÜM

2. HİLE RİSKİNİN ÖLÇÜLMESİ, DENETÇİNİN MESLEKİ VE SOSYAL SORUMLULUĞU

2.1. Risk Yönetimi (Risk Management)	71
2.2. Kurumsal Yönetim	73
2.3. Kurumsal Risk Yönetimi	78
2.4. Hile Riskinin Yönetimi (Kontrol Edilmesi)	81
2.4.1. Hile Politikası Yürütmek	82
2.4.2. Gizli İhbar Hattı Kurulması	82
2.4.3. Personel Referans Kontrolü	83
2.4.4. Koruyucu Şifreler Oluşturma	83
2.4.5. Yaptırım (Cezalandırma) Baskısının Oluşturulması	84
2.4.6. Destek Programlarının ve Hile Bilincinin Oluşturulması	85
2.4.7. Risk Envanteri Geliştirmek	85
2.4.8. Etkin İç Kontrol Yapısının Oluşturulması	86
2.4.8.1. Kontrol Ortamı	86
2.4.8.2. Risk Değerlendirmesi	87
2.4.8.3. Kontrol Faaliyetleri	89
2.4.8.4. Bilgi ve İletişim	90
2.4.8.5. Gözetim (İzleme)	91
2.5. Hile Riskinin Ölçülmesi	94
2.5.1. Hile Riski Ölçme Yöntemleri	95
2.5.1.1. Analitik İnceleme Prosedürleri	96
2.5.1.1.1. Trend Analizi	99
2.5.1.1.2. Oran (Rasyo) Analizi	100
2.5.1.1.3. Dikey Analiz	102
2.5.1.1.4. Karşılaştırmalı Tablolar Analizi	102
2.5.1.1.5. Regresyon Analizi	103
2.5.1.1.6. Zaman Serisi Analizi	105
2.5.1.1.7. Ussallık Testleri	106
2.5.1.1.8. Discriminant Analizi	107
2.5.1.2. Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanmasında Zamanlama	109
2.5.1.3. Yapay Sinir Ağları	110
2.5.1.4. Benford Kanunu Çerçevesinde Dijital (Sayısal) Analiz	113
2.5.1.5. Veri Madenciliği Tekniği	119
2.5.1.6. Veri Analizi	122
2.5.1.7. Uzman Sistemler	123

2.6. Hile Riski İçin Mesleki ve Sosyal Sorumluluk	125
2.6.1. Hile Riski İçin Yöneticilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu	128
2.6.2. Hile Riski İçin Denetim Komitesinin Mesleki ve Sosyal Sorumlulukları	135
2.6.3. Hile Riski İçin Denetçilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu	139
2.6.3.1. Hile Riski İçin İç Denetçilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu	139
2.6.3.2. Hile Riski İçin Dış Denetçilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu	144
2.6.3.2.1. Mesleki Şüphencilik	147
2.6.3.2.2. Beyin Fırtınası	150
2.6.3.2.3. Hile Riskinin Belirlenmesi için Gerekli Bilgilerin Toplanması	153
2.6.3.2.4. Hile Riskinin Ölçümü için Gerekli Tekniklerin Seçilmesi	155
2.6.3.2.5. Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi	155
2.6.3.2.6. Değerlendirilen Risklere Yapılacak İşlemler.....	156
2.6.3.2.7. Belgelendirme.....	159
2.6.3.2.8. Denetçinin Sosyal Sorumluluğu Açısından Bir Analiz	161
2.6.3.2.9. Denetçilere ve Denetim Firmalarına Yönelik Disiplin Uygulamaları	172

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HİLE RİSKİNİN ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK İMKB'DE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	175
3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	176
3.2.1. Analize Dâhil Edilecek Sektörlerin ve İşletmelerin Seçimi	180
3.2.2. Analize Dâhil Edilecek Dönemlerin Seçimi	182
3.2.3. Araştırma Yöntemi	183
3.3. Uygulamada Finansal Rasyoların ve Finansal Olmayan Verilerin Kullanımı	185
3.4. Konuyla İlgili Uygulamalı Çalışmalar	186
3.5. Uygulamada Kullanılan Finansal Rasyolar ve Değişkenler	195
3.5.1. Teşvik/Baskı	195
3.5.1.1. Finansal İstikrar Değişkenleri	196
3.5.1.2. Kişisel Finansal Durum.....	202
3.5.1.3. Dış Baskı	204
3.5.1.4. Finansal Hedefler	208
3.5.2. Fırsat Unsurları.....	210
3.5.2.1. İşletmenin Veya Sektörün Faaliyetlerinin Niteliği (Sektörün Doğası).....	210
3.5.2.2. Etkisiz Gözetim	212
3.5.2.3. Organizasyonel Yapı (Karmaşık ve İstikrarsız Yapı).....	219
3.5.3. Meşrulaştırma-Tutum (Makul Kılma, Gerekçe Bulma).....	222
3.6. Araştırmanın Kısıtları	225
3.7. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi	227

3.7.1. Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları	227
3.7.2. Araştırma Sonuçları.....	230
3.7.2.1. Çoklu Bağlantı ve Korelasyon Analizi Sonuçları.....	230
3.7.2.2. Modellere Bağlı Lojistik Regresyon Sonuçları	237
3.7.2.2.1. Model 1 İçin Sonuçlar	240
3.7.2.2.2. Model 2 İçin Sonuçlar	244
3.7.2.2.3. Model 3 İçin Sonuçlar	247
3.7.2.2.4. Model 4 İçin Sonuçlar	250
3.7.2.2.5. Model 5 İçin Sonuçlar	252
3.7.2.2.6. Model 6 İçin Sonuçlar	255
3.7.2.2.7. Modellerin Genel Sonuçları.....	257
3.7.2.3. Farklılık Testi (Mann Whitney U Testi).....	260
3.7.2.4. Mann Whitney U Testi İçin Anlamlı Çıkan Değişkenler Bakımından Değişken Seçerek Lojistik Regresyon Modeli (Stepwise-Adımsal Lojistik Regresyon) Oluşturma.....	262
3.7.2.4.1. İleri Doğru Seçim (Forward Selection) Yöntemi ile Tahmin Modeli Oluşturma.....	263
3.7.2.4.2. Geriye Doğru Eleme(Backward Elimination) Yöntemi ile Model Oluşturma	268
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	274
YARARLANILAN KAYNAKLAR	281
ÖZGEÇMİŞ.....	310

ÖZET

Hileli finansal raporlama son dönemde bütün ülkelerde hız kazanmıştır. Bunun sonucunda işletmeler ve işletmelerle ilgili kişiler hem finansal hem de finansal olmayan ağır sonuçlarla karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle hile olmadan önleminin alınması gerekir. Hile riskinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi bu anlamda önemlidir. Muhtemel hile olasılığını belirten hile riskini, denetçi finansal tablolara yansıyan boyutuyla ve işletmenin genel yapısı üzerinden ölçmeye çalışmalıdır.

Hilenin olduğu yerde, farklı ölçülerde baskı, fırsat ve meşrulaştırma unsurları mevcuttur. Cressey'in çalışmasını temel alan bu unsurların bir işletmede olması kesin bir hile göstergesi olmamasına rağmen, hilelerin olduğu zamanlarda bu unsurların bulunduğu görülmüştür. Hile riski ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar ve kurumlar Cressey'in bu bulgusuna atıfta bulunmuşlardır. Bu çalışmanın esas aldığı SAS 99 standardı da hile risk faktörlerini baskı, fırsat ve meşrulaştırma unsurları altında kümelemiştir. Bu unsurlar altında çok çeşitli hile risk faktörleri vardır. Bu unsurların her üçünün de mevcut olması hile riskini artırmaktadır.

Hile riski ölçülürken; hile risk faktörlerinin incelenmesini ve Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelerde hangi risk faktörlerinin etkili olduğunun ölçülmesini amaç edinen bu çalışmada İMKB'de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde bir uygulama yapılmıştır. Uygulama toplam 242 işletmenin denetim raporları incelenerek belirlenen 37 adet muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletme ile bu işletmeleri karşılaştırmak için 37 tane hileli finansal raporlama düzenlemeyen işletme üzerinde yapılmıştır. Uygulama için lojistik regresyon ve adımsal lojistik regresyon (ileriye doğru ve geriye doğru) teknikleri kullanılmıştır. 6 farklı model kurularak uygulanan lojistik regresyon tekniği sonuçlarına göre toplam 18 hile risk faktörü anlamlı bulunmuştur. Bu değişkenlerden en önemlileri fırsat unsuru altındaki "etkisiz gözetim" ile ilgilidir. Diğer önemli ve anlamlı değişkenler "finansal istikrar" ve "endüstri doğası" ile ilgili değişkenlerdir. İleri adımsal regresyon tekniğinde toplam 6, geri adımsal regresyon tekniğinde ise toplam 7 hile riski değişkeni anlamlı olarak ölçülmüştür. Hem ileri hem de geri adımsal regresyon tekniğinde ölçülen anlamlı hile riski değişkenlerinden en etkili olanı "olağan olmayan gelirler" olduğu sonucuna varılmıştır. Sosyal sorumluluk açısından varılan sonuç ise; denetçilerin sosyal sorumluluklarını yeterince yerine getirmedikleridir.

Anahtar Kelimeler: Hile riski, Hile risk faktörleri, Hile riskinin ölçülmesi, Sosyal sorumluluk

ABSTRACT

Fraudulent financial reporting has dramatically increased in all countries in the recent period. As a result of this, companies and company insiders and third parties are confronted with both financial and non-financial heavy problems. Therefore, the necessary measures must be taken before fraud emerging. In this sense, measurement and assessment of fraud risk is highly important. Auditor must try to assess fraud risk denoting potential fraud probability in terms of financial statements and general structure of company.

Different degrees of pressure, opportunity and rationalization factors are available in the place where fraud takes place. Although presence of these factors based on Cressey's study in a company does not clearly signify a fraud indicator, it was seen that these factors were available when the frauds have taken place. The researchers and corporations studied on fraud risk have referred to Cressey's this finding. SAS 99 standard that this study predicated has also conglomerated fraud risk factors under the pressure, opportunity and rationalization factors. A wide variety of fraud risk factors are available under these components. Existence of each of these three components increases fraud risk.

In this study targeting analysis of fraud risk factors and assessment of what risk factors are effective in Turkish companies, one practice was made on companies operating in ISE (İstanbul Stock Exchange) while fraud risk is being assessed. The practice was made on 37 potential fraudulent financial reporting company and for comparing these companies, 37 non- fraudulent financial reporting company specified by analyzing total 242 companies audit reports.

Logistic regression and stepwise regression (forward and backward) technics were used for the practice. According to the logistic regression technic results used by setting 6 different models, total 18 fraud risk factors were found meaningful. Of these, the most important variables under the opportunity factor are related with "ineffective supervision". Other important and meaningful variables are related to "financial stability" and "industrial landscape". In forward stepwise regression technique total 6 and in backward stepwise regression technique total 7 fraud risk variables were meaningfully measured.

It was found that the most efficient one of meaningful fraud risk variables measured both in forward stepwise regression technique and backward stepwise regression technique is "extraordinary incomes". In terms of social responsibility the result obtained is that auditors do not adequately perform their social responsibility.

Key Words: Fraud Risk, Fraud Risk Factors, Assessment of Fraud Risk, Social Responsibility

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	Denetimin Tarihsel Gelişimi.....	6
2.	Yönetim İddialarına Denk Gelebilecek Denetim Amaçları.....	24
3.	Yıllara Göre Önemli Hile Skandalları	26
4.	Global Doğruluk Araştırma Sonuçları	45
5.	Analitik Prosedürlerin Amaçları Ve Zamanlaması.....	110
6.	En Solda Yer Alan Rakamların Kuramsal Ortaya Çıkış Frekansları.....	114
7.	Benford Kanunu'na Göre Rakamların İlk Dört Basamakta Olma Olasılıkları.....	115
8.	Benford Ve Hileler.....	117
9.	Mesleki Şüpheciliği Kaybetme Nedenleri Ve Geri Kazanma Yolları	150
10.	Denetim Görüşünü Oluşturma Kriterleri	169
11.	Muhtemel Hileli Finansal Raporlama Düzenleyen İşletmelerin Denetim Raporları	170
12.	Olumlu Denetim Raporundan Sapma Nedenleri	170
13.	Denetim Raporlarının Olumlu Olmamasını Etkileyen Faktör Sayıları.....	170
14.	Baskı unsuru için Hile Risk Faktörleri	209
15.	Fırsat unsuru için Hile Risk Faktörleri	221
16.	Meşrulaştırma için Hile Risk Faktörleri	225
17.	Sektörler Açısından Yıllar İtibariyle Muhtemel Hileli İşletme Sayıları.....	228
18.	Bölgelere Göre İşletmelerin Dağılımı.....	228
19.	İşletmeler Açısından 2009 Yılı Ortalama Değerler	229
20.	İşletme Türü-Halka Açıklık Oranı Çapraz Tablo Souçları.....	230
21.	Korelasyon Matrisi.....	232
22.	Model 1'in Katsayılarının Genel Testi	240
23.	İterasyon Geçmişi	241
24.	Modelin Uyum İyiliği	241
25.	Model 1'deki Değişkenlere Ait Veriler	242
26.	Model 2'deki Değişkenlere Ait Veriler	244
27.	Model 3'deki Değişkenlere Ait Veriler	247
28.	Model 4'teki Değişkenlere Ait Veriler	250
29.	Model 5'deki Değişkenlere Ait Veriler	253
30.	Model 6'daki Değişkenlere Ait Veriler	255

31.	Hile Risk Faktörlerine Göre Modeller Açısından Toplam Risk Değişkenlerinin Durumu.....	258
32.	İşletme Türü * BÜS Çapraz Tablosu	259
33.	İşletme Türü * CEOİ Çapraz Tablo Sonuçları.....	260
34.	Farklılık Testi Sonuçları	261
35.	İleri Seçim (Forward Selection) Yönteminin Sonuçları	264
36.	Hangi Adımda Modele Hangi Değişkenin Eklendiğini Gösteren Tablo	267
37.	İleri Adımsal Olabilirlik Yaklaşımı Sınıflandırma Sonucu	268
38.	Geriye Doğru Eleme (Backward Elimination) Yönteminin Sonuçları	269
39.	Geri Adımsal Olabilirlik Yaklaşımı Sınıflandırma Sonucu.....	271
40.	Hangi Adımda Modelden Hangi Değişkenin İhraç Edildiğini Gösteren Tablo	272

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	Genel Olarak Hile Çeşitleri.....	30
2.	Operasyonel Riskler.....	43
3.	Hile Üçgeni	47
4.	SAS 82 Denetim Akış Süreci.....	59
5.	Yapay Sinir Ağı Yapısı	112
6.	Etkili Bir Hile Karşıtı Programının Bileşenleri.....	131
7.	Risk Yönetim Döngüsü.....	132

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	HFR Düzenleyen İşletmelerin Sektörel Dağılımı	180

KISALTMALAR LİSTESİ

A/S	: Alacaklar/Satışlar
A/TV	: Alacaklar/Toplam Varlıklar
AAA	: Amerikan Accounting Association-Amerikan Muhasebe Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACFE	: Association of Certified Fraud Examiners-Sertifikalı Hile Denetçileri Derneği
AICPA	: Amerikan Institute of Certified Public Accountant-Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasipleri Enstitüsü
ANOVA	: Analysis of Variance-Varyans Analizi
ASB	: Auditing Standarts Board-Denetim Standartları Kurulu
ASOSAI	: Asian Organization of Supreme Audit Institutions-Asya Sayıştay Kuruluşları Örgütü
AYD	: Alacakların Yüzde Değişimi
B/Ö	: Borç/Öz Kaynak
BH	: Büyüme Hızı
BKD	: Brüt Kar Değişimi
Bkz.	: Bakınız
BÜS	: Bağımsız Üye Sayısı
CEO	: Chief Executive Officer- İcra Kurulu Başkanı
CEOD	: CEO Değişimi
CEOİ	: CEO İkilemi
CFO	: Chief Financial Officer-Mali İşler Müdürü
CIMA	: Chartered Institute of Management Accountants- İmtiyazlı Yönetim Muhasebecileri Enstitüsü
COSO	: Committee of Sponsoring Organizations- Sponsorluk Organizasyonlar Komitesi
CPA	: Certified Public Accountants- Sertifikalı Kamu Muhasebecileri
DD	: Denetçi Değişikliği
DK	: Denetim Kalitesi
DKBA	: Denetim Komitesinin Bağımsızlığı
DKBÜ	: Denetim Komitesi Büyüklüğü
DKV	: Denetim Komitesinin Varlığı
EKK	: En Küçük Kareler
FEI	: Financial Executive Institute-Finansal Yönetim Enstitüsü

FVÖK	: Faiz ve Vergi Öncesi Kar
GGNA	: Gelire Göre Nakit Akışı
IFAC	: International Federation Of Accountants-Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu
IIA	: The Institute of Internal Auditors- İç Denetçiler Enstitüsü
ISA	: International Standard on Auditing-Uluslararası Denetim Standartları
İB	: İşletme Büyüklüğü
İDDH	: İç Denetçi Değişim Hızı
İDS	: İç Denetçi Sayısı
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İMO	: İçten Mülkiyet Oranı
İS	: İştirak Sayısı
İTİA	: İlişkili Taraflardan Alacaklar
İTİB	: İlişkili Taraflara Borçlar
İTİS	: İlişkili Taraflara Satışlar
NAA	: National Association of Accountants-Ulusal Muhasebeciler Derneği
NACD	: National Association of Corporate Directors-Ulusal Menkul Kıymet Yatırımcıları Derneği
NASD	: National Association of Securities Dealers-Resmi Düzenleyicisi Olmayan Tezgâh Üstü Piyasalar
NÇS	: Net Çalışma Sermayesi
NK/S	: Net Kar/Satışlar
NK/TV	: Net Kar/Toplam Varlık
NYSE	: New York Stock Exchange- New York Menkul Kıymetler Borsası
ODG	: Olağan Dışı Gelir
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PCAOB	: Public Company Accounting Oversight Board- Halka Açık Şirketler Muhasebe Gözetimi Üst Kurulu
POB	: Halka Açık Şirketler Gözetim Kurulu- Public Oversight Board
S/S	: Stok/Satış
S/TV	: Stok/Toplam Varlık
SAS	: Statement on Auditing Standards- Denetim Standartları Açıklamaları
SEC	: Securities and Exchange Commission - ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu
SIAS	: Statement of Internal Auditing Standard-İç Denetim Standardı Açıklamaları
SMMM	: Serbest Muhasebeci Mali Müşavir

SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SPSS	: Statistical Package for the Social Sciences- Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi
SYD	: Stokların Yüzde Değişimi
TB/TV	: Toplam Borç/Toplam Varlık
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESMER	: Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Temel Eğitim ve Staj Merkezi
TFRS	: Türkiye Finansal Raporlama Standardları
TMS	: Türkiye Muhasebe Standardları
TSAS	: Taiwan Statement Auditing Standarts-Tayvan Denetim Standard'ları
TTK	: Türk Ticaret Kanunu
TTTV	: Toplam Tahakkuk/Toplam Varlık
TÜRMOB	: Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği
TVG	: Toplam Varlık Getirisi
UFRS	: Uluslar arası Finansal Raporlama Standardları
v.b.	: ve benzeri
VUK	: Vergi Usul Kanunu
YİS	: Yabancı İştirak Sayısı
YKB	: Yönetim Kurulu Büyüklüğü
YKBD	: Yönetim Kurulu Başkanı Değişikliği
YMM	: Yeminli Mali Müşavir
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

İşletmelerde çeşitli kişiler tarafından yapılan hileler büyük kayıplara yol açmaktadır. Özellikle yönetim tarafından gerçekleştirilen hilelerin ekonomik ve ekonomik olmayan sonuçları oldukça ağırdır. Hileli finansal raporlama olarak gerçekleşen yönetim hileleri başta temel mali tablo kullanıcıları ve diğer işletme ile ilgili kişileri ve kurumları yanıltmaya yönelik yapılmaktadır. Bu nedenle hileli işlemler sadece işletmeyi ilgilendiren bir durum değil, işletmeyle ilgili bütün kesimleri etkileyen bir olaydır.

ABD’de başlayan ve tüm Avrupa ülkelerine yayılan hileli finansal raporlama eylemleri uluslararası piyasalarda geniş yankı uyandırmıştır. Bu hileli finansal raporlamaların özellikle büyük işletmeler tarafından gerçekleştirilmesi de kamunun finansal raporlamalara ve kurumsal açıklamalara olan güvenini sarsmıştır. Enron, Tyco ve Parmalat gibi şirketlerin hileli finansal raporlama nedeniyle maddi ve itibar kayıpları büyük boyutlara ulaştınca başta ABD olmak üzere, tüm dünyada denetim, kurumsal yönetim, muhasebe ve denetim standartları konularında bir takım arayışlara ve yeniliklere gidilmeye başlanmıştır. Temel amaç kamunun güvenini yeniden kazanmaktır.

Hileli finansal raporlamaların yaygınlaşmasından sonra AICPA’ya bağlı Denetim Standartları Kurulu (Auditing Standard Boards), Denetim Standartları Açıklamaları (Statements on Auditing Standards-SAS)’na yeni eklemeler yapmıştır. Bunlardan en önemlisini ise “finansal tabloların denetiminde hilelerin ele alınması” adı altında SAS 99 standardını 2002’de yayınlamıştır. Standardın amacı güvenilir finansal raporlamaların yayınlanması için denetçilere yol gösteren bir takım ilkeler sunmaktır. Bu standard denetim planlanırken ve hile riski değerlendirilirken dikkate alınması gereken risk faktörlerinin bir listesini sunmaktadır. Yine bu standardın amacı ayrıntılı bir şekilde hilenin özellikleri ve tabiatı ile ilgili denetim anlayışı geliştirmektir. SAS 99 standardı anılan kurum tarafından yayınlanan SAS 82’nin devamı fakat eksikliklerini giderir niteliktedir. Benzer nitelikte Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC- International Federation of Accountants) tarafından Uluslararası Denetim Standardı 240’ı (International Standard on

Auditing 240-ISA 240) yayınlamıştır. Her iki standarda paralel olarak Türkiye’de de SPK “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ” yayınlamıştır. Bu çalışmaların ortak noktası hile risk faktörlerine yapılan vurgunun önemidir. Amaç hilenin mümkün olduğunca oluşmadan önlenmesini temin etmektir.

Hile riskinin önemi bu araştırmalarla birlikte artmıştır. Hile riski hileli eylemlerin ortaya çıkma ihtimalidir. Bu ihtimali destekleyen bir takım faktörler vardır. İşte bu faktörlere de hile riski faktörleri denmektedir. Hile riski risk faktörleri vasıtasıyla ölçülebilir. Bu risk faktörleri temel olarak 3 başlık altında bulunmaktadır. Bunlar; Baskı/Teşvik, Fırsat ve Meşrulaştırma / Tutum/Haklı göstermedir. Bu üç başlık altında 10’larca risk unsuru mevcuttur. Bu risk unsurlarından yola çıkarak denetçi hile riskini ölçmekle sorumludur. En azından sosyal sorumluluk açısından denetçinin hile riskini ölçmesi bir gerekliliktir.

Bütün çabalara rağmen hilenin tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Ancak en azından hilenin minimum seviyeye indirilmesi için hile riskinin iyi yönetilmesi (kontrol edilmesi) gerekir. Hile riskinin yönetimi için hile politikası yürütmek ve başta tepe yönetimi olmak üzere bütün işletme personelinin hile bilincinin oluşturulması gerekir. Dahası işletmede etkili iç kontrol yapısının ve etkili gözetimin oluşturulması da hile riskinin yönetimi açısından önemlidir.

Hile riskinin ölçülmesi için her zaman yeni tekniklerin geliştirilmesi ve araştırılması gerekir. Çünkü geliştirilen bir tekniğe karşın hile yapan boş durmayıp yeni alternatifler geliştirmektedir. Bu insanoğlunun doğasında mevcuttur. Yukarıda anılan standartlarda ve literatürde anılan bir takım yeni teknikler vardır. Bu teknikler; trend analizi, rasyo analizi, dikey analiz, karşılaştırmalı tablolar analizi, zaman serisi, regresyon analizi gibi analitik inceleme teknikleri ile yapay sinir ağları, dijital analiz, veri analizi, uzman sistemler ve veri madenciliği gibi tekniklerdir. Bu tekniklerin en iyi kombinasyonunu kullanarak hile riskinin ölçülmesi mümkündür. Ancak bu tekniklerin kullanılabilmesi için kullanacak kişinin kendini iyi geliştirmesi ve eğitmesi gerekir. Bu anlamda denetçilerin de gelişen teknolojiyi takip etmesi oldukça önemlidir.

Hile riskinin ölçümü için denetçinin anılan teknikleri bilmesinin yanında birtakım mesleki ve sosyal sorumlulukları da vardır. Hile riskinin tespitinde asıl sorumluluk yönetime ait olmasına rağmen hileli finansal raporlamalarda yönetimin başrol oynaması denetçiye de hile riskinin yönetimi ve ölçülmesi anlamında sorumluluklar yüklemektedir. Bu bağlamda ekip halinde yürütülen denetimin her aşamasında beyin fırtınasının yapılması ve denetçinin yönetimin dürüstlüğü ile ilgili geçmiş tecrübelerinden arınarak mesleki şüphecilikle hareket etmesi gerekir. Çünkü birçok hileli finansal raporlama vakalarında da görüldüğü gibi hile gerçekleşikten sonra yöneticinin dürüstlüğüne inanan denetçilerin hayal kırıklığına uğradıkları görülmüştür.

Sosyal sorumluluk açısından denetçinin topluma ve işletme ile ilgili kişilere karşı sorumluluğu vardır. Bu nedenle denetimin kamuyu aydınlatma ilkesi doğrultusunda sosyal sorumluluk bilinci içinde yapılması gerekir. Yani denetçinin kendini veya yönetimi değil işletme ile ilgili bütün tarafları düşünmesi gerekir. Ancak yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere denetçilerin sosyal sorumluluk bilinci içinde hareket etmediği bilinmektedir. Sosyal sorumluluğu gereği gibi yerine getirmesi gereken denetçilerin bu anlamda olumsuz kanaate ulaştıkları işletmelerle ilgili görüşlerini çekinmeden ve tarafsızca bildirmelidirler.

Bu çalışmada İMKB’de faaliyet gösteren işletmelerin hile riskinin ölçülmesi ve denetçinin sosyal sorumluluğu açısından değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada toplam 242 işletmenin 2005-2009 yıllarına ait denetim raporları ve SPK’nın işletmelerle ilgili haftalık bültenleri incelenerek muhtemel hileli finansal raporlama yapma olasılığı olan işletmeler belirlenmiştir. En fazla muhtemel hileli finansal raporlama örneğinin 2009 yılında olması ve 2008 yılında başlayan küresel krizin etkilerinin 2009 yılında tam olarak hissedilmeye başlanması nedeniyle 2009 yılındaki 37 muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletme ile karşılaştırma amacıyla 37 hileli finansal raporlama düzenlemeyen işletme esas alınmıştır. Araştırma kapsamındaki işletmelerin ülkenin önde gelen işletmeleri olarak düşünüldüğünde elde edilen sonuçlar Türkiye için önemlidir.

Bu araştırmanın esas amacı; İMKB’de faaliyet gösteren işletmelerin risk faktörlerinden yola çıkarak hile riskinin ölçülmesi ve hile risk alanlarının belirlenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda çalışma üç bölümden oluşup çalışmanın kapsamı aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

İlk bölümün konu başlığı; denetim ve hile riski ilgili genel açıklamalardır. Bu konu başlığı altında ilk olarak denetimin tarihi gelişimi, tanımı ve türleri açıklanmıştır. Daha sonra yönetim iddiaları ve bu iddialara karşılık gelen denetim amaçları ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Ardından hile, hileli finansal raporlama, hileli finansal raporlamanın sonuçları, risk çeşitleri ve hile riski ile ilgili önemli bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde en son olarak hile risk faktörleri ve bu risk faktörleri ile ilgili yayınlanan standartlarla ilgili bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümün konu başlığı; hile riskinin ölçülmesi, denetçinin mesleki ve sosyal sorumluluğudur. Bu başlık altında risk yönetimi, kurumsal yönetim, kurumsal risk yönetimi ve hile riskinin yönetimi konuları ele alınmıştır. Daha sonra hile riskinin ölçülmesi, hile riski ölçme yöntemleri ve hile riski ile ilgili mesleki ve sosyal sorumluluk konuları ayrıntısıyla anlatılmıştır.

Üçüncü bölümün konu başlığı; hile riskinin ölçülmesine yönelik İMKB’de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde bir uygulamadır. Bu başlık altında araştırmanın önemi ve amacı belirtildikten sonra, uygulamada kullanılan değişkenlerle ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Hile risk faktörlerinin lojistik regresyon tekniği ile ölçülmesi için modeller kurulup bu modellerin sonuçları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. En son olarak adımsal lojistik tekniği ile elde edilen sonuçların ayrıntılı analizi yapılmış ve bu analizin sonuçları açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DENETİM VE HİLE RİSKİ İLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR

1.1. Denetimin Tarihi Gelişimi ve Amacı

Denetimin tarihi aslında çok eskilere kadar uzanmaktadır. Denetçi (auditor) deyimini ilk olarak 1289 yılında kullanılmıştır. Denetçilerin ilk örgütlenmesi ise 1851’de Venedik’te olmuştur. Ancak denetim 19. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere’de büyük bir önem kazanmıştır (Uzay ve diğerleri, 2009: 128). İngiltere’de 1900 yılında çıkarılan bir yasa ile sınırlı sorumlu şirketlerin denetim zorunluluğu getirilmiş ve böylece İngiltere kamu muhasebeciliği mesleğinin ve yeminli mali müşavirlerin ilk ortaya çıktığı yer olmuştur (Şahin:2, www.muhasabenet.net). William Deloitte adında kişi Londra’da 1845 yılında günümüzde de faaliyetini sürdüren Deloitte&Touch firmasını kurmuştur. İngiltere’den sonra denetimin en uzun geçmişi Almanya’dır. Fransa’da ise 1867’de çıkarılan “Charter” yasası ile denetim fonksiyonu gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1988 yılında ise bağımsız denetimi örgütlemek için dernek kurulmuştur. ABD’de benzer gelişmeler yaşanmıştır. Sertifikalı kamu muhasebecileri (Certified Public Accountants –CPA) tarafından denetlenmiş ilk mali tablo 1901 yılında gerçekleşmiştir. Ancak bugünkü anlamda denetim 1930’lu yıllarda başlamıştır. ABD’de yürürlüğe giren sermaye piyasası kanunu halka açık şirketlere muhasebe denetiminden geçmiş mali tablolarını periyodik olarak yayınlama zorunluluğu getirerek bağımsız denetimin önemi hüküm altına alınmıştır (Uzay ve diğerleri, 2009: 128; TÜRMOB-TESMER, 2009: 13-14).

1750 den 1850 tarihine kadar, sanayi devriminin gelişine kadar, olan kısımda denetim pek yaygın değildi. Özellikle hile tespit etme ve mali sorumluluk alanları ile ilgili denetim bu yıllara kadar hiç yoktu. Bu yıllardan sonra hile tespit etme sorumluluğu da ortaya çıkmaya başlamıştır (www.ehow.com). Günümüzde ise hile ortaya çıkmadan riskli alanların tespitine yönelik denetim yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunun da en büyük sebebi son yıllarda yaşanan hileli finansal raporlama skandallarıdır.

Tablo 1: Denetimin Tarihsel Gelişimi

Zaman Dilimi	Denetim Yaklaşımı	Amacı	İlgili Taraflar (Bilgiyi Kullananlar)
Sanayi devrimi öncesi ve sonrası 1900’lü yıllara kadar	Belgelerin %100’ünün incelenmesi “Belge Denetimi”	Yanıltmaların bulunması	İşletme sahipleri
1900-1930	%100’lük bir inceleme ve örnekleme başvurma “Mali Tablo Denetimi”	Bilânçonun ve gelir tablosunun doğruluğunu onaylama	Ortaklar, işletmeye borç verenler ve devlet
1930’dan günümüze kadar	Finansal verilerin örnekleme yoluyla incelenmesi ve iç kontrolün de esas alınması “Sistemlere Dayalı Denetim)	Finansal tabloların doğruluk ve dürüstlüğü hakkında bir görüş oluşturma	Ortaklar, işletmeye borç verenler, devlet, sendikalar, parlamento, tüketiciler ve diğer gruplar
Günümüzde (2000’lerden sonra)	Büyük ölçekli skandallar sonucu “ Risk Esaslı Denetim)	Riskli alanların belirlenmesi	İşletme ile ilgili bütün ilişkili taraflar

Kaynak: Güredin, 2007: 14; Türedi, 2007: 18.

Ülkemizde denetim mesleğinin geçmişi eski değildir. Özellikle aile şirketi şeklinde kurulan işletmelerin tamamen kendi içine yönelik bilgi üretmesi denetime pek ihtiyaç olarak bakılmamasına sebep olmuştur (Gücenme ve Ersoy, 2006: 310). Batıdaki anlamda denetim ilk olarak iktisadi devlet teşekküllerinde başlamıştır. Ayrıca Maliye Bakanlığı tetkik elemanlarının ve bankalar yeminli murakıplarının yaptığı denetimler de özel amaçlı denetimler olarak kabul edilmiştir (Uzay ve diğerleri, 2009: 130). Bağımsız denetim alanındaki yasal düzenlemeler gerçekleşinceye kadar sadece anonim ortaklıkların devlet organlarıncı yapılan yasal denetim yapılmaktaydı. Bunun için gerekli hükümler TTK ve 1972 tarihli “Anonim Ortaklıklarının Denetimine Ait Tüzük ve Teftiş Kurulu Tüzüğü” içerisinde bulunmaktadır. Söz konusu tüzüklere göre denetleme görevini Ticaret Bakanlığı müfettişleri yapmaktadır. Bağımsız denetimle ilgili yasal düzenlemeler ise 1989 yılına kadar oluşmamıştır (Gücenme ve Ersoy, 2006: 310). Aslında bu zamana kadar bir takım yasal düzenlemeler yapılmaya çalışılsa da başarısız olunmuştur. Örneğin ilk kez 1947 yılında Maliye bakanlığı tarafından VUK tasarısında “Mali Müşavirler ve Mükellef Yardımcılar” başlığı ile bir tasarı düzenlenmiş fakat 1949 yılında tasarının yeniden görüşülmesinde bu bölüm kaldırılmıştır. 1958 yılında yine Maliye Bakanlığı tarafından

“Serbest Hesap Mütahhasıslığı Kanun Tasarısı” adında bir yasa tasarısı hazırlanmış fakat mecliste tasarı görüşülmemiştir. 1963 yılında yine “ Serbest Mali Müşavirlik Kanun Tasarısı” adında bir tasarı hazırlanmış ve ilk defa serbest ve yeminli mali müşavirlik ayrımı bu tasarıda yapılmıştır. 1966 yılında 1963’te hazırlanan tasarının ana ilkelerine bağlı kalarak “Serbest Müşavirlik Kanun Tasarısı” hazırlanmıştır. Ancak bu tasarı da yasallaşmamıştır. 1983 yılında bir tasarı daha hazırlanmış, tasarının ismi birkaç defa değiştirilmesine rağmen TBMM’de görüşülmeden hükümet tarafından geri çekilmiştir. Daha sonra alelacele “Yeminli Mali Müşavirlik” adı altında 1985’te, 3239 sayılı kanunla mesleği yasal bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır fakat çeşitli eleştiriler nedeniyle geri çekilmiştir. Nihayet 13 Haziran 1989 tarihinde yürürlüğe giren 3568 sayılı “Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Müşavirlik Kanunu” ile meslek yasal bir statüye kavuşmuştur (Çarıkçıoğlu, 1995: 51). Bu muhasebe meslek yasasına göre yeminli mali müşavirler tasdik işlerini yaparlar. Tasdik işleri daha sonra 1990 tarihli Maliye ve Gümrük Bakanlığının düzenlemesi ile genişletilmiş ve bağımsız denetimin yeminli mali müşavirlerce yapılabileceği belirtilmiştir (Gücenme ve Ersoy, 2006: 315). Bağımsız denetim ayrıca SPK mevzuatında da yerini almış 13/12/1987 tarihli ve 19663 sayılı Resmi Gazete’de “Sermaye Piyasasındaki Bağımsız Dış Denetleme Hakkında Yönetmelik” ile yayımlanmıştır. Bu Yönetmeliğe göre menkul kıymetlerini halka arz etmiş olan veya arz etmiş sayılan ortaklıklar, bankalar dahil aracı kurumlar, yatırım ortaklıkları ve yatırım fonlarınca düzenlenecek mali tablo ve raporların bağımsız denetleme kuruluşları tarafından denetlenmesine dair hükümleri kapsamaktadır. Daha sonra yaşanan büyük şirket skandalları ve akabinde meydana gelen iflaslar neticesinde yeni Uluslararası denetim standartlarına paralel 12.06.2006 tarihli ve 26196 sayılı mükerrer resmi gazetede SPK Seri X, No.22 tebliği yayınlanmıştır. Bu tebliğe göre daha çok riskli alanların tespiti ön plana çıkmaktadır. Denetçiler hile riskinin yoğun olduğu alanlara yönelmek zorunda kalmışlardır.

Dikkat edileceği üzere ihtiyaçlara binaen denetim kavramı ortaya çıkmış yine ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. İlk önce sanayileşmenin artması, işletmelerin büyümesi, dışa açılması ve kamuya açılması ile güvenilir bilgi ihtiyacı ortaya çıkmış ve denetimin gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle hak sahibi hissedarlar ile söz sahibi yöneticilerin uyum içinde olması gerekliliği denetimin önemini ortaya çıkarmıştır. Daha sonra ülke sınırlarının ortadan kalkması ile uluslararası denetime uyumlu denetim ihtiyacı uluslar

arası standartlara paralel tebliğlerin yayınlanmasına vesile olmuştur. En son yaşanan küresel finansal raporlama skandalları ise denetimin kapsamını değiştirmiştir ve daha çok risk odaklı denetimi ortaya çıkarmıştır.

O halde en güncel haliyle denetimin amacı finansal tabloların finansal raporlama standartlarına uygun hazırlanıp hazırlanmadığını, işletmenin finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını gerçeğe uygun bir şekilde gösterip göstermediğini ortaya koymak için görüş belirtmektir. Ayrıca işletmelerde gerçekleştirilecek hilelerin önlenmesine yarayan mekanizmaların oluşturulması ve hile riskinin en az seviyeye düşürülmesi denetimin amacıdır. Bu anlamda özellikle etkili bir denetimin hileleri ortaya çıkarma kapasitesinin yüksek olduğu düşüncesinin baskın hale gelmesi, hile riskini azaltan ve hileyi caydıran önemli bir psikolojik araçtır. Bu nedenle denetçilerin denetimi gerçekleştirirken mesleki şüphe ile hareket etmesi bu psikolojik önleme mekanizmasına yardımcı bir etkidir.

1.2. Denetim ve Türleri

Denetim birçok araştırmacı tarafından benzer ve farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ancak tanımların çoğunda ortak noktalar mevcuttur. Ortak nokta ise denetimin belli bir ekonomik birim ya da döneme ait bilgilerinin önceden belirlenmiş ilke ve esaslara uygunluğunu belirlemek ve bu konuda bir rapor yazmak amacıyla alanında uzman ve bağımsız kişilerce yürütülen kanıt toplama ve değerlendirme sürecinin olduğudur (Türedi, 2007: 18; Bozkurt, 1998: 23; Aktuğlu, 1993: 6; Güredin, 2007: 11; Gürbüz, 1995: 5; Kaval, 2008: 3)

Başka bir tanıma göre denetim; iktisadi faaliyetlerle ilgili işlemlerin önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğunu saptamak ve sonuçlarını ilgi duyanlara bildirmek amacıyla uzmanlarca yapılan sistematik bir süreçtir (Güredin, 1998: 5).

Dar anlamda denetim bir işletmenin mali tablolarının ve muhasebe kayıtlarının incelenmesidir (Türedi, 2007: 18). Bu anlamda denetim, muhasebe kayıtları ile oluşan bilgilerin ve sonucunda oluşan raporların (bilanço, gelir tablosu v.b.) muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı ve işletmenin faaliyetlerine ilişkin sunulan bilgilerin açıklığı ve güvenilirliği ile ilgili bir yargı oluşturur (Baykal, 1995: 113).

Raporların uygunluğu sadece muhasebe standartlarına uygunluk olarak yetersiz kalmakta, ilgili hukuki mevzuata uygunluğu da aranmaktadır. Bu nedenle denetimi muhasebe kayıtlarının ve işletmenin parasal faaliyetlerinin bir özeti niteliğinde olan finansal tablolarının muhasebe standartlarına ve ilgili mevzuata uygunluğunu alanında uzman kişilerce doğru olup olmadığının raporlanma sũreci olarak tanımlamak mümkündür. Bu çalışmada ũzerinde durulacak denetim de bu anlamda denetim tanımına benzer bir denetimdir. ũnkũ dışardan bir uzman gũzũyle işletmenin verilerine ulaşma imkanı ancak mali tablolar ve yayınlanan diğer raporlar kadar olmaktadır. Dolayısıyla yapılacak olan denetim dar anlamda dũzenlenen raporlar ũzerinden olacaktır. Hãlbuki denetim bir sũre ister. Yani belli bir dũnem boyunca yapılan kayıtların ve işlemlerin denetlenmesidir. Ancak elde bulunan imkanlarla bunun araştırmada uygulanmasının mũmkũn olmadığı açıktır.

Genel olarak ũ tũrlũ denetim vardır. Bunlar, amaçlarına gũre sınıflandırılmış olup mali tablolar denetimi, uygunluk denetimi ve faaliyet denetimi olarak adlandırılır. Ancak hangi denetimi kimlerin yaptđının bilinmesi ve mali tablolarla ilgili hile riskinin ۆlũlmesi hangi denetimde kimlere ait olduğunun anlaşılması açısından denetimi yapanlar açısından da denetim tũrleri (i ve dış denetim) kısaca açıklanacaktır.

1.2.1. Amaçları Bakımından Denetim Tũrleri

Denetimin amacı işletmenin finansal ve faaliyet bilgilerinin ۆnceden belirlenen ۆlũlere ve standartlara uygunluğunun araştırılmasıdır. Sۆz konusu ۆlũ ve standartlara uygun olmama riski her zaman mevcuttur. Bu anlamda denetimin amacını dikkate alan denetim tũrleri mali tablolar denetimi, uygunluk denetimi ve faaliyet denetimi şeklinededir. Bu denetimlerin her biri birbirini tamamlayan nitelikte olup herhangi bir konuda yapılmış bir denetim bunların hepsini içerebilir.

1.2.1.1. Mali Tablolar Denetimi

Mali tablolara genelde finansal tablolar dendiğinden finansal denetim olarak da anılabilir. Işletmenin mali tablolarının ۆnceden belirlenen kriterlere uygun olarak dũzenlenip dũzenlenmediđini raporlamak amacıyla yapılan bir gũrũř bildirme sũrecidir. Bu kriterler yukarda da değinildiği gibi muhasebe standartları ve vergi mevzuatı gibi

kriterlerdir. Dolayısıyla denetlenen mali tablolar yönetim kurulundan geçtikten sonraki haliyle ortaklara ve ilgili kişilere sunulan (yayımlanan) mali tablolardır. Genelde bağımsız denetçiler tarafından denetlenirken, eğer denetim devletle ilgili olursa kamu denetçisi de denetler. Mali tablo denetiminde amaç düzenlenen tabloların belirlenen kriterlere uygunluğunu belirlemek, hata ve hileleri tespit etmek, yönetime süreklilikle ilgili uyarılarda bulunmak ve gerçek mali durumu yansıtmayı yansıtmadığını belirlemektir. Amaçlarından biri hileyi tespit etmekse, asıl olan olası hile riskini hile gerçekleşmeden tespit etmeye yönelik çalışmalardır.

Mali tablolar, denetim sonucu oluşacak olan raporlardan birçok kişinin yararlanacağı düşüncesiyle denetimden geçirilir. Bu nedenle denetim genel amaçlı yapılır ve sonuçlar tüm ilgililerin bilgisine sunulur. Şayet bu ilgililerden herhangi biri genel denetimin kendisi için yeterli olmadığını savunursa, bunlar için özel olarak gerekli bilgiler de toplanabilir (Güredin, 2007: 17).

Mali tablo denetiminde amaç denetlenen mali tabloların bir bütün olarak işletmenin gerçek durumunu yansıtmayı yansıtmadığını belirlemektir. Yani mali tabloların dönem içerisinde yapılan işlemlerin sonuçlarını yansıtmayı yansıtmadığını belirlemektir. Belgelere yer alan bilgilerle mali tablolarda yer alan bilgilerin farklı olma ihtimali vardır. Bu *hile riskine* işaret etmektedir. Örneğin ilişkili taraf işlemlerinde yer alan tutarların çoğunun aslında gerçekleşmemiş olması bir hile risk faktörüdür. İşte mali tablolarda yer alan ilişkili taraf işlemleri ile gerçekte var olan ilişkili taraf işlemlerinin denetimi mali tablolar denetiminin konusudur.

1.2.1.2. Uygunluk Denetimi

Bir işletmenin mali nitelikteki işlemlerinin ve faaliyetlerinin yetkili makamlar tarafından önceden belirlenen ölçütlere (mevzuat, kural, yöntem, standart, yönetmelik, sözleşme, işletme politikaları v.b.) uygunluğunu araştıran bir denetim şeklidir.

Yetkili makamlar işletme içinden olabileceği gibi işletme dışından da olabilir (Güredin, 2007: 17; Kaval, 2008: 11). Birinci duruma örnek; muhasebe kayıtlarının muhasebe müdürlüğünün yayınladığı yönergeler ve muhasebe el kitabına uygun yapılıp

yapılmadığının denetimi (Güredin, 2007: 17). İkinci duruma örnek SPK tarafından yayınlanan Türkiye Muhasebe Standartlarına uygun kayıt yapılıp yapılmadığının belirlenmesi ya da işletmelerde yapılan vergi incelemeleri gibi.

Burada dikkat edilmesi gereken, denetimin konusu işletmenin mali nitelikteki işlemleri ile ilgili faaliyetleridir. Örneğin muhasebe yönetmeliğine uygun kayıt yapılıp yapılmadığının belirlenmesi veya muhasebe kayıtlarında ve düzenlenen mali tablolarda SPK'nın belirlediği standart ölçülere uyulup uyulmadığının araştırılması gibi. Burada denetçi yetkili organlarca konulan kuralları değiştiremez sadece veri olarak kabul eder. Bu nedenle bu denetimi dış denetçinin de yapabileceği gibi genelde iç denetimin alanına girer. Çünkü belirlenen kriterler üst yönetimin koymuş olduğu kriterler de olabilir. Dolayısıyla iç denetçinin bu denetimi yapması daha bütünleştirici olur. Ayrıca yine denetçi denetim sonuçlarını geniş bir kitleye değil, kısıtlı bir kitleye yani ilgili kişilere sunar. Bu iç denetçiler genelde müfettiş olarak anılırlar. Örneğin banka müfettişleri bir iç denetim elemanıdır.

Hileler genellikle bir başkasını aldatmaya veya bir başkasının koyduğu kuralları ihlal etmeye yöneliktir. Bu anlamda devleti aldatmaya yönelik vergiye ilişkin hileler yapılabilir. Örneğin Maliye Bakanlığı inceleme elemanları işletmelerin Vergi Usul Kanununa uygun davranıp davranmadığını uygunluk denetimi ile gerçekleştirebilir. Öte yandan çalışanlar tarafından veya üst yönetimin herhangi bir kademesi tarafından (örneğin muhasebe müdürü) tepe yönetiminin koymuş olduğu kuralları ihlal ederek hileli eylemlere girişebilirler. İşte bu noktada da iç denetçilerin yapmış oldukları uygunluk denetimi hileli eylemleri tespit etme açısından önemlidir. Yine bu doğrultuda iç denetçiler hile riskinin yoğun olduğu alanları keşfetmek için uygunluk denetiminden yararlanabilirler.

1.2.1.3. Faaliyet Denetimi

Faaliyet denetimi kapsamlı denetim, yönetim denetimi, performans denetimi gibi farklı ülkelerde farklı isimler alan bir denetim türüdür (Flesher ve Zarzeski, 2002: 93). Faaliyet denetimi sadece finansal tablolar ve muhasebe kayıtları değil işletmenin bütün faaliyetlerinin verimliliğinin ve etkinliğinin araştırılmasına yönelik denetimdir. O halde faaliyet denetiminin alanına üretim, pazarlama, bilgi işlem, tedarik, finans gibi

organizasyonel faaliyetlerin tümü dahil olmaktadır. Amaç faaliyetlerde kullanılan kaynakların etkenlik ve etkinliğini ortaya koymaktır. Uygulama alanı geniş olan bu denetimin uygulaması da haliyle zorlaşmaktadır.

Bu denetim sistematik olup, işletmelerin faaliyetlerini finansal olmayacak şekilde değerlendirme ve yönetimin etkenliğini ve etkinliğini artırmaya yönelik bir denetimdir (Flesher ve Zarzeski, 2002: 94). Görüldüğü gibi faaliyet denetiminde etkenlik ve etkinlik (verimlilik) gibi iki kavram ön plana çıkmaktadır. O halde denetim açısından verimlilik ve etkinliğin tanımını yapmak gerekir.

Etkenlik amaca ulaşma, etkinlik ise amaca ulaşırken kaynakları verimli kullanma anlamında kullanılır. Örnek olarak; herhangi bir aksaklık olmaksızın üretimin gerçekleşmesi etkenlik iken, mamullerin minimum maliyetle üretilmesi ise etkinlik olarak nitelendirilmektedir (Uzay, 2008: 277). Bunların denetimi de faaliyet denetimi olarak nitelendirilir.

Faaliyet denetimi finansal tablo denetiminden ve uygunluk denetiminden daha zordur. Çünkü faaliyetlerin etkenliğinin ve verimliliğinin tespiti nesnel bir faaliyettir. Bu nesnel faaliyet işletmeden işletmeye hatta işletme içinde bölümden bölüme değişmektedir (Güredin, 2007: 19). Örneğin bir işletmedeki faaliyet denetiminin amacı yeni bir yatırım için gerekli bilgilerin güvenilirliğini ve tamlığını saptamak iken diğer bir işletmenin faaliyet denetiminin amacı üretimin etkenliğini ve verimliliğini araştırmak olabilir.

Faaliyet denetimi özellikle iç denetçilerin görev alanına girmektedir. Çünkü görüldüğü gibi faaliyet denetimi süreklilik gerektiren bir prosestir. Bu süreklilikte işletmenin içinden birinin bu denetimi gerçekleştirmesi daha kolay, daha az maliyetli ve dolayısıyla daha mantıklı olabilmektedir. Dış denetimin yerine getirdiği faaliyet denetimi genellikle danışmanlık şeklinde olur.

İşletmelerin etkin ve verimli olabilmesi amaçlarına ulaşma ile ölçülebilir. Bir işletmenin belirlenen amaçlara ulaşması için de hileli eylemlere girmesi mümkündür. Örneğin bütçelenmiş bir faaliyete ulaşmak ya da finansal analistlerin belirlediği hedeflere ulaşmak için çaba sarf eden işletme yönetimi ulaşamayacağını anladığı zaman hileli

eylemlere girmesi muhtemeldir. Bu anlamda denetçiler sektör ortalamaları kullanarak işletmenin etkinliğini ölçebilirler. Örneğin sektörün üzerinde bir büyüme muhtemel bir hile göstergesi olabilir. Öte yandan belirlenen hedeflere ulaşmak için kaynakların verimli kullanılıp kullanılmadığını ölçerek doğru bilgiye ulaşmayı denetçiler amaç edinebilirler. Bu bağlamda faaliyet denetimi bir başarı saptama yöntemi olduğundan, işletme yönetimi faaliyet denetiminden yara almadan sıyrılmak için hileli eylemlere başvurabilirler. Faaliyet denetimi esnasında bu tip durumlar dikkate alınmalı ve uygunluk denetimi ile birleştirilerek amaçlara ulaşmada doğru davranılıp davranılmadığı da ölçülmelidir. Böylece hileli alanların tespiti de kolaylaşabilir.

1.2.2. Denetimi Yapanlar Açısından Denetim Türleri

Denetçinin statüsü açısından denetçiler iç denetçi ve dış denetçilerdir. Amaçları bakımından denetimleri de genelde bu iki denetçi yerine getirmektedir. Hilelerin ve hile riskinin tespitinde iç denetçilerin ve dış denetçilerin önemi büyüktür.

1.2.2.1. İç Denetim

İç Denetçiler Enstitüsünün (The Institute of Internal Auditors-IIA) tanımına göre iç denetim; bir kurumun faaliyetlerini **geliştirmek** ve onlara **değer katmak** amacını güden bağımsız ve objektif bir **güvence** ve **danışmanlık** faaliyetidir. Risk yönetiminin, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini arttırmak ve değerlendirmek için sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek işletmenin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur.

İç denetim mali nitelikteki işlemlerin yanında mali olmayan işlemlerin de denetiminde kullanılır. İç denetimle işletme içinde hem uygunluk hem de faaliyet denetimi gerçekleştirilir. İç denetimi işletme içinden bir kişi yaptığından bağımsızlık konusunda sıkıntı çekerler. Çünkü iç denetçi yönetime bağlı olduğundan ve aynı zamanda yönetimin faaliyetlerini denetlemekle de sorumlu olduğundan çıkar ilişkisi sorunu ile karşılaşılır.

İç denetimin bağımsız (dış) denetimle de sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü dış denetimin başarısı bir anlamda iç denetimin başarısına bağlıdır. Örneğin hile riski ile ilgilenen bir dış denetçinin iç denetçiden işletmenin olası hileli faaliyetleri ile ilgili bilgi alması işini oldukça kolaylaştırır. Dış denetçinin bu riskli alanlara daha çok

yoğunlaşmasına ve bu alanlarla ilgili daha çok kanıt toplamasına yardımcı olur. Ancak tahmin edileceği gibi iç denetçinin görevini etik kurallara uygun şekilde yerine getirmesi gerekir.

İç denetim faaliyetleri, işletmenin yönetimi, faaliyetleri ve bilgi sistemi başta olmak üzere aşağıdaki sayılanlarla ilgili riskleri değerlendirir (The Institute of Internal Audit-IIA, www.theiia.org):

- Faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği
- Finansal ve operasyonel bilgilerin güvenilirliği ve bütünlüğü (tamlığı)
- Varlıkların korunması
- Yasa, yönetmelik ve sözleşmelere uyum.

İç denetim işletmenin iç kontrol yapısının uygunluğunu inceleyerek, iç kontrolün riskleri istenen seviyede kontrol edip edemediğini de denetler (Griffiths, 2006: 5). Dolayısıyla iç denetimin risk değerlendirme ve tespit etme sorumluluğu da vardır. Çünkü işletmeler eğer kendilerine yapılacak yatırımların devam etmesini ve artmasını istiyorlarsa muhtemel riskleri etkin bir biçimde belirlemelidirler. Hile riski de işletmelerin imajı açısından önemli risklerdendir. Bu açıdan iç denetimin kullanım alanlarından biri de hile riskinin değerlendirilmesi ve ölçülmesidir.

Hileli finansal raporlamanın tespitinde iç denetimin önemi büyüktür. Hileli finansal raporlama ile ilgili yapılan bir araştırmada, hileli finansal raporlamaya neden olan faktörler arasında zayıf bir iç denetimin bulunması vardır (Yılancı, 2003: 30). İç denetçi özellikle işletmelerin kurumsal yönetimi ile ilgili konuları iyi tahlil etmelidir. Kurumsal yönetim ilkelerinin amacı ise şeffaflığın ve doğruluğun artırılmasıdır. Bu nedenle iç denetçiler hileli eylemleri ve hile risklerinin mevcut olduğu alanları tespit ederek denetim komitesine raporlamalıdır. Ayrıca iç denetçilerin yönetimin koymuş olduğu ilkelere uyum konusunda da sorumluluğu vardır. Yönetimin koymuş olduğu ilkelere uyumun sağlanması ve bu ilkelere uyumsuzlukla paralel olan hilelerin yönetime rapor edilmesi iç denetimin sorumluluk alanlarındandır.

İşletmeler yüksek düzeyde bir hile riski ile karşılaşınca, ilk akla dış denetim gelmesine rağmen, önemli risk faktörleri ve kayıplar için iç denetimin kullanılabileceği de unutulmamalıdır (Zikmund, 2008: 60). Akla ilk dış denetimin gelmesinin bir takım sebepleri vardır. Örneğin dış denetçiler önceliğini finansal tablo ile ilgili hile risk faktörlerine verirler ve yönetim tutumu ile ilgili risk göstergelerine yoğunlaşırlar (Rose ve Norman, 2008: 4). Yine Wilks ve Zimbelman'ın yaptığı bir araştırmada dış denetçilerin hileli finansal raporlama veya yönetim hilesine çok dikkat ettiğini ortaya koymuşlardır. İç denetçinin de yönetim hilesine önem verdiğini ancak dış denetçilere oranla varlıkların kötüye kullanımı (örneğin zimmete para geçirme ve varlıkların çalınması) üzerinde yoğunlaştığını ortaya koymuşlardır (Wilks ve Zimbelman, 2004: 742). Öte yandan iç denetçinin bağımsızlığının düşük olması hile ve hile riskine gereken önemi verememesine sebep olmaktadır.

1.2.2.2. Dış (Bağımsız)¹ Denetim

Bağımsız denetim; kamuya açıklanacak mali tabloların, muhasebe standartları, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, yasa ve mevzuatlara uygunluğu ile bilgilerin doğruluğunu ve gerçeği dürüst bir biçimde yansıtmayı yansıtmadığını, bağımsız denetçiler tarafından denetim standartlarına, ilke ve esaslarına göre defter, belge, kayıtlar üzerinden incelenmesi ve elde edilen sonuçların ilgili kişilere sunulmak üzere raporlanması işlemleridir (Kumkale, 2000: 16).

SPK'ya göre bağımsız denetim (SPK Tebliği, Seri: X, No: 22) :

İşletmelerin yıllık finansal tablo ve diğer finansal bilgilerinin, bu tablo ve bilgiler için belirlenen kriterlere (örneğin, halka açık şirket finansal tabloları için Kurulca belirlenmiş veya kabul edilmiş finansal raporlama standartlarına) uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla, genel kabul görmüş bağımsız denetim standartlarında öngörülen gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak, defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanmasını ifade eder.

¹ Dış denetim bazı kaynaklarda ikiye bazı kaynaklarda üçe ayrılmaktadır. Bunlar bağımsız denetim, kamu denetimi ve yüksek denetim şekllindedirler. Ancak bu tezin konusu kamu ve yüksek denetim alanına girmediğinden denetim çeşitleri ile ilgili bilgiler verilirken yüzeysel olarak ele alınmış ayrıntıya girilmemiştir. Dolayısıyla denetim çeşitleri çok daha fazla olabilir.

Bağımsız denetim bir şirketin hesap ve kayıtlarını belirlenen denetim standartlarına göre incelemek ve mali tabloların muhasebe standartlarına, ilkelere, mevzuata uygunluğunu rapor etmektir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere verilen rapor mali tabloların belli kriterlere göre uygunluğuna yönelik rapordur. Bu nedenle bir şirketin, iyi mi, kötü mü, yatırım yapılabilir mi olduğunu göstermez. Bu yatırımcının kendi analiz kabiliyetine ve bilgisine bağlıdır. Burada denetçinin sorumluluğu işletmenin nasıl olduğuna kanaat getirmek değil incelediği mali tabloların uygunluğunu ortaya koymaktır. Denetçinin esas sorumluluğu hata ve hileleri de ortaya çıkarmak değildir, denetçinin sorumluluğu standartlara uygun inceleme yapmak ve kanaatini raporlamaktır. Bu nedenle denetçinin hile ve hatayı tespit etmesi sosyal sorumluluk alanına daha yatkındır.

Dış denetimi, bu işi para karşılığında yapan, profesyonel denetim hizmeti sunan, serbest meslek sahibi olarak kendi adına çalışan işletme dışından uzmanlar yapar. Bu denetimi SMMM ve YMM ve bunların buldukları bağımsız denetim şirketleri yapar. Bağımsız denetçiler işletmenin yayınlanan finansal tablolarını bir nevi onay fonksiyonu üstlenerek finansal denetim yaparlar.

Dış denetim hile yönetiminde anahtar rolü oynamaktadır. SAS (Statement on Auditing Standards) No:99 standardı da hile yönetimi ile ilgili dış denetime bir takım ilkeler sıralamıştır. Bu standarda göre dış denetçiler sadece denetimi planlamak ve yapmakla sorumlu değil aynı zamanda mali tablolarda hile ve hata nedeniyle önemli bir yanlışlığın olup olmadığı konusunda makul bir güvence sağlamak ve denetim boyunca hileyi dikkate almakla yükümlüdürler (Thornton, 2010: 6)².

1.3.Yeni TTK'nın Denetime Getirdiği Yenilikler

Yeni TTK ile daha önce mevzuatta pek değinilmeyen bir boşluk doldurulmuştur. Halen yürürlükte olan TTK bağımsız dış denetimi göz ardı etmekte ve denetçi bağımsızlığı üzerinde fazla durmamaktadır. Yeni TTK ise denetimden geçmemiş mali tabloları düzenlenmemiş saymaktadır. Yeni TTK, eski TTK'da zorunlu organ olan ve iç denetimi organize eden denetim kurulunu/murakıplar kurulunu lağvetmiştir. Bunun yerine bağımsız denetimi ön plana çıkarmıştır (TOBB ve Deloitte, 2011: 16). Mevcut TTK'da anonim

² Bu standart ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı anlatılacaktır.

ortaklıklarda denetim kurulu zorunlu bir organdı ve bu organın yokluğu anonim ortaklık için fesih sebebi idi. Yeni düzenleme ile bu ortadan kaldırılmıştır (Kardeş-Selimoğlu ve Göktepe, 2007: 39). Yeni TTK’da temel olarak bağımsız denetim, işlem denetimi ve özel denetim adında üç denetimden bahsedilmektedir. Ancak yeni kanunun özellikle Anonim şirketlerde “*yönetim ve temsil*” ile ilgili esaslar başlığı altında yönetim kurulunun görev dağılımını düzenleyen 366. maddesinin ikinci fıkrasında bir anlamda iç denetime/denetim komitesine atıfta bulunmaktadır (Arıkan, 2010: 7). Buna göre yönetim kurulu kendisine işlerinde yardımcı olacak ve bir anlamda iç denetimi yürütecek kendi üyelerinin de içinde bulunduğu komite ve komisyonlar kurabileceklerdir. Bu durumda yeni TTK iç denetimi isteğe bağlı bırakmış ancak teşvik etmiştir. Bunun yanında bağımsız denetimi zorunlu hale getirmiştir.

Yeni TTK özellikle denetçinin bağımsızlığına çok önem vermektedir. Bu amaçla denetçinin işletmede yapamayacak işleri ve kimlerin denetçi olamayacağını yeni TTK belirtmiştir. Yeni TTK özellikle bağımsız denetimle ilgili kuralları 397. ve 406. maddelerde belirtmiştir. 397. maddeye göre denetlenecek olan işletmenin finansal tabloları ile yıllık raporları ve bunlar bağlamında tüm şirket muhasebesidir. Aynı madde denetimin sürekli olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan denetçinin denetiminden geçmemiş finansal tablolar ve raporlar düzenlenmemiş hükmündedir. Normal olarak denetleme zamanı finansal tablolar ve yıllık raporların sunulma tarihidir. Hemen akabinde yer alan 398. maddeye göre finansal tablolar ve faaliyet raporlarının denetlenmesi envanterin de içinde bulunduğu tüm muhasebe sürecinin incelenmesidir. Finansal tabloların ve faaliyet raporlarının denetimi TMS ile kanuna ve esas sözleşme hükümlerine uyulup uyulmadığını da içerir.

Yeni TTK’nın 399. maddesinde denetçinin kimler tarafından seçileceğinden bahsedilmektedir. Denetim bir anlamda, yönetimin denetimi olduğu için denetçi seçimi genel kurula aittir ve bu yetki devredilemez. Denetçi seçimi, her yıl yapılır. Gelecek yılın denetçisi cari yıl bitmeden belirlenir. Genel kurulun seçmiş olduğu denetçi ile sözleşmeyi yönetim kurulu yapmaktadır. Seçilen denetçi Türkiye Ticaret Sicili Gazetesinde ve işletmenin Web sayfasında ilan edilir. Yapılan denetim sözleşmesi kural olarak feshedilemez. Eski TTK’ya göre genel kurul denetçileri istediği zaman azledebilmektedir. Bu da yönetim kurulunun istemediği denetçiyi değiştirmesi durumunu ortadan

kaldırmaktadır (Kardeş-Selimoğlu ve Göktepe, 2007: 40). Yeni TTK'nın 399. maddesi yorumlandığında denetçi ancak bir mahkeme kararı ile denetimden alınabilmektedir. Mahkeme de haklı bir sebebin olmasını gerekli kılar. Ancak haklı sebep tanımlanmamıştır. Özellikle tarafsızlığın bozulduğu zamanlarda mahkeme tarafından denetçi görevden alınabilir. Ancak denetçinin görevden alınması ile yenisinin atanması eş zamanlı olmalıdır. Aksi takdirde denetçinin görevden alındıktan sonra yenisinin tayin edilmesi olanağı yoktur.

Yeni TTK'nın 400. maddesi denetçi olabilecekleri açıklamaktadır. Denetçi olabilme kriterleri bağımsız denetçi için olup işlem denetçisi de bu kapsam içindedir. Bağımsız denetim sadece üyeleri YMM ve SMMM'lerin oluşturduğu bağımsız denetim kuruluşları, YMM ve SMMM'ler tarafından yapılır. Özellikle KOBİ'lerde sadece YMM ve/veya SMMM denetimi yerine getirebilirken büyük işletmelerde bağımsız denetim kuruluşları bu görevi üstlenir. Öte yandan 400. madde denetçi olamayacakları da ayrıntılı bir şekilde tanımlamıştır³. Anılan madde yine rotasyon zorunluluğu getirmiştir. Bir denetçi aynı işletmeye 7 yıl arka arkaya denetim hizmeti vermişse en az iki yıl için değiştirilmelidir şartı getirilmiştir. Denetçi denetim yaptığı şirkete vergi danışmanlığı ve vergi denetimi dışında hizmet veremez.

Yeni TTK'nın 401. Maddesinde denetçinin ihtiyaç duyduğu bütün bilgilerin ve belgelerin yönetim tarafından hazır bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır. 402. Maddeye göre denetçi denetim sonucunda vardığı kanaati bir rapor halinde yönetim kuruluna sunar. Yeni TTK'ya göre bu raporun iki özelliği ön plana çıkarılmıştır. Birincisi; sonuçların gereken açıklıkta, anlaşılır ve basit bir dille raporda yazılmış olmasıdır. İkincisi; raporun geçmiş yıllara karşılaştırmalı olmasıdır. 403. maddeye göre denetçi görüşünü bildirir. Bu görüşler olumlu görüş/ sınırlı olumlu görüş, olumsuz görüş veya görüş belirtmekten kaçınma şeklinde olabilir.

Yeni TTK'nın 404. Maddesinde denetçilerin sır saklama ile ilgili yükümlülükleri anlatılmıştır. Ayrıca denetçinin denetimi dürüst ve tarafsız bir şekilde yapması gerektiği vurgulanmıştır. Sırları ihlal edenlere her bir denetim için 100.000 TL, pay senetleri borsada işlem gören anonim şirketlerde ise 300.000 TL'ya kadar tazminat ödemeye hükmedilmiştir. Öte yandan kanununun 554. maddesine göre bağımsız denetçi, işlem

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. 6102 no'lu TTK mad. 400.

denetçisi ve özel denetçi “*kanuni görevlerinin yerine getirilmesinde kusurlu hareket ettikleri takdirde, hem şirkete hem de pay sahipleri ile şirket alacaklılarına karşı verdikleri zarar dolayısıyla sorumludur. Kusuru iddia eden ispatlar*”.

Kanunun 405. maddesi, denetçi ile şirket arasında görüş aykırılıklarının çıkması durumunda işletmenin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinin karar vermesi gerektiğini bildirmektedir. Bu karar kesindir. Son olarak 406. maddeye göre hangi durumlarda özel denetçi talebi olabileceği belirtilmiştir. Buna göre iki durumda herhangi bir pay sahibi tarafından şirketin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesi tarafından özel denetçi talebinde bulunulabilir. Birincisi; denetçi şirketin hakim şirketle veya topluluk şirketleriyle ilişkileri ile ilgili olarak sınırlı olumlu görüş veya kaçınma yazısı yazmışsa, ikincisi; yönetim kurulu, şirketin topluluk tarafından, bazı belirli hukuki işlemler veya uygulanan önlemler nedeniyle kayba uğratıldığını ve bunlar dolayısıyla denkleştirme yapılmadığını açıklamışsa özel denetçi atanabilir. Öte yandan madde 438’e göre pay sahipleri genel kuruldan belli olayların açıklığa kavuşturulması için özel denetçi talebinde bulunabilirler. Özel denetçi talebi şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinden talep edilir. Ancak yeni TTK’daki özel denetim ile SPK’daki özel denetim birbiri ile karıştırılmamalıdır.

Bağımsız denetimle ilgili bilgileri yeni kanun 397-406 maddeleri arasında sıralarken işlem denetimi ile ilgili bilgileri de maddeler arasına dağıtmıştır. İşlem denetimi birden fazla maddede (148,170,187, 351,458 ve 473) açıklanmıştır. Bu maddelere göre işlem denetçisi sermaye şirketlerinin kuruluş işlemlerinin, birleşme sözleşmesi ve raporunun, bölünmenin, tür değiştirme raporunun, sermaye artırımının ve azaltılmasının denetlenmesi için seçilir. İşlem denetçisini de genel kurul atar. TTK’daki işlem denetimi, SPK’da özel denetim olarak bilinir.

1.4. Denetimin Amaçları

Denetimin genel amacı düzenlenen mali tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, standartlar ve mevzuatlar doğrultusunda işletmenin mali durumunu ve faaliyet sonuçlarını gerçeğe uygun ve doğru bir şekilde yansıtmayı yansıtmadığını ortaya koymaktır. Bununla birlikte denetimin genel birtakım amaçları da şu şekilde sıralanabilir; gerçeklik,

bütünlük, sahiplik ve yükümlülükler, değerlendirme ve gidere dönüştürme, sınıflandırma, zamanlılık, açıklama ve kayıtsal doğrulamadır (Türedi, 2007: 111).

Denetimin amaçları iki şekilde ele alınabilir. Birincisi her bir işlem grubu için genel denetim amaçları, ikincisi her bir hesap için özel denetim amaçları.

Bir bütün olarak mali tabloların genel denetiminin amacı yukarıda açıklanmıştı. Mali tabloların denetiminin genel amacı faaliyetleri işlevsel bölümlere ayrılarak gerçekleştirilebilir. Burada mantık aralarında ilişki bulunan işlemleri bir arada toplamak ve denetimi daha etkin bir şekilde iş bölümü yoluyla yapmaktır. Örneğin satışlar, satış iadeleri, iskontolar, tahsilat işlemleri bir arada incelenerek bölümlene yapılabilir. Bu sayede her bölümün incelemesini farklı kişiler yaparak sonuçları birleştirilir (Bozkurt, 1998: 47). Öte yandan birbiri ile ilişkili işlemlerin bir arada incelenmesi hesaplarla ilgili mutabakatın yapılmasına olanak sağlar. Bu sayede eğer varsa hileli ve usulsüz eylemlerin tespiti de kolaylaşır.

Hesaplarla ilgili denetim amaçları ise, yönetimin sunduğu birtakım bilgilerle bulunduğu iddialara (yönetim iddiaları) karşılık denetçinin bu iddiaları doğrulama isteğine göre belirlenir. Yönetim iddiaları her bir işlem grubu ve hesaplar için yönetimin yapmış olduğu beyanlardır. Yönetim iddiaları şunlar olabilir (Arens ve diğerleri, 2009: 154; Güredin, 2007, 158-161; SPK Tebliği, Seri X, No.22, 14. Kısım, Madde 5):

Varolma(Occurance): Meydana gelme olarak da anılan bu iddiaya göre işletme yönetimi finansal tablolarda yer alan varlık, borç, özkaynak, gelir ve giderlerin fiilen var olduğunu iddia eder. Varolma iddiası hiçbir suretle finansal tablolara gerçek dışı bir bilginin dahil olmadığını beyandır. Örneğin yapılmış olan nakit ödemeler gerçekten alınan mal ve hizmetler içindir.

Bütünlük (Completeness): Eksiksiz veya tam olma gibi adlar da kullanılır. İşletme yönetimi dönem içinde gerçekleşen mali nitelikteki bütün işlemlerin kayıtlara ve mali tablolara yansıdığını iddia eder. Varlık, borç, gelir ve giderler için hiçbir kıymet hareketinin kayıt dışı olmadığını beyandır. Örneğin yapılmış olan ödemelerin hepsi kayıt altına alınmıştır. Varolma iddiası ile bütünlük iddiası birbirini tamamlar. Şöyle ki;

bütünlük iddiasında finansal tablolara yansıtılması gereken kalemlerin yansıtılmaması ile ilgili iken, varolma iddiası finansal tablolara dahil edilmemesi gereken tutarların dahil edilme olasılığı ile ilgilidir.

Doğruluk (Accuracy): Mali tablolarda yer alan kalemlerin doğru tutarlarda kaydedildiğini işletme yönetimi iddia edebilir. Örneğin mali tablolarda yer alan maddi duran varlıkların tutarlarının doğruluğunu savunabilir.

Haklar ve Yükümlülükler (Rights and Obligations): Mali tablolarda yer alan varlıkların ve borçların gerçekten işletmeye ait olduğunu iddia eder. Örneğin mevcut alacakların tamamı işletmeye ait olup bu alacaklar başkasına satılmamıştır. Yine örneğin varlıkların içinde konsinye mal yoktur iddiası buna örnektir.

Değerleme ve Dağıtım (Valuation and Allocation): İşletme yönetimi mali tablolarda yer alan hesap bakiyelerinin olması gereken tutarda olduğunu iddia eder. Yapılması gereken dağıtımların da yapıldığını iddia eder. Örneğin duran varlıklar hesabında yer alan bakiyenin doğru olarak değerlendirildiği ve ilgili duran varlığa ilgili yılda doğru tutarda amortisman gideri payı verildiği belirtilmektedir. Bir diğer örnek iddia bilançodaki alacakların net gerçekleşebilir değerle gösterildiği iddiası olabilir.

Sunma ve Açıklama (Presentation and Explanation): Finansal tablolardakilerin uygun olarak sınıflandırıldığı ve açıklandığını işletme yönetimi iddia edebilir. Örneğin olağandışı bir gelir kalemi olan kira gelirinin olağan gelirlerde yer almadığını iddia etmesi.

İşletme yönetiminin bu ve benzeri iddialarına karşılık denetçinin de bu iddiaların doğruluğunu araştırması gerekir. Bu amaçla denetçi özel olarak bir takım amaçlar kendine tayin eder. Bu amaçlar (Türedi, 2007: 111-113; Bozkurt, 1998: 50):

Gerçeklik: İşletme yönetiminin varolma iddiasına karşılık denetçinin mali nitelikteki çeşitli işlemlerin ve hesap bakiyelerinin gerçekten oluşup oluşmadığını incelemeye yönelik bir hedeftir. Örneğin yönetimin iddiası kasasında fiilen 100 lira olduğu ise denetçi nakdin gerçekten varolup olmadığını ortaya koyacak çalışmalar yapar. Denetçi kasada 100 liranın olmama ihtimalinden yola çıkarak şüpheli bir tutumla herhangi bir usulsüzlüğün olup olmadığını, eğer bir usulsüzlük varsa bunun hileden kaynaklanıp

kaynaklanmadığını araştırmalıdır. Yani yönetimin gerçek dışı bir bilginin finansal tablolarda yer almadığı iddiasını denetçi gerçek dışı bilginin olabileceğı şüphesiyle araştırmalıdır.

Sahiplik: İşletme yönetiminin haklar ve yükümlölükler iddiasına karşılık denetçinin bu hak ve yükümlölüklerin gerçekten işletmeye ait olup olmadığını araştırmasına yönelik hedefleridir. Örneğın işletmedeki alacak senedinin mülkiyetinin işletmeye ait olup olmadığını yoksa bir hatır senedi mi olup olmadığını araştırılması. Varlıkları şişirmek dolayısıyla yatırımcıları kandırmak için başkasına ait senetleri kendi senediymiş gibi göstermesi hilesine karşılık denetçi gerçekten bu senetlere veya varlıklara işletmenin sahip olup olmadığını araştırır. Yada fiktif kişiler adına gerçek olmayan yanıltıcı hesaplar açılmış olabilir. Denetçi tüm bu tip hile risklerini göz önüne alarak denetimini gerçekleştirir.

Sınıflandırma: Kayıtlarda veya defterlerde bulunan işlemlerin uygun bir şekilde sınıflandırılıp sınıflandırılmadığını araştırmaya yönelik bir hedefdir. Yani muhasebede gerçekleşen işlemlerin uygun hesaplara kaydedilip kaydedilmediğini araştırmaya yöneliktir. Yönetimin bütünlük ile sunma ve açıklama iddiasına karşılık gelir. Örneğın gider hesaplarının aktifleştirilip aktifleştirilmediğı bu hedefe yöneliktir. Hileli finansal raporlamada yaygın olarak kullanılan giderleri olduğundan az gösterme eylemi de giderleri aktifleştirerek yapılabilecek bir hiledir. Bu nedenle denetçi mali nitelikteki işlemlerin hileli olmasını önlemek için uygun sınıflandırılmasına dikkat etmelidir.

Bütünlük: İşletmede dönem içinde meydana gelen hareketlerin muhasebe kayıtlarına ve mali tablolara tam olarak yansıtılıp yansıtılmadığını anlamaya yönelik bir hedefdir. İşletme yönetiminin bütünlük iddiasına karşılık gelir. Örneğın kayıtlarda gözükten ve denetçi tarafından depoda belirlenen 1000 liralık bir malın gerçekten olması gereken tutarda mı olup olmadığını araştırmaya yönelik bir araştırma yapılması. Eğer 1000 liralık mal olması gereken tutarın altında ise otomatik olarak birim başına satılan malın maliyeti düşmekte ve giderler azalmaktadır. Bu da şirketin finansal tablosunun yanlış yorumlanmasına sebep olmaktadır. Denetçi böyle bir hile riskinin varlığını işletmenin stoklarının gerçekten olması gereken tutarda olup olmadığını araştırmayı amaç edinebilir.

Değerleme: Mali tablolarda yer alan hesapların gerçekten olması gereken tutarda (gerçek değerinde) olup olmadığını anlamaya yönelik bir hedeftir. İşletme yönetiminin değerlendirme ve dağıtım iddiasına karşılık gelir. Örneğin duran varlıkların her biri için kullanılan değerlendirme yöntemlerinin doğru olup olmadığını araştırılması ve değerlendirme sonucu oluşan değeriyle duran varlıkların ifade edilip edilmediğini araştırmak denetçiye bu hedefe sürükler. Öte yandan işletmeler yapılmakta olan bir yatırımın tamamlanmasından sonra ilgili varlık kalemine aktarılması geciktirilerek amortisman ayırma işlemi ortadan kaldırılmış olabilir. Böyle bir hileli işlem maddi duran varlığın hem gerçekten olması gereken tutarda olmamasına hem de değerlemesinin yapılmamasına olanak sağlar. Denetçi bu tip hile riskini de gözetenek varlıkları incelemeyi amaç edinmelidir.

Zamanlama: İşletmede meydana gelen işlemlerin doğru tarihlerde kaydedilmesine yönelik bir hedeftir. Örneğin işletmenin son işlem gününde tahsil edilen alacağının bu döneme yazılıp yazılmadığının araştırılması zamanlama hedefine yönlendirir. Yıl sonunda alınan bir malın bilanço gününden sonra kayıtlara aktarılması stokların fazla gösterilmemesi için yapılabilir. Yine işletmenin likiditesini artırmak için bilanço gününden sonraki gelecek bir nakdin cari döneme kaydedilmesi zamanlamaya aykırıdır. Bu tip durumlar denetçinin zamanlama amacı kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü işlemin gerçekleşme tarihinden önce veya sonra yapılan kayıtlar hile riski taşımaktadır. Bu da yönetimin bütünlük iddiasına karşılık gelen bir hedeftir.

Açıklama: Gerekli bilgilerin mali tablolarda nitelik ve nicelik açısından yeterli olup olmadığını ve açıklamaların yapılıp yapılmadığının araştırılmasına yönelik bir amaçtır. Hileli finansal raporlama tekniklerinden biri de uygun olmayan açıklamaların yapılmasıdır. Örneğin uygulanan değerlendirme ilkelerinin ve muhasebe politikalarının veya ilişkili taraf işlemlerinin dipnotlarda açıklanıp açıklanmadığı. Ya da dipnotlarda açıklanan ilişkili taraf işlemlerinin niteliği ve doğruluğu hakkında denetçinin ilgili açıklamaları mesleki şüphe ile iyi analiz etmesi bir amaç olmalıdır.

Doğruluk: Mekanik bir doğruluk olan bu hedef, oto kontrol mekanizmasının işlemesi amacıyla hesaplarda yer alan tutarların, yevmiye defteri, defteri kebir ve mali tablolarda toplanıp toplanmadığının araştırılmasına yöneliktir. Örneğin defterler arası naklin doğru yapılıp yapılmadığının kontrolü. Ya da örneğin 5000 TL'ye alınan bir

varlığın bilerek defterlere 500 TL aktarılması hileli vakalara örnektir. Böyle bir hile ihtimalini belge ve defterler karşılaştırılarak araştırılmalıdır.

Yönetimin hangi iddiasına denetçinin hangi amacının karşılık geldiği özet olarak tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Yönetim İddialarına Denk Gelebilecek Denetim Amaçları

<i>Yönetim İddiası</i>	<i>Denetim Amacı</i>
Varolma	Gerçeklik
Doğruluk	Doğruluk
Bütünlük	Tamlık-Bütünlük
	Zamanlama
	Sınıflandırma
Haklar ve Yükümlülükler	Sahiplik
Değerleme ve Dağıtım	Değerleme
	Doğruluk
Sunma ve Açıklama	Sınıflandırma
	Açıklama

Görüldüğü üzere işletme yönetiminin iddia ettikleri ile denetim sonucu oluşacak değerlemeler birbiriyle örtüşebileceği gibi yer yer çatışma ihtimalleri de vardır. Yani gerçek olan yönetimin iddia ettiği gibi olmayabilir. İşte iddia edilen ile ortaya çıkan gerçeğin farklı olması noktasında işletmelerde yapılan düzensizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu düzensizliklerin araştırmayı ilgilendiren kısmı ise hiledir. Yani yönetimin mali tablolardaki kalemlerle ilgili iddialarının yönetim hilesi nedeniyle iddia edilen gibi olmadığı ortaya çıkabilir. Bu durum denetçiyi hile nedeniyle harekete geçirir. Hile denetimin olmazsa olmazı değil ancak hileli durumların varlığı denetimin sorumluluğunu artırır. Bu nedenle hile ile denetim arasında bir ilişki olduğu kabul edilmelidir.

Doğru olmamasına rağmen denetim söylendiğinde sanki bir yanlışın veya hilenin tespiti akla gelir. Hâlbuki basit anlamda denetçinin sorumluluğu denetlediği mali tablolarla ilgili bir kanaate ulaşmaktan öte değildir. Hile tespiti yönetimin sorumluluk alanına girer. Ancak işletme yönetiminin yapacağı hileleri değerlendirme görevi denetçiden başkasına düşmemektedir. Çünkü güçlü bir iç kontrol yapısı bile yönetim hilelerinin önüne geçmede sıkıntı yaşar.

Hilenin birçok çeşidi vardır. Hile çeşitleri konumuz dışında olduğundan sadece finansal tablo hilelerine yönlendiren temeller burada anlatılmıştır.

1.5. Hilenin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

İşletmelerin kuruluş amaçlarından biri faydalı olmaktır. Bu fayda sahibine, çalışanlara, devlete ve diğer üçüncü kişilere olabilir. Fayda maddi (maaş, ücret, gelir, vergi v.b.) ve manevi (unvan, mevki v.b.) anlamda olabilir. Bu faydadan yararlanmak ilgili kişilerin hakkıdır. Ancak yararlanılacak fayda sınırları, işletme veya mevzuat tarafından çizilmiştir. Bu sınırlar aşılmıca başkasının elde etmesi gereken fayda birileri tarafından gasp edilmiş olur. Başkalarının elde etmesi gereken faydaya etik olmayan, istenmeyen ve yanlış olan birtakım eylemlerle müdahale edildiği zaman düzen bozulur ve birileri hak ettiğinden daha fazlasını elde etmiş olur. İşte hile de başkalarının hakkını gasp etmeye yönelik eylemlerden biridir. Dolayısıyla hile yapmak da düzen bozucu bir eylemdir.

Hilenin geçmişi özellikle Amerika'da çok eskilere dayanır. Amerika'da özellikle tarımla uğraşılan dönemlerde toprak planları üzerine çok çeşitli hileler meydana gelmiştir. Şirketlerin kuruluşu ile bu hileler gittikçe çeşit kazanmaya başlamıştır. Avrupa'da 17. yy'da kurulmaya başlayan ilk organizasyonlarla birlikte sahiplik ve yöneticilik birbirinden ayrılmıştır. Bu tarihlerden sonra kurulan (1711-1720) şirketlerden ilk kurumsal bazda hile Güney Amerika'da South Sea Bubble adında bir şirkette meydana gelmiştir. Aynı yıllarda (1721) Fransa'da "Mississippi Company" adında bir şirkette de benzer bir hile olayı gerçekleşmiştir (Singleton ve Singleton, 2010: 4).

Ancak büyük finansal raporlama skandalları ilk defa 1980 ile 1990'larda yaşanmış 2000'li yıllarda tavan yapmıştır. 2000'li yılların başından itibaren (ABD'de Enron, Worldcom, İtalya'da Parmalat, Türkiye'de İmar Bankası gibi) finansal tablo kullanıcılarını aldatma niyetiyle yapılmış olan hileli finansal raporlamalar sonucu bağımsız denetim kuruluşları itibarını yitirmeye başlamış ve hileye yönelik denetim özellik kazanmaya başlamıştır.

Tablo 3:Yıllara Göre Önemli Hile Skandalları

Nugan Hand Bank	1980		Avustralya
ZZZZ Best	1986-1987		Amerika
Barlow Clowes	1988		Birleşik Krallık
MiniScribe	1989		Amerika
Polly Peck	1990		Birleşik Krallık
Bank of Credit and Commerce International	1991		Birleşik Krallık
Phar-Mor	1992		Amerika
Informix	1996		Amerika
Cendant	1998	Ernst & Young	Amerika
Waste Management, Inc.	1999	Arthur Andersen	Amerika
MicroStrategy	2000	PricewaterhouseCoopers	Amerika
Unify Corporation	2000		Amerika
Computer Associates	2000	KPMG	Amerika
Xerox	2000	KPMG	Amerika
One.Tel	2001	Ernst & Young	Avustralya
Enron	2001	Arthur Andersen	Amerika
Adelphia	2002	Deloitte & Touche	Amerika
AOL	2002	Ernst & Young	Amerika
Bristol-Myers Squibb	2002	PricewaterhouseCoopers	Amerika
CMS Energy	2002	Arthur Andersen	Amerika
Duke Energy	2002	Deloitte & Touche	Amerika
Dynegy	2002	Arthur Andersen	Amerika
El Paso Corporation	2002	Deloitte & Touche	Amerika
Freddie Mac	2002		Amerika
Global Crossing	2002	Arthur Andersen	Bermuda
Halliburton	2002	Arthur Andersen	Amerika
Homestore.com	2002		Amerika
ImClone Systems	2002	KPMG	Amerika
Kmart	2002	PricewaterhouseCoopers	Amerika
Merck & Co.	2002		Amerika
Merrill Lynch	2002	Deloitte & Touche	Amerika
Mirant	2002		Amerika
Nicor	2002		Amerika
Peregrine Systems	2002	KPMG	Amerika
Qwest Communications	2002		Amerika
Reliant Energy	2002	Deloitte & Touche	Amerika
Sunbeam	2002		Amerika
Tyco International	2002	PricewaterhouseCoopers	Bermuda
WorldCom	2002	Arthur Andersen	Amerika
Royal Ahold	2003	Deloitte & Touche	Hollanda
Parmalat	2003	Grant Thornton SpA	İtalya
HealthSouth Corporation	2003	Ernst & Young	Amerika
Chiquita Brands International	2004		Amerika
AIG	2004	PricewaterhouseCoopers	Amerika
Bernard L. Madoff Investment Securities LLC	2008	Friehling & Horowitz	Amerika
Anglo Irish Bank	2008	Ernst & Young	İrlanda
Satyam Computer Services	2009	PricewaterhouseCoopers	Hindistan
Lernout & Hauspie	2009		Belçika
Lehman Brothers	2010	Ernst & Young	Amerika

Kaynak: (Wales, www.wikipedia.org; Rezaee ve Riley, 2010: 3)

Tablo 3’te dikkat çekici noktalardan biri hileli firmaların denetimden geçmiş olmasıdır. Bu denetim şirketleri Dünyada ve Türkiye’de faaliyet gösteren en büyük denetim şirketlerindedir. İkinci dikkat çekici nokta ise hileli finansal raporlamaların özellikle 2000’li yıllarda Amerikanın başını çektiği skandallarla hız kazanmasıdır. Bu yıllardan 2002 yılı çok dikkat çekmektedir ki, Koskivaara (2004) 2002 yılına “*horrible year*” (*korkunç yıl*) demektedir. Hilenin hemen hemen her zaman olabileceği ancak bu dönemde daha da arttığı hilenin tarihinden de belli olmaktadır.

Hile çeşitli şekillerde tanımlanmasına rağmen hemen hemen varılacak bir ortak nokta olmuştur. The Institute of Internal Auditors (IIA), The American Institute of Certified Public Accountants-AICPA(Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü) ve The Association of Certified Fraud Examiners-ACFE (ABD Hile Araştırmacıları Birliği) gibi kurumlar 2008’de hilenin tanımı ile ilgili bir konsensüse varmışlardır. Bunlara göre hile (Richards ve diğerleri, 2008: 5); “*Başkalarını aldatmak için bir kazanç elde etmek ve/veya bir kaybı telafi etmekle sonuçlanan herhangi bir kasti fiil veya ihmaldir*”.

Ayrıca The Institute of Internal Auditors (IIA), hileyi şu şekilde tanımlamıştır (Thornton, 2010: 2):

Aldatma, gizleme ve güven ihlali ile nitelenen yasa dışı eylemlerdir. Bu eylemler fiziki bir güç veya şiddete bağlı değildir. Hile bireyler ve organizasyonlar tarafından para almak, mülk edinmek veya hizmet sağlamak için; ödemeden kaçınmak, hizmet kaybını önlemek ve kişisel ve ticari avantajlar sağlamak için yapılır.

Aldatma ve gizleme genellikle çalışanların yöneticileri ve işletme sahiplerini aldatmakla yapılan hilelerdir. Güven ihlali ile yapılan hileler ise yönetim tarafından ilgili kişilerin güvenini kazanmak suretiyle bu kişilerin güvenlerini gasp etmektir.

İlk tanımda dikkat edilmesi gereken kısım “kasıt” tır. Hile bilinçsiz olarak yapılmaz. Eğer bilinçsiz yapılırsa hile değil hata olur. Kasıtta kötü niyet vardır. Kötü niyet ise zararlı ve tehlikelidir. İşte kötü niyetten yani kasıttan dolayı hilelerin kendiliğinden ortaya çıkması da zordur. Hileleri tespit etmeye yönelik bir yöntem geliştirildiğinde de hileyi yapanlar tarafından yeni yöntemler geliştirileceği unutulmamalıdır. Çünkü insan zekası yeni yöntemler geliştirmeye müsaittir. İnsan zekası ile bir başka insan zekası baş

edebilir. Bu nedenle hilelerin ortaya çıkarılmasında işletme yönetimine ve denetim görevini icra edecek kişilere birtakım sorumluluklar düşer.

Hilenin bir denetçi gözüyle tanımını AICPA yapmıştır.

Hile geniş bir hukuki kavramdır ancak denetçiler hilenin oluşup oluşmadığı ile ilgili hukuki tespitler yapmazlar. Onun yerine, özellikle mali tablolarda önemli bir yanlışlık sonucu oluşan eylemlerle ilgilenirler. Hatadan hileyi ayıran temel faktör, finansal tabloların yanlışlığının altında yatan eylemin kasıtlı veya kasıtsız olmasıdır. Bu ifaden de anlaşılacağı üzere, hile denetim konusu olan finansal tablolardaki önemli yanlışlıklara neden olan kasıtlı eylemlerdir.

AICPA, SAS No:99, par.06 ve SPK Seri:X, No:22 Kısım6/Madde: 4'e göre dış denetim açısından hileli fiiller varlıkların kötüye kullanılması (çalışan hilesi) ve hileli finansal raporlamalardan ibarettir. O halde hile, finansal tablolarda **önemli tahrifatlara** yol açan bilinçli eylem ve davranışlardır. Hileli finansal raporlama, kasıtlı olarak, finansal tablolarda olması gereken tutarların veya açıklamaların yer almaması veya yanlış beyan edilmesi suretiyle finansal tablo kullanıcılarının yanıltılmasıdır.

Varlıkların zimmete geçirilmesinden (kötüye kullanılmasından) kaynaklanan önemli tahrifatlar “finansal tabloların muhasebe standartlarına uygunluk ve önemlilik kriterleri açısından doğru ve dürüst bir şekilde sunulmaması etkisini doğuracak şekilde işletme varlıklarının çalınması” olarak tanımlanabilir (Küçük ve Uzay, 2009, 241). Görüldüğü gibi varlıkların zimmete geçirilmesi, işletme varlıklarının çalınması veya suistimal edilmesi sonucu bu durumun finansal tablolarda hileli beyanlarla gizlenmesidir. Bu da finansal tablolarda önemli tahrifatlara yol açmaktadır. Bu sonuç hileli finansal raporlamaların dış denetçi açısından önemini göstermektedir.

Diğer yandan zimmete geçirme önemli tahrifatlara sebep olsa da finansal tablo kullanıcılarını aldatma niyetiyle yapılmamaktadır. Halbuki hileli finansal raporlamada amaç finansal tablo kullanıcılarını aldatmaktır. Bu nedenle finansal tablolarda önemli tahrifata neden olan hileli davranışların önemli ölçüde hileli finansal raporlamalardan kaynaklandığını veya önemli tahrifatın öncelikle hileli finansal raporlamalardan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz (Küçük ve Uzay, 2009: 241; AICPA SAS NO:99 Par. 06).

Görüldüğü üzere AICPA'nın yayınladığı en son standart SAS 99 ile SPK'nın tebliği hileyi finansal raporlama kapsamında ele almıştır. Öte yandan COSO (Committee of Sponsoring Organizations) ve ACFE'ye göre de üç türlü hile vardır. Bunlar çalışan hileleri (işletme varlıklarının kişisel kullanımı, zimmete para geçirme, hırsızlık gibi), yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranışlar ve hileli finansal raporlamalardır (Beasley ve diğerleri, 2010: 10-11, ACFE, 2008: 5). Burada da ortak nokta yine hileli finansal raporlamadır. Dolayısıyla hileyle ilgili kurumların görüşleri örtüşmektedir.

Hile işletme personeli, yönetim veya üçüncü kişiler tarafından kasıtlı olarak yapılır. Özellikle çalışmanın da konusuna giren finansal tablo hileleri yanlış bilgilerin finansal tablolara dahil edilmesi ya da dahil edilmesi gereken bilgilerin finansal tablolara dahil edilmemesi ile oluşturulur. Bu da finansal tablolardan yola çıkarak karar vereceklerin yanlış bilgi sahibi olmasına sebep olur.

1.6. Hileli Finansal Raporlama

Hile çok geniş bir faaliyet alanını kapsamasına rağmen aslında hukuki bir kavramdır (Liou, 2008: 651). Denetçiler işletmenin finansal raporlarını önemli yanlışlıklara sürükleyen hileli faaliyetlerle ilgilenirler (Gereish, 2003: 30). SAS 99 finansal tablo denetimi açısından hileyi ikiye ayırmıştır. Bunlar hileli finansal raporlamadan kaynaklanan ve varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklanan yanlışlıklardır.

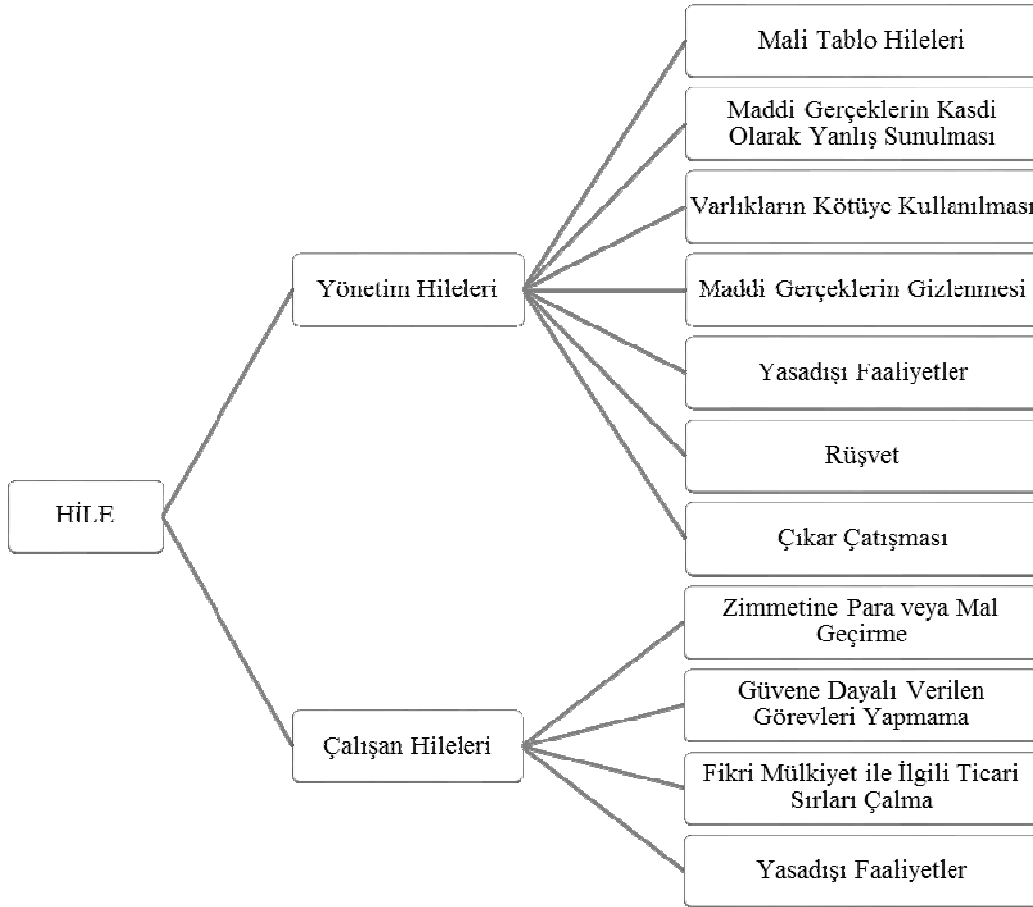
Bireyler tarafından yapılan hileler (örneğin varlıkların çalınması) ile kurum tarafından yapılan hileler (finansal tablo hileleri) birbirinden farklıdır. Bu açıdan finansal tablo hileleri ile yönetim hileleri aynı anlamda kullanılabilir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi yönetim güvenilir mali tablolar üretmekle sorumludur. İkincisi ise gerçeğe uygun sunum, dürüstlük ve kaliteli finansal raporlama sorumluluğu yönetime aittir (Rezaee, 2002: 2).

Bu anlamda hileyi yapanlar açısından hile ikiye ayrılabilir (Rezaee, 2002: 2; Liou, 2008: 651). Bunlara iç hile ya da içerden yapılan hileler de denir ve uzmanlara göre bu tip hilelerin yapılma olasılığı %50-%80 arası değişmektedir (Goldmann, 2009: 11). Finansal raporlamalardan kaynaklanan yanlışlıklar yönetim hilelerine girer. Yönetim hileleri mali

tablo kullanıcılarını aldatmaya yönelik kasıtlı yanlışlıklar veya yanıltıcı beyanlardır (Grice, 2001: 11; Spathis, 2002: 179; Kirkos ve diğerleri, 2007: 995; Fanning ve Cogger, 1998: 21). Varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklananlar ise çalışan hileleri olarak nitelendirilir (Bourke ve Peurse, 2004: 5).

Üst yönetim vergi tasarrufu sağlamak, yatırımcıların düşüncelerini pozitif yönde etkilemek, kredi kuruluşlarını kolay ikna etmek, müşterilere işletmenin durumunu iyi göstermek ve diğer üçüncü kişilerin işletmenin performansı ve karlılığı konusundaki algılarını etkileyerek onları yanıltmak amacıyla çeşitli şekillerde hileler gerçekleştirilebilir.

Şekil 1: Genel Olarak Hile Çeşitleri

Kaynak: Rezaee ve Riley, 2010:6.

Hileli finansal raporlama, birçok faktörü içinde bulundurur ve birçok biçimde bulunabilir. Örneğin şirket kayıtlarının çarpıtılması sonucu kasıtlı bir şekilde hayali satış veya sipariş gibi işlemlerle oluşturulabilir. Çalışanlar veya yönetim tarafından hileli

finansal raporlamaya dahil edilebilecek düzensizliklere varlıkların olduğundan fazla veya eksik gösterilmesi, giderlerin aktifleştirilmesi, zamanından önce kaydedilmiş gelirler gibi örnekler gösterilebilir (Tippos, 2002: 37-39).

Hileli finansal raporlama (SPK Seri:X, No:22 Kısım6/Madde:4; Grice, 2001: 11; Bourke ve Peurse, 2004: 5; Rezaee, 2002: 4; Kaval, 2008: 79); a) Finansal tabloların hazırlanmasına dayanak olan muhasebe kayıtlarının veya destekleyici dokümanların tahrif edilmesini (evrak sahtekarlığı), değiştirilmesini, manipüle edilmesini ve/veya gerçeğe aykırı belge düzenlenmesini (gerçek olmayan faturaların kayda alınması) b) Finansal tablolara yansıtılması gereken olay, işlem ve diğer önemli bilgilerin kasıtlı olarak atlanmasını veya yanlış yansıtılmasını (işletmenin zararına olacak bazı olguların hiç muhasebeye alınmaması-örneğin zararına yapılan bazı satışların kayda alınmaması), c) Finansal tablolara yansıtılması gereken olay, işlem ve diğer önemli bilgilerin, kayda alınması, değerlendirilmesi, sınıflandırılması, sunumu ve dipnotlarda açıklanması (alacak ve borçların net gerçekleşebilir değerle değerlendirilmesi yerine, mukayyet değerle değerlendirilmesi ve stokların maliyet bedeli yerine piyasa değeri ile değerlendirilmesi) ile ilgili muhasebe standartlarının kasıtlı olarak yanlış uygulanmasını içerir.

SAS No:99 hileli finansal raporlamanın genellikle gelirin olduğundan fazla veya eksik gösterilmesi yoluyla oluştuğunu bildirmektedir. Gelirin fazla gösterilmesi ise zamanından önce kayıt ile olmayan gelirin kaydedilmesi şeklindedir. Gelirin az gösterilmesi ise gelirin yanlış dönemlerde kaydedilmesi ile oluşmaktadır (AICPA, SAS No:99, par.41). Gelirin yanlış dönemlerde kaydedilmesi ise bu dönem gelir yazılması gerekeni yazmayarak oluşturulur.

COSO'nun 2010 yılında yayınladığı raporda da SAS No:99'a paralellik vardır. ABD'de yapılan bu çalışmaya göre hileli finansal raporlamalarda en çok yapılan hile teknikleri şunlardır; 347 hileli firmada kullanılan finansal tablo hile tekniklerinin %61'i yanlış gelir kaydetme ile ilgilidir. Bu yanlış gelir kaydetmelerin %48'i hayali gelir kaydetme iken %35'i erken gelir kaydetme ile ilgilidir. Finansal tablo hileleri ile ilgili diğer tekniklerin %31'i borçları/giderleri olduğundan az gösterme, %14'ü varlıkların kötüye kullanılması (çalınması), %1'i uygun olmayan açıklamalar, %18'i ilişkili taraf işlemlerinin kullanımıyla gizleme ve %20'si netleştirme, yatırımlar, iş ortaklıkları gibi

diğer çeşitli tekniklerdir. Özet olarak işletmeler hileli finansal raporlamaya birden fazla teknikle başvurumaktadırlar. Ancak en fazla gelirler kullanılarak hileli finansal raporlamaya gidilmektedir.

İşletmeleri hileli finansal raporlamaya iten nedenler üç başlık altında toplanabilir. Birincisi zayıf organizasyon kültürü (yapısı), ikincisi güçlü iç ve dış baskı ve üçüncüsü ise zayıf bir iç kontrol yapısıdır. Zayıf organizasyon kültürünü, ahlaki ilkelerin olmayışı, işletmede liderliğin olmayışı, işletme içi kural, politika ve prosedürlerin olmayışı ve işletmenin bazı çıkarlarına aşırı derecede önem vermesi oluşturabilir. Öte yandan dış baskılar çevresel belirsizliklerle ilgili iken iç baskılar kar tabanlı ikramiye planları ile bölümlerin aşırı bağımsız hareket etmesi ile ilgilidir. Son olarak zayıf iç kontrol yapısı ise yeterli kontrol faaliyetleri, politikaları ve prosedürlerinin olmayışı veya kontrol faaliyetlerinin etkisiz oluşu ve amaçlandığı gibi tatmin edecek nitelikte olmayışı ile ilgilidir (Rezaee, 2002: 186).

Hileli finansal raporlamanın en önemli kalemi SAS No.99'un da ifade ettiği gibi gelirlerdir. Bunun en önemli sebeplerinden biri finansal analistlerin şirket karı üzerindeki tahminleridir. Finansal tablo hilelerine başvurma nedenlerinden biri olan analist tahminlerine ulaşma isteği yönetime baskı yapabilir. Çünkü analistler yatırımcılara ellerindeki fonlarını değerlendirmek için çeşitli yöntemlerle analiz yaparak tahminlerde bulunurlar. Yatırımcılar da bu tahminlere dayanarak fonlarını değerlendirmek isterler. İşte analistlerin işletmelere yönelik tahminlerinde kullandığı en önemli kalem de gelirlerdir. Yani işletmelerin gelecekte ne kadar kar edebileceğini bildirmeye çalışırlar. Bunları dikkate alan işletme yöneticileri de bu tahmin tutarlarını tutturmak için bir çaba sarf ederler. Eğer tahmin edilen kar tutarını tutturamazlarsa yatırımcıların işletme performansından şüphe duyacağına inanırlar. Çünkü tahmin edilen tutarı tutturamayan işletmelerin hisse senetlerini yatırımcılar satmaya başlar ve fiyatlar bu nedenle düşebilir. Ayrıca işletme yönetiminin eğer bu kar rakamını tutturamazlarsa kendi performansının da iyi olmayacağını düşünerek yasal olmayan eylemlere girme ihtimali yükselir. Çünkü birçok işletme, yöneticilerin performansına paralel bir ödüllendirme sistemi oluşturur. Eğer işletmenin karı veya hisse senedi fiyatları artarsa söz konusu ödüllendirmeden yöneticilerin yararlanma oranı artmaktadır. Bu nedenle işletme politikalarının bu duruma yönelik dizayn edilmesi muhtemeldir.

Yine yatırımcıların dikkatini çekmek ve halka açılarak daha fazla kaynak toplama talepleri de hileli finansal raporlamaya sebep olabilir. Şöyle ki; işletmeler talep toplamak için durumunun iyi olmasını isteyebilirler. Bu amaçla örneğin karlılığın sürekli arttığı imajını vermek isteyebilirler. Nitekim analistler tahmin yaparken geçmiş verilerden yararlanarak bir trend ölçümü de yaparlar. Ve nihayetinde gelecekle ilgili kar tahminleri yaparlar. İşte işletmeler bu nedenle finansal durumlarının ve karlılıklarının iyi olduğu dönemlerde gelecek dönemlerde aynı performansı devam ettirebilmek için karın azaltılması suretiyle hileli finansal raporlamaya gidebilirler. Yani geleceği garanti altına almaya çalışırlar ya da iyi bir gelecek imajı vermeye çalışırlar. Yine finansal durumları kötü ise karını artırarak durumunu iyi göstermeye çalışabilirler (Simon, 1998-www2.accaglobal.com). Yani işletme yukarıda anlatıldığı gibi bir yandan analistlerin tahminine ulaşmak için hileli finansal raporlamaya gitmek isterken diğer taraftan analistleri ve yatırımcıları kandırmak için de hileli finansal raporlamaya gidebilirler.

Öte yandan hileli finansal raporlamanın sebeplerinden biri de işletmelerin finansal zorluk içinde olmalarıdır. Çünkü finansal zorluk içinde olan işletmelerin kredi maliyetleri yükselir. Hatta kredi verenler hiç kredi vermeme gibi eğilim içinde de olabilirler. Yatırımcılar da yine finansal zorluk içinde olan işletmelere yatırım yapmaya yanaşmazlar. İşletmeye hammadde temininde bulunanlar ya hammadde temin etmeyi durdururlar ya da hammadde temini karşılığında nakit talep edebilirler. Yani işletmelerin finansal sıkıntıya girmesi durumunda ilişkili tarafların tutumları nedeniyle hileli finansal raporlamaya başvurarak bu durumdan kurtulma da hileli finansal raporlamanın bir sebebi olabilir.

Hileli finansal raporlamanın bir sebebi de vergiden kaçmaktır. Nitekim COSO'nun 1987-1997 yılları arasında yaptığı araştırmada hileli finansal raporlama sebeplerinden biri olarak daha az vergi ödeme isteği gösterilmiştir (Beasley ve diğerleri, 1999: 21). Daha az vergi ödemek için işletme karının daha düşük gösterilmesi gerekir. Özellikle ülkemizin içinde olduğu gibi yüksek vergilerin olduğu ülkelerde daha az vergi ödemek için hileli finansal raporlama olasılığı yüksektir.

Hileli finansal raporlama sebeplerinden biri de hukuki sözleşmelerdir. İşletmelerin bazı hukuki sözleşmelerinde finansal göstergelerine dayalı çeşitli sorumluluk ve kısıtlamalar getirilebilir. Bu tip sözleşmelerdeki kıstaslara uyum sağlamak için de hileli

finansal raporlama düzenlenebilir. Bu tip sözleşmelerin en yaygını borç sözleşmeleridir. Borç sözleşmelerinde örneğin borçlanma tutarına öz sermaye ile orantılı bir sınır getirilebilmektedir. Sınırı doldurmak üzere olan işletmeler öz sermaye tutarını yüksek göstermek için karını artırmaya çalışabilirler. Ya da sağladığı finansmanı borçlar arasında göstermeyerek borç toplamını düşürmek isteyebilirler (Ulusoy, 2007: 31).

Hileli finansal raporlamaya maruz kalan şirketler genelde işlem gördükleri borsalarda tahtalarını kapatmışlar, şirketi başkasına devretmişler, iflas etmişler (Spathis, 2002: 180; Beasley ve diğerleri, 1999: 7) ya da önemli para cezalarına çarptırılmışlardır. Yine birçok üst yönetici hileli finansal raporlama nedeniyle kamu yararı gözeten kurumlar tarafından cezalandırılmıştır (Küçük ve Uzay, 2009: 255). Bu ve benzeri birçok ağır sonuçlarla işletmelerin hileli finansal raporlama nedeniyle karşılaşma olasılığı yüksektir. Ancak bu sonuçların ortaya çıkması ancak hileli finansal raporlamanın tespit edilmesi ile mümkündür. Çünkü birçok hileli finansal raporlamalar değişik nedenlerden dolayı tespit edilememektedir.

1.6.1. Hileli Finansal Raporlamanın Sonuçları

Hileli finansal raporlamanın hem finansal hem de finansal olmayan ağır sonuçları vardır. İşletmelerin tamamen yok olmasına kadar gidebilecek sonuçları ile hileli finansal raporlamalar özellikle son 10-15 yılda daha da gözle görülür bir şekilde artmıştır. Hileli finansal raporlamanın en ufak sonucu bile diğer krizlere göre çok daha ağır olabilir. Bu sonuçlar hem işletmenin kendisi açısından hem de işletme ile ilgili üçüncü kişiler açısından geçerlidir.

1.6.1.1. Finansal Sonuçları

Hileli finansal raporlamanın diğer hile türlerine göre çok daha ağır sonuçları vardır (Goldmann, 2009: 59). Hileli finansal tabloların gerçek maliyetini ölçmek de oldukça zordur. Yani hileli finansal raporlamanın kantitatif sonuçlarını ölçmek bir çok nedenden dolayı güçtür. Birinci neden; finansal tablo hileleri de dahil hileli işlemlerin çok küçük bir bölümü teşhis edilebilmektedir. Özellikle yönetim hilelerini normal denetim süreci ile tespit etmek zordur. Goldmann'a (2009) göre ABD'de hileli finansal raporlamaları tespit

etme süresi 2008 yılında ortalama 24 ay sürmüştür. Çünkü yönetim hileleri ile ilgili bilgi eksikliği, denetçinin deneyimsizliği vardır. Yöneticiler, denetçileri bilerek aldatmaya çalışırlar (Spathis, 2002: 182). İkincisi hile keşfedilse bile, tüm hile vakaları bildirilmeyebilir. Çünkü işletmeler olay hiç olmamış gibi hile yapanları ifşa etmeden işletmeden kovabilir. Üçüncüsü raporlamalardaki hile araştırmaları hilenin kapsam ve büyüklüğü açısından her zaman doğru değildir. Çünkü onlar herhangi bir tipik anket çalışması ile sınırlı olup katılımcıların çoğu gerçekten ziyade kendi algılarını bildirmektedirler. Son olarak da firmalar genellikle hileyi yapan kişileri kovarak hukuki ve cezai işlemleri takip etmezler ve birçok işletme hile oluşumlarını engellediklerini zannederler (Rezaee, 2002: 8).

Hile ve beyaz yakalı suçlar son yıllarda ABD’de salgın boyutlara ulaşmıştır (Spathis ve diğerleri, 2002: 510). Son 10 yılda doların önemi hileli finansal raporlamada (Enron, Worldcom gibi olaylar da dahil) artmıştır. ABD’de incelenen 300 hileli vakada toplam olarak 120 milyar \$ (yaklaşık olay başına 400 milyon \$) maliyet ortaya çıkmıştır. Bu tutar COSO’nun 1999’da 1987-1997 arası için yaptığı araştırmada hileli örnek başına 25 milyon\$ idi (Beasley ve diğerleri, 2010: 1). Küresel bir ekonomi ve uluslararası ticarete uluslar arası hile eğilimi de bütün ülkeleri etkilemiştir.

Yine 1997-2004 yılları arasında yapılan bir araştırmaya göre hilenin yatırımcılar için ne seviyede endişe verici bir olay olduğu görülmüştür. Ayrıca bu araştırma hileli finansal raporlamanın şirketin varlığı ve piyasa değeri üzerinde de olumsuz etkilerinin olduğunu göstermiştir. Örneğin bu yıllarda 30 yüksek profilli finansal tablo skandalı incelenmiş ve bu skandalların 900 milyar dolardan daha fazla piyasa değerinin kaybına neden olduğu anlaşılmıştır. Bu tutar bu şirketlerin ilk piyasa değerleri hileli finansal raporlama nedeniyle şişirilmesine rağmen piyasa değerlerinin %77’sine denk gelmektedir (Hogan ve diğerleri, 2008: 232).

ACFE’nin 2008 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre Amerika’da firmaların yıllık gelirlerinin %7’sini hile nedeniyle kaybettikleri ortaya çıkmıştır. Bu tutar 2008’de yaklaşık olarak 994 milyar \$’a denk gelmektedir (Goldmann, 2009: 1; Marks, 2009: 45; CIMA, 2008: 9; Bozkurt, 2009: 48). Bu tutar küçük işletmelerde (100’ün altında çalışan

olan) yaklaşık olarak 200.000\$ olarak gerçekleşmiştir. Hileli finansal raporlama nedeniyle meydana gelen kayıp ise 2 milyon\$'dır (ACFE, 2008: 21).

1.6.1.2. Finansal Olmayan Sonuçları

Hileli finansal raporlamanın mikro ve makro düzeyde birçok sonuçları vardır. Genel olarak sermaye piyasalarının etkinsizliğine yol açmakta ve bunun sonucunda ekonomik kaynakların dağılımında olumsuzluklar görülebilmektedir. İşletme ile ilgili üçüncü kişilerin menfaatlerinin zedelenmesi mikro bazda, sermaye piyasasının etkinliğinin azalması ve refah seviyesinin düşmesi makro bazdadır. Ayrıca hem mikro hem de makro bazda bir güven kaybı ve motivasyon eksikliği oluşur (ACFE, 2006: 8).

Hileli finansal raporlamalar birçok yönden zararlı ve genel olarak aşağıdaki problemlerin ortaya çıkmasına sebep olur (Rezaee, 2002: 7).

1. Finansal raporlama sürecinin kalitesini ve bütünlüğünü zayıflatır.
2. Denetim mesleğinin (özellikle denetçiler ve denetim firmalarının) objektifliğini ve bütünlüğünü bozar.
3. Piyasa katılımcılarının yanında sermaye piyasasındaki bilgilerin güvenilirliği azalır. Yani sermaye piyasasına güven azalır.
4. Sermaye piyasasını daha az etkili kılar.
5. Ülkenin ekonomik büyüme ve refahını olumsuz etkiler.
6. Büyük mahkeme masraflarına sebep olur.
7. Finansal tablo hilelerine katılan bireylerin kariyerlerini yok eder (örneğin üst düzey yöneticilerin herhangi bir halka açık şirkette yönetim kurulunda görev yapması yasaklanır veya denetçilerin bu işletmelerde mesleğini yürütmesi yasaklanabilir)
8. Hileli finansal raporlamaya neden olan işletmelerin iflas etmesi ya da önemli kayıplarla sonuçlanmasına sebep olur
9. Düzenleyici kurumların aşırı müdahale etmesini teşvik eder
10. Şirketin normal işlemlerinin ve performansının yıkımına sebep olur.

Bu derece yüksek tahribatlara yol açan genelde hileli eylemlerin ve özelde hileli finansal raporlamaların ortaya çıkarılma süreci kritik önem kazanır. Bu tür olumsuzlukların

oluşmasını önlemek ve önceden tespit etmek için muhtemel hileli eylemlere odaklanması gerekir. Eğer hileli eylem önceden tespit edilebilirse bu sonuçların hiçbirisi yaşanmayabilir. O halde ilgili sorumlu kişilerin hile risk alanlarını iyi tespit etmesi gerekir. Bu da riskin tanınması ve ortaya çıkarılması ile mümkün olur.

1.7. Riskin Tanımı ve Özellikleri

Riskin tanımı çeşitli disiplinlerde farklı şekilde tanımlanabilir. Hatta işletmenin bulunduğu sektörler göre bile değişir. Ancak genel olarak risk dendiğinde bir olumsuzluk akla gelir. Bu olumsuzluk işletme açısından düşünüldüğünde işletmede işlemlerin yürütülmesinde hile ile karşılaşılma olasılığı da bir risktir. O halde risk araştırmanın konusu açısından değerlendirilmesi gerekir.

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsünün tanımına göre risk; işletmenin amaçlarına ulaşmasını etkileyebilecek (önleyebilecek) her türlü olayın olma olasılığıdır. Yani risk etki ve olasılık üzerinden ölçülür (<http://www.theiia.org>).

Risk belli şartlar altında zarar verebilecek bir durumun veya içeriğin olma olasılığıdır. Risk şu iki faktörün bir araya gelmesi ile oluşur (Manuele, 2010: 33);

- Olumsuz bir olayın meydana gelme olasılığı
- Olumsuz olayın sonuçları (etkileri)

Risk bir olayın ve bu olayın sonuçlarının vuku bulma olasılığıdır (Spedding ve Rose, 2008: 11). Yine bu tanımda da bir olasılık vardır. Yani riskli durum ortaya çıkmayabilir. Örneğin hile riskinin varlığı muhtemel bir hile olayına bağlıdır. Sonuçta hile olmayabilir. Hile riskinin sadece göstergeleri vardır. Bu göstergeler kesinlikle hile olduğunun kanıtı değildir. Yani riskin iki temel özelliği vardır. Birincisi belirsizlik, ikincisi ise değişkenliktir. Yani riskli durumlarda belirsizlik vardır ve bu durum koşullara bağlı olarak değişebilir.

Çeşitli risklerin farklı özellikleri olabilse de bütün risklerin iki tane ortak özelliği vardır. Bunlar (Hampton, 2009: 5);

Değişkenlik: İşletme stratejik planlama ve bütçe için çok zaman ayırabilir. Hatta işletmeler değişen koşulları tahmin etmek veya yanıt vermek için acil durum planlarına sahiptir. Ancak bazen faaliyet ya da kararlardan beklenen sonuçlar işletmenin ayrıntılı bir şekilde belirlediği tahminlere uymayabilir. Bunun nedeni ya planların yanlış yapılması ya da planlar ayrıntılı ve doğru yapılsa bile planlamaya dahil edilmeyen risklerin olma ihtimalidir. Halbuki risklerin de önceden tahmin edilebilme olasılığı olsa da dünya değiştiğinde riskler de her zaman değişiklik gösterir.

Belirsizlik: Risk genellikle bir sonucun belirsizliği ile ilgilidir. Risk belirsizlikle sonuçlanan bilgi eksikliğinden kaynaklanır. Kesinlik(belirlilik) ise bilgi ile oluşur. Ayrıca karışıklık ile belirsizlik arasında da bir ilişki vardır. Karışıklık arttıkça belirsizlik de artar (Friedlob ve Schleifer, 1999: 127). Globalleşen dünyada iş süreçleri karmaşılaştıkça yönetimin de emin olmadığı birçok süreç ortaya çıkar ve bu süreç belirsizlik olarak ifade edilir. Bu belirsizlik de riskin bir unsurudur.

1.7.1. Risk Türleri

İşletmeleri saran hem dış hem de iç riskler mevcuttur. Çünkü işletme çevreyle ilişki kurmak zorunda olan canlı organizmalardır. Ancak bu risklerin sayılarını ve çeşitlerini kesin çizgilerle sınırlamak olanaksızdır. Ayrıca işletme aynı anda birden fazla da riske maruz kalabilir. Bir sektöre ait riskler diğer sektöre göre çok farklı olabilir. Örneğin bankaların riskleri reel sektöre göre çok farklı olabilir.

Hile riski de göz önüne alınarak riskler; finansal risk, likidite riski, operasyonel risk, yasal ve düzenleyici risk, iş riski, stratejik risk ve itibar riski şeklinde türlere ayrılabilir (Crouhy ve diğerleri, 2006: 25)⁴.

1.7.1.1. Finansal Risk

Bir işletmenin nakit akışlarının işletmenin mali yükümlülüklerini karşılamayacak seviyede olmasına denir (<http://www.nytimes.com>). Finansal riskler pazar ve kredi riski

⁴ Çalışmanın temel konusu olan hile riski operasyonel riskler içinde yer alacaktır.

olarak ikiye ayrılır. Pazar riskleri, hisse senedi fiyat riski, faiz oranı riski, döviz (kur) riski, ürün fiyat riski gibi risklere ayrılır. Kredi riski de işlem riski ve portföy toplama riski gibi risklerden oluşur (Crouhy ve diğerleri, 2006: 26).

Bir işletmenin faaliyetleri karşılamak için yeterli nakdi olmayabilir. Bu sorun faaliyetlerden sağlanan nakit akışlarının yetersiz olmasından veya başlangıç sermayesinin yetersiz olmasından kaynaklanabilir. İşletme müşterilerin faturalarını veya kredi verenlerin alacaklarını ödeyemeyebilir. Bir işletmenin yine varlık değerlerine veya nakit akışlarına göre aşırı borçları bulunabilir. Yüksek faiz maliyetleri veya toplam faiz işletmenin ilerlemesine mani olabilir. Uzun vadeli varlıkları finanse etmek için kısa vadeli borç kullanımı da likidite sorununa sebep olabilir. Ya da kısa vadeli borçları ödeyebilmek için uzun vadeli borçlara ağırlık verilmesi sonucu yine likidite sorunu ortaya çıkar (Hampton, 2009: 7). İşte tüm bunlar finansal riskle ilgilidirler.

1.7.1.2. Likidite Riski

Likidite riski de bazen finansal riskin içinde yer almaktadır. Likidite bir şirketin ödeme gücü ile ilgili kullanılır. Likidite riski ise bir işletmenin nakit yükümlülüklerini karşılama kabiliyetine yöneliktir (Lore ve Borodovsky, 2000: 325). Likidite riski finansman likidite riski ve varlık likidite riski olarak iki çeşittir (Crouhy ve diğerleri, 2006: 30).

Bir işletmenin likidite krizine girmesi, o işletmenin faaliyetlerinin sonunun başarısızlıkla biteceğinin bir göstergesidir. Hatta varlıklarının piyasa değeri yükümlülüklerinin üstünde olsa bile bu böyledir (Jorion Philippe, 2009: 607). Özellikle en son meydana gelen kredi krizlerinde bu durum ortaya çıkmıştır. Bu krizin en önemli özelliği yanlış ve etkisiz likidite risk yönetimidir (Basel Committee on Banking Supervision, 2010: 1).

1.7.1.3. Yasal ve Düzenleyici Risk

Bu risk birçok nedenden ve ilişkili olduğu itibar riskinden dolayı artmaktadır. Örneğin riskli bir işlem yapmaya yönelik yasal ve düzenleyici otorite eksikliği olabilir. Bu

riskin diğer bir şekli de bir işletmenin piyasa değeri üzerinde değişikliğe neden olabilecek vergi kanunlarındaki bir değişikliğin yürürlüğe girmesidir. Örneğin 1997’de İngiliz hükümeti yaz aylarında bir vergi avantajını ortadan kaldırmak için değiştirdiği vergi kodu nedeniyle bir yatırım bankası büyük kayıplar vermiştir (Crouhy ve diğerleri, 2006: 32).

1.7.1.4. İş Riski

Klasik risk olarak da bilinen bu risk, bir işletmenin faaliyetlerinde başarılı bir şekilde rekabet edemeyeceği durumunu gösterir. Bu riske maruz kalma aniden ortaya çıkabilir ya da zamanla oluşabilir. Örneğin bir şirket ürün veya hizmet güncellemede sıkıntı yaşayabilir. Yani teknoloji mevcut faaliyetleri eski yapabilir. Bu nedenle müşteri tercihleri değişebilir. Piyasada ürün en azından maliyetleri karşılamak için bile satılamaz hale gelir. Verimsiz ve eski işlemlerle veya mevcut yetersiz teknoloji ile faaliyetleri tehlikeye sokar ve maliyetlerin artmasına vesile olur (Hampton, 2009: 6). Ürünlere olan talebin bilinmemesi, bundan dolayı fiyatların oluşamaması ve maliyetlerin ölçülememesinden kaynaklanır.

1.7.1.5. Stratejik Risk

Stratejik risk hatalı iş kararlarından ya da alınan kararların doğru bir şekilde uygulanmamasından veya sektördeki değişime tepki eksikliğinden kaynaklanan risklerdir (Yüzbaşıoğlu, 2003: 6). Aynı zamanda bu risk stratejik girişimlerin zayıf uygulanmasından ve/veya iyi tasarlanmamış iş planları nedeniyle oluşan sermaye ve kazanç riskidir (Lore ve Borodovsky, 2000: 329).

Stratejik risk önemli yatırımların riski anlamına gelir; ki bu yatırımların başarısı ve karlılığı ile ilgili yüksek belirsizlikler mevcuttur. Eğer yatırım başarısız olursa, yatırımcılar arasında işletmenin saygınlığı zarar görecektir ve işletme telafi edilmesi mümkün olmayan zararlara girebilecektir (Crouhy ve diğerleri, 2006: 33).

1.7.1.6. İtibar Riski

Üst düzey yöneticilerin karşılaştığı en önemli ve zor görevlerden biri de firmanın itibarını korumaktır. Koruyamaması ihtimali ise itibar riskine sebep olur. İtibar riskine etki eden çok çeşitli faktörler olabilir. Örneğin uyumluluk hataları itibar riskinin en önemli kaynağıdır. Yani itibar için en büyük tehditlerden biri işletmenin yasal yükümlülüklerini yerine getirmede yaşadığı sıkıntıdır. Yine örneğin müşterilerine hizmet ve ürün kalitesi anlamında asgari standartlarla teslim sağlayamazsanız itibarınız ikinci plana itilir (The Economist Intelligence Unit, 2005: 2).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere itibar riskini kesin çizgilerle sınırlamak olanaksızdır. Yani işletme hakkında olumsuz görüş oluşmasını sağlayabilecek bütün olaylar ve durumlar itibar riskinin içine girebilir. Eğer işletme hakkında olumsuzluk likidite sıkıntısından kaynaklanırsa likidite riski itibar riski ile bütünleşir. Yine örneğin işletmede hileden kaynaklanan bir güvensizlik ve itibar zedelenmesi olabilir.

Birçok yazar işletme içinden yapılan hileler (çalışan ve yönetim hileleri) nedeniyle işletmenin operasyonel kayıplar vererek hisse senetlerinde olumsuz fiyat etkilerinin büyük olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca hissedar haklarının iyi bir şekilde korunduğu bir ülkede içsel hileler nedeniyle işletmenin gerçek zararından altı kat daha fazla piyasa değeri azalır. Bunun sonucunda da işletmenin itibarı negatif bir şekilde etkilenmektedir (Gillet ve diğerleri, 2010: 235).

1.7.1.7. Operasyonel Risk

Operasyonel risk, ticaret sistemi içinde kasıtlı eylemler, kasıtlı olmayan eylemler ve hatalar veya boşluklardan kaynaklanan risklerdir. Yetersiz veya başarısız iç süreçlerinden, insanlar ve sistemlerden veya harici olaylardan kaynaklanan bir risktir (Petria ve Petria, 2009: 97; Mcknight, 2005: 54; Aquaro ve diğerleri, 2010: 1721). Yine bu riskler yönetim yetersizliği, hatalı kontroller ve **hileden** kaynaklanan olası zararları da içerir. Yani operasyonel riskler hileyi de içine almaktadır. Örneğin işletme sahibi veya çalışan bilerek tahrif etme ya da gerçeğe aykırı beyanda bulunma gibi risklere başvurabilirler (Crouhy ve diğerleri, 2006: 31).

Operasyonel risklere aşağıdaki olası faaliyetler girebilir (Kühn ve Neu, 2003: 651);

- İnsan süreçlerindeki hatalar (yazılım uygulamalarındaki hatalar, eksik veya yanlış bilgi içeren raporlar, yanlış kişilere yapılan ödemeler)
- Karar hataları (yanlış bilgi nedeniyle gereksiz yere karlı bir ticaretin reddedilmesi veya yanlış ticaret stratejileri)
- Yazılım ya da donanım hataları sonucu oluşan sistem hataları (veri dağıtımı veya veri almada yaşanan sorunlar, eksik ve yanlış verilere dayalı yazılım sistem performans hesapları ile yanlış veri üretilmesi)
- Süreç tasarım hatası
- Hile ya da çalma
- Dış zararlar (yangın, deprem)

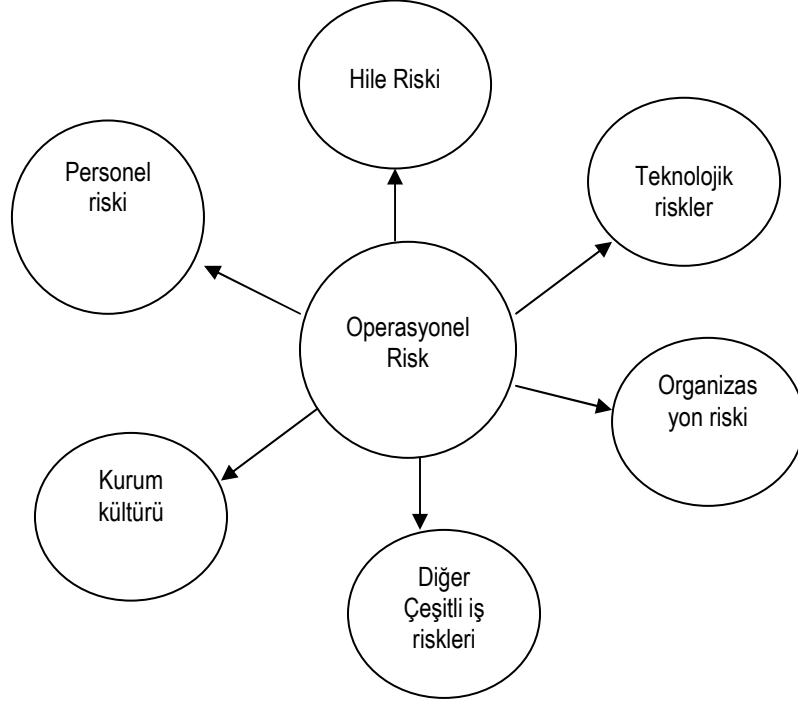
Yine operasyonel risklerin verdiği kayıpları ölçerken Kromann ve diğerleri (2007) altı başlık altında riski sınıflara ayırmışlardır. Bunlar Basel II'nin de belirttiği (i) içsel hileler (ii) dışsal hileler (iii) istihdam uygulamaları ve işyeri güvenliği (iiii) işlerin bozulması (iiiii) fiziksel varlıkların zarar görmesi ve uygulama (yürütme), teslimat ve süreç yönetimidir.

İşletmeler kapsamlı operasyonel risk değerlemesine odaklanmalıdır. Çünkü özellikle küçük işletmeler değerlerini hile nedeniyle önemli miktarda yitirmektedirler. Hatta sonuç olarak iflasa sürüklenmektedirler. İşte küçük işletme sahiplerini iki önemli güç devamlı tehdit etmektedir. Bunlar (i) kötü iş ortamı ve (ii) hileye yatkınlıktır. Bunların her biri işletmenin mevcut ve gelecekteki karlılığının yanı sıra, sürdürülebilirliğini de etkilemektedir. Kapsamlı operasyonel risk değerlemesi de işletmelerde hileden caydırarak, yöneticilere değerlerini korumaya yardımcı olur (Sympson, 2010: 28).

Daha çok finansal sektörde kullanılan operasyonel risk kavramı aslında geniş bir perspektiften bakıldığında stratejik risk, itibar riski ve diğer çeşitli iş risklerini de içine alan bir risktir (Editorial, 2006: 2600). Öte yandan Aquaro ve diğerleri (2010) yasal riski operasyonel risk içinde kabul ederken stratejik ve itibar riskini dahil etmemiştir. Yani çeşitli riskleri duruma göre içine alabilen bir risktir ve farklı şekilde kategorize edilebilir. Ancak bu kategorilerin içinde değişmeyen risk grubu hile riskidir. Ancak diğer riskler

yukarda farklı başlık altında alınmıştır. Bununla birlikte operasyonel riski de şekil 2'deki gibi sınıflandırmak mümkündür.

Şekil 2: Operasyonel Riskler

Kaynak: Akdemir, 2010: 12.

1.7.1.7.1. Hile Riski

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü'nün risk tanımlamasında işletmenin amaçlarına ulaşmasını önleyebilecek her türlü olayın olma olasılığı şeklinde ifade edilmişti. Yine operasyonel risk tanımlanırken kasıtlı (aldatma, gizleme şeklinde) eylemler ve boşluklardan kaynaklanan riskler olduğu ifade edilmişti. Hile riski de operasyonel risklerin bir parçasıdır. O halde hile riski tanımlanırken risk ve operasyonel risk tanımlarından yola çıkarak hileye götürecektir eylemin kasıtlı olması ve sonucun ihtimalli olması gerekir.

Hile riski herhangi bir kişisel amaca hizmet edecek kasıtlı eylemlerin ortaya çıkma ihtimalidir. Bu eylemler işletmenin amacına uygun değildir ve işletmeyi iflasa kadar sürükleyebilecek olumsuz sonuçlara götürebilir. Bu olumsuz sonuçlar işletmenin ağır

finansal kayıplar vermesi, itibarının zedelenmesi, müşterilerin güvenilirliğinin kaybedilmesi, tedarikçilerden uzaklaşılması, yatırımcıların zarar etmesi ve alternatiflere yönelmesi, denetçilerin dava edilme riskinin artması, makro bazda devlete olan maliyetinin artması gibi çok ağır sonuçları doğabilmektedir. Ancak bu sonuçlar hilenin ortaya çıkarılması ile belirlenebilir. Fakat bazen de bir takım sebeplerle hile ortaya çıkarılamamakta veya ortaya çıkarılmak istenmemektedir. Bu nedenle muhtemel hileli alanların bulunması ve bu alanlarda iç kontrol ve denetim yoğunluğunun artırılması gerekir. Muhtemel hileli alanların tespiti ise hile riski değerlemesi ve nihayetinde bu riskin ölçülmesi⁵ ile anlamlı olmaktadır. Hile riskinin ölçülmesi, olası bir hileye sebep olabilecek faktörlere bağlıdır. Hile risk faktörlerinin tanımlanması ve belirlenmesi bu anlamda önemlidir.

Standartlar (SAS ve ISA)⁶ ve SPK'ya göre hile, finansal tablolarda önemli tahrifatlara yol açan bilinçli eylem ve davranışlardır. Finansal tablolara yansımaları açısından hile riski ise, hileden kaynaklanan önemli yanlış beyanların finansal tablolara yansımaya olasılığı olarak tanımlanır. Denetçi de finansal tablolara yansıyan boyutu ile hile riskini finansal tablolar üzerinden ölçmeye çalışır.

Hile riskinin önemi yapılan çalışmalardan da anlaşılmaktadır. Örneğin global doğruluk araştırmasında dünya genelindeki işletmelerin üst düzey yöneticilerine karşılaştıkları en önemli risk unsurlarının sıralanması istenmiş ve tablo 4'te belirtilen sonuçlar elde edilmiştir.

⁵ Hile riskinin ölçülmesi daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

⁶ Bu standartlara gelecek sayfalarda yer verilmiştir.

Tablo 4: Global Doğruluk Araştırma Sonuçları

Risk	1.Sıra	2.Sıra	3.Sıra
Hile riski	%24.1	%21.2	%16.5
Uyumsuz ödemeler ⁷	%19.3	%14.4	%18.0
Güvenlik sorunları (özel bilgilerin korunması, gizlilik, çalma)	%17.2	%13.7	%12.9
Devralmalar-Satın almalar	%9.0	%6.8	%5.0
Çıkar çatışmaları	%8.3	%15.8	%14.4
İhracat kontrol sistemleri-düzenleri	%6.9	%9.6	%6.5
Kaynak bulma	%4.8	%4.1	%8.6
Çevre sağlığı ve güvenliği	%4.1	%4.1	%2.2
İnsan kaynakları sorunları	%4.1	%10.3	%12.9
Diğer	%2.0	%0.0	%2.9

Kaynak: Aguilar, 2009: 40.

Tablo 4’te örneğin yöneticilerin %24’ü hile riskini en önemli risk kabul ederken, ikinci sırada kabul edenlerin oranı %21,2 ve üçüncü sırada kabul edenlerin oranı %16,5’tir. Yani yönetici görüşlerinin hile riski ve diğer risklerle ilgili sıralamaları tabloda sunulmuştur.

1.7.1.7.1.1. Hile Risk Faktörleri

Hile genel bir yasal kavramdır. Bu nedenle denetçinin ve sorumlu kişilerin ilgisi hileden çok hileli eylemlerin üzerinde olmalıdır (Erdoğan, 2002: 21). Özellikle araştırmanın konusu açısından da düşünüldüğünde denetçi finansal tabloların yanıltıcı bilgi içermesine neden olan hileli eylemlere yönelmesi gerekir. Çünkü bu eylemlerden yola çıkarak denetçi muhtemel hileli raporlamalara kanaat getirebilecek ve risk unsurlarını belirleyecektir.

Farklı çalışmalarda finansal tablo hileleri ile ilgili çeşitli risk faktörleri tanımlanmıştır. Ancak geliştirilmiş kesin bir hile risk faktörleri seti ile ilgili bir çalışma

⁷ Yapılan araştırmada uyumsuz ödemelere sırayla şunlar dâhildir. Birinci sırada üçüncü kişilere yapılan ödemeler, ikinci sırada uygun olmayan hediyeler, üçüncü sırada doğrudan rüşvet, dördüncü sırada yersiz eğlenceler, beşinci sırada şirketin finanse ettiği iş seyahatleri, altıncı sırada yasadışı siyasi ve hayır ödemeleri. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aguilar, 2009:41.

yoktur. Çünkü bu risk faktörleri işletmeden işletmeye ve hatta ülkedeki uygulamalara göre değişebilir. Bu nedenle çalışmada anlatılacak hile risk faktörleri kimi ölçüm yoluyla kimi tahmin metoduyla uzmanların görüşü açısından sunulmaya çalışılmıştır.

Hile riskinin teorisini 1940'da ortaya atan Cressey'e göre finansal tablo hilelerinin olduğu yerde, farklı ölçülerde baskı, fırsat ve meşrulaştırma unsurları mevcuttur (Skousen ve Wright, 2006: 2). Cressey yaptığı çalışmasında zimmetine geçiren kişi için onu bir deyimle yöneltmiştir. Bu deyim "güven ihlalcisi/ tecavüzcüsü" dür. Araştırmaya göre güvenilir konumda olan çalışanlar kendilerini başkasıyla paylaşamayacağı bir mali sorun içinde bulduklarında güven tecavüzcüsü haline gelmektedirler. Bu sorunu kendisi gizlice finansal pozisyonunu ihlal ederek çözmeye çalışır. Bunu yaparken yakalanmayacağını düşünerek veya yakalansa bile kendilerinin haklı olduğunu düşünerek bir şekilde kendilerini ikna etmeye çalışmaktadırlar (Goldmann, 2009: 15; Coenen, 2008: 9).

Cressey'in bu teorisini hile üçgenindeki şu üç unsur oluşmuştur.

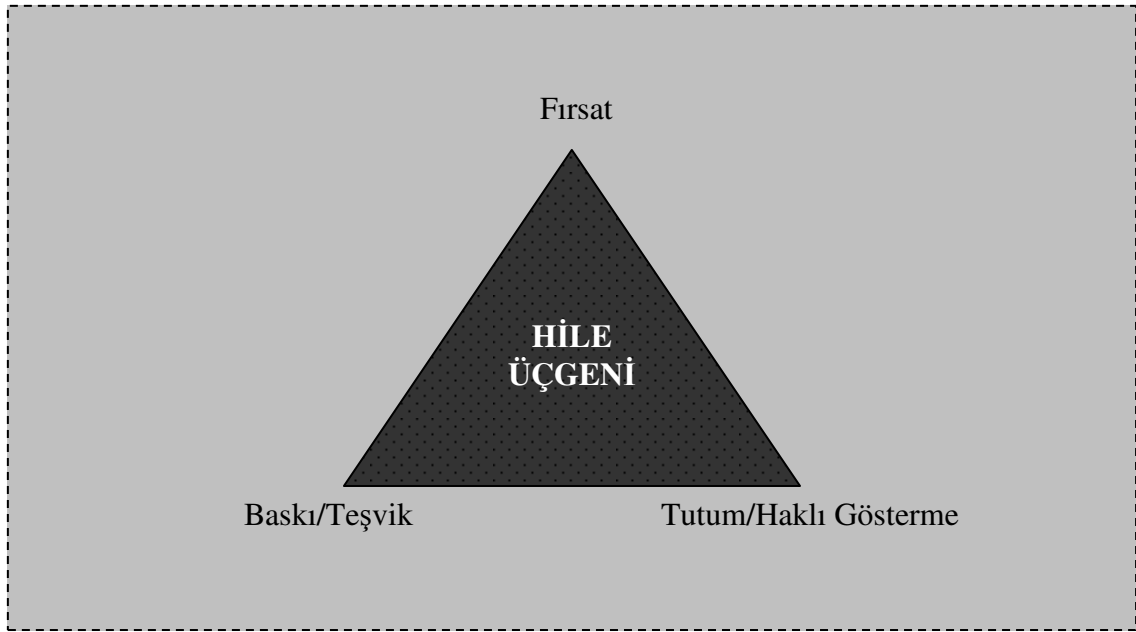
- 1- Çalışan mali **baskı** altındadır.
- 2- Sorununu gizlice **fırsatını** bulduğunda çözer.
- 3- Yakalanırsa kendini **haklı** çıkaracak gerekçeler hazırlar.

Bu nedenle hile risk unsurları ile ilgili çalışmalar yapan kurumlar ve araştırmacılar da Cressey'in çalışmasına atıfta bulunarak aynı unsurlar altında hile risk faktörlerini yayınlamaya çalışmışlardır. Örneğin 1980'lerin başında Albrecht W.S. ve arkadaşları tarafından hile üçgeni denetime adapte edilmiştir. Albrecht, Cressey'in hile üçgeni ile uyumlu kurumsal hileye üç değişkenin etki ettiğini aktarmıştır (Choo ve Tan, 2008: 206). Yine en güzel ve yeni örneği denetim standartlarından SAS 99' dur. SAS 99'a göre de hileli finansal raporlamalarda hile risk faktörleri baskı, fırsat ve meşrulaştırma unsurları altında kümelenmiştir. Bu üç unsura da hile üçgeni adı verilmiştir. Hile üçgeninden herhangi bir unsurun olması hile için yeterli olmasına rağmen bu üç unsurun birlikte olması hile olasılığını elbette ki artıracaktır.

1.7.1.7.1.2. Hile Üçgeni ve Risk Faktörleri

Hileler, finansal tabloların gerçek dışı görünmesine neden olmakta ve denetçi açısından bir risk oluşturmaktadır. Bu riski denetçinin iyi analiz etmesi ve denetimi risk faktörlerine göre yürütmesi gerekir. Çünkü işletme içi yapılan yönetim veya çalışan hilelerini yapmaya yönlendiren bir takım risk faktörleri vardır. Bu risk faktörleri eğer teşhis edilemezse hileli finansal raporlama ile sonuçlanabilir. Bu risk faktörleri temel olarak üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar (i) Baskı/Teşvik (ii) Fırsat ve (iii) Tutum/Haklı göstermedir⁸.

Şekil 3: Hile Üçgeni

Yukarda anılan bu üç faktörün hileli finansal raporlama ile ilişkili olduğu daha önceki yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ilişki finansal tablo hilelerinin tahmininde de kullanılması mümkündür (Skousen ve Wright, 2006: 6).

Baskı/Teşvik: Yönetim ya da diğer çalışanların hile yapmasına yönelik bir teşvik unsuru veya hile yapmaya yönelik motivasyon oluşturulmasına katkı sağlayan bir baskı unsuru vardır. Bu baskı unsurlarına kabarık faturalar, bağımlılık sorunları, pahalı zevkleri,

⁸ Daha sonraki bölümlerde hile üçgenine dahil olabilecek risk faktörleri uygulamalı olarak incelenecektir.

kumar tutkunluğu gibi örnekler verilebilir. Daha çok mali zorluklarda baskı unsuru ön plana çıkar.

Mali sıkıntılarının yanında bir diğer motivasyon unsuru da açgözlülüktür. 2007'de hile ile ilgili yapılan bir araştırmada aç gözlülüğün hilenin ana nedeni olduğu belirlenmiştir. 2007 yılındaki vakaların %63'ünün bu sebeple ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Diğer nedenlerin çoğu da kumar ve borç nedeniyle ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Hâlbuki birçok insan hile yapmak için fırsatlarla karşı karşıyadır. Ve bunlardan bazı aç gözlü ve muhtaç insanlar hileye başvurumaktadırlar (CIMA, 2008: 14). Özellikle yönetim hilesi olarak hileli finansal raporlama açısından düşünöldüğünde yöneticilerin kazancının az olması gibi bir durum söz konusu olamaz. Ancak bu yöneticilerin kanaatsizlikleri açgözlülüğe sebep olmaktadır. Bu da bir takım yasal olmayan eylemlerin oluşmasına sebep olmaktadır.

Hileli finansal raporlama bağlamında baskılar, analistlerin tahminlerini karşılamak, hızlı büyüme sağlamak, hisse senedi opsiyonlarını ve finansman ihtiyacını karşılamak ve kötü performansı silmek amacıyla oluşabilir (Hogan ve diğerleri, 2008: 246).

Fırsatlar: Araştırmalar göstermiştir ki, bazı insanlar tamamen dürüst, bazı insanlar tamamen sahtekar olup, birçok insanın ise fırsat unsuru aklını çelmektedir (CIMA, 2008: 14). Hile yapmaya yönelik fırsatları oluşturan şartlar (kontrollerin yokluğu, etkisiz kontrol veya denetim, yönetimin kontrolleri boşa çıkarmadaki yeteneği v.b.) mevcuttur. Bu şartlar altında hile yapan yakalanmayacağına inanır. Çoğu zaman kişilerin işletmede buldukları konular fırsat yaratılmasına sebep olur. Örneğin hile yapacak bir muhasebeci için fırsat unsuru çok önemlidir.

Hileli finansal raporlama açısından yönetim kurulu, denetim komitesi, iç kontrolleri, dış denetçiyi içeren etkili bir kurumsal yönetim hileye götüren fırsatları azaltmada anahtar rol oynamaktadır (Hogan ve diğerleri, 2008: 246).

Tutum/Haklı Gösterme: Hilekarlar yaptıkları eylemleri kendilerince haklı gösterme gibi bir tutuma sahiptirler. Bazı kişiler bilerek ve kasıtlı bir şekilde dürüst olmayan eylemlere yönlendiren bir tutuma, karaktere ve/veya etik değerlere sahiptirler

(Skousen, 2004: 2). Diğer taraftan baskının mevcut olduğu durumlarda kendisinden hileli davranışlar beklenmeyen kişilerin bile hileli eylemlere giriştikleri görülür. Yani teşvik ve baskı ne kadar artarsa bir kişinin hileli eyleme bulaşmayı meşrulaştırma ihtimali o derece büyük olur (Küçük ve Uzay, 2009: 6). Çalışanlar arasında etik davranışlar teşvik edilerek ve olumlu bir çalışma ortamı oluşturularak tutum boyutu azaltılabilir.

Birçok insan kurallara uyar. Çünkü onlar kuralların ihlalinde utanacaklarını düşünürler veya yakalandıklarında diğer insanlar tarafından dışlanacaklarını düşünürler ve yasa dışı eylemlere girişmezler. Ancak bazı insanlar kendilerini haklı gösterecek şu üç noktaya odaklanırlar (CIMA, 2008: 14):

Gereklilik: İş için gerekli olduğunu düşünüp o nedenle yaptığını iddia etmektedir.

Zararsız olma: Yaptığı eylemin zararsız olduğuna kanaat getirmektedir ve bunu bir şekilde özümsemektedir.

Haklılık: Eylemi gerçekleştiren bunu haklı sebeplerle yaptığını inanır ya da adillik adına kendisinin kötü muamele gördüğünü ve bunu hak etmediğini savunur.

Bu risk faktörleri uygulamada farklı şekilde türlere de ayrılmıştır. Örneğin Albrecht ve Albrecht bu risk faktörlerini altı çeşide ayırmıştır. Bunlar: (1) muhasebe anormallikleri; (2) iç kontrol zayıflığı; (3) analitik anormallikler; (4) savurgan yaşam; (5) olağandışı davranışlar; ve (6) ipuçları ve şikayetlerdir (Hogan ve diğerleri, 2008: 237). Bu çalışmada hile riski faktörleri hile riski ile ilgili geliştirilen en son standart SAS 99'a göre ele alınmaktadır. Çünkü daha önceki standartlar ve yapılan çalışmaların sonucu oluşan bu standart güncel olması nedeniyle referans kabul edilmektedir⁹.

⁹ Cressey'e göre hilenin oluşabilmesi için hile üçgenindeki üç unsurun da oluşması gerek. Ancak Cressey'in yaklaşımını esas alan SAS 99'da ise hilenin gerçekleşmesi için hile üçgenindeki tek unsurun bile yeterli olduğu ancak hilelerin olduğu durumlarda genellikle bu üç unsurun da yer aldığını vurgulanmaktadır (Skousen, 2004: 7).

Örnek Olay¹⁰

Ayşe X şirketinin muhasebecisidir ve aylık maaşı 1500 TL'dir. Eşi ve 3 çocuğu vardır. Bir gün vergi dairesine ulaştırması gereken evrakları geç kaldığı için hızlı bir şekilde ulaştırayım derken ciddi bir şekilde düştü ve sol bacak ve bazı kaburga kemikleri kırıldı. Hastaneye kaldırılan Ayşe şifa beklerken çok şiddetli ağrıları oldu. O dönemde doktor rahatlaması için güçlü ağrı kesiciler reçetesine yazdı ve bağımlılık yapabileceğinden sadece reçetede yazıldığı şekliyle uygulanmasını tembihledi.

Fakat Ayşe'nin ağrıları çok şiddetli ve dayanılmaz olduğu için giderek daha fazla ağrı kesici hap almaya başladı. İki ay sonra yatıştı fakat hapları almadığı sürece kendini normal hissetmiyordu. Ayşe hapları bittiğinde doktoruna devam edip etmeme konusunda danıştı fakat doktor kesinlikle kullanmaması gerektiğini aksi taktirde bağımlılık yapacağını belirtti ve uyardı.

Ancak Ayşe sonunda aylık maliyeti 300 TL olan haplardan İnternet üzerinden sipariş vermeye başladı. Birkaç ay sonra aile olarak biriktirmiş oldukları mütevazı tasarruflarının büyük bir bölümünü harcadı ve bağımlılığını nasıl finanse edeceğini kara kara düşünmeye ve endişelenmeye başladı. Kocasının öfkesinden korkan Ayşe başkasına da açılmayarak bütün problemini gizli tuttu.

X işletmesinde bir muhasebeci olarak pozisyonu sayesinde, Ayşe'nin iş çeklerine ulaşma imkanı vardı. Bu durum Ayşe'yi büyük bir günah işlemeye yöneltti. Farklı şeyler düşünmeye başladı. Kendi kendine çek çıkarıp bunu kendi banka hesabına mevduat olarak yatırabilirdi. Ve nakit kullanarak internet üzerinden ağrı kesici satın almayı hayal etti.

Fakat, kuralları daha önce hiç ihlal etmeyen dürüst bir insan olarak Ayşe, hile yapıp yapmama kararıyla mücadele etti. Sonunda uzun bir muhakmeden sonra yakalanma ihtimalinin düşük olduğuna ve kendine ilaç kullanmayı bıraktığında parayı geri ödeyeceğine söz verdi. Düşündüğünü yapmaya karar verdi ve işletmenin hesaplarından birine 200\$ çek yazmaya karar verdi. Ayşe ödemeyi küçük kasaya aktardı. Ancak müdürün

¹⁰ Örnek olay Goldmann tarafından yazılan örnek olaydan esinlenilmiştir. Bkz. Goldmann, 2009: 19.

imzasını unuttu. Kişisel banka hesabına çek tevdi etti. Nihayetinde yeni ağı kesici almak için nakit temin etmiş oldu ve ağı kesiciyi de aldı.

Bu durum ilacın büyük bir dozunun bile yetmeyecek seviyeye geldiği güne kadar devam etti. Sonunda iş yerine geç gelmeye başladı, standartların altında çalışmaya başladı ve verimliliği azaldı.

İş arkadaşları Ayşe'de yanlış bir şeylerin gittiğine yönelik şüphelenmeye başladılar. Küçük kasa için aylık toplamaların açıklandığı defterlerin denetiminde aylık toplamaların normalden beş kat daha fazla olduğu anlaşıldı. Ayşe'nin hilesi keşfedildi ve Ayşe işten atıldı.

Hile Üçgenine Göre Sonuç

*1- Ayşe'de paylaşılamayan bir mali **baskı** vardı. İlaç paralarını ödemek için nakit konusunda çaresiz kaldığından aile tasarrufuna göz dikti. Kimse ile sorununu paylaşmadı. Çünkü ayıplanmaktan, ret edilmekten ve diğer hoş olmayan sonuçlardan çekindi.*

*2- İşi sayesinde **fırsat** ayağına geldi. İlaçlara ödeme yapmak için işvereninden zimmetine para geçirmek için bir muhasebeci olarak, mükemmel bir fırsata sahipti.*

*3- Son olarak Ayşe, para çalmadığını, sadece borç aldığını ve alışkanlığını bıraktığında ödeyeceğini düşünerek kendini ikna etme **tutumu** içine girdi.*

1.7.1.7.1.3. Hileli Finansal Raporlamada Hile Üçgeni Unsurları İçin Hile Risk Faktörleri

Cressey'in çalışmasında belirtilen hile üçgeni ile ilgili unsurlar hileli finansal raporlama için de geçerlidir. Hile üçgeninin ayağını oluşturan bu risk faktörleri aşağıda anlatılmıştır (AICPA-SAS No.99; IFAC-ISA 240; Dauber ve diğerleri, 2008: 71-73; Skousen, 2004: 8; SPK Tebliği, Seri X, No:22).

Baskı/Teşvik

1. Finansal istikrar veya karlılık; ekonomik koşullar, içerisinde bulunan endüstriye bağlı koşullar veya işletmenin çalışma şartları tarafından tehdit edilebilir.
 - Yüksek seviyede rekabet ve pazar doygunluğu ile azalan kar marjları
 - Hızlı değişimlerdeki güvenlik açığı (teknolojik değişimler, modası geçen mallar ve faiz oranlarındaki değişim)
 - Müşteri taleplerindeki önemli düşüşler ve hem sektör hem de genel ekonomide artan iş başarısızlıkları
 - İşletme kayıpları nedeniyle iflas ve icra tehdidinin olması
 - İşletmeler raporlarda kazanç veya kazanç büyümesi bildirirken faaliyetlerden sağlanan nakit akışının negatif veya yetersiz olması
 - Aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelere göre işletmenin hızlı büyümesi veya olağandışı karlılığa sahip olması
 - Muhasebe yasalarına ilişkin yeni düzenlemeler
2. Üçüncü kişilerin gereksinimlerini ve beklentilerini karşılamak için aşağıdaki nedenlerden dolayı yönetimin üzerinde aşırı baskının oluşması.
 - Yönetim tarafından oluşturulan beklentiler(aşırı iyimser basın bültenleri veya yıllık rapor mesajları) dahil olmak üzere, analistlerin, kurumsal yatırımcıların, önemli alacaklıların ya da diğer işletme dışı kişilerin (özellikle gereksiz ve gerçekçi olmayan beklenti içinde olanların) karlılık veya trend beklentilerinin varlığı.
 - Rekabet düzeyini korumak için ek borç veya özkaynak ihtiyacı (büyük araştırma geliştirme giderleri ve yatırım giderleri için gerekli finansman ihtiyacı dahil)
 - Borç geri ödemede veya diğer yükümlülüklerin yerine getirilmesinde sıkıntıya düşülmesi
3. Yönetim veya yönetim kurulu üyelerinin finansal durumlarının aşağıdakilerin artmasından dolayı işletmenin finansal performansı tarafından tehdit edileceği bilgisinin varlığı.
 - İşletme içindeki önemli mali çıkarlar
 - İşletme borçlarına verilen şahsi teminat-garanti
 - Kişisel öz varlıkların büyük çoğunluğunun işletmeye yatırılması

4. Satış veya karlılık teşvik amaçları dahil olmak üzere yönetim veya yönetim kurulu tarafından belirlenen mali hedeflere ulaşmak için yönetim ya da işletme personeli üzerinde aşırı baskının oluşması.

Fırsatlar

1. İşletmenin faaliyet gösterdiği endüstri veya işletme faaliyetlerinin niteliği hileli finansal raporlamaya fırsat sunabilir. Bu koşullar:

- İşin normal akışı içinde olmayan önemli ilişkili taraf işlemlerinin denetlenmemesi
- Doğrulanması zor olan öznel yargılar ve belirsizlikleri içeren muhasebe tahminlerine dayalı varlıklar, yükümlülükler, gelir veya giderlerin varlığı.
- Özellikle dönem sonuna yakın önemli, sıra dışı, çok karmaşık işlemlerin özün önceliğini zor duruma sokması.
- Farklı iş çevrelerinin ve kültürlerin olduğu ülkelerin uluslar arası sınırlarında önemli faaliyetlerin yürütülmesi

2. Aşağıdakilerin sonucu yönetimin etkisiz kontrolü

- Kontrol olmaksızın yönetim hâkimiyetinin tek bir kişi ya da küçük bir grubun hâkimiyetinde olması
- Finansal raporlama süreci ve iç kontrol üzerinde yönetim kurulunun veya denetim komitesinin etkisiz kontrolü

3. Karmaşık ya da dengesiz organizasyon yapısı. Bunun belirtileri aşağıdadır;

- İşletmenin kontrolünü elinde tutan işletme ya da bireyleri belirlemedeki zorluklar
- Organizasyon yapısının aşırı karmaşık olması (örneğin hiç alışılmadık tüzel kişilerin bulunması gibi)
- Üst yönetimin, danışmanların ve yönetim kurulu üyelerinin sık değişmesi

4. Aşağıdaki nedenlerden dolayı iç kontrol unsurlarının yetersiz olması

- Otomatik kontrollerin ve ara dönem finansal rapor(dış raporlamanın zorunlu olduğu durumlarda) kontrollerinin denetiminin yetersiz olması
- Yeteneksiz muhasebe elemanlarının, iç denetim ya da bilgi teknolojisi elemanlarının istihdamı ya da sık personel değişikliği
- Muhasebe ve muhasebe bilgi sistemlerinin verimsiz olması

Meşrulaştırma/Tutum/Haklı Gösterme

Yönetim, yönetim kurulu üyelerinin veya çalışanların hileli finansal raporlamaya müsaade eden tutuma/haklı göstermeye ilişkin risk faktörleri bağımsız denetçi tarafından tespit edilemeyebilir. Bununla birlikte bu tür bilgilerin varlığından haberdar olan denetçi, hileli finansal raporlamadan kaynaklanan önemli yanlışlıklarla ilgili risklerin belirlenmesinde bu bilgileri dikkate alır. Örneğin aşağıdaki bilgiler denetçilerin risklerin farkında olması açısından önemli bilgilerdir;

1. İşletmeye ait değerlerin ve ahlaki (etik) standartların yönetim tarafından ilgili kişilere anlatılamaması (yönetimin etkisiz iletişimi) veya bu standartlara yönetim tarafından destek verilememesi ve standartların uygulanamaması.
2. Yönetimin muhasebe ilkelerinin seçimine ve önemli muhasebe tahminlerinin belirlenmesine aşırı katılımı
3. İşletmenin piyasa fiyatını veya kazanç eğilimini sürdürmek veya artırmak için yönetimin aşırı ilgisi
4. Analistlere, alacaklılara ve diğer üçüncü kişilere gerçekçi olmayan tahminler elde etmek için yönetim tarafından sunulan uygulamalar
5. Yönetimin zamanında düzeltme imkânı olan koşulları düzeltmede başarısız olması
6. Yönetimin vergi öncesi karı minimize etmek için uygun olmayan yöntemlere başvurması
7. Yönetimin şimdiki veya önceki denetçi ile arasının aşağıdaki verilen bilgilere yönelik bozuk olması;
 - Şimdiki veya önceki denetçi ile muhasebe, denetim veya raporlama konularındaki sık anlaşmazlıklar
 - Denetçiden mantıksız taleplerin olması. Örneğin denetimin tamamlanması veya denetçi raporunun verilmesi ile ilgili makul olmayan zaman kısıtlamaları
 - Bağımsız denetçilerin işletme çalışanlarına, işletme bilgilerine ulaşmalarını veya yönetim kurulu ile iletişim kurmalarını yasaklayan resmi veya resmi olmayan kısıtlamalar getirmesi

- Denetçi ile ilişkilerde otoriter yönetim tarzının benimsenmesi. Özellikle denetçilerin çalışmalarının kapsamını etkilemek, denetim personelinin seçimi veya devam edip etmemesini belirlemek ve denetimle ilgili danışmanlık yapıp yapmama konusunda denetçiyi baskı altına almak.

1.7.1.7.1.4. Hile Riski ile İlgili Denetim Standartları

AICPA hileli finansal raporlama tespiti ile ilgili olarak denetçilerin ihtiyaçlarını yerine getirmede onlara rehberlik edecek iki standart yayınlamıştır. 1997’de “finansal tablo denetiminde hilenin göz önünde bulundurulması” adı altında SAS No:82 ve daha sonra 2002’de “finansal tabloların denetiminde hilelerin ele alınması” adında SAS No:99’u yayınlamıştır. Diğerlerine göre bu standartlar denetçilere denetimi planlarken ve hile riski değerlendirmesi yaparken dikkate almaları gereken risk faktörlerinin bir listesini sunmaktadır (Hogan ve diğerleri, 2008: 237). Ayrıca hile riskine yönelik bir diğer uluslararası standart finansal tablo denetiminde denetçilerin sorumlulukları adında ISA 240 (International Standard on Auditing 240) ve bunlarla uyumlu ulusal bazda SPK’nın bağımsız denetim tebliği vardır. Tüm bu standartlara yeri geldiğinde konular anlatılırken değinilecektir ancak özet bir bilgi vermek amacıyla aşağıda anlatılmıştır.

1.7.1.7.1.4.1. SAS No: 82-Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit (Finansal Tablo Denetiminde Hilenin Göz Önünde Bulundurulması)

SAS No. 82 finansal tablo denetimi ile ilgili bir önceki standart SAS No:53’ün genişletilmiş halidir (Hoffman, 1997: 99; Apostolou ve diğerleri, 2001: 3). Ancak SAS No. 53 direkt hile riski ile ilgili bir standart değildir. SAS No.53 hata ve düzensizliklerin tespitinde denetçinin sorumluluğunu esas alır ve genel bir değerlendirmede bulunur. Hâlbuki SAS No. 82 her bir hile risk faktörünün teker teker ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Yani SAS No.82 ile SAS No.53’ün denetçilerin sorumlulukları açısından bir farkı yoktur (Hoffman, 1997: 99). Kırmızı bayraklar olarak anılan hile risk faktörleri SAS No.82’de 25 adettir. Ve bu risk faktörlerinin önem sırasına koyulması kolay değildir (Apostolou ve diğerleri, 2001: 1).

Bu standarda göre denetçinin denetiminde iki türlü hileli eylemi dikkate alması gerekir. Birincisi hileli finansal raporlama, ikincisi de varlıkların çalınmasıdır. Bu iki tür hileli eylemler için çeşitli risk faktörleri vardır. Özellikle araştırmanın konusuna dahil olduğu için hileli finansal raporlama ile ilgili risk faktörleri şu üç başlık altında toplanmaktadır (Burke ve Dalessio, 1999: 21);

- Yönetimin özellikleri ve kontrol ortamı üzerindeki yönetim baskısı (baskılar, iç kontrole yönelik tutum ve davranışlar v.b.)
- İşletmenin içinde bulunduğu sektör koşulları (işletme faaliyetleri ile ilgili yeni ekonomik ve yasal düzenlemeler v.b.)
- İşletmenin özellikleri ve finansal istikrar (işletmenin mali durumu, faaliyetleri ve kazançları ile ilgili karmaşıklıklar ve işletmenin kendi doğası)

Hileli finansal raporlama finansal tablolardaki kasıtlı beyanlar veya kasıtlı ifadelerdir. Hileli finansal raporlama standarda göre aşağıdaki şu gibi örnekleri içerebilir (Munter ve Ratcliffe, 1998a: 43);

- Muhasebe kayıtlarının manipülasyonu, çarpıtılması veya değiştirilmesi, veya mali tabloların hazırlanmasında kullanılan yardımcı belgelerin değiştirilmesi veya tahrif edilmesi.
- Mali tablo vakaları, işlemleri veya mali tablolarla ilgili diğer önemli bilgiler için kasıtlı ihmallerin veya yalan beyanların bulunması
- Tutarlarla, sınıflandırmalarla, sunum şekli ile veya yapılan açıklamalarla ilgili muhasebe ilkelerinin kasıtlı yanlış uygulanması

SAS No:82'nin yayımlanmasından önce AICPA bazı denetçilerin finansal tablo denetiminde hile tespitinde sorumluluktan kaçtıklarını belirtmiştir. Bu standardın yayımlanma amacı da finansal tablo hilelerinin tespitinde denetçilere kendi sorumlulukları ile ilgili duyarlılığının artırılmasını sağlamaktır (Glover ve diğerleri, 2003: 237; Shelton ve diğerleri, 2001: 19). Glover ve diğerleri yaptıkları araştırmada SAS No: 82'nin yargılarının hile risk faktörlerine daha duyarlı olduklarını ortaya koymuşlardır. Yaptıkları araştırmada SAS No:82'den sonra bu standarda göre hareket eden denetçilerin denetim planlarını değiştirmeye daha fazla ihtiyaç duyduklarının farkında olmaları ve artan hile riskine

karşılık denetim testlerinin kapsamını genişletmeleri gerektiğini düşünmektedirler (Glover ve diğerleri, 2003: 237).

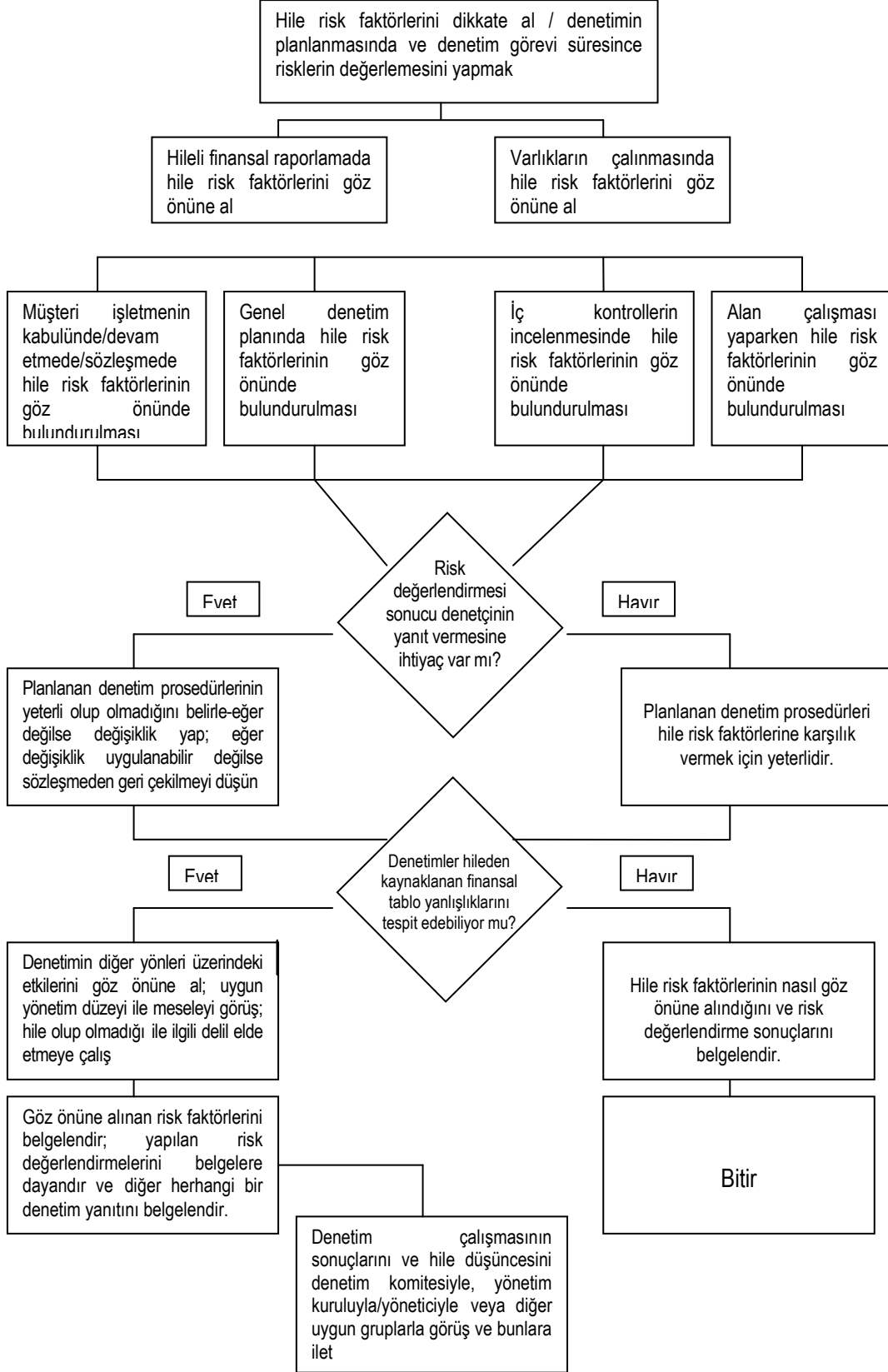
Hile tespiti için denetçilerin sorumluluk düzeylerinin açıklanmasının yanında, SAS No.82 yüksek düzeydeki hile risklerine yönelik belirli işaretler sunar. Ayrıca açık bir şekilde hile riskini değerlendirmek için denetçilere lazım olan bilgileri sunar. Denetçilerin planlama kararlarında daha fazla hile riskine duyarlılık gösterilmesi gerektiğini bildirir (Glover ve diğerleri, 2003: 238).

SAS No.82 özel olarak denetçilere aşağıdakilerin gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Shelton ve diğerleri, 2001: 20);

- Denetim planlanırken hile nedeniyle oluşabilecek önemli yanlışlıkların özel bir değerlendirmesini yapmak
- Denetçinin risk değerlendirmesi yaparken risk faktörlerini göz önünde bulundurması ve bu belirlenen risk faktörlerine planlı denetim yaklaşımı ile cevap vermesi. Bu amaçla SAS No.82 40'a yakın hile risk örnekleri sunmuştur.
- Hile riski ile ilgili yönetim anlayışı oluşturmak için yönetimi sorgulamak ve bu anlamda işlenen bir hile ile ilgili yönetimin bilgisi olup olmadığını belirlemek
- Planlama esnasında yapılan risk değerlendirmelerini etkileyebilecek denetim süreçlerinin ve diğer gözlemlerin sonuçlarını not ederek denetim sonunda hile risklerinin yeniden gözden geçirilmesi
- Belgelemek; (1) baştaki risk değerlendirmelerinin başarı kanıtı (belirtisi), (2) belirlenen risk faktörlerinin varlığı ve denetçinin buna cevabı ve (3) denetçinin risk faktörlerine olan başka tepkileri ile birlikte işin tamamlanması veya yeniden değerlendirilmesi sürecinde herhangi bir ek risk faktörlerinin veya koşulların belirlenmesi
- Hile şüphelendiğinde veya ortaya çıktığında ve bir işletmenin iç kontrolü ile ilişkili tespit edilen risk faktörlerinin belirtileri ortaya çıktığında yönetime veya ilgili kişilere bildirmek.

SAS No.82'nin yayınlanmasından sonra risk değerlendirmesinde ve hileye başvurmanın caydırılmasında denetçiler etkili olmuşlardır. Çünkü denetçilere önemli hilelerin tespit edilmesine yönelik bilgiler sunmaktadır. Halbuki normal denetim süreci özellikle hile tespitinde yeterli değildi. SAS No.82 bu eksikliği de bir nevi gidermiş oldu (Shelton ve diğerleri, 2001: 20). SAS No.82 nin denetim akış süreci aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 4: SAS 82 Denetim Akış Süreci

Kaynak: Munter ve Ratcliffe, 1998a: 43.

SAS No.82 denetçilere hile riskinin değerlendirilmesi ve tespit edilmesinde risk faktörlerinin tek tek ele alınmasını ve bunların belgelendirmesini önermektedir. Halbuki geleneksel denetim planlarında ya da bir önceki standart SAS No.53'te beklenen yanlışların belgelendirmeden bir bütün olarak ele alınması mevcuttu. Ancak SAS No.82'nin bu şekilde uygun gördüğü denetimin bir maliyeti elbette ki olmalı. Fakat önemli olan elde edilen faydanın maliyetten yüksek olmasıdır.

Hilenin tespit edilmesini artırmak için denetçiler hem hile riskine karşı duyarlılıklarını artırmalı hem de hile riski yüksek olduğunda veya bütün denetimlerde hile tespiti için daha fazla kaynak ayırmalıdır. Bununla ilgili muhtemel maliyetler, açıkça ve ayrı ayrı (SAS No. 82'nin gerektirdiği) değerlendirilen hile riski ile ilgili direkt maliyetleri ile artan denetim çabasına yönelik maliyetleri içerir. Yani verilen uğraş denetim maliyetlerini artırır. Örneğin, bütün denetimlerde hile riskinin tespiti ile ilgili kaynaklar artırıldığında daha fazla hile tespit edilebileceğinden denetimin etkinliği artar. Ancak hile olmayan durumların denetimi için verimlilik azalacaktır. Eğer denetçiler hile riskine olan duyarlılıklarını artırıp hile riskinin tespitine yönelik kaynakları uygun bir şekilde çeşitlendirirlerse hem etkinlik hem de verimlilik artabilir (Zimbelman, 1997: 76). Sonuç olarak hile riskinin ayrı ayrı değerlendirilmesini denetimin etkinliği ve verimliliği üzerinde iki şekilde etki edebilir. Birincisi SAS No.82'nin hile tahmin doğruluğunu artırıp artırmadığıdır. Bununla ilgili Knapp ve Knapp yaptığı araştırmada açık bir şekilde hile risk değerlendirme talimatlarının olduğu denetimlerde (SAS No.82'nin uygun gördüğü şekilde) bu tip talimatların olmadığı denetimlere göre hile risk değerlendirmesinde daha etkili olmuşlardır (Knapp ve Knapp, 2001: 34). İkincisi denetim planındaki değişikliklerle ilgilidir. Denetim planında değişiklik olmaksızın, SAS No.82 daha doğru hile risk değerlendirmesine vesile olabilir. SAS No.82, risk değerlendirmede denetçilere hilenin düşünülmesi gerektiğini vurguladığı için, denetim planlarında bu nedenle değişiklik yapıp yapılmayacağı merak konusudur (Zimbelman, 1997: 76). Yani her bir risk faktörü için ayrı bir değerlendirme denetim planında değişikliğe sebep olabilir. Bu da tabii olarak denetimin maliyetini artıracaktır. Çünkü denetçi her bir süreç için daha fazla zaman harcayacak ve daha fazla kaynak kullanacaktır. Ancak elde edilen sonuç maliyetinden daha fazla getiri sağlıyorsa standartlara göre denetçilerin hareket etmesi her halükarda olumludur.

Özet olarak SAS No.82 denetçilere denetim esnasında hilenin olabileceğini düşünmelerini, dolayısıyla hile riski değerlendirmeleri yapmalarını ve denetim planlarını bu risklere uygun yapmalarını ve sonuç olarak elde ettiklerini kanıtlamak amacıyla belgelendirmelerini uygun görmektedir.

**1.7.1.7.1.4.2. SAS No.99 (Statement on Auditing Standards No. 99)-
Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit-Finansal
Raporların Denetiminde Hilelerin Ele Alınması**

Özellikle kurumsal muhasebe skandalları ortaya çıktıktan sonra Kasım 2002'de AICPA- American Institute of Certified Public Accountants (Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü) bünyesinde kurulan hile ile mücadele birimi (Fraud Task Force) tarafından SAS No.82'yi genişleterek onun yerine yeni bir standart yayınlamıştır. Aralık 2002'den itibaren uygulamaya konulan bu standart ilgili yıldan itibaren mali tabloların denetiminde etkili olmuştur (Lynch ve diğerleri, 2009: 1210). Bu standart eğer hile nedeniyle önemli yanlışlığın olduğu bir finansal tablo varsa, denetçilerin kendi sorumluluklarını yerine getirmelerinin gereklerini ortaya koyan ilkeler içermektedir. Ayrıca yine bu standart denetçiye ayrıntılı bir şekilde hilenin özellikleri ve tabiatı ile ilgili denetim anlayışı geliştirmeyi sağlamaktadır (Chen ve Elder, 2007: 3).

Bu standart çok geniş kapsamlı bir katılımı oluşturulmuştur. Özellikle akademik çalışmalara dayalı sonuçların, muhasebe meslek mensuplarından gelen öneri ve tavsiyelerin, finansal raporlama süreciyle ilgilenen çeşitli grup ve kişilerin katkıları ile oluşturulmuştur (Skousen, 2004: 1). Ayrıca bu standart SAS 82'nin eksik yönleri düşünülerek geliştirildiği için SAS 82'nin katkısı büyüktür. Yine Cressey'in yapmış olduğu çalışma SAS 99 için büyük bir referans oluşturmuştur. Özellikle hile risk faktörleri tanımlanırken Cressey'in hile üçgenine atıfta bulunularak risk faktörleri üç ana kategoride toplanmaya çalışılmıştır.

SAS 99 bir süreci anlatır. Bu süreç bilgi toplama ve hile risk faktörlerinin değerlendirilmesini içerir. Bu süreçte denetçi tarafından (1) hile nedeniyle oluşan önemli yanlışlıkların neden olduğu riskleri tanımlamak için gerekli bilgilerin toplanması (2) işletmenin program ve kontrol değerlendirmeleri de dikkate alınarak bu risklerin

değerlendirilmesi ve (3) risklerin önlenmesi için ortaya çıkan sonuçlara verilecek karşılığın belirlenmesinden oluşur (Ramos, 2003: 28). Yani SAS 99 altında geçmişe oranla hile risklerini değerlendirmek ve tespit etmek için denetçilerin daha fazla bilgi toplaması gerekir. Bu da denetçilerin sorumluluklarının genişlediğini göstermektedir.

SAS 99, SAS 82'nin yerini almasına rağmen, hile tespitinde denetçinin sorumluluğu değişmemiştir ancak artmıştır. Aslında SAS 99 yeni fikirler, yeni gereksinimler ortaya çıkarıp mevcut sorumlulukların yerine getirilmesinde denetçilere rehberlik sağlar (Skousen, 2004: 5). SAS 99 denetçiler için gerekli kıldığı birtakım argümanlar geliştirmiştir. Bunlar (1) sorumlu personel arasında muhtemel hilelerle ilgili risklerin tartışılması (2) işletmedeki hile risklerinin yönetimin kendi görüşü açısından sorgulanması ve yönetimin bildiği yada şüphelendiği hilelerin üzerine gidilmesi (3) SAS 82'nin sunduğu risk faktörlerini genişletmek ve riskler için denetçinin kullandığı bilgi kapasitesini artırmak (4) risklerin değerlendirilmesi için yönetim kontrol ve programları göz önüne alınarak, bu tür program ve kontrollerin tespit edilen riskleri azaltıyor mu yoksa çoğaltıyor mu bunu belirlemek ve (5) belirlenen her bir hile riskine karşılık yanıtlar geliştirmek (Montgomery ve diğerleri, 2002: 64).

Bu standart denetim planlaması sırasında denetçilere beyin fırtınası yapması gerektiğini bildirir (Hoffman ve Zimbelmann, 2009: 812; Lynch ve diğerleri, 2009: 1208; Carpenter ve diğerleri, 2009: 2). Hile ile ilgili beyin fırtınasının temel amacı, müşteri işletme ile ilgili hile risk faktörlerini tespit etmek ve hile ile ilgili “mesleki şüphecilik”¹¹ ve “sorgulayıcı zihnin” önemini tüm denetim ekibine vurgulamaktır. Ancak SAS 99 beyin fırtınası için belirli bir format belirlememiştir. Denetim ekipleri için hile beyin fırtınası yapmak zaten yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır (Lynch ve diğerleri, 2009: 1210).

SAS 99'da yukarıda anılan hile risk faktörleri vardır. Bu risk faktörleri Donald R. Cressey'in çalışmasından esinlenerek üç ana başlık altında toplanmıştır. Cressey bir hilenin oluşmasında baskı, fırsat ve tutum faktörlerinin etkili olduğunu vurgulamıştı. İşte SAS 99 da bu üç faktöre atıfta bulunarak risk faktörlerini genişletmiştir. Cressey ile SAS 99 arasındaki görüş farkı ise; Cressey hilenin oluşabilmesi için bu üç faktörün de etkili olması gerektiğini savunurken, SAS 99 bu üç faktörden birinin varlığı hilenin oluşabilmesi için

¹¹ Daha sonraki bölümlerde mesleki şüphecilik ayrıntılı anlatılacaktır.

yeterli olduğunu bildirmektedir. Ancak şunu da belirtmek lazım ki; bu faktörlerin olduğu işletmede kesinlikle hilenin olduğunu iddia etmek doğru değildir. Ancak hileli ortamlarda bu faktörlerin olduğu gözlemlenmiştir.

1.7.1.7.1.4.3. ISA (International Standard on Auditing-Uluslararası Denetim Standartları) 240-The Auditor's Responsibility To Consider Fraud In An Audit Of Financial Statements-Finansal Tabloların Denetiminde Hile Konusunda Denetçinin Sorumluluğu)

ISA 240 Aralık 2004'te yayınlanmıştır. Mali tabloların denetiminde etkisini gösterdiği zaman ise 15 Aralık 2008 sonrası dönemler içindir. Bu standart mali tablolarla ilgili hile ve hatayı ayrı tutmuştur. Hileyi “yönetimde bulunan bir veya birkaç kişi tarafından haksız veya yasadışı avantaj elde etmek için yönetimi, çalışanlar ya da üçüncü kişileri aldatma amacıyla yapılan kasıtlı hareketlerdir” şeklinde tanımlamaktadır (Bunget ve diğerleri, 2009: 281; www.elearning.strathmore.edu;). Bu standartta da denetçiyi ilgilendiren iki türlü hileli eylem vardır. Bunlar hileli finansal raporlama ve varlıkların yanlış kullanımınıdır (Chopping, 2004: 93; www.elearning.strathmore.edu;).

Bu standarda göre hile eylemlerine örnek olarak aşağıdakiler verilebilir (Bunget ve diğerleri, 2009: 281).

- Kayıt veya belgelerin tahrif edilmesi, değiştirilmesi ve manipülasyonu
- Adaletili olmayan pay dağıtma
- Belgesiz işlem yapma ya da kayıt veya belgeleri ihmal etme
- Varlığın kendisi olmadan yapılan kayıtlar
- Muhasebe politikalarının yanlış uygulanması

Bu standarda göre hileli eylemlerden kaynaklanan yanlış finansal raporlamalarda birincil sorumluluk işletme yönetimine aittir. İkinci sıradaki sorumluluk ise denetçilere aittir. Ancak standarda göre mali tabloların hile veya hatadan kaynaklanan önemli yanlışlıklardan arınmış olduğunun makul güvencesinin verilmesi denetçiye aittir (www.elearning.strathmore.edu).

Hileli finansal raporlama bu standartta tutarlarda yapılan ihmalleri ve mali tablo kullanıcılarının algılarını etkileyerek kurumun performansı ve karlılığı ile ilgili aldatmaya yönelik yapılan açıklamaları içermektedir. Hileli finansal raporlama çoğunlukla beklenmeyen ya da gerçekçi olmayan hedef ve amaçlara ulaşmak için yönetimin iç veya dış baskı altında olduğu durumlarda oluşur. Aşağıdaki örnekler hileli finansal raporlamaya yönelik örneklerdir (www.elearning.strathmore.edu).

- Manipülasyon, sahtecilik, muhasebe kayıtlarının değiştirilmesi veya finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan destekleyici belgelerle ilgili yapılan aldatmalar (örneğin gizli bir fon oluşturulması veya uygun olmayan yerlerde yeniden değerlendirme karşılığı-fonu ayrılması)
- Mali tablo vakaları, işlemlere ya da önemli bilgilere yönelik yanlış beyan veya kasıtlı ihmaller (örneğin değer düşüklüğü, koşullu borçlar v.b.)
- Ölçme, doğrulama, sınıflandırma, sunum veya açıklama şekli ile ilgili muhasebe ilkelerinin kasıtlı olarak yanlış uygulanması.

Standartta 17-24 paragrafları arasında risk değerlendirmesi ile ilgili prosedürler ve faaliyetler aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

1. Soruşturma

- Yönetimin hile riskleri ile ilgili kendi değerlendirmeleri hakkında denetçi yönetimden bilgi almalı ve denetçiler yönetimin hile riskleri için kullanacağı süreçlerle ve hile risklerine vereceği yanıtlarla ilgili bilgi toplamalıdır.
- Denetçi yönetimin hile ile ilgili herhangi bir bilgisinin olup olmadığını soruşturmalıdır.
- Denetçi iç denetimin hile ile ilgili herhangi bir bilgisinin olup olmadığını soruşturmalıdır.

2. Yönetişimle görevli olanların kontrol rolü

Hile riskinin belirlenmesi ve bunlara yanıt verilmesi için yönetim sürecinin gözetimi ile sorumlu olanlara işletmeyi etkileyen herhangi bir hile unsurunun olup olmadığının sorulmasından ibarettir.

3. Olağandışı ve beklenmedik ilişkileri değerlendirmek

Hile riskleri ile ilgili analitik prosedürler uygulanırken ortaya çıkan olağandışı ilişkilerin soruşturulması gerekir.

4. Diğer bilgileri göz önüne almak

Denetçi hile riskine işaret edebilecek muhtemel diğer bilgileri de dikkate almalıdır

5. Diğer risk değerlendirme prosedürlerinin değerlendirilmesi

Bir veya daha fazla risk faktörlerinin olduğunu gösteren diğer ilişkili faaliyetler veya prosedürlerin denetçi tarafından değerlendirilmesi gerekir. Bu anlamda denetçi risklerle ilgili kontrolleri değerlendirmeli ve bunların uygulanabilirliğini tartışmalıdır (Walsh, 2005: 25).

Bağımsız denetçi finansal tablolarda önemli yanlışlıklara sebep olabilecek hileli eylemlerin olup olmadığını göz önünde bulundurmalıdır. Yani bir nevi mesleki şüpheyle yaklaşmalıdır. Buna paralel olarak ISA 240 hile tespitinde denetçilere aşağıdakileri gerekli kılmaktadır (Bunget ve diğerleri, 2009: 283);

- Hile nedeniyle finansal tablolardaki önemli yanlışlık risklerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi,
- Uygun denetim yanıtlarının tasarlanıp uygulanması yoluyla hile nedeniyle oluşabilecek risklerle ilgili yeterli ve uygun denetim kanıtının toplanması,
- Şüphelenilen veya belirlenen hilelere denetçilerin uygun cevap vermesi.

ISA 240'da da diğer standartlarda olduğu gibi teorik olarak sağlam esaslara dayalı bir hile riski değerlendirme yöntemi yoktur. Onun yerine sadece genel bir kılavuz sunulmuştur. Ve her bir denetim firmasının bu tip değerlendirmeler için kendine özgü birtakım yöntemler geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır (Srivastava ve diğerleri, 2009: 67).

Bu standart da tıpkı SAS 99 gibi denetçinin hile nedeniyle önemli bir yanlışlığın olabileceğinden yola çıkarak mesleki şüpheli bir tutum içinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta denetçinin geçmiş tecrübelerini bir tarafa bırakması ve yöneticinin dürüstlüğü ile ilgili kanaatlerden sıyrılması gerektiğini vurgular. Ayrıca grup halinde

yapılan denetimlerde gruplar arasında hile nedeniyle oluşabilecek önemli yanlışlıklarla ilgili beyin fırtınasının yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (elearning.strathmore.edu).

1.7.1.7.1.4.4. Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, No: 22)

Uluslararası standartlara uygun olarak Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ” (Seri: X, No: 22) 12.06.2006 tarihli ve 26196 sayılı 1.Mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğ uluslar arası denetim standartlarıyla tam uyumlu olup 35 ana kısım ve 37 ekten oluşmaktadır.

SPK düzenlemesi de denetçilere müşteri işletme ile ilgili mesleki şüpheyle yaklaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Yine denetim ekibinin içinde hile nedeniyle oluşabilecek önemli yanlışlıklara yönelik fikir alışverişinin olması gerektiğini vurgulamaktadır. Denetçi mesleki şüphe ile yaklaşırken hile risklerinin tespiti için de gerekli denetim tekniklerini kullanması gerekir (SPK, 6.kısım. madde 3, s.23).

SPK tebliğinde de tıpkı SAS 99 gibi bir süreç işler. Yani hile riskinin tespit edilmesi ve olası hileli finansal raporlamaların değerlendirilmesi bir sürece tabidir. Bu süreç işletme yönetiminin sunduğu finansal tablolarla ilgili hile riskinin tespit edilmesi, tespit edilen risklerle ilgili işletmenin iç kontrollerinin değerlendirilmesi ile başlar. Daha sonra belirlenen risk unsurlarına yönelik tüm hususlar belirlenip, denetim ekibinin atanması gerçekleştirilir. Bu denetim ekibinden işletme tarafından kullanılan muhasebe politikalarının dikkate alınması ve uygulanacak denetim tekniklerinin yapısına, zamanlamasına ve kapsamına tahmin edilemeyen unsurların eklenmesi istenir. Tespit edilen hile riskleri ile ilgili gerekli denetim yaklaşımından sonra işletme yönetiminden yazılı teyit mektubu istenir. Yani işletme yönetimi ve sorumlu kişilerle iletişim kurulur. Daha sonra denetçi tespitini net bir şekilde ifade eder şekilde belgelendirir (SPK, 6.kısım. madde 3, s.23).

SPK düzenlemesinde de hata ve hile ayrı tutulmuştur. Hata konumuz dışında olduğundan burada yine hile boyutu ele alınacaktır. İlgili tebliğe göre hile; “*işletme*

yönetimindekiler ile yönetimden sorumlu kişilerin¹², işletme çalışanlarının veya üçüncü şahısların kasıtlı olarak adil veya yasal olmayan bir menfaat sağlamak amacıyla aldatma içeren davranışlarda bulunmalarını ifade eder”.

Tebliğde hilenin çok geniş bir kavram olduğunu ancak bu tebliğin uygulanmasında denetçinin göz önünde bulundurması gereken hususun, finansal tablolarda önemli yanlışlıklara sebep olabilecek olası hileli eylemler olduğu vurgulanmaktadır.

Tebliğde diğer standartlarda olduğu gibi varlıkların kötüye kullanılmasından ve hileli finansal raporlamadan kaynaklanan iki türlü hile vardır. İlgili araştırmanın konusuna dahil olan hileli finansal raporlama dördüncü maddenin yedinci paragrafında şu şekilde tanımlanmıştır; *“kasıtlı olarak, finansal tablolarda olması gereken tutarların veya açıklamaların yer almaması veya yanlış beyan edilmesi suretiyle finansal tablo kullanıcılarının yanıltılmasıdır”*

Tebliğe göre hileli finansal raporlama çoğu kez işletme yönetiminin iç kontrolleri etkin işletmemesi sebebiyle oluşmaktadır ve şunları içerir;

- Finansal tabloların hazırlanmasına dayanak teşkil eden kayıtların, belgelerin ve yardımcı belgelerin tahrif edilmesi (evrak sahtekârlığı), değiştirilmesi ve manipüle edilmesi
- Finansal tablolara aktarılması gereken olay, işlem ve diğer önemli bilgilerin kasıtlı olarak atlanması
- Finansal tablolara yansıtılması gereken olay, işlem ve diğer önemli bilgilerin kayda alınması, değerlendirilmesi ve sınıflandırılması, sunumu ve dipnotlarda açıklanması ile ilgili muhasebe ilkelerinin kasten yanlış uygulanması
- Önemli olağandışı işlemlere yönelik kayıtları ve koşulları değiştirmek
- İşletmenin finansal durumunu, performansını ve karlılığını yanlış sunmak için karışık işlemlere girişmek
- Finansal tabloları etkileyebilecek bazı bilgileri gizlemek
- Hesaplarla ilgili yapılan tahminlerde kasıtlı bir şekilde uygun olmayan varsayımlar kullanmak

¹² Yönetimden sorumlu kişiler işletmenin gözetilmesiyle, kontrol edilmesiyle ve yönlendirilmesiyle sorumlu olan kişileri ifade etmektedir. Yönetimden sorumlu kişiler ortaklar kurulunu, denetim kurulunu, malikleri, mütevellî heyetini ve yönetim kurulunu kapsamaktadır (Balcı, 2008:110).

- Hesap dönemi sonuna yakın bir tarihte fiktif yevmiye kayıtları yapmak ya da hesap dönemi sonunda meydana gelen ilgili olayları finansal tablolara yansıtılmamak.

Tebliğe göre hilenin tespit edilmesinde ve önlenmesinde esas sorumluluk işletme yönetimine ve yönetimden sorumlu olan kişilere aittir. Denetçinin sorumluluğu ise hileden kaynaklanabilecek önemli yanlışlıkların bulunmadığına dair makul güvence vermesidir. Ayrıca denetçi çalışmasını mesleki şüphecilik tutumu içerisinde ve finansal tablolarda önemli yanlışlıklara sebep olabilecek koşulların var olabileceğinin bilinciyle planlama ve yürütmeye sorumludur. Mesleki şüphecilik sürekli bir sorgulamayı gerektirir. Hatta denetçi geçmiş tecrübelerine dayanan yönetim ile ilgili dürüstlük algılarını bir kenara bırakması gerekmektedir.

İşletme yönetimi ve iç kontrol hakkında bilgi sahibi olabilmek için denetçi risk değerlendirmesi yaparken hileden kaynaklanan risklerin tespit edilebilmesi için gerekli bilgilerin toplanabilmesi adına uygulanacak denetim prosedürleri madde 10-14 arasında sıralanmıştır. Bunlar;

- Denetçi; yönetimden sorumlu kişiler ve diğer yöneticiler ile görüşerek yönetimden sorumlu kişilerin hile riski ile ilgili belirlemiş olduğu süreçler ve bu riskleri bertaraf etmek için geliştirilmiş olan kontroller üzerindeki gözetimi hakkında anlayış oluşturur.
- Bu kapsamda bir veya birden fazla hile riski faktörünün olup olmadığını değerlendirir.
- Risk faktörlerini tespit etmek için kullanılan analitik inceleme teknikleri uygulanırken tespit edilen olağandışı veya beklenmeyen ilişkileri dikkate alır.
- Hile riskinin tespitinde faydalı olabilecek diğer bilgileri değerlendirir.

Hile risk faktörleri tıpkı SAS 99'daki gibi tebliğin ek kısmında 3. ekte sunulmuştur. Bu risk faktörleri de SAS 99'a benzer şekilde teşvik, fırsat ve yaklaşım üçgeni adı altında sunulmuştur¹³.

¹³ SAS 99'a benzer risk faktörleri olduğundan, bu risk faktörleri burada sayılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. SPK Tebliği, Seri: X, No: 22, Ek.3, s.146.

Denetçinin hile riski ile ilgili bir tespiti olduğunda bunu derhal yönetimden sorumlu kişilerle paylaşması gerekir. Denetçi bu bulgularını ister yazılı isterse sözlü iletebilir. Bunu yaparken genel kanaat hile ile şüphe duyulanan bir üstüne bunu bildirmektir. Eğer yönetimin karıştığı bir hile ihtimali varsa bu da yönetimden sorumlu kişilere bildirilir. Denetçi aynı zamanda hile riski ile ilgili kanaatlerini belgelendirmesi gerekir (SPK Tebliği, Seri: X, No: 22, s.35).

Finansal tablo hilelerini tespit etme sorumluluğu geleneksel olarak dış denetçilere aittir ya da dış denetçiler bu sorumluluğu kabul etmiştir (Rezaee, 2002: 4). Dolayısıyla hilenin tespit edilmesi dış denetçiler açısından ayrı öneme sahiptir. Çünkü tespit edilemeyen hile dolayısıyla dış denetçilerin hukuki yaptırımlarla karşılaşmaları an meselesi olur. Aynı şekilde dış denetçiler için hileli finansal raporlar oldukça kritik bir problemdir. Denetçilerin itibarını zedeleyebilecek bir durum oluşabilir (Jaffar ve diğerleri, 2008: 50). Dolayısıyla riskli durumların varlığı dış denetçiler açısından kritik öneme sahiptir ve bu önem doğrultusunda dış denetçinin denetime yoğunlaşacağı alanlara ağırlık vermesi ve daha çok kanıt toplaması gerekir.

Denetçilerin işletme yönetiminin işletme kültürüne, kurumsal yönetim ilkelerine bağlılığını ve iç kontrol yapısının uygulanabilirliğini değerlendirmesi gerekir. Çünkü bu değerlemede pozitif bir kanaate varılırsa hile riski olasılığı da düşük olabilir. Yönetim hileleri ise daha çok ilgili üçüncü kişileri aldatmaya yönelik olduğundan denetçilerin finansal tablo bazında da bir takım ölçümler yapması gerekir. Bu amaçla hile riskinin ölçülmesi, uygun ölçme yöntemlerinin kullanılması, risklerin değerlendirilmesi gibi konular ayrıca bir önem kazanmaktadır. İkinci bölümde bu konulara yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HİLE RİSKİNİN ÖLÇÜLMESİ, DENETÇİNİN MESLEKİ VE SOSYAL SORUMLULUĞU

Hile riskinin ölçülmesi için bir takım teknikler ve genelde işletme ile ilgili herkese, özelde ise denetçilere düşen sorumluluklar vardır. Bunun için hile riskinin yönetimi, kontrol edilmesi ve tespit edilmesi önemlidir. Hile riskinin yönetimi hile riskinin iyi tanımlanmasına bağlıdır. Bu anlamda yönetime, denetim komitesine, iç denetçiye ve dış denetçiye önemli sorumluluklar düşmektedir. Sayılan kişiler risk yönetimini işletmenin bütün süreçlerine dahil etmelidirler. Risk yönetimi değişen koşullara karşı dinamik olmalıdır.

Son zamanlarda yaşanan hileli finansal raporlama skandalları yetkilileri de birtakım arayışlara sürüklemiş ve özellikle ABD’de Sarbanes Oxley yasası işletme yönetiminde sorumlu olan kişilere yeni bir takım ilkeler sıralamıştır. Bu anlamda özellikle kurumsal yönetim ön plana çıkmıştır. Bu yasa ile yine muhasebe ve denetim uygulamaları üzerinde çok köklü değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle doğru bilginin sunulması için işletme ile ilgili kişilere birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak SPK da 2003 yılında kurumsal yönetim ilkelerini yayınlamıştır. 2005’te de revize etmiştir.

Kurumsal yönetim ile genelde bütün risklerin özelde ise hile riskinin azaltılması amaç edinilmiştir. Bunun için işletmelerde etkin bir hile politikasının yürütülmesi gerekir. Bu amaçla hileye teşebbüs edenlerin cezai müeyyideleri açık olmalıdır. Özellikle işletmede hile bilincinin oluşturulması ile hilenin azaltılması ve dolayısıyla kontrol edilmesi sağlanabilir.

Bütün bu çabalara rağmen hilenin tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bu nedenle olabilecek hilelerin (hile riskinin) ölçülmesi gerekebilir. Bu amaçla uluslar arası denetim standartlarına uyum sağlayacak şekilde SPK tarafından yayınlanan Seri X, No. 22 tebliğinde de belirtildiği gibi analitik inceleme prosedürlerinin modern tekniklerle

birleştirilerek hile riskinin ölçülmesi mümkündür. Bu teknikleri bir arada kullanarak hile riskini tanımladıktan sonra risklerin gerçekleşme olasılığını azaltacak adımların atılması gerekir. Bu amaçla işletme yönetimine, denetçilere ve denetim komitesine büyük sorumluluklar düşmektedir.

2.1. Risk Yönetimi (Risk Management)

İşletmeler varlıklarını devam ettirmek ve performanslarını artırmak ve sürdürmek için karşılaştıkları riskleri iyi yönetmeleri gerekir. Bunun için kayıplarını en aza indirmesi gerekir. Hile riskinin yönetilmesi de kayıpları azaltmak açısından önemlidir. Bu kayıp sadece işletmenin kendisi için olan kayıp değil yatırımcı ve işletme ile ilgili diğer üçüncü kişiler için olanları kapsamalıdır. Bu, işletme yönetiminin ve işletme ile ilgili kişilerin bir görevi olduğu gibi sosyal sorumluluğun da gereğidir.

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsünün (IIA) tanımına göre risk yönetimi; işletme amaçlarına ulaşmada makul güvence sağlama adına olabilecek olayları tanımlama değerlendirme ve yönetme sürecidir. IIA'ya göre risk yönetimi kurumsal yönetimle iç içedir. Ayrıca bu kuruma göre yönetim, yönetim kurulu adına risk yönetiminin oluşturulması ve yürütülmesi ile sorumludur (Pickett, 2005: 2).

Risk yönetimi işletmelerin kurumsal amaçlarına ulaşması için riskleri tanımlama ve ortaya çıkarma sürecidir. Çünkü riskler işletmenin amaçlarına ulaşmasını etkileyebilecek potansiyel vakalardır. İşte risk yönetimi de bu tür vakaların doğasını araştırma ve işletme için tehdit oluşturduğunda bu riskleri azaltmak için olumlu planlar yapma sürecidir. Hile de sadece finansal açıdan değil aynı zamanda işletmenin imajını ve itibarını sarsan tehdit unsurudur (CIMA, 2008: 17).

Risk yönetimi şirket yönetiminin de birincil sorumluluklarından. Bilindiği üzere hile riskinin yönetilmesi kontrol edilmesi üst yönetime, denetim komitesine ve denetçiye düşmektedir. Özellikle denetçi risk değerlendirirken hilelerin yol açabilecekleri düzensizlikleri göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü denetçi finansal tablolarda önemli olabilecek hile riski için makul bir güvence vermek zorundadır. Denetçi bu güvenceyi sağlamak için işletmede hile riski faktörleri ile karşılaşarsa sadece bu nedenle bile denetim

planını yeniden gözden geçirmeli, alternatif yöntemlere başvurmalı ve denetim alanını genişletmelidir. Tüm bunlar bir prosedürü içerdiğinden risk yönetimine girmektedir.

Risk yönetimi bir dizi prensip üzerine çalışır. Bu prensipleri tanımlamak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin İngiliz Standardı (British Standard) 31100 11 tane risk yönetim prensibi ortaya koymuştur. Yine uluslar arası bir standart olan ISO 31000 risk yönetimi için gerekli ilkelerin bir listesini sunmuştur. Aşağıda bu standartların belirttiği ilkelerin bir karması yer almaktadır (Hopkin, 2010: 46). Başarılı bir risk yönetimi girişimi;

- İşletme içinde risk düzeyini belirleyebilmeli. İşletmenin karşılaştığı risk düzeyi ile risk yönetimi orantılı olmalıdır.
- Diğer önemli iş faaliyetlerine uyum sağlayabilmeli. Yani risk yönetimi faaliyetlerinin işletmenin diğer faaliyetleri ile uyumlu hale getirilmeli.
- Kapsamlı, sistematik ve yapısal bir plan hazırlanabilmeli. Risk yönetim faaliyetlerinin çok etkili olabilmesi için kapsamlı olmalıdır.
- İş süreçlerinin içine dahil edilebilmeli. Yani risk yönetim faaliyetleri işletmenin içine yerleştirilebilmelidir.
- Dinamik olmalı, tekrarlayabilmeli ve değişikliğe duyarlı olmalıdır. Risk yönetim faaliyetleri devamlı değişen ve gelişen risklere karşı dinamik ve duyarlı olmalıdır.

Özelde iç denetim faaliyetleri genelde ise bütün denetim faaliyetleri risk yönetim süreçlerini iyileştirmeli ve etkinliğini değerlendirmelidir. Risk yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirme iç denetim, iç kontrol ve denetimin değerlendirmelerine dayanır. Bu anlamda denetimin katkılarıyla risk yönetimi (www.theiia.org/guidance/);

- İşletme hedeflerini desteklemeli ve işletmenin kuruluş misyonuna uyumlaşmalıdır.
- Önemli riskleri tespit edip değerlendirmelidir.
- Risklere verilecek en uygun karşılıklar belirlenmeli ve işletmenin risk arzusunu dizginlemelidir.

- İlgili risk bilgilerini ele geçirecek kuruma zamanında bilgi sunmalı ve bu anlamda ilgili personel, yönetim ve yönetim kurulu üyelerine sorumluluklarının yerine getirilmesine katkıda bulunmalıdır.

Risk yönetimi bir teknik analitik uygulamadan daha fazlasını ifade eder. Kısmen sorumluluk ve hesap verilebilirliği ifade eder ve aynı zamanda değerler ve idealleri somutlaştırır. Tarihsel olarak bakıldığında risk yönetimi bir kamu politikası olarak özellikle sağlık alanında risklerle ilgili kararlarda şeffaflık ve hesap verebilirlikle alakalı bilimsel uzmanlık olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle 1990'ların ortalarında risk yönetimi ile kurumsal yönetim iç içe olmuştur. Özellikle 1995'ten sonra (Shell'in yaşadığı kriz sonrası) bu iki kavram farklı olmasına rağmen aynı yönde faaliyet gösterdikleri ortaya çıkmıştır (Power, 2004: 11). Bu nedenle kurumsal yönetim uygulamaları da risk yönetiminde etkili olmaktadır.

2.2. Kurumsal Yönetim

Dünyadaki büyük skandallar ilgilileri bir takım arayışlara yöneltmiştir. Bu arayışlar işletmenin devamlılığı, yatırımcıların bilgilendirilmesi, organizasyon yapısının oluşturulması, kurumsal yapının oluşturulması gibi farklı alanlarda da olsa bir bütünlük arz edecek şekilde olmuştur. Özellikle işletmenin taşıdığı riskleri ortaya çıkarma, bu risklerle ilgili bilgi sistemini oluşturma ve buna göre karşıt eylemler geliştirme açısından alınması gereken bir takım kararların öne sürüldüğü arayışlar ön plana çıkmıştır. Bu nedenle daha önce de mevcut olan kurumsal yönetim anlayışının şirket skandallarından sonra yeniden tasarlanması gündeme gelmiştir.

Kurumsal yönetimin genel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Kurumsal yönetim daha çok ilkeleri ve işletmenin yönetim yapıları dikkate alınarak tanımlanmıştır. Bu alanda yapılan en önemli çalışma sayılabilecek OECD'nin ilkeleri de göz önünde bulundurularak kurumsal yönetim; işletmenin yönetimi, şirket hissedarları ve diğer üçüncü kişiler (çalışanlar, alacaklılar, devlet, kredi kuruluşları v.b.) arasındaki ilişkiyi düzenleyen ve bu kişilerin hak ve sorumluluklarını belirten bir yapıdır (Jesover ve Kirkpatrick, 2005: 127). Yönetim açısından ise kurumsal yönetim; işletmenin amaçlarına ulaşması için bir hedef sağlar. Bu amaçlara ulaşmak için, yönetim çeşitli stratejiler geliştirmek ve bu anlamda

performanslarını artırmak zorunda kalırlar (Luo, 2005: 3). Yani kurumsal yönetim, yönetim sistemleri ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılması ve şirketlerin bu düzenlemeler doğrultusunda faaliyet göstermesini gerekli kılan bir yapıdır (Karamustafa ve diğerleri, 2009: 101).

Tüm dünyada kurumsal yönetim ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Amerika'da yapılan çalışmaların çokluğu dikkat çekmektedir. Amerika'da yapılan çalışmaların yanı sıra diğer çeşitli ülkelerde de farklı çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin; Almanya kurumsal yönetim ilkeleri rehberinde yer alan prensipleri yasalaştırmıştır. Japonya şirketler hukukunu yeniden gözden geçirmiş ve iyileştirmelere yönelik adımlar atmıştır. Rusya kurumsal yönetim düzenlemeleri açıklamıştır (SPK Kurumsal Yönetim ilkeleri, www.spk.gov.tr/displayfile). Bugünkü anlamda kurumsal yönetim yine ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış ve Sir Adrian Cadbury başkanlığındaki bir komite tarafından hazırlanan ve Cadbury raporu olarak adlandırılan 1992 tarihli raporda (The Cadbury Committee Report: Financial Aspects of Corporate Governance) ele alınmıştır. Daha sonra dünya genelinde bir çok rapor yayınlanmıştır. 2003 yılına kadar kurumsal yönetimle ilgili düzenlemeler Avrupa birliğinde 45, dünya genelinde 100 civarındadır (Erdönmez, 2003: 42). Bu çalışmalarda uluslar arası ve ulusal bir takım ilkeler belirlenmiştir. Her ülke kendi çapında uluslararası çalışmalara uyumu sağlayacak çalışmalar yapmıştır. Türkiye'de de bu anlamda SPK kurumsal yönetim ilkeleri yayınlamıştır.

Amerika'da Enron, Worlcom, Global Crossing, Tyco, Cerox gibi büyük işletmelerde meydana gelen skandallar ABD'de bir takım düzenlemelerin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Bu anlamda Treadway raporu, Halka Açık Şirketler Gözetim raporu, Blue Ribbon Komitesi önerileri ve Sarbanes Oxley yasası başlıca çalışmalardır.

Treadway komisyonu 1985'te kurulmuş hileli finansal raporlama ile ilgili ulusal bir kuruluştur. Başkanın soyadını alan bu komisyon 5 tane muhasebe kuruluşu tarafından desteklenmektedir. Bunlar AICPA (Amerikan Institute of Certified Public Accountant-Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasipleri Enstitüsü), AAA (Amerikan Accounting Association-Amerikan Muhasebe Birliği), FEI (Financial Executive Institute-Finansal Yönetim Enstitüsü), IIA (Institute of Internal Auditors-İç Denetçiler Enstitüsü) ve NAA (National Association of Accountants-Ulusal Muhasebeciler Derneği)'dir. Bu komisyonun

kurumsal yönetim ile ilgili yaptığı çalışmalarda, finansal raporlama sürecinin bütünlüğünü sağlamak için yönetim ve denetim komitesinin üstleneceği faaliyetlerden bahsetmektedir (Cohen ve diğerleri, 2002: 578). Komisyona göre iç denetim, iç denetim fonksiyonu ve denetim komitesi muhtemel hileli finansal raporlamanın önlenmesi için iç kontrolü sağlamalıdır. Çünkü komiteye göre etkin bir denetim komitesi ve iç denetim fonksiyonu arasındaki ilişki ortak hareket alanına sahip bir ilişkiden ibarettir (Abbott ve diğerleri, 2005: 11). Komisyonun himayesinde iç kontrolün yeniden gözden geçirilmesi için bir çalışma grubu kurulmuş, bu grup iç kontrolün etkinliğinin sağlanması için standartlar geliştirmeye görevlendirilmiştir (Saltık, 2007: 60).

Halka Açık Şirketler Gözetim Kurulu (Public Oversight Board – POB) da kurumsal yönetimle ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu kurul da kurumsal yönetim anlamında finansal raporlamanın kalitesini ve denetim komitesinin etkinliğini artırma anlamında bazı önerilerde bulunmuştur. Kurul ayrıca finansal raporlamanın etkinliğini artırmak için denetçi bağımsızlığına ilişkin vurgular yapmıştır (Cohen ve diğerleri, 2002: 578).

NYSE (New York Stock Exchange- New York Menkul Kıymetler Borsası) ve NASD (National Association of Securities Dealers-Resmi Düzenleyicisi Olmayan Tezgah üstü Piyasalar) tarafından desteklenen Blue Ribbon Komitesi Şubat 1999’da bir rapor yayınlamıştır. Toplam 10 tavsiyeden oluşan bu kurumsal yönetim raporunun özellikle denetimle ilgili boyutu önemlidir. İlk tavsiyesi de denetim komitesinin yapısı ile ilgili olup yönetim kuruluna bağlı denetim komitesinin bağımsız olması gerektiğini vurgulamıştır (Carcello ve Neal, 2000: 453). Rapora göre denetim komitesinin fonksiyonu geliştirilmeli ve halka açık şirketlerde finansal tabloların güvenilirliği ve doğruluğu artırılmalıdır. Daha sonra bu rapor NYSE ve NASD tarafından genişletilmiştir. Bu çalışmaların hepsinde iyi bir kurumsal yönetimin, finansal raporların güvenilirliğini artıracığına vurgu yapılmaktadır (Chtourou ve diğerleri, 2001: 3).

Sarbanes-Oxley Yasası SEC tarafından 2002 yılında yayınlanmıştır. Bu yasa; işletme kurumsal yönetim süreci ile muhasebe ve denetim uygulamaları üzerinde çok köklü değişiklikler ve sorumluluklar getirmektedir. Bu yasa finansal piyasalarda kaybedilen güveni tekrar kazanmak, etkin kurumsal yönetimi desteklemek, muhasebe hilelerini ve güvenilir olmayan finansal raporlama sorununu ortadan kaldırmak gibi başlıca

amaçlar üzerine geliştirilmiştir. Yasa toplam olarak 11 başlıktan oluşmaktadır (Aksoy, 2007: 166). Bu kanunun yürürlüğe girmesindeki ana amaç, kamunun güvenini yeniden kazanmaktır. Bu amaca paralel olarak şu temel amaçlar da mevcuttur (Gökalp, 2005: 109);

- Yatırımcıya doğru, zamanında, anlaşılabilir ve detaylı bilgi sağlamak
- Kurumsal yönetimin daha iyi uygulanabilmesi için gerekli ortamı oluşturmak
- İç kontrollerin daha etkin yapılmasını sağlamak
- Denetim komitesinin bağımsız hareket etmesini sağlamak
- Bağımsız denetçinin işletmeden alabileceği başka hizmetleri sınırlandırmak.

Kurumsal yönetim ile ilgili çalışma yapan bir başka kuruluş ta OECD (Organisation For Economic Co-Operation and Development-Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)'dir. Örneğin 1999 yılında dünya çapında bir katılımıla, OECD kurumsal yönetim ilkeleri kabul edildi. Politikacılar, yatırımcılar, işletmeler ve hissedarlar için dünya çapında bir kriter haline geldi. Hem OECD üyesi olan hem de OECD üyesi olmayan ülkelere yönelik kurumsal yönetim ile ilgili gündem yaratacak konular ele alınmış, nihayetinde yasal ve düzenleyici kurumlara bir rehber oluşturmuşlardır (OECD, 2004: 4). Bu çalışma dünyada kurumsal yönetim alanında belirli bir çerçeve oluşturmaya çalışan en önemli çalışmadır. Bu çalışma daha sonra 2004'te revize edilmiştir. Dünyadaki diğer bütün çalışmalar OECD'nin yayınladığı bu ilkeleri temel almıştır (Darman, 2006: 69).

Geçtiğimiz 10-15 yıl içerisinde kurumsal yönetim ilkeleri pek çok işletme tarafından benimsenmiştir. İyi bir kurumsal yönetim programı işletmelerin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Bu programlar vasıtasıyla, yönetimin ve yönetimin oluşturduğu komitelerin nasıl faaliyet gösterdikleri ile ilgili hissedarların bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır. Kurumsal yönetim ilkelerinin benimsenmesinin yanında iyi bir kurumsal yönetim programının bütün yönleri ile bilinmesi düzenleyiciler tarafından da en iyi risk yönetim araçlarından biri olduğuna kanaat getirilmektedirler (Gallagher, 2002: 23).

SPK da dünyadaki küresel skandalları ülkede yaşatmamak için özellikle OECD'nin geliştirdiği kurumsal yönetim prensipleri baz alınarak 2003 yılında bir çalışma yapmıştır. Ülkemizde işletmelerin çoğu halka kapalı ve küçük işletmeler olduğundan kurumsal yönetim çalışmaları biraz geç başlamıştır. SPK halka açık şirketlerin uygulanması için

tavsiye niteliğinde prensipler geliştirmiştir. Daha sonra SPK, OECD'nin kurumsal yönetim ilkelerinde yaptığı değişikliğe göre Türkiye'de kurumsal yönetim ile ilgili düzenlemeler yapmış ve şu andaki kurumsal yönetim ilkelerinin son hali ortaya çıkmıştır. Kurumsal yönetim ilkeleri 4 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar; pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulunun yapısıdır.

- **Pay Sahipleri:** Bu başlık altında, pay sahiplerinin işletme ile ilgili bilgi alma hakkına sahip olduğu ve genel kurula katılıp oy kullanma hakkının olduğu vurguladıktan sonra kar payı hakkı ve azınlık hakları ile ilgili ayrıntılı bilgilerin işletmede olması gerektiği, pay sahipliğine ilişkin kayıtların sağlıklı olarak tutulması gerektiği, payların serbestçe devri ve satışı konuları ile pay sahiplerine eşit işlem ilkesi ele alınmıştır.
- **Kamuyu Aydınlatma ve şeffaflık:** Bu başlık altında, şirket bilgilendirme politikalarının farklı olmasına rağmen, şirketle ilgili özel durum açıklamaları, yıllık mali tablolar, içerden öğrenebileceklerin durumu, yönetim yapısı, genel kurul toplantı gündemleri ve sonuçları, son durum itibariyle ortaklık yapısı gibi bilgiler kamu ile açık bir şekilde anlaşılır bir dille paylaşılması gerekliliği belirtilmektedir.
- **Menfaat Sahipleri:** Bu başlık altında, çıkar grupları olarak da nitelendirilen menfaat sahipleri başta hissedarlar olmak üzere çalışanlar, alacaklılar, müşteriler, sendikalar, sivil toplum örgütleri, devlet v.b. kişilere yönelik iyileştirmeler ele alınmıştır. Bu bölümde şirket yönetimi ile menfaat sahipleri arasındaki ilişkiler düzenlenmektedir. Menfaat sahipleri genelde faaliyet raporları ve İMKB vasıtasıyla bilgilenebilmektedir. şirketler yatırım, üretim ve satış politikaları, insan kaynakları politikası ve müşteri memnuniyet politikaları gibi sorumluluklarını faaliyet raporlarında açıklarlar.
- **Yönetim Kurulunun Yapısı, Oluşumu ve Bağımsız Üyeler:** Bu başlık altında yönetim kurulunda bulunan kişilerin isimleri, görevleri, icracı olup olmadıkları, nitelikleri ve bağımsız olup olmadıkları hakkında bilgi verilmektedir. Yönetim kuruluna bağlı komiteler ve bu komiteleri oluşturan kişilerin adları, bağımsızlıkları ile yapabilecekleri eylemler sıralanmaktadır. Yönetim kurulu

üyelerinin şirketle muamele yapma yasağı gibi etik kurallar da bu bölümde yer almaktadır. Yönetim kurulunun faaliyet esasları ile yılda yaptıkları toplantı sayısı belirtilebilir. Kısacası işletmeyi oluşturan yapı hakkında ayrıntılı bilgi sunulmaktadır.

Kurumsal yönetim aslında bir zorunluluktan ziyade bir değişiklik olarak görülmelidir. İyi bir kurumsal yönetim, daha iyi faaliyet yönetimi, daha iyi piyasa değeri ve daha fazla geri dönüşüm ile yakından ilişkilidir. İyi bir kurumsal yönetim işletmenin performansını artırır. Yüksek performans yatırımcılar açısından cazip imkanlar sunar. Hisse senetlerinin fiyatları artar. Bu şekilde işletmeye geri dönüşüm sağlanır (Karamustafa ve diğerleri, 2009: 101). Kurumsal yönetim işletmeler tarafından uygulanması zorunlu olmamasına rağmen kurumsal yönetim ilkelerine uymama sebebinin açıklanması halka açık şirketlerde zorunludur. Bu nedenle kurumsal yönetim uyum raporunu faaliyet raporları arasında göstermek zorunludur.

Kurumsal yönetim işletme amaçlarına ulaşmada bir temel oluşturmaktadır. Bu amaçlara ulaşmak için bir takım düzenlemeler yapılması gereklidir. İşletmenin amaçlarına ulaşmasını engelleyen bir takım argümanlar bulunur. Bu argümanlardan biri de risktir. Risk yönetimi de işletmenin kurumsal amaçlarına ulaşması için riskleri tanımlama ve ortaya çıkarma sürecidir. Buradan da anlaşılacağı üzere risk yönetimi ile kurumsal yönetim birbiri ile bağlantılıdır. Uluslararası iç denetçiler enstitüsüne göre de risk yönetimi ile kurumsal yönetim iç içedir. Bu nedenle kurumsal risk yönetiminin de iyi anlaşılması gerekir.

2.3. Kurumsal Risk Yönetimi

Şirket skandalları ile başlayan güven kaybını önlemek adına yapılan çalışmalar sürekli gelişmektedir. Çok sayıda düzenleyici reformlar geliştirilmiş özellikle Sarbanes-Oxley yasası 2002’de risk yönetimi ve kurumsal yönetim ile ilgili politikaları genişletmiştir. New York borsasındaki kurumsal yönetimle ilgili son değişikliklerle finansal raporlama ile ilgili riskleri de içeren hatta bunun da ötesinde “risk yönetimi ve değerlendirmesi” ile ilgili denetim komitelerine yeni bir takım sorumluluklar yükleyecek arayışlar içine girilmiştir. Bunun temel amacı aslında New York borsasına olan güveni

tazelemek iken yeni bir takım yaklaşımların da ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Buna göre, eğer kurumsal yönetim mekanizması işletmenin karşılaştığı riskleri etkin bir şekilde yönetemiyorsa, hissedarlar risk altında demektir. Bu durum kamusal anlamda önemli endişelere yol açar. Bu beklentileri karşılamak için yeni bir paradigma olan kurumsal risk yönetimi ortaya çıkmıştır. Kurumsal risk yönetimi bu anlamda işletmenin karşılaştığı veya karşılaşılabileceği riskleri yönetmede üst yönetime yardımcı olur (Beasley ve diğeleri, 2005: 522).

Kurumsal risk yönetimi yeni bir yönetim tarzı olup şirket ile bütünleşmiş riskleri tespit etme ve analiz etme sürecidir. Bu süreç bir yapı ve disiplinden ibarettir. Hızla kurumsal olarak dünyada gelişme göstermektedir. Bir yönetim tekniği olarak popülaritesinin artması, risk yönetimi konusunda yasal gereklilikleri filizlendiren bir yapının olmasıdır. Özellikle yüksek profilli ve derin kurumsal yönetim skandalları ile kötü yönetimden kaynaklanan çeşitli finansal vakaların ardından risk farkındalığının artması araştırmacıları ve uygulayıcıları daha proaktif risk yönetim konularına yöneltmiştir (Lai ve diğeleri, 2009: 44).

COSO kurumsal risk yönetimi için fırsat ve risklerle ilgili gerekenleri yapıp üstesinden gelerek bir değer yaratma süreci olduğunu vurguladıktan sonra şöyle tanımlamıştır (COSO, 2004: 2);

Kurumsal risk yönetimi; işletmenin varlığını etkileyebilecek potansiyel vakaları tanımlamak ve olması muhtemel riskleri yönetmek için tüm işletme genelinde uygulanabilecek stratejiler tasarlanıp şirketin hedeflerine ulaşması ile ilgili makul bir güvence sağlamak amacı ile oluşturulmuş; şirketin yönetim kurulu, üst yönetimi ve bütün diğer çalışanları tarafından etkilenen sistematik bir süreçtir.

Kurumsal risk yönetimi özetle şunları kapsamaktadır (COSO, 2004: 1);

Risk iştahı¹⁴ ile risk stratejilerini uyumlaştırma: Yönetim stratejik alternatifleri değerlendirmede kurumun risk iştahını göz önünde bulundurmalı, buna yönelik hedefler belirlemeli ve ilgili riskleri yönetmek için mekanizmalar oluşturmalıdır.

¹⁴ Risk iştahı bir değeri elde etmek için bir kurumun almayı kabul ettiği risk oranıdır. Kurumun risk yönetim felsefesini yansıtır ve buna karşılık kurumun kültürünü ve işletme stilini etkiler (Pricewaterhousecoopers Türkiye Danışmanlık Hizmetleri, 2006: 20).

Risklere verilebilecek yanıtların artırılması: Kurumsal risk yönetimi, risklere verilebilecek alternatif cevaplar açısından seçim yapmaya, riskten sakınma yöntemlerini belirlemeye, riskleri azaltmaya olanak sağlamak için dikkati artırır.

İşletmenin karşılaşılabileceği sürpriz ve kayıpları azaltma: İşletmeler karşılaşılabilecekleri sürprizleri ve bunların maliyet veya kayıplarını azaltarak potansiyel olayları tanımlamak ve bunlara karşılık vermek için kapasitelerini geliştirme yeteneği kazanırlar.

Birden fazla ve çapraz kurumsal riskleri belirleme ve yönetme: Her kurum işletmenin farklı bölümlerini etkileyen sayısız risklerle karşılaşır. Kurumsal risk yönetimi birden fazla risklerin birbiri ile etkileşimine ve bunların bütünleşik etkilerine verilebilecek yanıtları kolaylaştırır.

Fırsatları ele geçirmek: Yönetim bir dizi potansiyel olayları göz önüne alarak, fırsatları belirlemek için kendini konumlandırır.

Halka açık şirketlerin mali durumları hakkında yatırımcıları ve düzenleyici kurumları aldatmaya yönelik hile ve kasıtlı girişimler kurumsal yönetimin önemini algılamaya sebep oldu. Daha sonra özellikle Amerika, Kanada ve Meksika’da giderek kurumsal yönetim ve bunun nihai olarak etkilediği etik finansal raporlama alanında yeni reformlar yapılması amacıyla baskı kurulmaya başlandı. Amerika’da patlak veren hileli finansal raporlama vakaları Amerika’yı şiddetli bir şekilde sarsmış ve kurumsal yönetimin etkinliği sorgulanmaya başlanmıştır. Kurumsal yönetim alanında oluşan sıkıntıların bir kısmını çözmek için Sarbanes-Oxley yasası düzenlendi. Daha sonra kurumsal yönetim bakımından denetim firmaları adına yeni gerekliliklerin olduğu kanaatine varıldı. Özellikle muhasebe ve finansal raporlamada etik kurallar önem kazanmaya başladı. Kurumsal yönetimin en büyük kusurlarından birinin işletmedeki güç konsantrasyonunu engellemediği kanaatine varıldı. Bu güç tekelleşmesine verilebilecek cevaplar araştırıldı. İşte kötü yönetimin önemli mali kayıplara neden olduğu bu dönemde yönetim uygulamalarında yeni bir yol açan kurumsal risk yönetimi ortaya çıkmıştır. Moody’e göre (2002) özellikle şirketlerin yönetim kurulu üyeleri de bu yeni yaklaşımın etkin olacağı kanaatine varmışlardır. Kurumsal risk yönetimi, bu anlamda faaliyetlerden, finansal

boyuttan ve stratejik planlardan kaynaklanan riskleri birleştirerek yönetmek için ortaya konulan bir kavramdır (Spicer, 2006: 1-4).

Geçtiğimiz 10-15 yılda özellikle bankacılık sektöründe başlayan ve uygulamaya konulan kurumsal risk yönetimi, günümüzde birçok şirket tarafından finansal, operasyonel ve stratejik risklerin yönetilmesi ve kontrol edilmesi amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır (Pricewaterhousecoopers Türkiye, 2006: 3). Bu yeni riskler genelde zayıf iç kontrol yapısı ile ortaya çıkmakta olup, bu da hileli finansal raporlamaya yol açmaktadır. Böyle bir riskten kaynaklanan potansiyel kayıplar işletmenin değerinde de önemli kayıplara neden olmaktadır (Spicer, 2006: 1). İç Denetim Enstitüsü'nün (IIA'nın) yaptığı araştırma da bu yönlü bir sonuç ortaya koymuştur. Enstitüye göre işletmelerin iç kontrol yapıları ile ilgili yönetime açıklama yapma yükümlülüğü (sosyal sorumluluk gereği) getirmiştir. Ve bu anlamda kurumsal risk yönetiminin kritik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (Moody, 2002: 88). Daha önceki bölümde vurgulandığı üzere operasyonel risklerin en etkili olanlarından biri hile riskidir. Bu nedenle hile riskinin yönetimi, ölçülmesi ve kontrol edilmesi de kurumsal risk yönetiminin bir parçasıdır.

2.4. Hile Riskinin Yönetimi (Kontrol Edilmesi)

Muhtemel bir hileli raporlamanın önlenmesi için işletme genelinde uygulanması gereken bir takım prosedürlerin bulunması gerekir. Bu prosedürler her ne kadar işletme personelinin hile yapmasını önlemeye yönelik de olsa işletme yönetimine de psikolojik engel oluşturur. Ayrıca hile genellikle tek başına yapılır. Çünkü başkası ile paylaşmak bir risktir. Ancak birden fazla kişinin yaptığı hileler daha tehlikeli ve daha zarar vericidir (Bozkurt, 2009: 418). Birden fazla kişinin karıştığı ve büyük kayıplara sebep olan hileler, çalışan ve yönetici işbirliği ile yapılan hilelerdir. Yapılması muhtemel hileleri önlemede, uygulanacak prosedürler kontrol amaçlı olmalıdır. Yani benzetmek gerekirse sinekleri yok etmek değil amaç bataklığı kurutmak olmalıdır. Sorun olmadan ortadan kaldırmak en mantıklı çözümdür. Bu amaçla bir takım kontrol mekanizmaları oluşturmak gereklidir. ACFE'nin 2006 yılında yayınladığı bir raporda, hilelerin %25'inin kazara ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu oran küçük işletmelerde %29'a kadar yükselebilmektedir. %34'ü ise çalışanlardan alınan ipuçları vasıtasıyla elde edilmektedir. Bu sonuçlar da açıkça gösteriyor ki işletmelerin hile önleme mekanizmaları çok iyi değildir. Şunu da hemen belirtmek gerek

ki hilenin sıfırlanması hiçbir zaman mümkün değildir. Ancak hilenin en aza indirilmesi mümkündür.

Hile riski yönetiminin temelde üç amacı vardır. Bunlar; hileyi önlemek, hileyi ortaya çıkarmak ve hileye karşılık vermektir (KPMG, 2006: 6). Bu anlamda ilk amaç hile riskinin azaltılmasıdır. Diğer iki amaç ilk amacın neticesine göre belirlenir. Risk azaldıkça hilenin ortaya çıkma ihtimali azalır. Hile olmayınca hileye karşı önlem alınması azalır. Davalar ve hileden kaynaklanan zararlar azalır, işletmenin itibarı artar ve yatırımcıların beklentileri karşılanır. Bu anlamda hile riskinin yönetimi için gerekli unsurlar aşağıda açıklanmıştır.

2.4.1. Hile Politikası Yürütmek

Her işletmede, çalışan ve yöneticiler için yol gösterici nitelikte bir hile politikasının bulunması gerekir. İşletmenin hile politikası, mesleki ahlak kuralları ve etik ilkelerden ayrı ve bağımsız olmalıdır. Bu politikalar işletme personeli tarafından benimsenmelidir. Farklı iletişim yolları denyerek eğitim seminerleri, performans ölçümleri ve yeni ücretlendirme sistemleri geliştirilmelidir. Bu politikaların hepsi yazılı olmalı ve ilgili kişilerin okuyup anlamasına olanak sağlanmalıdır. Bu anlamda ACFE'nin bir hile politikası mevcuttur (Bierstaker ve diğerleri, 2006: 523). ACFE'nin bu politikasına göre hile politikasından üst yönetim sorumludur. Bu politikayla hilelerin önlenmesi ve kontrolü amaç edinilmiştir. Bu politikaya göre herhangi bir şüpheli durumun olması durumunda bu yöneticiye derhal bildirilmelidir. Şüpheli durumu anlayan kişi, bireysel müdahalede bulunmamalıdır. Eğer yönetici ilgilenmezse denetçilere veya yasal kuruluşlara bildirilmelidir. Bu anlamda bütün sorumluluklar belirtilmelidir. Bu raporda ayrıca şüpheli durumların bir listesi de yer almaktadır (www.acfe.com).

2.4.2. Gizli İhbar Hattı Kurulması

Oldukça iyi bir yaklaşım olan bu yöntem anonim telefon hatları ve e-mail kullanma yoluyla gerçekleşir. Bu kurumsal hilenin önlenmesi için maliyeti oldukça uygun bir yöntemdir. Böyle bir hattın kurulumu ihbar verenin gizliliğine olanak tanır ve herhangi bir misilleme korkusu olmadan bilgi sağlanması sağlanır. Bu bir nevi bilinmeyen muhbir

görevini yerine getirir. Bu ihbarlar, özellikle departman müdürleri ve yöneticilerin yaptıkları hileleri önlemede etkin bir rol oynar. Çünkü kişinin yaptığı bu ihbarların bilinmemesi ona karşı oluşabilecek bütün olumsuzlukları ortadan kaldırır. Örneğin kendisinin tehdit edilmesi, işten çıkarılma korkusu gibi etkenlerden uzak kalır. En önemli dezavantajı az da olsa asılsız ihbarların işletmeyi boşa yormasıdır. Ancak yapılan bütün ihbarlar araştırılmadan önlem alınması uygun değildir. Bu anlamda ihbarı değerlendiren kişilerin bu alanda uzman olması gerekir.

2.4.3. Personel Referans Kontrolü

İşletmeye personel alımından önce personelin geçmişi araştırılmalıdır. Çünkü yeni alınacak personelin diğer işletmeden atılma sebebi hileli eylemleri olabilir. Kişinin referansları kontrol edilmezse dürüst olmayan bir kişi işe alınmış olabilir. Dürüst olmayan bir personel masum bir işletmeyi çok büyük miktarlarda dolandırıp, dolandırdığı keşfedilmeden başka bir işletmeye geçmek isteyebilir. Bu kişilerin özgeçmişleri incelenip verilen bilgilerin doğru olup olmadığı kesinlikle kontrol edilmedir. Özellikle önceki işvereni ile ilgili verdiği telefon numaralarına güvenilmemelidir. Bu nedenle önceki işverenin telefon numaraları bağımsız kuruluşlardan alınmalıdır. Daha sonra işe alındıktan altı ay sonra ikinci bir referans kontrolü yapılmalıdır. Çünkü dürüst olmayan bir kişinin bir önceki işten çıkarılma nedeninin ilk araştırma esnasında ortaya çıkarılması için gereken zamana sahip olunmayabilir (Bierstaker ve diğerleri, 2006: 524). Özellikle güven gerektiren pozisyonlarda dürüst kişilerin istihdamı önemlidir. Bu nedenle daha önce hile yapma ihtimali olan bir kişiyi işe almamak en mantıklı yol olmasına rağmen eğer herhangi bir sebeple işe alındıysa konumu iyi belirlenmelidir.

2.4.4. Koruyucu Şifreler Oluşturma

Hileli finansal raporlamalar üst yönetimin sorumluluk alanına girmeyen alanlarda faaliyet göstermesi ile de gerçekleşebilir. Bu anlamda özellikle dijital ortamların korunması için şifre bazlı koruma önlemleri alınması gerekir. İnternet ve e-ticaret uygulamaları işletmenin büyümesi açısından önemlidir. Ancak bu teknolojik gelişmeler bilgisayar ağlarına uzaktan ulaşımı da kolaylaştırmaktadır. Bu ulaşım, işletmeleri gizlice hileli finansal raporlama olasılığına sürüklemektedir. Özellikle işletmelerin mali

işlemlerine ulaşım, mali kontrolü sağlayan personel tarafından kullanımın meşruluğu anlamında emin olunmalıdır. Bu nedenle şifreler kontrol erişimi için en verimli yöntemdir.

Elektronik ortamda hazırlanan mali bilgilerin kontrolü için IFAC (International Federation Of Accountants-Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu) tarafından elektronik muhasebe ilkeleri geliştirilmiştir. Bu ilkelerden birkaçı da mali bilgilerin korunmasına yöneliktir. Örneğin bu ilkelerden iki tanesi güvenilirlik ve yetkililiktir. Bu ilkeler elektronik olarak hazırlanan bilgilerin ve verilerin değiştirilmesi, silinmesi ve okunmasını önlemek içindir. Bu amaçla federasyon şifreleme sistemini önermektedir (Dinç ve Varıcı, 2008: 201-203).

Şifreler, harf, sembol ve rakam karışımı altı ile sekiz karakter arasında olması iyidir. İlgili kullanıcılar her 30-60 gün arası sık sık şifre değiştirmeleri gerekir. Ayrıca, kullanıcılar bir şifreyi yeniden kullanmadan önce 6-12 parola arasında dönüşüm yapmalıdırlar. İlgili kişiler parolalarını yetkisiz kişilerin ulaşabileceği herhangi bir yerde görüntülememelidirler (Gerard ve diğerleri, 2004: 35).

Teknoloji ilerledikçe şifreleme işlemlerinde yeni formlar geliştirilmiştir. Özellikle kullanıcının biyolojik özelliklerine dayalı parmak izi, göz retinasından tanıma ve dijital imza gibi yeni yöntemler ortaya çıkmıştır. Şu an için maliyetli olan bu yeni metodlar yakın gelecekte kullanılması muhtemel şifreleme yöntemlerinin en yaygınları olacaktır (Bierstaker ve diğerleri, 2006: 525).

2.4.5. Yaptırım (Cezalandırma) Baskısının Oluşturulması

Özellikle üst düzey yöneticiler hileli finansal raporlamayla sağladıkları haksız kazancın eğer bir cezalandırma korkusu yoksa, devam etmesini isterler. Örneğin bir CEO'da böyle bir korku oluşturulmazsa performansını yüksek göstermesi ve dolayısıyla daha fazla ödül hak etmeye yönelik eylemlerde bulunması mümkün hale gelir. Bu korkunun oluşturulmaması yaptığının yanında kar kaldığı düşüncesini hakim kılmaya yarar (Bozkurt, 2009: 426). Yine üst düzey yöneticilerde mevcut makamlarını bir daha alamama korkusunun oluşturulması, topluma ifşa edilerek toplum tarafından hor görülmesi gibi

korkular kişiyi işinde etik davranmaya iter. Özellikle Türk toplumunda baskın olan aile ve çevre baskısı bu korkuya müsait bir ortam oluşturur.

2.4.6. Destek Programlarının ve Hile Bilincinin Oluşturulması

Hileli finansal raporlamanın sebeplerinden biri de içerden ve dışardan olan baskıdır. Özellikle analistlerin tahminleri doğrultusunda hareket etmeye çalışan ve bu tahminlere ulaşması mümkün olmayan ancak ulaşmaya çalışan bir yönetici eğer kendisini yalnız hissetmeye başlarsa hileden başka çözüm yolunun olmadığını düşünebilir. Bu anlamda kişilere destek programlarının gerekliliği ortaya çıkar. Bu programlar yöneticilerin performansını azaltsa bile en azından hileli eyleme girmesini önler ve hileli finansal raporlamadan kaynaklanan büyük maliyetleri önler. Yöneticinin kendisini sıkıntıda hissettiği bu durumlarda kendisine destek verecek kişilerin olduğunu bilmesi bile psikolojik bir destektir.

2.4.7. Risk Envanteri Geliştirmek

Oluşabilecek muhtemel hileli eylemlere karşılık, gelecekle ilgili hile risk senaryoları geliştirmek gerekir. Buna kısaca risk envanteri denilebilir. Risk envanteri iki adımdan oluşması gerekir. Bunlar girdiler ve analiz aşamasıdır. Girdiler aşamasında işletmeler pazar araştırması yaparak, basında çıkan haberleri inceleyerek, hile ile ilgili işletme içinden bildirilen olayları gözden geçirerek bilgi toplar. Öte yandan analiz aşamasında işletme ile ilgili risk politikası, üst yönetimin tutumu, organizasyonel kültür, işletme içi eğitim, rekabet durumu, işletmenin hedefleri v.b. faktörlerle birlikte toplanan bilgiler analiz edilir ve bir tahminde bulunmaya çalışılır (Hedley ve Cohen, 2010: 50). Örneğin bir rekabet ortamında işletmenin aynı büyüklükteki bir işletme ile aynı hedefi tutturması için gereken imkanlar mevcut mu yoksa zorla mı olacak bunun bilinmesi önemlidir. Yine aynı şekilde işletme için tespit edilen hedeflere üst yönetimin ulaşması mümkün mü yoksa ulaşılamayacak bir hedef mi var bunun bilinmesi gerekir. Bu tür sorularla işletmenin geleceği ile ilgili tahminlerde bulunmak bir risk kontrol aracı olarak kabul edilebilir.

2.4.8. Etkin İç Kontrol Yapısının Oluşturulması

Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA), Denetim Standartları Kurulu (ASB) iç kontrolle ilgili “Bir Finansal Tabloda İç Kontrolün Göz Önüne Alınması” adlı SAS.78 “Consideration of Internal Control In A Financial Statement” başlıklı denetim standardı yayınlamıştır. Bu standartta iç kontrolün tanımı (Demirbaş, 2005: 168);

İç Kontrol Finansal raporların güvenilirliği, faaliyetlerin etkililiği ve verimliliği, yasalara ve diğer düzenlemelere uygunluk amaçlarına ulaşılmasını dikkate alarak yeterli ölçüde güvence sağlamak üzere ve işletmenin yönetim kurulu, yönetici ve diğer personeli tarafından etkilenen bir süreçtir.

Görüldüğü üzere tanımda dikkati çeken durum iç kontrolün bir süreci içerdiğidir. Bu süreç yönetim kurulu ve yönetici tarafından rahatlıkla etkilenmektedir. Bu nedenle yönetimin istediği bir hileli finansal raporlama iç kontrolün sağlam yapısı ile önlenbilir. Etkin bir iç kontrol yapısı da teknoloji ile bütünleşik olmalıdır. İç kontrol işletmenin finansal raporlamalarına güvence sağlayan bir yapıdır. Bu nedenle etkin iç kontrol hile riskinin önlenmesinde kullanılabilir. Daha doğrusu etkin iç kontrol yapısı böyle bir riskin oluşmamasına yardımcı olur.

COSO 1992’de önemli ve birbiri ile ilişkili 5 tane iç kontrol bileşeni oluşturmuştur. Bunlardan 4 bileşen iç kontrol yapısının tasarımı ve işleyişi ile ilgilidir. Bunlar kontrol ortamı, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri ve bilgi ve iletişimdir. Beşinci bileşen ise gözetimdir. Bu bileşen iç kontrol yapısının etkin bir şekilde çalışmaya devam etmesini sağlamak için tasarlanmıştır (COSO, 2008: 1).

2.4.8.1. Kontrol Ortamı

İç kontrollerin başarılı ya da başarısız olması iç kontrolün dahil olduğu kontrol ortamına bağlıdır (Demirbaş, 2005: 169). İç kontrolün etkili işlemesi için uygun kontrol ortamının hazırlanması gerekir. Bunun için örneğin insan kaynaklarının uzman, zeki, dürüst ve ileri görüşlü kişilerden oluşması gerekir. Çünkü kontrol ortamının oluşmasında bu kişilerin başrol oynadığı düşünülürse kontrol ortamının etkinliği ile bu kişilerin özellikleri arasında pozitif ilişki olmalıdır. Öte yandan kontrol ortamının etkinliği

açısından bu insan kaynaklarının yetki ve sorumlulukları da belli olmalıdır. Görevlerin ayrılığı ilkesinden hareketle bir faaliyetin yürütme, kayıt ve kontrol kısımları farklı kişilerce yapılması uygundur. Bu otomatik kontrolü de geliştirmektedir. İşletme bu kontrolü sağlayarak hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. İşte bu hedeflere ulaşmada da kullanılan insan kaynakları için gerekli örgütsel yapının oluşturulması gerekir. Bu amaçla hedeflere ulaşmada kullanılacak argümanlar insan kaynakları için temin edilmelidir. Bu teminatın sağlanıp işletmenin hedeflerine ulaşmasını sağlamada da yönetimin tutumu oldukça önemlidir. Yönetim işletmenin karşılaşılabileceği risklere vakit ayırabiliyor mu? Finansal raporlama üzerindeki gerekli hassasiyeti nedir? İşletmenin bir bütün olarak belirlediği hedeflere ulaşmada yöneticinin verdiği önem nedir gibi soruların yanıtları kontrol ortamının sağlanmasında önemlidir. Bütün bunların oluşması, işletmede ahlaki değerlerin ve etik kuralların oluşmasına bağlıdır. Çünkü insanlar emek verdiği bir kurumun etik dışı değerlerle yıkılmasına tahammül edemezler. Bu da bir bütün olarak işletmenin ahlaki değerlere sıkı sıkı sahip çıkması ile önlenabilir. Bu ahlaki değerlerin güçlü olması için gerekirse ilkelere, kurallara ve mevzuata dayandırarak yazılı bir prosedür geliştirilebilir. Bütün bu sayılanlar iç kontrol için gerekli kontrol ortamının oluşturulmasına yöneliktir.

2.4.8.2. Risk Değerlendirmesi

İşletmenin iç kontrol yapısı etkin bir değerlemeye olanak sağlamalıdır. Risklerin belirlenmesi, kontrol edilmesi ve belirlenen risklerin yönetilmesi iç kontrolün faaliyet alanına girer. İşletmenin maruz kaldığı riskler dışsal ve içsel olarak çok çeşitlidir. Özellikle finansal raporlamanın maruz kalabileceği riskler iç kontrolün tespit edip önlemesi gereken risklerdir. Finansal tabloların hazırlanması ile ilgili ortaya çıkabilecek risklerin belirlenmesi, önem derecesinin tespit edilmesi, meydana gelme olasılığının araştırılması ve bu risklere karşı alınabilecek önlemler araştırılmalıdır. O halde risk değerlemesi için ilk önce karşılaşılabilecek risklerin belirlenmesi gerekir.

Bu anlamda işletmenin karşılaşılabileceği riskler daha çok aşağıdakilerden dolayı gerçekleşmektedir (Messier ve diğerleri, 2006);

- **Sektörde meydana gelen değişiklikler:** Sektörün rekabet düzeyinin değişmesi, sektörle ilgili düzenleyici kurumların getirdikleri değişiklikler ve sektörün mali kriz içinde olması gibi yeni gelişen birtakım olaylar işletmenin finansal raporlaması için risk taşıyan unsurlardır.
- **Teknolojik değişimler:** Sektörde meydana gelen teknolojik değişikler işletmenin adapte olmasını gerektirir. Özellikle bu adaptasyon sürecinde yaşanan riskler iç kontrol yapısını tehdit eder niteliktedir.
- **Yeni personel temini:** Yeni çalışmaya başlayan bir kişi için işletmenin iç kontrol yapısı hiçbir anlam ifade etmeyebilir ya da bu kişilerce farklı yorumlanabilir. Bu da iç kontrol yapısı ile ilgili önemli bir risktir.
- **Hızlı büyüme:** Özellikle rekabet ortamının yoğun olduğu günümüzde hızlı büyümeye ayak uyduramayan işletmeler için risk ortamının yoğunluğu fazladır. Hızlı büyüme dönemlerinde iç kontrol yapısı farklı risklerle karşı karşıya olup daha fazla hileli finansal raporlama olasılığı oluşmaktadır.
- **Yeni iş modelleri, ürünler ve faaliyetler:** Tecrübesizlik sonucu oluşabilecek en büyük risklerden biri de yeni bir faaliyet alanında iş yapmaya başlamaktır. Çünkü yeni faaliyet alanları demek, yeni birtakım kurallar, ürünler ve faaliyetler demektir. İşte bütün bu yeni unsurlar iç kontrollerin sıkıntıya düşmesini sağlayabilir.
- **Organizasyonel yeniden yapılanmalar:** Yeniden yapılanma dönemlerinde özellikle personelin sorumlu olduğu alanların değişimi, personelin azalması gibi durumlarda görevlerin birleştirilmesi gibi gelişmeler iç kontrol yapısını sıkıntıya düşüren gelişmelerdir.
- **Uluslararası faaliyetlerin artışı:** Faaliyetlerin uluslararası boyut kazanması ile birlikte kontrol ortamının genişlemesi, daha fazla hassas sorumluluk ve daha fazla dikkat gerektiren faaliyetler meydana gelmektedir. Bu sorumluluk ve dikkatin boyutu uzmanlıkla ilişkilidir. Uzmanlık isteyen bu alan kolay kazanılabilecek bir alan değildir. Ayrıca uluslararası faaliyetler için karmaşıklaşmasına sebep olur. Tüm bunlar iç kontrol için büyük risklerdir.

- **Muhasebe kanunlarında yeni düzenlemeler:** Her alanda olduğu gibi muhasebede de yeni düzenlemeler oluşmaktadır. Özellikle son dönemde oluşan uluslararası muhasebe standartları buna en büyük örnektir. Ancak yeni düzenlemelerin yararlarının yanında ilk uygulamaları ile birlikte birtakım boşluklar oluşturup yeni riskleri beraberinde taşımaktadır. Özellikle finansal raporlamanın güvenilirliği boyutunda çeşitli sıkıntıları beraberinde getiren yeni düzenlemeler iç kontrol yapısı için de zorluklar taşımaktadır.

2.4.8.3. Kontrol Faaliyetleri

Risk yönetimi için yürütülen faaliyetlerle birlikte yönetimin emir ve direktiflerini yerine getirmede yardımcı olacak bir bütünsel organizasyon politika ve prosedürlerinin oluşturulması gerekir. Bu politika ve prosedürler kontrol faaliyetlerini temsil eder. Politika kontrol faaliyetleri için yapılması gerekenlerin belirlenmesi, prosedür ise politikaların uygulanmasını içerir. Kontrol faaliyetleri organizasyonun bütün kademelerinde ve fonksiyonlarında oluşturulabilir. Kontrol faaliyetleri bir dizi etkinlikten oluşur. Bunlar (Frazier ve Spradling, 1996: 40);

- Performans değerlendirme (örneğin bütçe ve tahminlerle gerçek sonuçların karşılaştırılması ve önceki dönem performans ile değerlendirme)
- Bilgi işleme kontrolleri (bilgi işleme kontrolleri manuel kontrollerin yanında otomatik kontrolleri de içerir. Örneğin bireysel işlemler için yetki kontrol denetimleri ve bilgilerin bütünlüğü ve doğruluğu için yapılan denetimler)
- Fiziksel kontroller (örneğin varlıkların fiziksel olarak var olup olmadığının kontrolü, varlık ve kayıtlara ulaşımında gerekli önlemlerin alınıp alınmadığının kontrolü, bilgisayar programları ve veri dosyalama erişimine kısıtlama veya yetkilendirme, periyodik sayım ile muhasebe kayıtlarının karşılaştırılması)
- Görevlerin ayrımı (örneğin varlıkların temin işlemlerinin, kayıt işlemlerinin ve varlıkların korunması işlemlerinin sorumluluklarını farklı kişilere atanması) şeklinde 4 başlık altında sıralanabilirler.

2.4.8.4. Bilgi ve İletişim

Bilgi edinmeye ilişkin altyapı ve sistemler, finansal raporlama ve işletme ile ilgili diğer faaliyetlere yönelik kontrolleri mümkün kılan uygulamaları içermelidir. Bunlar sadece işletme içinde üretilen bilgiler olmayıp karar alma sürecinde ve dış raporlamada da ihtiyaç duyulan faaliyet ve olaylarla ilgili bilgileri de içermelidir. Etkin iletişim ise tüm çalışanları içerecek şekilde aşağı, yukarı veya yatay olarak çoklu bir iletişim ve buna uygun iletişim kanallarının var olması ile mümkündür (Aksoy, 2007: 415).

Bilgi ve iletişim hile riskini iki yolla azaltabilir. Birincisi, bilginin bütünlüğü ve doğruluğu ile hilelilerin gizlenme ihtimalini azaltarak olur. Diğer bir anlatımla hile yapan kişi bu eylemini uzun süre gizli tutma fırsatını elde edemez. İkincisi ise işletmede oluşan açık ve etkin iletişim hile olasılığını erken ortaya çıkarmaya yarar (Cendrowski ve diğerleri, 2007: 128). Nitekim bu durum SAS 78'de de bildirilmektedir.

SAS. 78'e göre bilgi sistemleri birçok kontrol faaliyetlerini devam ettirmek için gerekli bilgileri toplar. Doğru finansal raporlamaya uygun bilgi sistemi, işlemleri ve koşulları tanımlamak, toplamak, kayıt etmek, analiz etmek ve raporlamak için oluşturulan yöntemlerden oluşur. İletişim ise finansal raporlamanın ötesinde, iç kontrol politika ve prosedürlerinin açıkça anlaşılmasını ve bu politika ve prosedürler ile ilgili bireylerin sorumluluklarını içerir. İşletmenin büyüklüğüne göre değişebilen bu iletişim kuralları yazılı ve sözlü bir şekilde olabilir (Demirbaş, 2005: 171).

Bağımsız denetçiler hile riskini araştırırken iç kontrole yönelik de araştırmalar yapmalıdırlar. Bu anlamda iç kontrole ilgili bir takım sorular hazırlanarak bir anket oluşturulur ve şu hususlar araştırılır: Bilgi ve iletişim kanallarının açık ve etkin bir şekilde işleyip işlemediği, çalışanlarla çok yönlü bir iletişimin kurulup kurulmadığı-ki bu iletişim sözlü, yazılı veya interaktif olabilir-, çalışanlarla işletmenin hedefleri ile ilgili beyin fırtınası yapılıp yapılmadığı,¹⁵ çalışanlara buna yönelik fırsatların tanınıp tanınmadığı, sürekli iyileştirmeye yönelik şirket sorunları ve risklerin saptanması noktasında çalışanların görüşlerine başvurulup başvurulmadığı v.b (Aksoy, 2007: 414).

¹⁵ En alt düzey de olsa çalışanlardan da çok yaratıcı fikirler almak mümkündür.

2.4.8.5.Gözetim (İzleme)

Personel arasında ve işletmenin içinde meydana gelen değişiklikler nedeniyle meydana gelebilecek yeni riskleri belirleyebilme kabiliyeti ile iç kontrolün devamını sağlayabilme kabiliyetinin zaman içinde izlenmesi gerekir. Bu nedenle iç kontrolün izlenmesi de bir süreci içerir. Bu süreç zaman içinde iç kontrolün kalitesini değerlendirir. Ve zamana uyarlı olarak iç kontrollerin yeniden tasarımı için gerekli faaliyetleri yerine getiren bir süreci içerir (Frazier ve Spradling, 1996: 72). Kısaca gözetim iç kontrol prosedürlerinin etkili bir şekilde yapıldığının bağımsız güvencesini vermek üzere tasarlanmış bir süreçtir. Gözetim ile iç kontrol faaliyetleri sürekli takip edilir ve performansı değerlendirilir. Bu aslında işletmenin tümüne hileli eylemlerin en kısa zamanda ortaya çıkartılacağına dair bir mesajdır (Cendrowski ve diğerleri, 2007: 140). Bu anlamda gözetim faaliyeti etkili bir şekilde yerine getirilirse hile olasılığını azaltır ve riski de en düşük seviyeye indirir.

2006'da COSO "Finansal Raporlamada İç Kontrol-Küçük Halka Açık Şirketler için Rehber" adlı bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor etkin bir iç kontrol sistemi oluşturmak için belirlenen 5 iç kontrol bileşenlerinin kaynaştırmacılığını artırmaya yönelik bir anlayıştan ibarettir. Bu rapor, üzerinde küçük halka açık şirketler yazmasına rağmen bütün işletmeler için geçerlidir. Bu rapor 20 ilkedden oluşur ve son iki ilkesi izleme (gözetim) ile ilgilidir. Bunlar; a) iç kontrol sistemi zaman içinde faaliyetlerle ilgili etkin bilgi verecek şekilde dizayn edilmeli, uygulanmalı ve bu bütün süreç izlenebilmelidir. b) iç kontrolle ilgili eksiklikler tanımlanır ve iç kontrolle ilgili düzeltici eylemler için sorumlu olanlara, yönetime ve yönetim kuruluna uygun bir şekilde zamanında bilgi sağlanır. Ayrıca bu raporla üç hedef hesaplanmaktadır. Birincisi, faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği, ikincisi finansal raporlamanın güvenilirliği ve üçüncüsü yasalara ve yönetmeliklere uyulması şeklindedir. Fakat bu raporun temeli, finansal raporlama ile ilgili iç kontrollerin izlenmesi ve finansal raporlamanın amaçları ile ilgilidir ve bunlara yönelik örnekler çoktur (COSO, 2008: 2).

Gözetim ile iç kontrolün performans kalitesi ölçülmektedir. Bunu ölçerken sürekli gözetim faaliyetleri, bağımsız değerlendirme faaliyetleri ya da her ikisinin karışımı kullanılabilir. Sürekli değerlendirmelerin yanında bağımsız değerlendirme faaliyetlerinin

gerekli olup olmadığına karar verirken işletme içinde meydana gelen değişikliklerin niteliği, bu değişikliklerin mahiyeti ve ortaya koyduğu riskler, kontrolleri yürütenlerin deneyimi veya yetkinliği göz önünde bulundurulur. Sürekli gözetim faaliyetlerinin etkinliği, bağımsız değerlendirmeye olan ihtiyacı azaltır. Sürekli izleme yönetim, denetim ve diğer personelin görevleri başında icra ettikleri faaliyetleri kapsar. Örneğin yöneticinin sözlü raporları ile yaptıkları faaliyetler çok farklı olabilir. Sürekli gözetim yapılan bir işletmede bu rahatlıkla ortaya çıkabilir (Frazier ve Spradling, 1996: 72).

Özellikle büyük işletmelerde gözetim faaliyeti iç denetçiler gibi bağımsız bir birim tarafından yapılıyorken küçük işletmelerde böyle değildir. Büyük işletmelerde iç denetçiler bağımsızdır ve üst yönetim veya direkt denetim komitesine raporlama yaparlar. Küçük işletmelerde ise işlemler az olduğundan işletme sahibi ile yöneticisi aynı kişidir. Dolayısıyla üst düzey yönetici de kendisidir. Bu tip işletmelerde denetim komitesine ihtiyaç duyulmaz. İşletme sahibi iç kontrolleri kendi izler ve gerektiğinde tedbir alır ya da kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eder (Arens ve diğerleri, 2005: 283).

Hileli finansal raporlama riskinin azaltılması için iç kontrol yapısının etkinliği önemlidir. İç kontrol yapısının etkinliği de iç kontrol yapısının bileşenlerinin performansına bağlıdır. İç kontrol yapısının bileşenleri tek tek değil bir bütün halinde iyi performans göstermeleri gerekir. Çünkü hepsi birbirine bağlı argümanlardır. 4 tanesi zaten iç kontrol yapısının kurulması ve tasarımı ile ilgili iken sonuncusu ise iç kontrol yapısının bir nevi denetimi şeklindedir. Bu nedenle bu prensiplerin ayrı düşünülmesi ya da ayrı ayrı performansının değerlendirilmesi mantıklı değildir.

Bağımsız denetçi hile riskini araştırırken iç kontrol bilgilerinden hayli yararlanmaktadır. Bu bağlamda iç kontrol yapısını inceleyen denetçi etkin bir iç kontrolün olduğuna kanaat getirirse daha az kanıt toplama ihtiyacı hissedecektir. Çünkü etkin bir iç kontrol yapısı hile riskini kendisi ortaya koyabilmektedir. Dolayısıyla denetçi plan ve programını incelediği iç kontrol yapısının performansına göre ayarlamaktadır. Nitekim bu durum SPK X:22 seri no'lu tebliğde de bildirilmektedir. Tebliğe göre denetçi iç kontrol sistemine sahip olan işletmelerde iç kontrolden sorumlu kişilerle görüşerek yıl içinde yapılan hile riski çalışmaları ve yönetimin bu çalışmalar üzerindeki işlemleri hakkında bilgi toplar. Özetle bir işletmenin hileli finansal raporlama olasılığının kontrol edilmesinde

iç kontrol yapısının hayati öneme sahip olduğu söylenebilir. Ancak kesin olarak hiçbir yapının böyle bir riski bertaraf ettiği söylenemez.

Hile üçgeninde yer alan baskı, fırsat ve meşrulaştırma unsurları oluştuğunda hile riskinin artması da çok olasıdır. Bu nedenle bu üçgenin özellikle fırsat ve baskı ayağının kırılması gerekir. Bu nedenle yukarıda da anlatıldığı üzere hile riskinin azaltılması için çeşitli politika ve prosedürler geliştirilir. Bu politika ve prosedürleri hazırlamada kullanılan yol haritasında üç ana bölüm bulunur (Bozkurt, 2009: 416):

- Hile riskinin tanımlanması ve ölçülmesi
- Tanımlanmış risklerin gerçekleşme olasılığını azaltacak adımların atılması
- İç kontrol ve diğer caydırıcı önlemlerin alınması

İşletmeler ve işletmelerle ilgilenenler ilk önce hile riskinin genel risklerin içinde mi yoksa ayrı bir prosedürle mi değerlemeliler buna karar vermeleri gerekir. Unutulmamalı ki her işletmede hile riski mevcuttur. Buna inanılması hile riskini azaltmanın en mühim başlangıcıdır. Bu nedenle hile riskinin olduğu varsayımı ile ayrıntılı hile riski politikasının uygulanıp uygulanmayacağına karar verilmelidir. Daha sonra belirlenen riskli alanlara yoğunlaşarak bu risklerin azaltılması ya da önlenmesi adına yapılacak eylemler belirlenmelidir. Bu eylemlerin en önemlileri hile risk faktörlerini ortadan kaldıracak etkin iç kontrol yapısının oluşturulması ve sayılan diğer yöntemlerin yerinde ve zamanında uygulanmasıdır. Aslında etkin bir iç kontrol yapısı sayılan diğer hile riski kontrol yöntemlerinin birçoğunu kapsamaktadır. Ancak bu yöntemlerin de ayrıca bilinmesinde yarar vardır.

ACFE'nin 2010 yılı için hileli eylemlere yönelik yaptığı araştırmada kurumsal hilelerin %47'si ipuçları sayesinde tespit edilebilmektedir (ACFE, 2010: 18). Bu ipuçları aslında hile riskinin ölçümü için de ayrı bir veridir. Bu nedenle hile riskinin ölçülmesi için ipuçlarından yola çıkarak elde edilen bilgilerin birtakım sayısal ifadelerle ölçülmesi mümkündür. Hatta hile riskinin ölçülmesi işletmeler için gereklidir. Çünkü böyle bir riskin ölçülmesi hileli eylemlerin önlenmesi için de büyük bir adımdır.

2.5. Hile Riskinin Ölçülmesi

İşletmelerin önemli yanlışlıklara sebep olabilecek hileli finansal raporlamının önlenmesinde en önemli sorumluluk sahiplerinden biri denetçilerdir. Denetçi plan yaparken ve planı uygularken hile nedeniyle ortaya çıkabilecek yanlışlıkları önlemekle sorumludur. Ancak son yıllarda hile çok yaygın ve maliyetli bir durum arz ederken bunların önlenmesinde yetersiz kalındığı görülmektedir (Lin ve diğerleri, 2003: 657). KPMG'nin 2008 için yaptığı hile araştırmasında denetçilerin hile tespit edebilme yüzdesinin sadece %4 olduğu görülmektedir (KPMG, 2009: 14). Çünkü hile denetçiyi de aldatmaya yönelik yapılmaktadır. Denetçi hile ile ilgili yönetimden bilgi istediğinde de bilerek yanlış cevaplar verilmektedir. Eğer denetçi hile tespiti ile ilgili bir yöntem geliştirirse, hile yapan yönetici de boş durmayarak çeşitli alternatifler üretecektir. Bu amaçla hem uygulayıcılar (denetçiler) hem de araştırmacılar hilelerin belirlenmesinde devamlı yeni yöntemler geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Bu sorunu ortadan kaldırmanın en iyi yolu, muhtemel hileli alanları tespit etmektir. Buna hile riskinin tespit edilmesi denir. Eğer denetçi hile riskini tespit kabiliyetini denetimin başında gösterebiliyorsa bu büyük önem taşır. Hile riskinin tespiti denetim testini etkiler. Eğer yüksek risk içeriyorsa daha fazla denetim testi gerekli olacaktır. Ve denetçi risk olasılığının yüksek olduğunu tespit edemezse daha az test uygular, bu da hileli eylemin oluşmasına sebep olabilir. Yani denetçinin risk değerlendirmesinin yanlışlığı hileli eylemin gerçekleşmesini kolaylaştırır (Lin ve diğerleri, 2003: 657).

Finansal tablolar ve faaliyet raporları işletmenin mali durumunu ve genel yapısını yansıtan temel belgelerdir. Bu raporların dikkatli okunması işletmenin düzgün çalışıp çalışmadığını veya bir krizin eşiğinde bulunup bulunmadığını rahatlıkla bildirir. İşletme eğer bir kriz ortamında veya riskli bir ortamda ise işletmenin raporları bu durumu yansıtmalıdır. Hissedarlar için işletmenin raporları işletmenin geleceği, mali durumu, güvenilirliği için iyi bir fikir oluşturabilir. Ve hisse senetlerine yatırım yapmaya değer olup olmadığına karar verirler. Özetle şirketin raporları aslında şirkete ayna görevi yapmaktadır (Ravisankar ve diğerleri, 2011: 491). Bu nedenlerle bir işletmenin riskli olup olmadığına karar verirken bu raporlar temel alınabilir. Risk ölçümü için de aynı şey geçerlidir. İşletmenin yayınlamak zorunda olduğu raporlar işletmenin kendisini yansıtıyorsa

yönetimin yapmış olduğu hileli eylemlerin ortaya çıkarılması bu raporlar vasıtasıyla gerçekleşebilir. Hile riskinin ölçümünde temel alınabilecek en önemli argümanlar bu raporlardan yola çıkılarak saptanabilir.

Öte yandan hilenin bir takım belirtileri vardır. Bazı şeylerin yanlış olabileceğini ortaya koyan göstergeler hile riskinin tespiti anlamında önemli ipuçları verir. Bu belirtilere kısaca “kırmızı bayraklar” denir. Kırmızı bayraklar denetçiler veya diğer ilgililer tarafından hile riskinin ölçülmesinde erken uyarı sistemi olarak kullanılabilir (Bozkurt, 2009: 130). Ancak her hile belirtisi kesin olarak hilenin olduğunu göstermez. Öte yandan bütün hile belirtilerinin araştırılması da bir zorunluluktur. Çünkü hile belirtilerinin çoğu hilenin mevcut olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hile riskinin ölçülmesi bir gereklilik arzeder.

2.5.1. Hile Riski Ölçme Yöntemleri

Yönetim hileleri veya hileli finansal raporlama nedeniyle özellikle denetçiler çok sayıda davayla karşılaşabilir. Mahkeme sonucu denetçilerin maruz kaldığı cezalarda artış olabilir. Bu nedenle denetçiler faaliyetlerini farklı yöntemlerle ilerletme ihtiyacı hissedebilirler (Fanning ve diğerleri, 1995: 113). Çünkü normal denetim prosedürleri ile yönetim hilelerinin keşfi oldukça zordur (Coderre, 1999b: 2). Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi, yönetim hilelerinin özellikleri ile ilgili bilgi eksikliğidir. İkincisi; yönetim hileleri ile ilgili denetçinin tecrübe eksikliğidir. Üçüncüsü; yöneticiler denetçileri bilerek aldatmak istemektedirler (Fanning ve Cogger, 1998: 22). Bu nedenle normal denetim prosedürleri ile yönetim hilelerinin tespit edilmesi zorlaşmaktadır. Bu eksiklik ek analitik denetim tekniklerinin yönetim hilelerinin keşfi için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Denetçilerin beklentilerini karşılamak için regresyon ve yapay zeka gibi ileri kantitatif teknikler içeren istatistikî teknikler kullanılabilir (Kirkos ve diğerleri, 2007: 995). Ancak bu tekniklerin uygulanmaya başlanmasıyla da denetim ücretlerinde gözle görülür bir artış olabilir. Örneğin riskli endüstrilerde faaliyet gösteren işletmeler için denetim hizmetinin maliyeti artabilir (Fanning ve diğerleri, 1995: 113). Çünkü bu işletmelere alternatif ileri düzeyde hile tespit etme yöntemleri uygulanmaktadır. Bunun uygulanması için denetçilerin bu alanda eğitim görmesi gerekir. Ayrıca çeşitli bilgisayar programlarının temini gerekir. Özet olarak denetim firmasının maliyeti arttığından denetim hizmetinin de maliyeti artmaktadır.

Buna rağmen hileli finansal raporlamadan kaynaklanan maliyet artışı göz önüne alındığında bu tekniklerin uygulanması kaçınılmazdır. Örneğin ABD’de işletmeler hileli finansal raporlama nedeniyle gelirlerinin %7’sini kaybettikleri düşünüldüğünde maliyeti ne olursa olsun hileli finansal raporlamanın keşfinin ne derece önemli olduğu anlaşılabilir.

2.5.1.1. Analitik İnceleme Prosedürleri

Her alanda olduğu gibi muhasebe ve finansal raporlama alanında da gün geçtikçe yenilikler ortaya çıkmaktadır. Bunun en son örneği de uluslararası finansal raporlama ve uluslararası denetim standartlarıdır. Bu gelişmelere paralel olarak finansal raporların şekli, işletmenin yönetim şekli, iletişim şekli ve bilgi elde etme şekilleri de değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla işletmenin raporlarından çeşitli şekillerde bilgi elde etme olanakları doğmuştur. Tüm bu gelişmeler işletmelerin finansal tablolarının doğruluk ve güvenilirliğini araştırırken, incelenen finansal tablolar üzerinde etkili olması muhtemel ancak daha önce denetim çalışmalarında kullanılmamış işletmeye ait finansal ya da finansal olmayan birçok bilginin dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Böyle bir zorunluluğun ortaya çıkmasıyla denetimde analitik inceleme prosedürlerini gündeme getirmiştir (Dönmez ve Ersoy, 2011: 122).

Analitik yöntemler olağandışı dalgalanmaları ve öğeleri soruşturmak için önemli birtakım oranları ve eğilimleri yorumlama yöntemidir. Analitik prosedürler esas olarak trend analizi, rasyo analizi ve veri taramadan oluşmaktadır. Analitik prosedürler denetçiler tarafından denetim sürecinde giderek kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü denetim etkinliği ve verimliliği ile ilgili artan kaygılar denetçileri bu yeni yönetime yöneltmiştir (Choo ve diğerleri, 1997: 123). Bu yöntemin kullanımını artıran en önemli sebeplerden biri de denetimin risk odaklı hale gelmesidir. Yani hile riskinin ölçülmesi aşamasında etkin olarak kullanılabilen yöntemlerden biridir (Ameen ve Strawyer, 1994:69; Dönmez ve Ersoy, 2011: 134)

Aslında analitik inceleme prosedürleri tanımları AICPA tarafından çok önceden yapılmış ve tanıtılmıştır. AICPA 1988 yılında direkt analitik inceleme prosedürleri ile ilgili bir standart yayınlamıştır. SAS No.56 ile “Analitik Prosedürler” adı ile yayımlanan standarda göre(AICPA-SAS No.56, parag,2);

Analitik prosedürler; işletmeye ait finansal ve finansal olmayan verilerden yola çıkarak işletmeye ait bilgilerin değerlendirilmesi için denetim sürecinde kullanılan önemli bir tekniktir. Analitik prosedürler çeşitli ilişkiler ve verileri içeren karmaşık modellerin kullanımı ile basit karşılaştırmalar yapabilmeye eğilimi arasında değişen bir tekniktir. Analitik prosedürlerdeki temel nokta veriler arasında mantıklı ilişkiler beklenmesidir. Bu ilişkilere bir takım farklı faktörler etki etmektedir. Bunlar örneğin birtakım olağandışı işlemler ya da olaylar, muhasebe alanında meydana gelen değişiklikler, ticari alandaki değişiklikler, rasgele dalgalanmalar ya da yanıltıcı beyanlar olabilir.

IFAC'ın (International Federation of Accountants-Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu) yayınladığı uluslararası denetim standardı ISA 520 de analitik prosedürleri “*finansal ve finansal olmayan veriler arasındaki makul ilişkilerden yola çıkarak elde edilen finansal bilginin değerlendirilmesidir*” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca analitik prosedürler “*olağandışı dalgalanmaların, tutarsız bilgilerin ve ilişkilerin, beklenen değerlerden ne kadar saptığının analizini yapar*” şeklinde tanımlanmıştır (IFAC-ISA 520, par.4).

SPK tarafından yayınlanan Seri X. No.22 no'lu tebliğin on sekizinci kısım madde 2'de de analitik prosedürler, “*finansal ve finansal olmayan bilgiler arasındaki inandırıcı ilişkilere dayalı çalışmaların ortaya çıkardığı finansal bilgilerin değerlendirilmesi ve ilgili bilgilerle uyumsuz ilişkilerin veya belirlenen tutarlardan sapmaların ve dalgalanmaların soruşturulmasını içeren teknik*” şeklinde tanımlanmıştır. Ve bu teknik risk değerlendirmede kullanılabilen bir tekniktir şeklinde bitirmiştir.

Diğer bir şekilde standartlardan yola çıkarak analitik prosedürler; “*çeşitli finansal ve finansal olmayan veriler ile işletmenin kayıtları arasındaki anlamlı ilişkilerin incelenmesiyle elde edilen bilgilerin denetçi tarafından geliştirilen beklentilere uyup uymadığına bakılması işlemleri*” olarak tanımlanmıştır (Yaman, 2008: 234).

Analitik inceleme prosedürleri denetimin planlama, yürütme ve sonuç aşamalarında kullanılabilir. Ancak planlama aşamasında denetçiye denetimin ayrıntısı açısından ihtiyaç duyulan bilgileri sunar. Planlama aşamasında kullanılması ile denetçiye denetimin zamanı, doğası ve diğer denetim prosedürlerinin kapsamı hakkında yardımcı olur. Planlama aşamasında kullanılan analitik prosedürler, son denetim tarihinden bu yana meydana gelen işlemler ve olaylar ile ilgili bilgi verirken işletmenin potansiyel risk alanlarının tespitinde de denetçiye yardımcı olur (Mancuso, 1992: 34). Hatta ABD denetim standartları 1998'de yüksek hile riski olabilecek hesap bakiyelerini tanımlamak için denetçilerin analitik

inceleme prosedürlerinin kullanması gerektiğini duyurmuştur (Cullinan ve Hughes, 2008: 85).

Öte yandan analitik inceleme prosedürleri hangi aşamada kullanılırsa kullanılsın risk ölçümü için kullanılabilen bir yöntemdir. Bunu SPK Seri.X No.22 tebliğde on sekizinci kısım madde 6'da şöyle ifade etmektedir.

Bağımsız denetçi, işletmenin, faaliyet koşullarının ve çevresiyle olan ilişkilerinin kavranması için, risk değerlendirme yöntemi olarak analitik inceleme tekniklerini uygular. Analitik inceleme tekniklerinin uygulanması bağımsız denetçinin işletmeyle ilgili farkında olmadığı hususları ortaya çıkararak, diğer bağımsız denetim tekniklerinin yapısının, zamanlamasının ve kapsamının belirlenmesinde bağımsız denetçiye yardımcı olur.

SAS No. 56'ya göre analitik inceleme prosedürleri kayıt edilen değerlerle denetçinin beklentilerinin karşılaştırılması vasıtası ile yapılır. Denetçi bu beklentilerini işletmenin ve faaliyet gösterdiği sektörün yapısındaki makul ilişkileri tanımlayarak ve kullanarak elde eder. Denetçi beklentilerini oluştururken aşağıdaki bilgi kaynaklarını kullanır (AICPA- SAS No.56, parag.5; Koskivaara, 2004: 191);

- İşletme verileri ile önceki döneme ait benzer verilerin karşılaştırılması(örneğin oran analizleri ile ilgili yıl ve geçmiş yılın değerlerinin karşılaştırılması)
- İşletmenin ara dönem veya yıllık verileri ile belirlenen bütçe ve tahminlerin karşılaştırılması(örneğin bütçelenmiş bir tutara ulaşmak isteyen yönetim cari yıl bilgilerini bu tutara bilinçli taşımak isteyebilir)
- Finansal bilgilerle ilişkili olduğu finansal olmayan bilgilerin karşılaştırılması(örneğin işletmenin finansal olmayan faaliyet verileri ile tahmin edilen tutarlarla fiili tutarların karşılaştırılması)
- İşletmenin faaliyet gösterdiği sanayi verileri ile karşılaştırma(örneğin işletmenin kalemlerine ait verilerden yola çıkarak oluşturulan rasyolarla ilgili sektörün aynı kalemine ait rasyosunun karşılaştırılması)
- İşletme verileri ile denetçinin tahminleri karşılaştırılır(örneğin denetçinin geçmiş yıl bakiyelerine regresyon tekniği uygulayarak beklediği tahminleri ile işletmenin cari yıldaki fiili verilerinin karşılaştırılması)

Analitik inceleme prosedürleri ile ilgili düzenleme içeren SAS No.56'da ve SPK Seri X. No.22 no'lu tebliğde denetçilerin uygulamaları gereken analitik inceleme prosedürlerinin neler olduğunu kesin olarak belirlememişlerdir. Duruma en uygun prosedürün uygulanması için denetçiyi bu anlamda özgür bırakmışlardır. Mancuso'da çalışmasında bunu bildirmiştir. Araştırmacı SAS No.56'nın analitik yöntemlerin hangisinin kullanılması gerektiğini belirtmediğini ifade etmiştir (Mancuso, 1992: 36). Öte yandan zaten endüstrinin genel özellikleri de analitik yöntemlerin hangisinin kullanılması gerektiğini etkiler. Denetçi endüstri özelliklerine göre hangi analitik prosedürün uygulanacağına karar verebilir. Örneğin istikrarlı bir ortam ve olgunlaşmış bir sektörde karşılaştırılabilir bilgilerin oluşması ile böyle bir sektörde faaliyet gösteren işletmeler için trend analizi daha uygun olabilir (Choo ve diğerleri, 1997: 123).

Analitik inceleme tekniklerinin neler olduğu kesin olarak belirtilmemiştir. Hatta bazı teknikler kimi kaynaklarda analitik inceleme tekniklerinin içinde yer almış bazıları ise ayrı bir teknik olarak sunulmuştur. Örneğin Ameen ve Strawser (1994) denetçiler üzerinde yaptıkları araştırmada analitik inceleme prosedürlerini 6'ya ayırmışlardır. Bunlar (1) önceki yılların hesap bakiyelerinin incelenmesi (2) gözden geçirme (3) yargısal trend analizi (4) rasyo analizi (5) zaman serisi analizi (6) regresyon analizidir (Ameen ve Strawser, 1994: 73). Öte yandan Butsa ve Weinberg (1998)'de yeni bir analitik inceleme tekniği olarak tanıttığı Benford Kanunu ve Yapay Sinir ağını kullanmıştır (Butsa ve Weinberg, 1998: 356). Koskivaara (2004) da yapay sinir ağlarını analitik inceleme prosedürlerine hizmet eden ayrı bir yöntem olarak incelemiştir (Koskivaara, 2004: 191). Ancak çoğu kaynakta bu iki yöntem ayrı olarak incelendiği için bu araştırmada da ayrı bir teknik olarak ayrıca anlatılmıştır. Burada genel olarak kullanılabilen analitik inceleme teknikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

2.5.1.1.1. Trend Analizi

Trend analizi analitik yöntemler içinde en fazla kullanılan üç yöntemden bir tanesidir. Özellikle olağandışı dalgalanmaların ve kalemlerin sonuçlarını görmek açısından trend analizi uygun bir yöntemdir. Basit bir trend analizi belli hesaplardaki eğilimleri incelemeye yönelik denetimden geçmemiş mali tablolarda karşılaştırma yapmak için uygulanabilir. Önceden belirlenen bir eşik seviyesinden sapmalar olduğunda daha fazla

araştırma gerekli olduğunu gösterir (Choo ve diğerleri, 1997: 123). Mevcut hesap bakiyesi ile bir önceki yılın ya da birden fazla yıla ait kalemlerin bakiyelerinin karşılaştırılmasında kullanılır. Örnek vermek gerekirse işletmenin cari yıldaki brüt kar marjı ile geçmiş yıllardaki ortalama brüt kar marjının karşılaştırılması olabilir (Blocher ve Patterson, 1996: 53).

Trend analizi değişkenler arasında zaman içinde fonksiyonel bir ilişkinin olup olmadığını anlamak için kullanılır (Koskivaara, 2004: 195). Bu anlamda ilişkilerin incelenmesi denetim kanıtı toplanmasına yardımcı olur. Özellikle denetimin plan aşamasında kullanılması anlamlıdır. Çünkü geçmiş denetimden buyana değişen koşulların varlığını tespit etmeye yarar ve olası bir riski temsil edebilecek alanlara yoğunlaşmayı gerekli kılar. Trend analizinin plan aşamasında kullanımı ile olağandışı işlem ve olayların varlığı tespit edilebilir(AICPA-SAS No.56, par.6). Örneğin geçen yıla oranla ilişkili taraflara olan satışların aşırı artması denetimin daha plan aşamasında rahatlıkla tespit edilebilir. Denetçinin bu alanda daha fazla kanıt toplamasına imkan sağlar. Olası bir hile riskini tespit edebilme kolaylığı sağlar.

2.5.1.1.2. Oran (Rasyo) Analizi

Oran analizi ilk başta araştırmacılar tarafından kurumsal performansın ölçümünde kullanılmış daha sonraları diğer alanlara da yayılmaya başlamıştır. Özellikle işletmenin operasyonel ve finansal zorluklarının tespiti için hangi rasyoların duyarlı olduğuna bakılmıştır. Bu anlamda başarılı firmaların rasyo değerleri ile başarısız firmaların rasyo değerlerinin farklı olduğuna kanaat getirilmiştir (Altman, 1968: 568). Daha sonra farklı alanlarda da kullanılmaya başlayan oran analizi muhtemel hileli finansal raporlamanın tespiti için de kullanılan analitik inceleme prosedürlerinden biridir. Hileden kaynaklanan yanlışlık riskleri için henüz çok az bir kullanım alanı bulmuştur. Zaten başarı seviyesi de tartışılabilir. Nitekim Kaminski ve diğerleri muhtemel hileli finansal raporlamanın keşfi için kullandığı 21 finansal rasyodan çok azının anlamlı çıkararak araştırmacılara yön tayin etme sıkıntısı yaşattığını bildirmektedirler. Buradan yola çıkarak hileli finansal raporlamanın keşfi için rasyoların sınırlı yeteneğinin olduğunu vurgulamışlardır (Kaminski ve diğerleri, 2004: 17). Ancak rasyo analizi tek başına değil de başka analizlerle birlikte kullanıldığında hileli finansal raporlamanın tespitinde başarı sağlayabilir. Örneğin Persons

(1995) yaptığı araştırmada oranlarla birlikte lojistik regresyon analizi kullanmış ve oran analizinin performansının yüksek çıktığını belirtmiştir (Persons, 1995: 38).

Mali tablolardan yola çıkarak oranlar hesaplanır. Ancak oranlar sırf hesaplamak için değil yorum yapmak için de gereklidir. Bu nedenle birbiri ile anlamlı ilişkiler içinde olabilecek kalemlerin oranlanması daha mantıklıdır. Oranlar vasıtası ile bulunan sonuçlar geçmiş yıl sonuçları ile benzer işletme oranları ile veya sektör oranları ile karşılaştırılarak bir sonuca varılır (Yaman, 2008: 241). Öte yandan oranlar önceden belirlenen bir eşik varsa buna göre de yorumlanabilir. Örneğin herhangi bir oranın belli bir tutarın üzerinde olması durumunda farklı bir yorum, belli bir tutarın altında olması durumunda farklı bir yorum getirilir. Buna en iyi örnek Z Skoru verilebilir. Altman'ın geliştirdiği Z Skoru bir takım oranların birleşimi ile bulunur. Mali başarıyı ölçmek için kullanılan bu skorun tutarı eğer 1.81'in üzerinde bulunursa işletmenin mali anlamda başarılı olduğu bilinmektedir. Yine oran hesaplaması yapılırken oransal değişim esas alınabilir. Bu da hem trend hem de oran analizini içine alır. Şöyle ki; ortaya çıkan bir sayıyı yorumlamak güçtür. Ancak bu sayı oransal olarak ifade edilirse daha anlamlı olur. Bir de oranın yıllar itibariyle değişimi işletmenin oran uygulandığı kalemler arasındaki ilişkinin değişimini de gösterir. Bu değişim mevcut itibariyle iyi veya kötü olabileceğinin tahminini yapmaya yarar. Örneğin kaldıraç oranının bir önceki yıla göre artması işletmenin daha fazla borca girdiğinin bir göstergesidir. Yani varlıklarının finansman şeklini borca kaydırduğunun bir göstergesi olup işletmenin gelecekte borçları ödeyememesi riskini artırmaktadır. Borçları artan bir işletme mevcut yapısını daha iyi göstermek için ya yeniden borçlanmaya ya da hileli eylemlerde bulunmaya başlayabilir. Bu oran hile riskinin tespiti için bir anlam ifade edebilir.

Oran analizi standartlarda yer almaktadır. Örneğin ISA 520'de analitik prosedürleri tanımlarken işletmenin finansal bilgilerinin karşılaştırılmasından bahsetmektedir. Bu karşılaştırma örneğin sektör bilgileri ile karşılaştırma olabilir şeklinde bahsetmektedir. Sektör bilgileri ile karşılaştırırken sektör ortalamaları veya aynı sektörde benzer büyüklükteki işletmelerin satışlarının alacaklara oranlanması ve brüt kar marjı ile işletmenin aynı oranının durumundan bahsetmektedir (IFAC-ISA 520, par.4).

2.5.1.1.3. Dikey Analiz

Mali tablolarla ilgili analiz türlerinden biri de dikey veya yüzde analizdir. Bu analiz türünde mali tablo kalemlerinin bulunduğu toplam içindeki payı hesaplanmaya çalışılır. Dikey analiz de bulunduğu yılın yüzdeleri hesaplandığı gibi önceki yılların yüzdeleri veya sektörün yüzdeleri ile karşılaştırma imkanı vardır. Özellikle bulunduğu sektördeki aynı büyüklükteki işletmelerle karşılaştırma yapıldığında daha anlamlı sonuçlar verebilir.

Hile riskinin tespit edilmesi anlamında örneğin işletmenin satışları 100 olarak kabul edilerek gelir tablosunda bulunan ilişkili satışların tutarları işletmenin satışlarının ne kadarını oluşturduğuna bakılabilir. Bu anlamda aynı büyüklükteki diğer işletmelerin ilişkili taraf satışları ile karşılaştırma yapıldığında eğer yüzde olarak işletmede ilişkili taraf satışları yüksekse bu bir risk faktörü kabul edilip denetçi bu alanda daha fazla kanıt toplamaya gidebilir. Aynı şekilde alacak kalemlerinin içinde bulunan ilişkili taraf alacaklarının toplam alacaklar içindeki payı araştırılabilir. Özellikle hile riskinin çok olduğu kalemler olan stoklar, satışlar, alacaklar bu yolla toplam varlık ve toplam satışlar içindeki paylarına bakılarak gerekli adımların atılması mümkündür. Bu yöntemle varlık ve kaynak yapılarında yer alan her bir kalemin varlık ve kaynak yapısı içindeki yüzdeleri hesaplanıp ya geçmiş yıllarla ya da benzer işletmelerle karşılaştırma yapılabilir.

2.5.1.1.4. Karşılaştırmalı Tablolar Analizi

Bu yöntem birbirini izleyen iki ya da daha fazla dönemlere ait mali tablolardaki tutarlar arasındaki değişimi gösterir. Bu değişim artış ya da azalış şeklinde olabileceği gibi yüzde olarak da esas alınan döneme göre hesaplanabilir. Yöntem iki değer arasındaki farkı mutlak ya da yüzde olarak hesaplayabildiğinden negatif değerler de oransal olarak anlam kazanır (Söyler, 2003, www.alomaliye.com). Mutlak değer olarak “birinci yılın değeri eksi(-) ikinci yılın değeri” şeklinde bulunabilir. Öte yandan yüzde olarak da bulunan mutlak değerlerin ilgili yılın değerine bölünmesi; [(Kalemin cari dönem değeri-Önceki dönem değeri)/Önceki dönem değeri] ile bulunur. Bu yöntemde iki dönemin tutarı rahatlıkla karşılaştırılabilir. Ancak ikiden fazla dönemde ya dönemler ikiyeşerli karşılaştırılır ya da istatistiksel yöntemlerle ikiden fazla döneme uygulanabilir. Örneğin SPSS paket

programında ANOVA analizi ile ikiden fazla dönemin tutarları rahatlıkla karşılaştırılabilir. Ayrıca dönemler itibariyle çapraz tablo olanakları ile değerler net bir şekilde görülebilir.

Mali tablolardaki kalemlerde dikkat çeken değişiklikler bir risk göstergesi olarak kabul edilebilir. Özellikle dikkat çeken değişikliklerdeki hesaplar arasında ilişki kurulmaya çalışılır. Örneğin satışlardaki değişiklik ile stoklardaki değişiklik mutlak değer olarak hesaplanıp bu iki kalem arasındaki değişikliğin ilişkisi araştırılabilir. Yine alacaklardaki değişiklik mutlak olarak veya yüzde olarak çok artmasına rağmen satışlardaki değişiklik azalıyorsa satış yapılmadan alacak kaydetme ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu ve benzeri örnekler analiz sonucuna göre çoğaltılabilir. Özet olarak karşılaştırmalı tablolar analizi sonucu ortaya çıkan değerlerle denetçi bir risk tespiti yapabilir.

Özellikle buraya kadar sayılan analiz tekniklerinin bir arada kullanılması daha mantıklıdır. Tek bir analiz tekniğine dayalı yorum yapmak oldukça zor olmasının yanında yanlış yönlendirmelere de sebep olabilir. Örneğin herhangi bir kaleme ait rasyonun yüksek çıkması bu kalemin performansının iyi ya da kötü olduğunu göstermez. Anca bu kalem geçmiş yıllarla karşılaştırılırsa veya sektörle karşılaştırılırsa belki bir anlam ifade eder. Bu da diğer analiz türlerinin de devreye girmesi ile mümkün olur. Dahası sayılan bu tekniklerin uygulanması geliştirilen bilgisayar programları vasıtasıyla oldukça kolaylaşabilir. Çünkü yazılımlar aynı anda birden fazla tekniğin uygulanmasına olanak tanıyabilir. Bu yazılımlar sayesinde sadece veriye ulaşılması ve gerekli komutların verilmesi yeterlidir. Ancak sonuçları yorumlamak ve herhangi bir riskin olup olmadığına kanaat getirmek ilgili sonuçları kullanan kişiye bağlıdır. Örneğin denetçi bulunan sonuçlardan yola çıkarak hangi alanların riskli olup olmadığına mesleki bilgi ve tecrübesi ile karar verecek, bu alanlarda ölçüm yapmaya çalışacaktır.

2.5.1.1.5. Regresyon Analizi

Regresyon analizi analitik bir yöntem olarak etkin bir denetim aracı olarak kullanılabilir. Bu yöntemin, analitik prosedürler içinde daha güvenilir sonuçlar verdiği görülmüştür. Çünkü regresyon analizi güvenilirlik açısından somut testler uygulayabilen bir yöntemdir. Bu sayede denetçi daha çok kanıt toplamayı veya soruşturma

miktarını regresyon analizi sayesinde azaltabilmektedir. Denetçi veya ilgili kişiler çeşitli regresyon teknikleri ile modeller oluşturup gerekli kararı vermede daha rahat hareket edebilmektedirler (Wilson, 1991: 366). Çünkü bu yöntem ile araştırmacı veya denetçi şirket faaliyetleri ile ilgili öngörü kabiliyeti kazanır. Bu anlamda hile riskinin olabileceği alanlarda karar vermede regresyon yönteminin modelleri kullanılarak hareket edilebilir. Örneğin bu çalışmada da kullandığı gibi adimsal regresyon modelleri ile hile riskinin ölçülüp bu riskli faktörlerle ilgili çalışmalar artırılabilir. Denetçiye bir kolaylık sağlar. Çünkü her bir alan üzerinde yoğunlaşmaktan ziyade hile riskinin olabileceği alanlarda yoğunlaşmak daha mantıklıdır.

Tanım olarak regresyon analizi bir bağımlı değişken ile bir veya birden fazla bağımsız değişken arasında ilişki kurmak için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Tek bir bağımsız değişken kullanıldığında basit, birden fazla bağımsız değişken kullanıldığında çoklu regresyon yöntemi olarak adlandırılır. Denetçi regresyon analizi kullanarak bağımlı değişkenin tahmini için istatistiksel olarak bir denklem elde eder (Tandy, 1987: 25; Choo ve diğerleri, 1997: 126). Daha karmaşık gibi görünen bu teknik aslında bilgisayar programları ile çok daha kolaylaşmaktadır. Denetçi eldeki verilerle riskli olabilecek alanları tam ve doğru tahmin edebilme imkânına kavuşur. Denetçi veya ilgili kişi bu yöntemde verilerin sağlıklı olmasına dikkat etmelidir. İşletmenin olağandışı bir durumunu etkileyen etkenlerin neler olduğunu otomatik olarak ortaya koyar. Eğer bir işletme ile ilgili hile kuşkusu varsa elde edilen verilerin bu analize sokulmasıyla hangi alanların daha riskli olduğu rahatlıkla ortaya çıkar.

Regresyon yönteminde gerçek bakiyelerle regresyon sonucu oluşacak bakiyeler arasında doğrusal bir ilişki denklemi kurulur. Gerçek bakiyeler ile tahmin edilen bakiyelerin karşılaştırılması için bu doğrusal denklem denetim sırasında elde edilen verilere uygulanır. Daha sonra bu denkleme etki edebilecek farklı değişkenleri de analize dahil etmek mümkündür. Bu yöntemin en büyük özelliği de verilerin hem finansal hem de finansal olmayan verilerden oluşabilmesidir (Tandy, 1987: 25; Koskivaara, 2004: 195). Finansal ve finansal olmayan verilerin birlikte kullanımı ile riskli alanların tespiti de regresyon yöntemi ile daha da kolay hale gelmektedir (Cullinan ve Hughes, 2008 : 92).

Regresyon analizi denetçiler için yararlı bir araç olduğunu göstermiş gelecekte daha da fazla kullanışlı hale gelecektir. Ancak şu an için denetçilerde regresyon analizinin uygulanması anlamında yeterli bilgi olmayabilir ya da denetçiler yeterli eğitim almamış olabilirler (Wilson, 1991: 368). Nitekim Dönmez ve Ersoy'un Türkiye'de SPK tarafından yetkilendirilmiş denetim firmaları üzerinde yaptığı araştırma bunu desteklemektedir. Araştırmaya göre denetçilerin en fazla kullandığı analitik inceleme prosedürü tekniğinin karşılaştırmalı tablolar analizi olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon analizi gibi istatistiksel tekniklere neredeyse hiç başvurulmadığı ortaya çıkmıştır (Dönmez ve Ersoy, 2011: 137)¹⁶.

2.5.1.1.6. Zaman Serisi Analizi

Zaman serileri, eğilimleri (artış ya da azalış) ve zaman içinde sayısal verilerin mevsimsel değişmelerini hesaplamak için kullanılmaktadır. Bu yöntemde eğilimlerin ve mevsimsel değişimlerin devam edeceği varsayımı ile gelecekle ilgili değerler tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Yani değişkenlerin gelecekteki davranışlarını tahmin etmek için kullanılan yöntemlerden biridir (Soubliere, 2011, www.theiia.org). Standart regresyon teknikleri zaman serisi verilerine uygulanamaz. Çünkü metodoloji olarak bu model genel eğilimler ile serinin mevsimsel ve konjonktürel bileşenlerini ayırtmak için geliştirilmiştir. Serinin öngörme yeteneği olan bileşenleri ile geleceği tahmin edebildiğinden bu model bir değişken için tahmin geliştirerek bir yol modellemesi çizer (<http://en.wikipedia.org>).

Zaman serisi analizinde geleceğe dönük planlar yapabilmek için geçmişteki verilerden yararlanılır. Çünkü bu modelde geçmişteki verilerden yola çıkarak gelecekle ilgili tahminde bulunmaya çalışılır. Özellikle incelenen değişkene ait geçmişteki hareket süreci bu anlamda önemlidir. Denetçi finansal tablo kalemlerini kullanarak geçmişteki değişkenlerin hareketinden gelecekle ilgili tahminlerde bulunabilir. Örneğin işletmenin borç yapısının zaman içindeki seyri incelenerek gelecekte işletmenin mali sıkıntı içine düşüp düşmeyeceği tahmin edilebilir. Eğer mali sıkıntı içine düşebilecekse işletmenin hileli finansal raporlama ihtimalinin de artacağını göz ardı edilmemesi gerekir. Çünkü borç yapısının artması ile işletmelerin yeniden borçlanma isteği de artar. Sonuç olarak yüksek

¹⁶ Uygulama bölümünde temel analiz olarak regresyon analizi kullanıldığından bu bölümde daha ayrıntılı ve teknik olarak anlatılmıştır.

borç yapısı hile riskini de artırır. Nitekim Lou ve Wang da yüksek borç yapısı ile muhtemel hileli finansal raporlama arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu vurgulamıştır (Lou ve Wang, 2009: 64). Buradan da görüldüğü üzere zaman serisi analizi de diğer analizler gibi hile riskinin muhtemel olduğu alanları ilgilere göstermektedir. Yoksa hilenin olduğunu bu analizlerin hiçbiri göstermez. Zaten böyle bir kesinlik hiçbir zaman da yoktur. Bu nedenle hile riskinin ölçümü için rahatlıkla kullanılabilir bir yöntemdir ancak kullanımı pek yaygın değildir. Çünkü zaman serisi analizi bilgi ve eğitim isteyen bir tekniktir. Denetçilerin çoğunda daha önce de ifade edildiği gibi bu teknik bilgiler yoktur¹⁷.

2.5.1.1.7. Ussallık Testleri

Bağımsız değişken olarak faaliyet bilgilerini kullanarak hesaplanan tahmini tutarlara dayalı karşılaştırmaları içerir. Tek döneme dayalı bir model olduğundan zaman serisinden farklıdır. Finansal olmayan faaliyet bilgileri arasındaki ilişkiler karşılaştırıldığından diğer analiz türlerinden ayrılmaktadır (Kardeş, 1995: 40). Mali nitelikli olmayan faaliyet verilerinden yararlanarak denetçi herhangi bir hesap kaleminin beklenen tutarını tahmin etmeye çalışır. Yine bağımsız değişkenlerden yola çıkarak bağımlı değişken tahmin edilmeye çalışılır. Ancak denetçinin finansal olmayan verilerinin de kullanılmasına olanak sağlar. Diğer analizlerde olduğu gibi özellikle denetimin planlama aşamasında kullanılması ile riskli faaliyet alanları belirlenebilir.

Finansal olmayan bilgilerin kullanılarak tahmin yapması bu yöntemin en büyük avantajı iken finansal olmayan verileri elde etme sıkıntısı dezavantajıdır. Finansal olmayan bilgilerden yola çıkarak herhangi bir hesap kalemi için tahmin yapmaya örnek vermek gerekirse işletmenin ilişkili taraf sayısı ile bu ilişkili taraflara yapılan satış miktarından yola çıkarak ilişkili taraflardan olan ticari alacakların tahmin edilmesi olabilir. Ya da işçi sayısından hareketle maaş veya ücret giderlerinin hesaplanması bir başka örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde işletmenin kiraladığı bina sayısından ve işletmenin kullandığı makine sayısından kira gideri ile enerji giderinin tahmin edilmesi gibi örneklerle çoğaltılabilir. Bu tip bir test ile işletmenin hesap kalemleri tahmin edilebilir. Eğer

¹⁷ Dönmez ve Ersoy'un çalışmalarında denetçilerin hangi yöntemleri kullandığı, hangilerini hiç kullanmadığı bildirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmez ve Ersoy, 2011: 137.

denetçinin ya da ilgili kişinin tahmini ile kayıtlı tutarlar uyuşmuyorsa risk belirtisinin olduğu kabul edilir.

Ussallık testlerinde bağımlı değişken olan hesap kalemi ile bu kalemi etkileyebilecek bağımsız değişkenlerin ilişkileri iyi tanımlanması gerekir. Çünkü bu ilişkiye dayalı bir model oluşturulacaktır. İlişkiler iyi tanımlanamazsa, model yanlış kurulmuş olur ve denetçi ya da ilgili kişiyi yanıltabilir. Eğer bu ilişkileri ortaya çıkarmak zor ve kurulacak model karmaşık ise regresyon analizine başvurularak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya çıkartılır ve böylece model kurulmuş olur (Kardeş, 1995: 41).

2.5.1.1.8. Discriminant Analizi

Discriminant analizi açıklayıcı istatistiksel tekniklerden biridir. Bu analiz türü iki eşit ve farklı grup için bir dizi bağımsız değişkenin etkilerini test etmektedir. Bu bağımsız gruplar örneğin hileli firmalar ya da hile yapmayan firmalar şeklinde olabilir (Guan ve diğerleri, 2001: 10). Bu anlamda discriminant analizi hileli finansal raporlamaların tahmininde önemli risk faktörlerini test etmek için kullanılabilir (Skousen, 2004: 66). İşletme içinde, herhangi bir kalemin diğerinden ayrılmasına etki eden faktörleri belirlemede veya aynı faktörlerin etkilediği kalemlerin sınıflandırılmasında kullanılabilir (Altman, 2006: 235). Bir verinin hangi değişken grubuna gireceğine karar vermek için de kullanılabilir (Kalaycı, 2006: 335). Bu anlamda birden fazla kalemin test edildiği bir ortamda belirlenen model doğrultusunda hangi kalemlerin riskli olduğuna karar vermek bu analiz vasıtasıyla yapılabilir. Özellikle hile riskinin yoğun olduğu kalemlerin analizinde rahatlıkla kullanılabilen bir analizdir. Bu analiz aynı zamanda regresyon analizinin yerine de kullanılabilir.

Discriminant analizi daha çok mali başarısızlık veya iflas konusunda adını duyurmuştur. Özellikle 1968'de Altman'ın¹⁸ iflasa girmesi muhtemel işletmelerin belirlenmesinde kullandığı bu analiz ile elde ettiği Z Skorundan yararlanarak daha sonra birçok araştırmacı aynı alanda araştırma yapmıştır. Discriminant analizi kullanılarak bir

¹⁸ Altman 1946-1965 yılları arasında üretim işletmeleri üzerinde Discriminant analizini kullanarak iflasın eşliğinde olabilecek işletmeleri belirlemeye çalışmıştır. Bu analizle Z Skoru adında bir formül keşfetmiştir (Altman,1968:594).

denklem kurmaya çalışılır. Bu denklem belirlenen kategoriler arasında en yüksek ayrıma olanak tanır. Bu ayırma ile nitel olarak varolan (hileli veya hilesiz gibi) bağımlı değişkenlerin sınıflandırılmasında ya da bağımlı değişkenlerdeki problemi tahmin etmede kullanılır (Altman, 2006: 239). Buradan yola çıkarak aynı regresyon analizinde olduğu gibi çeşitli işletmeler arasından risk faktörlerine göre belirlenen değişkenlerden hareketle işletmeleri muhtemel hileli veya hilesiz şeklinde sınıflandırmak ya da bu işletmelerin hileli veya hilesiz ayırımında kullanılan değişkenlerin etkilerini tahmin etmek için bu analiz kullanılabilir. Ancak bu analizin varsayımlarının çok olması araştırmacıları aynı amaca hizmet eden lojistik regresyon analizine yöneltmektedir.

Buraya kadar anlatılan analitik inceleme prosedürlerinin hepsi hile riskinin ölçülmesinde kullanılabilir. Ancak bu yöntemlerin tek başına verimi tartışılabilir. Bu nedenle bu yöntemler genellikle iç içe birlikte kullanılmaktadır. İleri istatistiki teknikler geleneksel rasyo, trend veya yüzde analizleri ile desteklendiğinde daha anlamlı sonuçlar vermektedir. Öte yandan sadece finansal bilgilere dayalı geleneksel analiz teknikleri de bu anlamda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle birden fazla analiz tekniği bütünleşik olarak kullanılırsa daha fazla verim elde edilebilir. Burada denetçinin ya da ilgili kişinin mesleki bilgisi devreye girer. SPK Seri:X, No.22 tebliğin on sekizinci kısım madde 4'te kullanılacak inceleme tekniklerinin seçimi, bunların hangi yöntemle ne seviyede kullanılacağı bağımsız denetçinin mesleki kanaatine bağlıdır şeklinde ifade edilmiştir. Verimin artırılmasının bir diğer tarafı da teknolojinin bu analiz türleri ile birlikte kullanımınıdır. Teknolojinin kullanımı ile analiz yapanın da verimi artmaktadır.

Ayrıca her ne kadar bu yöntemlerin kullanılması etkili sonuçlar verse de hangi verilerin kullanılması gerektiğine iyi karar vermek gerekir. Aksi takdirde bu analiz türleri de veriler doğrultusunda sonuca giden yöntemlerdir. Hile riski için ipucu verilerin doğru saptanmasına bağlıdır. Bu nedenle hile risk faktörlerini içeren SAS 99 no'lu standarttaki hile risk faktörleri ile işletmenin kendi özelliklerinden meydana gelen hile risk faktörlerinin iyi bilinmesi gerekir. WorldCom'un denetim firması Arthur Anderson'un eski üst düzey yönetim ortağı olan Melvin Dick'in 8 temmuz 2002'de söylediği şu cümleler bu anlamda oldukça önemlidir.

WorldCom'un çeşitli mali tablo kalemleri için ek çalışma gerektiren önemli farklılıkların olup olmadığını belirlemek için çeşitli analitik teknikler uygulandı. Ayrıca finansal tablo kalemleri için

gelişmiş denetim yazılımları kullanıldı. Ancak ek çalışma gerektirebilecek herhangi bir gösterge ortaya çıkmadı.

Hitzig bunun nedeni için analitik prosedürler için kullanılan rasyoların doğru seçilmediğini ileri sürmektedir (Hitzig, 2003, www.nysscpa.org). Bu nedenle bütün ilişkilerin analize dahil edilmesi ve sınıflandırılması gerekir.

Hile riskinin tespiti denetçi açısından ya da herhangi bir ilgili tarafından ne zaman yapılması gerektiği de önemlidir. Denetçinin dışında biri için bu her zaman olabilir ancak denetçi için en uygun dönem seçilmelidir. Çünkü buraya kadar anlatılan hile riski ölçme yöntemlerinin bazılarının belli varsayımları, bazılarının ise birtakım veri ihtiyaçları vardır. Bu nedenle hangi verinin hangi aşamada denetçi tarafından değerlendirilmesi gerektiği belirlenmelidir.

2.5.1.2. Analitik İnceleme Prosedürlerinin Uygulanmasında Zamanlama

Analitik inceleme prosedürlerinin ne zaman kullanılması gerektiği ya da kullanılabileceği standartlarda belirtilmiştir. SAS No.56 dördüncü paragrafında analitik inceleme prosedürlerinin amaçlarını sayarken belirtmektedir. Hangi aşamada hangi amacı taşıdığını ifade ederken üç aşamadan bahsetmektedir. Birincisi planlama aşaması, ikincisi veri toplama ve kanıt elde etme, üçüncüsü ise denetimin final aşaması yani denetimi tamamlama ve raporlama aşamasıdır.

Analitik inceleme prosedürlerinin planlama aşamasında bir gereklilik olduğu SAS No.56 'nın birinci paragrafında vurgulanmaktadır. AICPA bunu bir gereklilik olarak görürken SPK Seri.X 22 no'lu tebliğinde bir zorunluluk olarak yansıtmaktadır. Ayrıca SPK risk değerlendirme aşamasında uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer aşamalarda da bağımsız denetim teknikleri olarak kullanılabileceği vurgulanmaktadır. Öte yandan SAS No.56 standardının birinci paragrafında denetimin nihai aşamasında da analitik prosedürlerin uygulanmasının bir gereklilik olduğunu bildirmektedir.

Denetimin her aşamasında rahatlıkla kullanılabilen analitik inceleme prosedürlerine denetimin hangi aşamasında başvurulacağı tamamen denetçinin amacına bağlıdır. Zaten SAS No.56'da da analitik inceleme prosedürlerinin amaçları sayılırken denetimin hangi

aşamasında başvurulacağını bildirmektedir. Örneğin hile riskinin ya da hileli finansal raporlama olasılığının ortaya çıkarılması gibi bir amaç edinilmişse özelde planlama aşamasında, genelde bütün aşamalarda başvurması mantıklıdır. Denetçinin hangi amaçlar için hangi aşamada kullanılabileceğine ilişkin bir tablo aşağıdadır. Bunlar sadece birer örnektir. Tekrar edilirse hangi aşamada kullanılacağı tamamen denetçinin amacına bağlıdır.

Tablo 5: Analitik Prosedürlerin Amaçları ve Zamanlaması

Amaçlar/Zamanlar	Planlama	Kanıt Toplama	Sonuç
Maddi hataların tespit edilmesi	X	X	X
İşletmenin sürekliliğinin değerlendirilmesi	X		X
<i>Yönetim hilelerinin ölçümü(HFR ölçümü)</i>	X	X	X
Detay testlerini azaltma	X	X	
İç kontrol riskini değerlendirme	X		
Denetim ücretinin tahmini	X		X

Kaynak: Koskivaara, 2007: 336

Görüldüğü üzere bu araştırmanın da konusu olan hileli finansal raporlamanın ölçümünde her aşamada analitik inceleme prosedürlerine ihtiyaç vardır. Ancak özellikle planlama aşamasında riskin ölçümü denetçiye yol göstermektedir. Riskli alanlarla ilgili daha fazla kanıt toplama ve daha fazla sorgulamaya gitmesine olanak tanımaktadır. Aksi halde denetçinin daha fazla zaman harcamasına yol açacak bir denetim süreci geçirmesine sebep olur. Yukarıdaki tablodaki örnekleri amaçlara, denetçinin yöntemine ve işletmelere göre çoğaltmak mümkündür.

2.5.1.3. Yapay Sinir Ağları

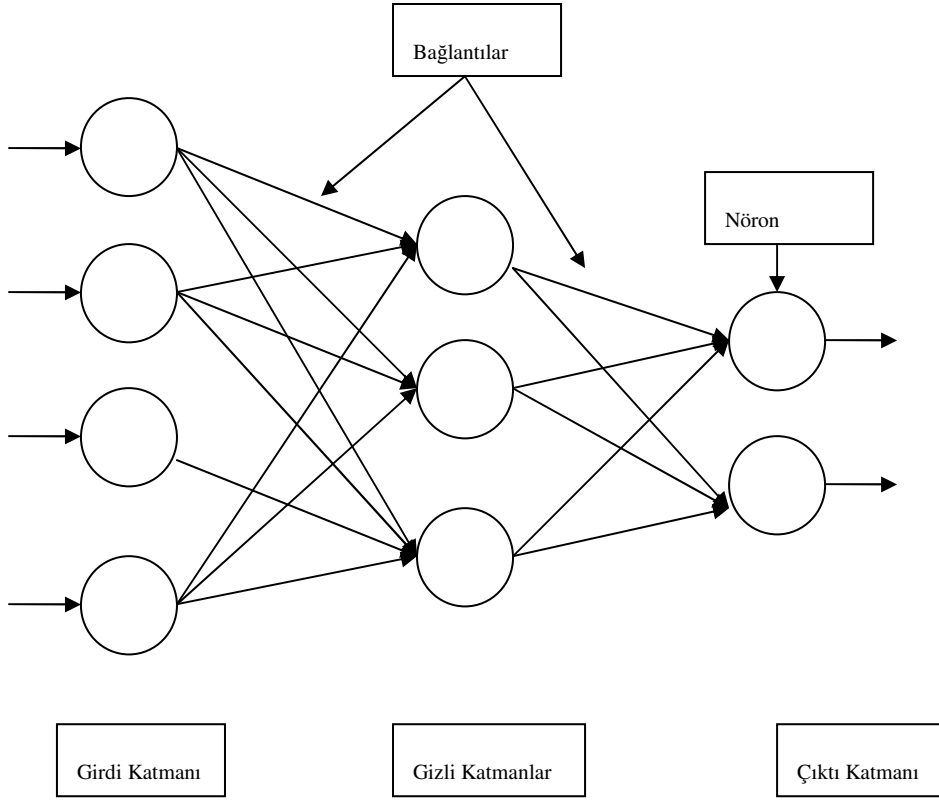
Çoğu araştırmacı bu tekniği de analitik inceleme prosedürlerinin içinde almalarına rağmen SAS No.56 standardında bu analiz tekniğinden hiç bahsedilmemektedir. Bu nedenle bu teknik ayrı başlık altında incelenmektedir. Yapay sinir ağını ilk Robert-Neilsen 1989 yılında geliştirmiştir. Neilsen yapay sinir ağını “*dışardan gelen girdilere dinamik olarak yanıt oluşturma yoluyla bilgi işleyen, birbiriyle bağlantılı basit elemanlardan oluşan bilgi işlem sistemi*” olarak tanımlamıştır. Diğer bir şekilde yapay sinir ağları “*her*

biri kendi belleğine sahip olan, işlem yapabilen ve tek yönlü sinyal kanalları ile birbirlerine bağlanmış birçok basit işlem elemanından (yapay nöron) oluşan, paralel ve dağınık tek veya çok katmanlı bir bilgi işlem sistemi” olarak tanımlanmaktadır (Küçük, 2008: 114).

Yapay sinir ağı insan beyninin fonksiyonundan yola çıkarak geliştirilmiş bir bilgisayar programıdır. İnsan beyninin temel yapı taşları nöronlardır. Nöronların işleyişi gelen girdilerle birtakım çıktılar elde etmektir. Yapay sinir ağları da insan beynindeki nöronların fonksiyonundan yola çıkarak tabaka ve işaretler biçiminde yapay sinirlerden oluşur. İnsan beynindeki sinirlerin fonksiyonel işlevleri basite indirgenerek matematiksel olarak modellenmesinden oluşur. Diğer programlama metotlarına göre en büyük avantajı öğrenme yeteneğine sahip olmasıdır. Deneme yanılma süreci vasıtasıyla, sinirler çıktılarının tutum ve yapılarını biçimlendirmek için girdilerin ağırlıklarını ayarlarlar (Lin ve diğerleri, 2003: 659). Yapay sinir ağları denetim alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Kullanılan alanlar maddi hatalar, yönetim hileleri ya da hileli finansal raporlama, işletmenin sürekliliği ile ilgili karar verilmesinde, mali sıkıntı problemleri, iç kontrol risk değerlemesi ve denetim ücretinin tahmini gibi alanlardır (Koskivaara, 2004: 202).

Özetle yapay sinir ağının çalışma prosedürü şöyledir. Yapay sinir ağı birbiri ile bağlantılı basit işlemcilerden oluşan bir ağdır. Bu işlemciler beyne benzetildiğinden dolayı nöron adı verilir. Her işlemci(nöron) başka işlemcilerle bağlantılar aracılığıyla ilişkilendirilir. Bu bağlantılar üzerinden veri akışı sağlanır ve her biri bir ağırlık değerine sahiptir. Bu işlemcilerin iki temel işlevi vardır. Birincisi, kendilerine bağlantılar vasıtasıyla ulaşan verilerin, geldiği bağlantının ağırlık değerlerini de kullanarak, ağırlıklı toplamı alınır. İkincisi, bu ağırlık toplamının önceden belirlenen eşik değerini aşp aşmadığı belirlenir. Eğer eşik değer aşılsa çıktı üretilir. Eğer aşılmamışsa çıktı üretilmez. Deneme yanılma yoluyla verilen girdiler için istenen çıktılar üretildiği bir duruma gelinceye kadar ağın içindeki ağırlıkların değiştirilmesi ile sağlanır. Bu kısım yapay sinir ağının öğrenme kısmıdır. Bu aşamada yapay sinir ağı girdi ve çıktılar arasındaki ilişkiyi öğrenmiş olur ve gerçek modeli taklit etmeye başlar (Ünlü ve diğerleri, 2009: 38).

Şekil 5: Yapay Sinir Ağı Yapısı

Kaynak: Ünlü ve diğerleri, 2009: 38.

Şekil 5'te görüldüğü üzere bir yapay sinir ağının yapısında birbiriyle bağlantılı nöronların yer aldığı girdi katmanı, gizli katman ve çıktı katmanı olmak üzere üç katman bulunmaktadır. Girdi katmanı dışardan gelen verilerin yapay sinir ağına alınmasını sağlar. Bu veriler istatistikte bağımsız değişkenlere karşılık gelir. Çıktı katmanı bilgilerin dışarıya iletilmesini sağlar. Bu da bağımlı değişkenlere karşılık gelir. Gizli katmanda girdi katmanından aldığı sinyalleri çıktı katmanına iletir (Küçükocaoğlu ve diğerleri, 2005: 11). Gizli nöronlar ve katmanlar artırılıp azaltılarak yapay sinir ağının istatistiksel yetenekleri belirlenebilir. Katman sayısı ve katmandaki işlemci sayısı arttıkça yapay sinir ağı daha karmaşık modelleme yeteneğine kavuşur (Ünlü ve diğerleri, 2009: 39). Bu şekilde kurulan model sonucu yapay sinir ağı tahminde bulunur ve doğru tahmin yüzdesi ile hata yüzdesini belirler. Araştırmacı ya da ilgili kişi modele yeni bir veri ya da işletme dahil ettiğinde bu doğruluk yüzdesine göre size tahminde bulunur. Örneğin yapay sinir ağı yöntemiyle hileli finansal raporlama ihtimali olan işletmeleri tahmin etmek için hile risk faktörlerinden yola çıkarak bir model oluşturulup verilen değişkenler sonucu doğru tahmin etme yüzdesi %92

çıksın. Eğer modele yeni bir işletme dahil ederseniz %92 oranla bu işletmenin muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyip düzenlemediğini bu yöntem belirtmektedir. Tüm bunlar yapılırken yapay sinir ağlarına yönelik geliştirilen bilgisayar programlarından yararlanılmaktadır.

Yapay sinir ağları içinde hile bulunduran öğrenme modelleri ile hile tespitinde kullanılabilir. Özellikle yönetim hilelerinin tespiti bu yöntemle bulunabilmektedir (Fanning ve diğerleri, 1995: 113). Gerçek ve muhtemel hile örnekleri kullanılarak yapay sinir ağları eğitilebilir. Yapay sinir ağları ile tespit edilemeyen muhtemel hile olasılığını azaltmak için yönetim kuruluna sorumluluklarını yerine getirmesine ve denetçilerin maruz kaldığı davaları azaltmaya yardımcı olur. Yapay sinir ağları muhtemel bir hilenin tespitinde ve işletmenin sürekliliğinin tespitinde diğer istatistiksel analiz türlerine ve denetçi yargılarına oranla daha fazla avantajlıdır. Diğer istatistiksel teknikler ve denetçi yargıları veri çeşitlerinin (cari oran, ticari alacaklar yüzdesi gibi) çok fazla olduğu karmaşık modelleri ayırt etme yetenekleri sınırlıdır. Bu nedenle işletmenin sürekliliğinin tahmininde ya da muhtemel hile tespitinde genellikle az sayıda veri çeşidi kullanılır. Bu sonuç karar vermek için aslında bulunması gereken verilerin bir kısmının dışarıda kalmasına sebep olur. Yapay sinir ağlarında ise böyle bir sınırlama yoktur. Bu teknik birçok veri çeşidini aynı anda işleyebilme yeteneğine sahiptir. Bunun sonucunda örneğin hile riskinin ölçülmesinde ve işletmenin sürekliliğinin tahmininde hiçbir veri analiz dışında kalmaz. Geleneksel yöntemlere göre böyle bir avantajının olması gittikçe etkinliğini artırmakta, yatırımcıların ve borç verenlerin sermayelerini korumaya yardımcı olmakta ve her yıl milyonlarca dolar mahkeme masraflarından tasarruf etmeye yardımcı olmaktadır (Brooks, 1994, www.nysscpa.org).

2.5.1.4. Benford Kanunu Çerçevesinde Dijital (Sayısal) Analiz

1881 yılında Amerika'lı astronom ve matematikçi **Simon Newcomb** Journal of Mathematics'de yayınlanan makalesinde tuhaf bir olgudan söz etmekteydi. Henüz hesap makinelerinin kullanılmadığı bu zamanda hesaplamalar tablolar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Logaritma tablolarının ilk sayfalarının diğer sayfalara oranla daha kirli olduğunu dolayısıyla daha fazla kullanıldığını gözlemlemiştir. Bu tablolarda araştırılan veriler ilginç bir biçimde en çok "1" ile başlamaktaydı. Öğrenciler ve araştırmacılar 1 ile başlayan

sayılara 2 ile başlayandan, 2 ile başlayan sayılara da 3 ile başlayanlardan daha fazla bakmışlardı. Bu süreç böyle devam etmiş ve en az 9 ile başlayan sayılara bakmışlardı (Erdoğan, 2001: 1; Akkaş, 2007: 192). Newcomb bu gözleminden sonra herhangi bir sayının ilk rakam (sıfırdan farklı) olma olasılığını şu şekilde formüle etmiştir (Durtschi ve diğerleri, 2004: 19);

$$P(S)=\text{Log}_{10}(1+1/S), \quad S=1,2,3,4,5,6,7,8,9 \text{ ve } P=\text{Olasılık}$$

Örneğin 1'in ilk rakam olma olasılığı; $P(1)=\text{Log}_{10}(1+1/1)=0,301=\%30,1$ 'dur.

Newcomb'un bu makalesi o zamanlar pek inandırıcı gelmemiştir. Aradan 57 yıl geçtikten sonra bir fizikçi olan Frank Benford, logaritma tabloları üzerinde aynı gözlemi yapmış ve aynı logaritmik kanunu ifade etmiştir. Buradan yola çıkan Benford tüm zamanını ve çabasını bu konuya vererek bu gözlemini çok çeşitli alanlardan¹⁹ elde ettiği çok sayıda veri ile test etmiştir. Bu konuya yönelik tam 20.229 adet araştırmadan elde ettiği verileri kullanmıştır. Sonuç olarak yine sayılarda ilk rakamın 2'ye göre 1'i tercih edilmesi veya 3'e göre 2'nin tercih edilmesi daha fazladır (Küçük, 2008: 109). 1938 yılında Frank Benford, kendi adıyla anılan "Benford Kanunu Bir Sayısal Olgunun Tarifi" olarak makale yayınlamıştır (Butsa ve Weinberg, 1998: 356). Bu makalede 1'den 9'a kadar sayıların ortaya çıkış frekansları şöyledir.

Tablo 6: En Solda Yer Alan Rakamların Kuramsal Ortaya Çıkış Frekansları

Bir sayının ilk değerleri	1	2	3	4	5	6	7	8	9
İlgili frekanslar(olasılıklar) ²⁰	%30,1	%17,6	%12,5	%9,7	%7,9	%6,7	%5,8	%5,1	%4,6

Tablo 6'da 1'den 9'a kadar olan rakamların bir sayının en solunda(en başında) olma olasılıkları mevcuttur. Bu sayılardaki ilk rakamların ilk 4 basamakta ortaya çıkma ihtimalleri de tablo 7'deki şekildedir.

¹⁹ Hangi alanların olduğunu öğrenmek için bkz. <http://mathworld.wolfram.com/BenfordsLaw.html>.

²⁰ Hesaplama şekli şöyledir. $\text{Log}_{10}(1+1/\text{Sayının İlk Değeri})$

Tablo 7: Benford Kanunu'na Göre Rakamların İlk Dört Basamakta Olma Olasılıkları

Rakam	1. Basamak	2.Basamak	3.Basamak	4.Basamak
0	-	0.11968	0.10178	0.10018
1	0.30103	0.11389	0.10138	0.10014
2	0.17609	0.10882	0.10097	0.10010
3	0.12494	0.10433	0.10057	0.10006
4	0.09691	0.10031	0.10018	0.10002
5	0.07918	0.09668	0.09979	0.09998
6	0.06695	0.09337	0.09940	0.09994
7	0.05799	0.09035	0.09902	0.09990
8	0.05115	0.08757	0.09864	0.09986
9	0.04576	0.08500	0.09827	0.09982
Toplam	1	1	1	1

Kaynak: Butsa ve Weinberg, 1998: 359.

Daha sonra 1996 yılında Atlanta Georgia Teknoloji Enstitüsü matematik profesörü Theodore Hill P. Benford yasasını kanıtlamıştır. Bu kanıtlamada temel düşünce ortak olarak kabul görmüş olan verilerin değişmezlik ölçüsüdür (Yaman, 2008: 218). Hill bu olgunun birçok alanda işe yarayacağını belirtmiştir. Bu alanları bilgisayar tasarımı, matematiksel modelleme ve finansal verilerin içinde bulunan hilelerin tespit edilmesinde şeklinde sıralamıştır (Hill, 1995: 354). Hill'in bu bulguları sonrası önerdiği alanlara yönelik çalışmalardan hilenin tespit edilmesine yönelik olması da bu alanda araştırma yapmaya imkan sağlamıştır.

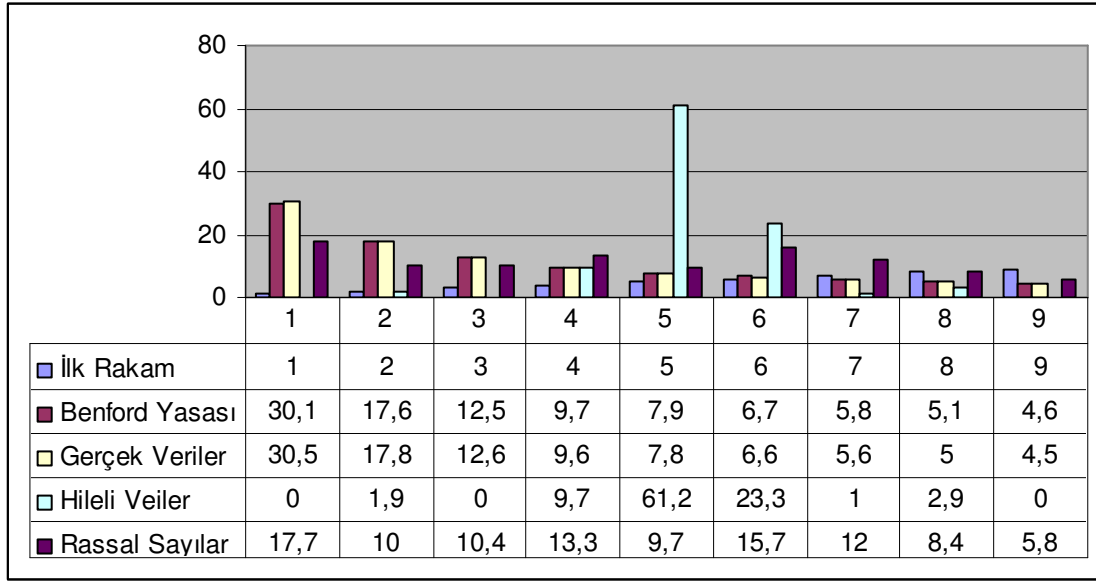
Benford Yasasını hileli finansal raporlarda ve muhasebe verilerinde ilk defa Mark Nigrini gündeme getirmiştir. Nigrini 1992'de doktora tezinde bu yöntemi kullanmış ve 1996'da da vergi oranları üzerinde bu yöntemi denemiştir (Butsa ve Weinberg, 1998: 356). Nigrini bu tekniğin finansal verilerin birçoğunun Benford kanununa uygun olduğunu belirtmiştir. Nigrini 1992'deki doktora tezinde kullanmış olduğu ve dijital analiz olarak nitelendirilen tekniğin altyapısı olarak düşündüğü bu yapı bir program haline getirilmiştir. Bu programla Brooklyn'de bölge savcılık ofisinde New York borsasında kayıtlı 7 şirketin hileli finansal raporlama düzenlediği belirlenmiştir (Hill, 1995: 362). Bu başarılı uygulamalardan sonra Benford kanunu ile sayısal analiz, mali suçlarla mücadele, ve vergi kaçakçılığını önlemek için çeşitli eyaletlerdeki vergi servisleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca şirketlerin hem iç hem de dış denetiminde bu kanundan yararlanma ve

sayısal analiz yapma artmaya başlanmıştır. Bu anlamda Benford kanunu ve sayısal analiz için en uygun finansal tablo verileri; alacaklar, borçlar, satışlar ve giderlerdir. Bunun yanı sıra veri kümesi olarak bir yıl alındığında hemen hemen bütün hesap kalemleri bu kanuna uygundur (Akkaş, 2007: 198).

Nigrini yaptığı bu çalışmaları ile alt yapısını Benford kanununun oluşturduğu “*Dijital Analiz*” tekniğini ortaya koymuştur. Dijital analizde sayılarda normal olmayan oluşumların varlığı tespit edilmeye çalışılır. Bu teknikte matematiksel bir teori olarak bilinen Benford yasası kullanılır. Bu analizin temel noktası insanların rast gele davranmayacaklarına dayanır. İnsanlar bir hileye olanak vermek amacıyla sayı ürettiklerinde alışkanlıklarının sonucu olarak birkaç numarayı tekrar ederler (Yaman, 2008: 249). Nigrini ve Mittermaier bir petrol şirketi üzerinde dijital analiz yöntemini Benford yasasından esinlenerek denemişlerdir. Bu dijital analiz tekniğini uygularken finansal tablo verilerine 6 rakamlı tabanlardan oluşan testlerle çalışmalar yaparak dijital analizin temelini ortaya atmışlardır. Bu çalışmada muhasebe verilerinin Benford kanununa uygun olduğunu eğer bir düzensizlik varsa muhtemel bir hile göstergesi olduğunu ortaya koymuşlardır (Nigrini ve Mittermaier, 1997: 62-64).

Benford modeline uygun olarak dijital analiz tekniği ile finansal tablo veya muhasebe verileri ölçüldüğünde, normal muhasebe verileri ile, hileli veriler arasında çok güçlü farklar ortaya çıkmaktadır. Mark Nigrini'nin 1992'deki tezinde de bu şekilde sonuçlar ortaya çıkmıştır (Küçük, 2008: 110). Basit bir mantıkla muhasebe verilerinin çoğunun Benford yasasına uygun olduğu düşünülürse, bu yasanın öngördüğü ilk rakamın frekansları ile gerçek bir muhasebe verisinin ilk rakamlarını karşılaştırmak bu teknik için yeterli olmaktadır. Bu anlamda tablo 8'de Nigrini'nin tezindeki çalışması ile ilgili bir örnek sunulmuştur.

Tablo 8: Benford ve Hileler

Kaynak: Erdoğan, 2001 :4.

Temeli Benford yasasına dayanan dijital analiz tespit edebilme kabiliyetinden dolayı muhtemel hileleri belirlemede kullanışlı bir araçtır. Tanımlanmış veriler beklenen sayı frekanslarını karşılamazsa denetçi yüksek hile riski olan bu alanda daha fazla denetim çalışmaları yapması gerekir. Örneğin alacak hesaplarının bakiyesinde Benford yasasından önemli derecede sapmalar oluşursa denetçi doğrulama düzeyini artırabilir, ek tarama ve işlemler yapabilir, kaydedilen kredili satışlarla ilgili incelemelerini artırabilir (Drake ve Nigrini, 2000: 129).

Ancak hemen burada dikkat çekilmesi gereken bir konu vardır ki tekniğin uygulanabilmesi için bunun üzerinde durulması gerekir. Denetçinin temin ettiği verilerin dijital analiz tekniğine uygun olması gerekir. Bunun uygunluğu verilerin Benford yasasına uygunluğu demektir. Denetçinin bu tekniği uygulamaya karar vermesi her türlü verinin analizinde bu yöntemin kullanılabileceği anlamına gelmez (Coderre, 2000: 25-28). Nigrini bu anlamda verilerin Benford yasasına uygunluğu için 4 tane temel şart koşmuştur. Bunlar (Butsa ve Weinberg, 1998: 357);

- Veri seti aynı nitelikteki olayları ölçmek için tanımlanmalıdır(Örneğin verilerin hepsi TL üzerinden olmalı ya da verilerin hepsi mesafe ölçmeli gibi)
- Herhangi bir alt veya üst sınır değer olmaması gerekir.

- Veri seti tahsis edilmiş(belirlenmiş değerler) olmamalıdır(örneğin telefon numarası veya kimlik numaraları gibi)
- Büyük kalemlere oranla küçük kalemlerin daha çok tetkik edilmesi (örneğin nehir alanları ölçülürken büyük nehirlerle oranla daha çok küçük nehirler vardır; aynı şekilde finansal veriler için de bu geçerlidir. Çünkü büyük finansal olaylara göre küçük finansal olayların vuku bulması daha fazladır)

Yukarıdaki maddeler aslında bu yöntemin diğer yöntemlerde olduğu gibi kısıtlarıdır. Örnek vermek gerekirse bir hesaptan tek seferlik bir zimmete geçirme ya da kazançları şişirmek için tek bir günlük girdinin olması muhtemelen bu yöntemle teşhis edilemez. Fakat hile sık sık işleniyor ve/veya tekrarlanıyorsa, bu tip hilelerin erken teşhisinde Benford yasası bir çok kuruluşa yardım etmektedir (Tapp ve Burg, 2001: 22).

Benford yasasına dayanan dijital analiz tekniği olağan olmayan ilişkileri ve şüpheli girişleri ortaya çıkarır. Ancak sonuçların değerlendirilmesi, yorumlanması ve karar verilmesi tamamen denetçinin yargısına bağlıdır. Denetçi analiz sonucu riskli bulunduğu alanlara daha fazla dikkat etmeli normal denetim sürecinin dışına çıkmalıdır. Olası riskleri belirlemek için kontrollerin yenilenmesi, hile olasılığının yeniden keşfedilmesi ve ilgili alanlara muhtemel hileden kaynaklanabilecek olası etkileri denetçi tarafından değerlendirilmesi gerekir. Bu şekilde proaktif bir denetçi katılımı ile dijital analiz tekniği daha verimli olmaktadır (Coderre, 2000: 27).

Uygulamada genellikle 6 sayısal analiz tekniği kullanılmaktadır. Bunlar (i) ilk rakam testi (ii) ikinci rakam testi (iii) ilk iki rakam testi (iv) sayı çoğaltılması (v) yuvarlanan rakamlar testi(sayının katları testi) ve (vi) son iki rakam testidir²¹ (Nigrini ve Mittermier, 1997: 57). Şirket verileri üzerinde bu dijital analiz testleri uygulanırken düşünülmeli gereken noktalar vardır. Birincisi, dijital analiz testleri uygulanacak verilerin aylık, 3 aylık veya yıllık gibi belli bir zaman periyodundan gelmesi gerekir. Denetçiler defteri kebir hesaplarını elde bulundurulan bütün verilere uydurmalıdır. İkincisi, bir işletme için gerekli veriler tanımlanmalıdır. Eğer veriler iki veya daha fazla ilişkisiz bölümden elde edilmişse, herhangi bir bölümün verileri ile diğer bölümün verileri birleştirildiğinde

²¹ Bu testler bir petrol şirketi için Nigrini ve Mittermier tarafından uygulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Nigrini ve Mittermier, 1997: 57-64; Drake ve Nigrini, 2000: 133-137).

verilerdeki anormal rakam ve sayı tekrarlarının bir bölümü yok olabilir. Yani, tek tek bölümlerden elde edilen verilere göre birleştirilmiş veriler Benford kanununa daha uygun olabilir. Üçüncüsü veriler mümkün olduğunca açık bir şekilde analiz edilmelidir. Örneğin yapılan ödemeler ve çalışanın seyahat harcamaları tek tek analiz edilmelidir. Sadece seyahat harcama tutarlarının ve maliyetlerin toplamı incelenirse toplamlar ilgili kalemi yuvarlak sayıların içinde gizleyebilir. Sonucunu ise dijital analiz için 10\$'dan az pozitif sayıların, negatif sayıların ve sıfırların silinmesi gerekir. Çünkü çok küçük sayılar genellikle önemsiz kabul edilir. Ayrıca pozitif ve negatif sayılar ayrı incelenir. Çünkü bu ayrı sayılardan meydana gelecek hata ve hileler farklı çeşittirler (Drake ve Nigrini, 2000: 133).

Görüldüğü üzere gerekli olan birtakım varsayımlar yerine getirildikten sonra hile riskinin tespit edilmesinde dijital analiz tekniği kullanılabilir. Bu hem iç denetim hem de dış denetimde kullanılabilir. Basit olan bu analiz tekniği ile sayılar arasında doğal kabul edilmeyen sapmaların tespit edilmesi ile hile riski ortaya çıkmaktadır. Bu sayılar hem büyük hem de küçük tutarlı olabilir. İlk akla geldiğinde büyük tutarlı sayılarda hile riskinin aranması mantıklı gibi gelmesine rağmen bu analiz tekniği ile bütün sayılar araştırılabilir. Bu analiz tekniğinin bilgisayar vasıtasıyla uygulanması ile denetim hız kazanabilmekte ve maliyet azalabilmektedir.

2.5.1.5. Veri Madenciliği Tekniği

Finansal raporlama hileleri bir insanın deneysel ve yargısal bilgileri yoluyla oluşan uzmanlığı/tecrübesi ile tespit edilebilir. Ancak bu durumda kişinin önyargısı ortadan kaldırılamaz ve kararları subjektif eğilim gösterebilir. Bu nedenle veri tabanlı yaklaşımlar ile işletmenin sadece geçmiş verilerini esas alan finansal rasyolar ve değişkenler yoluyla işletmenin hileli finansal raporlama yapıp yapmadığının keşfi önem kazanmaktadır. Veri madenciliği teknikleri (birkaçı istatistikî olmak üzere çoğu yapay zeka tabanlı) objektif bir şekilde şirketle ilgili sayısal bilgileri hileli finansal raporlama düzenleyen ile diğerleri arasında eleme yaparak ortaya çıkarma kabiliyetine sahiptir. Aslında işletmeler kendi durumlarını görme ve uzun vadede avantaj elde etme adına bu yöntemleri kullanabilirler. Dahası bu işletmelere yatırım yapmak isteyen yatırımcılar için de yararlı olabilir

(Ravisankar ve diğerleri, 2011: 493). Bu yöntemi kullanarak ortaya çıkan sonuçlar denetçiler için de yardımcı olacaktır.

Veri madenciliği geniş ve değişken veri tabanlarından araştırma değerli bilgiye ulaşabilmedir (Sun ve Li, 2008: 1). Madencilik teriminin kullanılma sebebi, büyük veri yığınları arasından uygun olanı arama ve seçme işleminin maden arama işine benzetilmesidir (Yılmaz, 2008: 10) Veri madenciliği içinde keşif kabiliyetinin olduğu hem manuel hem de otomatik yöntemlerle tekrarlanabilen bir süreçten ibarettir. Önceden bilinmeyen sonuçlara yönelik ilginç detaylar verebilecek bir araştırma analiz senaryosu için uygundur. Yani araştırmalarda tahmin edilemeyen ilginç sonuçların tespitinde kullanılabilir (Kirkos ve diğerleri, 2007: 996). Bu nedenle finansal tablo verileri için veri madenciliği tekniği uygun araştırma alanlarından bir tanesidir. Çünkü özellikle hile riskinin önceden bilinmediği hileli finansal raporlamalarda kullanım alanı bulabilen bir yöntemdir.

Veri madenciliği tekniği özellikle finansal analizlerde birçok kere kullanılmıştır. Halen kullanılan alanlardan bir kaçı şu şekildedir; işletmenin mali durumunun tahmini, kredi kartı onaylarında, kredi verme kararlarında, kara para aklama algılamalarında, stok analizi, hileli finansal raporlamanın tahmini v.b. alanlarda kullanılmaktadır. Ancak hileli finansal raporlama alanında kullanılma sayısı bugüne kadar az olmuştur (Ravisankar ve diğerleri, 2011: 493). Ancak veri madenciliği tekniği bir sınıflandırma tekniği olduğundan hileli finansal raporlama düzenleyen veya düzenlemeyen işletmelerin belirlenmesinde kullanılacak en uygun yöntemlerden biridir. Özellikle karar ağacı kullanılarak hangi işletmelerin hangi özelliklerinden dolayı hileli finansal raporlama düzenleyen ya da düzenleme ihtimali olan işletmeler grubuna girdiği rahatlıkla tespit edilebilir. İhtimalli olan işletmelerin belirlenmesi bir risk ölçümüdür. Bu nedenle hile riskinin ölçümü için de veri madenciliği tekniği rahatlıkla kullanılabilir.

Veri madenciliği temel olarak açıklayıcı ve tahmini modeller geliştirerek ve verileri analiz ederek herhangi bir problemi çözmeye çalışır. Uygulamada veri madenciliğinin çeşitli kullanımları vardır. Larose veri madenciliğinin görevlerini 6 başlık altında sınıflamıştır. Bunlar; açıklama, tahmin, karar (yorum), sınıflandırma, kümeleme ve ilişkilendirme. Açıklama; temelde modelleri tanımlamak ve bir bağımlı değişkenin bir

veya birden fazla bağımsız değişken tarafından tahmin edilmesinde kullanılan verilerdeki eğilimleri belirlemek için kullanılır. Tahmine benzer şekilde, sınıflandırma teknikleri bazı manipüle edilmiş değişkenlere dayalı bir bağımlı değişkenin değerini bulmak için kullanılır. Ancak bu durumda bağımsız değişken bir sayısal değer yerine kategorik bir değer alır. Hile riskinin tespiti de sınıflandırma probleminin tipik bir örneğidir. Karar verme veya yorumlama gelecek aylardaki bir hisse senedinin fiyatının tahmini veya hangi takımın kupayı kazanacağını tahmini gibi gelecekte (ilerde) oluşacak değerleri tahmin etmek için kullanılır. Sınıflandırmada işletmelerin benzerliklerini bulmaya çalışır ve bu işletmeleri gruplandırır. Son olarak veri madenciliği uygulamalarının sonucusu olan ilişkilendirmenin amacı ise belirlenen işletmelerin bazı özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir (Ata ve Seyrek, 2009: 161-162). Yukarıdaki problemler için veri madenciliği tekniği içinde bir takım farklı istatistikî teknik ve modeller kullanılabilir. Örneğin veri madenciliği tekniklerinden bir kaçısı sinir ağları, karar ağaçları ve Bayesian²² inanç ağları, vaka temelli mantık yürütme, bulanık mantık, karma yöntemlerdir. Birçok teknikte olduğu gibi bu teknikte de rasyoların kullanılması tekniğin verimliliğini artırmaktadır (Kirkos ve diğerleri, 2007: 996). Bu teknikler vasıtasıyla veri madenciliği hile riskinin tespitinde erken aşamalarda başarılı olabilmektedir. Ancak hangi tekniğin en başarılı teknik olduğu konusunda ortak bir noktaya ulaşılamamıştır (Zhou ve Kapoor, 2011: 570).

Veri madenciliği tekniği yüksek sınıflandırma ve tahmin kabiliyeti ile denetçilere özellikle yönetim hilelerin tespitinde fayda sağlar. Yani finansal tablolarla ilgili tahrif edilen verilerin tespitinde uygun bir yöntemdir. Veri madenciliğinde kullanılan finansal rasyolarla etkin sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Veri madenciliği tekniği ile hileli finansal raporlama vakalarını sınıflandırmak için literatürde önerilen değişkenleri analiz ederek denetim ve muhasebe alanında katkı sağlanabilir. Bu sayede denetçilerin incelemek için ek zaman gerektiren değişkenlerin bir kısmı inceleme kapsamının dışında bırakılır ve denetçinin de etkinliği artar. Önerilen veri madenciliği teknikleri ile iç ve dış denetçiler için, vergi ve diğer devlet dairelerindeki yetkililer için, bireysel ve kurumsal yatırımcılar için, borsa, hukuk büroları, analistler, kredi puanlama kuruluşları ve bankacılık sistemi için alacakları kararlarda yardımcı olunabilir (Kirkos ve diğerleri, 2007: 1002).

²² Bayesian sınıflandırması Bayes'in ortaya attığı istatistiksel bir teoriye dayanır. Kendi adını taşıyan bu teorem son olasılıklar için bir hesaplama sağlar. Örneğin H'nin bir hipotez (X nesnesi C sınıfına aittir gibi) olduğunu varsayarsak; Bayes'e göre bu hipotezin gerçekleşme olasılığı $P(H/X) = (P(X/H) * P(H)) / P(X)$ 'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kirkos ve diğerleri, 2007: 999).

Veri madenciliği tekniğinin tam olarak anlaşılabilmesi için veri madenciliğinde kullanılan teknik ve testlerin bilinmesi gerekir. Bu teknik ve testlerin bir kısmı konunun içinde verildiği gibi iken farklı teknikler de kullanılabilir. Ancak bu tekniklerin her biri başlı başına bir çalışma konusudur. Ayrıca veri madenciliği bir süreci gerektiren ve kullanan kişinin desteğine ihtiyaç duyan bir tekniktir. Bu nedenlerle veri madenciliği tekniği temel olarak tanıtılmış ve hileli finansal raporlamanın ve riskli alanların tespitinde kullanıldığı anlaşılmaktadır²³. Bu tekniğin de uygulanabilmesi için yine bilgisayar programlarından yararlanılması kaçınılmazdır.

2.5.1.6. Veri Analizi

Veri analizi denince ilk akla gelen işletme verilerinin analiz edilmesidir. Çeşitli kaynaklarda veri analiz çeşitleri farklı şekillerde ifade edilmiş, kimilerine göre örneğin yukarıda sayılan birkaç teknik veri analizi olarak ifade edilmiştir. Veri analizi sayısal alanlarda olabilecek anormalliklerin veya standartların dışında kalan değerleri ortaya çıkartmaya yönelik çalışmalardır. Bu amaçla kullanılan bilgisayar programları vasıtasıyla işletmelerin veritabanına bağlanmakta, var olan verilere ulaştıktan sonra, programın içinde yer alan komutlar yardımıyla her türlü analiz yapılabilmektedir (Bozkurt,2009:183). Amaç eldeki verilerden açık olmayan ifadeler varsa bunlara ulaşmaktır. Ulaşılan bu ifadelerle tahminde bulunmaktadır. Tabii ki veri analizi ancak denetçiler veya işletmenin veri tabanına ulaşma imkanı olan veya bu imkan kendine verilen kişiler tarafından yerine getirilir. En büyük avantajlarından biri geleneksel denetimle örnekleme yoluyla yapılan denetimin yerine işletmenin bütün veri tabanındaki bilgileri inceleyerek yapılmasıdır. Kullanılan programların içinde yazılımlar vasıtasıyla önceden oluşturulmuş komutlar yer alır ve bu komutlar birtakım senaryolardan oluşur. Bu komutlar vasıtasıyla çeşitli hile risk faktörlerinin programa tanıtılması ve programın otomatik algılama vasıtasıyla adeta denetim ezberine yapılabilmektedir.

Veri analizi risk analizlerinde rahatlıkla kullanılabilir. Daha çok beklenmedik olayların tespitinde, tekrarlanan işlemlerin tespitinde ve kayıp verilerin

²³ Veri madenciliği tekniğinin hileli finansal raporlamanın tespitinde kullanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.(Ata ve Seyrek, 2009: 162-168; Jans ve diğerleri, 2010: 20-40; Kirkos ve diğerleri, 2007: 998-1003; Ravisankar ve diğerleri, 2011: 495-498).

tespitinde uygun bir yöntemdir (Coderre, 1999a: 57). Bu analiz teknikleri tıpkı bir sağlık taraması sırasında çeşitli tıbbi yöntemlerle bulgulara ulaşmak ve teşhis koymak gibi verileri kullanarak deliller elde etme esasına dayanır. Bu amaçla çeşitli teknikler kullanılır. Örneğin bunlardan bazıları; nümerik analiz, ilişki analizi, olay akış analizi, grafiksel analiz, sınıflandırma analizleridir (Kiracı, 2005: 111). Bu analizler bilgisayar vasıtasıyla yapıldığından ve programlama dili ile çalıştığından ihtiyaca binaen çeşitli varyasyonları da türetilir.

2.5.1.7. Uzman Sistemler

Kimilerine göre uzman sistemler kavramı yapay sinir ağları ile aynı olduğu, kimlerine göre ise yapay sinir ağlarından daha kapsamlı olduğu ileri sürülmektedir. Hatta bunu ileri sürenler yapay sinir ağları ile birlikte genetik algoritma tekniğinin kullanımı ile oluşan bir teknik olduğunu ifade etmektedirler (Rada, 2008: 2233). Hatta Liao 1995-2004 yılları arasında uzman sistemlerle ilgili yayınlanan araştırmaları incelemiş ve uzman sistemleri 11 ayrı başlık altında sınıflandırmıştır. Yapay sinir ağları bu sınıflandırmalardan sadece bir tanesidir (Liao, 2005: 93). Bu nedenle bu konu her ne kadar bazen yapay sinir ağları olarak ifade edilse de farklı olduğu inancında olan kişilere istinaden farklı başlık altında tanıtılmıştır.

Uzman sistemler 1990'ların başında kullanılmaya başlanmış, 2000'li yılların başında finans alanında denenmiş ve son yıllarda da muhasebe ve denetim alanına dâhil olmuştur. Daha çok spekülâtif yatırımların tespitinde kullanılan bilgi tabanlı bir sistem olmuştur. Uzman sistemler; mevcut bilgileri kullanarak belirli bir disiplin içinde sorunlara çözüm önermek için sezgisel ve mantıksal çıkarım yapmaya yönelik bir tekniktir şeklinde tanımlanabilir (Rada, 2008: 2233). Uzman sistemler genelde yeni verilere uyum sağlamak ve yeni kuralları birleştirmek için programlanan bir sistemdir. Bu sistemde herhangi bir hile belirtisi ortaya çıkarsa bununla ilgili bütün veriler analiz edilir ve sonuç yeni kurallar şeklinde ifade edilip sisteme geri beslenir. Mevcut kuralların uyum sağlaması için gerekli düzeltmeler de yapılabilir. Hile belirtisi ortaya çıktıktan sonra programdan çıkan sonuç ile hileye karşı ilk önlem daha sıkı politikaların belirlenmesidir. Daha sonra hile riskinin daha etkin algılanması ve önlenmesi için merkezi hile yönetim sistemi kurulmalıdır (Hilas, 2009: 11569).

Uzman sistemler insanın düşünme sürecini taklit ederler. Kullanıcının görevlere ilişkin gerekli yetenek ve kararlarına yönelik performansını artırmak bu programların amacıdır. Bu sistemlerin hesaplamadan ziyade mantığa dayalı olmasının sebebi kural yürütmesidir. Bu sistemler alanında kişisel deneyim elde etmiş kadar çalışmış ve uzman olmuş bir kişinin düşünme sürecini taklit eder gibi çalışır (Kiracı, 2005: 110).

Anthem şirketi tarafından geliştirilen mali suç araştırmacısı (Financial Crime Investigator) adlı program, uzman sistemlerle ilgili bir programdır. Kullanıcılara özellikle sözleşmelerde ve satın almalarda hile göstergelerini fark etmeye yardımcı olur. Bu program ana bilgisayar sisteminde veya yönetime ait bir veri tabanında kullanıcılarına sorular yazdırma imkanı sağlayarak bu soruların cevaplarını bulmaya yardımcı olur. Bu sorular hile risk faktörlerini tespit etmeye yönelik sorulardır. Verilerde yer alan hile göstergelerini ortaya koymaya yarar. Daha sonra bu göstergeler belirli hile kalıpları ile karşılaştırılır. Ayrıca bu program daha fazla veri tabanını kapsam dahilinde kabul ederek online araştırma yapmaya ve her bir şüpheli durum için onay vermeye ya da onay vermemeye yönelik ayrıntılı iş planları yapar (Crowder, 1997: 21). Sonuç olarak uzman sistemler geliştirilen bir program vasıtası ile daha çok teknolojik ortamda hile risklerinin ölçülmesine yönelik çalışmalar yapan bir sistemdirler.

Uzman sistemler belleğinde sakladığı bilgileri düzenleyerek uzmanlık gerektiren sorunlara çözüm önerileri getirebilen bir bilgisayar yazılım programıdır. Bu nedenle bir uzman sisteminin geliştirilmesi ağ yöneticisinin uzman bilgisine dayalıdır. Analizler bu sayede yeni hile vakalarının tespiti için uygun testler geliştirebilmektedir. Bu testler “EĞER” , “O HALDE”, “DEĞİLSE” gibi kural bazlı testlerdir (Hilas, 2009: 11560). Ancak bir uzman sistem, bir uzmanın belirli bir alanda öznel olarak yapabildiklerini değil, nesnel olarak yapabildiklerini yapabilen bir sistemdir. Çünkü uzmanlık gerektiren sorunların çözümü tek değildir. Farklı uzmanların farklı ve birbirinden gelişmiş çözümleri olabilir. Uzman sistemler bu anlamda yazılım haline getirilmiş uzman görüşlerini içerir. Bu görüşler belirli sorunlara uygulanarak karar alıcıların en iyi karar almalarına yardımcı olur. Uzman sistemler de ilişki kurarak sonuca ulaşmaya çalışır. Daha önce hiç tanımlanmamış bir problem verilince önce belleğinde ilgili verileri tarar ve bunlarla ilgili ilişkileri inceler, nihayet doğru cevabı bulana kadar döngü içinde sistemin çözümleri ile problemdeki öğeleri eşleştirir. Sonuç olarak uzman sistemlerin amacı, karar vermek isteyen kişiler için

bazı alanlardaki uzmanların deneyimlerini ve bilgilerini işe yarar hale getirmektir (Küçük, 2008: 114). Bu bağlamda hile riskinin ölçülmesi için özellikle hile risk faktörlerini iyi bilen, bu alandaki standartları iyi analiz edebilen uzmanların geliştirdiği yazılımların işletmelerin finansal tablolarına uygulayarak bir sonuca varmaya çalışmak mantıklıdır.

Sayılan yöntemlerin sınıflandırması farklı kaynaklarda farklı şekilde olabilir. Ancak bu farklı sınıflandırmalar sadece teorik çalışmalar olup önemli olanın bu yöntemlerin neyi ifade ettiğini ve nasıl kullanılabileceğinin kavranmasıdır. Hile riskinin tespiti için kullanılacak bu yöntem veya tekniklerin başarısı denenerek anlaşılabilir. Bu yöntemlerle tespit etme ve önleme fonksiyonları işletmelerin hile riskini de otomatik olarak azaltmaktadır (Jans ve diğerleri, 2010: 18). Öte yandan birçok araştırmacı bu yöntemleri ve bu yöntemlerin karışımını kullanarak uygun sonuçlar bulmuşlardır. Bu araştırmacıların bulguları yöntemlerin tek başına değil birlikte kullanımı daha doğru sonuçların verdiğini belirtmektedir. Ayrıca matematiksel ve sayısal alanda var olan tekniklerin kullanımı ile yeni yöntemlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Tüm bunlarla birlikte denetçi veya ilgili kişi hile riskinin tespit edilmesinde bu yöntemlere ve teknolojiye başvurmalıdır. Dolayısıyla bu teknikleri kullanarak ya da birikim ve kabiliyetine dayalı sezgisel yöntemlerle hile riskinin ölçülmesi, var olan hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi için kime ne sorumluluk düşüyorsa yerine getirmesi etiksel kültür haline getirilmesi gerekir. Hile riskinin ölçülmesi ve tespit edilmesi bağlamında en büyük sorumluluk denetçiden beklenilmektedir. Ancak bu anlamda bir organizasyonda farklı kişiliklere farklı sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumluluklar organizasyonun yapısına göre değişme ihtimali olmasına rağmen genel olarak bellidir. Bu sorumlulukların belirlenmesi de araştırmacının sosyal sorumluluğu içine girer.

2.6. Hile Riski İçin Mesleki ve Sosyal Sorumluluk

Bir işletmede sosyal sorumluluk denince ilk akla gelen, toplum menfaati için yapılması gereken olumlu eylemlerdir. Bu eylemlere kurumsal bazda; eğitime destek, çevreye duyarlılık, ağaçlandırma, yasal mevzuata uyma v.b. örnekler verilebilir. Sosyal sorumluluk toplumun refah düzeyinin artması ile yakından ilişkili olduğundan herkes için olması gereken bir olgudur. Bu devlet, yatırımcılar, çalışanlar, genel ekonomi, ortaklar v.b. kesimlere de hitap etmelidir. Bu nedenle sosyal sorumluluğun kurumsal bazda bir ayağı da

bilgi ihtiyacı olan kişilere doğru bilgi sunmaktır. Bu bağlamda işletmelerin hileli finansal raporlama düzenlemeleri için özellikle yönetimin ve denetçilerin(iç ve dış) uyması gereken sosyal sorumluluk ilkeleri olmalıdır.

İşletmeden işletmeye değişebilen sosyal sorumluluğun bir ayağı da işletmenin hissedarlara ve sermayedarlara olan sosyal sorumluluğudur. Bu anlamda sosyal sorumluluk iş ahlakına, yasal şartlara ve birtakım pozitif taleplere uygun bir çalışma politikası benimsenmesini gerekli kılar. Bu politikalar işletmenin kurumsal itibarının gelişmesinde de başrol oynayabilir. Çünkü küresel sınırların kaybolduğu bir dünyada rekabet edebilmek için farklı özelliklerin olması gerekir. İşte sosyal sorumluluk bu özellikleri ortaya çıkarabilecek bir argümandır. Bu argümanı geliştirecekler de işletme ile ilgili kişilerdir.

Terim olarak sosyal sorumluluğa bakılırsa sosyal sorumluluğun evrensel bir kavram olduğu görülür. Bu kavram insanların bütün hareketlerine uygulanabilir. Bu uygulanabilirliğin temel kaynağı; doğruluk, tarafsızlık ve adalet gibi ahlak kavramlarıdır. Sosyal sorumluluk kavramı, kurumların ve kurumlardaki bireylerin topluma ve ilgili kişilere karşı olan sorumluluklarını belirtmekte olup yüklendiği işten ötürü gerektiğinde hesaba çekilme durumunu, mesuliyet duygusunu ifade eder (Yaman, 2008: 78). Bu bağlamda sosyal sorumluluk hissedarların haklarının korunması ve diğer hak sahiplerinin menfaatlerinin karşılanması olgularını içine alan bir kavramdır. Bu grupların beklentilerinin karşılanması için doğru bilgilerin önemi büyüktür. Doğru bilgi ancak içinde hilenin olmadığı raporlarla sunulabilir. Hilenin olmaması için ise hile riskinin azaltılması gerekir.

Sosyal sorumluluğun anlamı özellikle 21. yüzyılda daha da anlaşılır hale gelmiştir. Çünkü bu yüzyılda yaşanan, örgütleri büyük ölçüde etkileyen ve skandal boyutta değerlendirilen hileli finansal raporlama vakaları iş etiği ve sosyal sorumluluk bilincinin yerleşmesini gerekli kılmıştır (Ferrel ve diğerleri, 2005: 4). Yaşanan bu skandallar sonrası Fombrun ve Foss işletmelerin bu skandallara tepkisini üç başlık altında özetlemiştir. Bunlar kurumsal kültür içine etik değerlerin yerleştirilmesi, etik yöneticilerin atanması ve katı etik kuralların ve etik kodların belirlenmesi şeklindedir. Etik değerlerin oluşturulması boyutu tamamen sosyal sorumluluk ilkelerinin oluşturulmasına yöneliktir. Çünkü yaşanan bu skandallar tamamen etik dışı davranışlar sonucu oluşmuştur. İtibar enstitüsü 2004

yılında yaptığı bir alan çalışmasında ankete katılanların sadece %21'i işletmelere güven duyduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine şu konular üzerinde yoğunlaşmıştır (Fombrun ve Foss, 2004: 284);

- Kaybolan güvenin tekrar kazanılması
- Yatırımcıların beklentileri kapsamında etkili yönetim
- Finansal raporlamada doğruluk ve bütünlüğün sağlanması
- Üst yönetimin etik rol üstlenmesi

Görüldüğü üzere etik kuralların geliştirilmesine yönelik beklentiler işletmelerin sosyal sorumluluk gereği icra etmesi gereken kurallardır. Finansal raporların doğruluğunun sağlanması, hileli finansal raporlamalar nedeniyle kaybolan güvenin tekrar kazanılması ve yatırımcıların beklentilerinin karşılanması için denetçinin mesleki şüphecilik çerçevesinde hile riskini değerlemesi ve yöneticilerin etik kurallara uyması sosyal sorumluluk ilkeleri gereğidir.

Öte yandan sosyal sorumluluk alanında çalışma yapan Archie'ye göre kurumsal bazda sosyal sorumluluğa bakıldığında 4 türden oluşmaktadır. Bunlar bir piramit şeklinde düşünülürse en üstten alta doğru şu şekilde sıralanabilir. Gönüllü sorumluluklar, etik sorumluluklar, yasal sorumluluklar ve ekonomik sorumluluklardır (Archie, 1991: 42). Gönüllü sorumluluklar tamamen insan refahı ve iyi niyet üzerine kurulmuştur. Örneğin eğitime mali ve zaman olarak katkıda bulunmak. Etik sorumluluklar; doğru ve iyi olanı yapma sorumluluğudur. Bu sorumluluklar işletmeye herhangi bir çıkar da sağlamaz. Örneğin çalışanların, müşterinin ve hissedarlarının hakkını korumak için doğru olanın yapılması bu sorumluluğa örnek verilebilir. Yasal sorumluluklar; yasaların öngördüğü kurallara uyma ya da tabir yerindeyse oyunu kurallarına göre oynama sorumluluğudur. Otorite ve toplum tarafından konulan kuralların uygulanması buna örnek olabilir. Ekonomik sorumluluklar ise; işletmenin kar elde ederken uyması gereken sorumluluklarını anlatır. Buradan da anlaşılacağı üzere sosyal sorumluluk sadece bilinen klasik anlamıyla gönüllü sorumluluklardan oluşmamaktadır. Bu anlamda hile riskinin yönetilmesi için kurum ve ilgili kişilerin uyması gereken ilkeler de bir sosyal sorumluluk gereğidir. Bu nedenle bundan sonraki başlıklarda sorumluluk ve sosyal sorumluluk iç içe anlatılmıştır.

2.6.1. Hile Riski İçin Yöneticilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu

1952’de John Rigas tarafından kurulan Adelphia Şirketi, yönetmel liderlik başarısızlığının sonucu ilişkili kişilere kabus yaŐatmıŐtır. Kablolulu bir televizyon Şirketi olarak, Rigas’ın kurmuŐ olduğu sinemalarda azalan gelirlerine karşı çeşitli hisse senedi ve tahvillere yatırım yapma dŐŐünöldü. Yani eŐitlendirme yapmak istendi. Şirket bu nedenle 1986’da halka açıldı. Ancak Rigas ailesi mülkiyet yapısı ile kontrolü elinde tuttu. 2000 yılına kadar, bu Şirket Amerika’da altıncı en büyük televizyon ve telekomünikasyon Şirketi idi. 2002’de yatırımcılar Rigas’ın ailesine 2.3 milyon dolar Adelphia destekli bireysel kredilerin verildiğini öğrendiler ve ardından faaliyet performansı ve yanıltıcı Şirket beyanları ile ilgili diğer kaygılar ortaya ıktı. Şirketin Ocak 2002’de hisse başına 30 dolar olan değeri Haziran 2002’de 0.30 dolara kadar düştü. Daha sonra Adelphia’nın hisse senetleri Menkul Kıymetler Borsası Teknoloji Firmaları BileŐik endeksinden çıkarıldı. Haziran 2002’de Şirket iflas etti (Rezaee ve Riley, 2010: 184). Yönetim etkili bir kurumsal yönetimden ve finansal raporlama sürecinin kalitesi, bütünlüğü ve güvenirliliği konularından sorumludur. Yönetim hazırlanan finansal tabloların doğruluğunun yanında bu raporların muhasebe standartlarına uygunluğu açısından da sorumludur. Nihayetinde yönetim yayınlanan finansal tablolardan yararlanan kredörlere ve hissedarlara karşı hile nedeniyle ortaya çıkabilecek olumsuzluklardan da sorumludur. Çünkü hile nedeniyle ortaya çıkabilecek yanlışlar yatırımcıları yanlış yönlendirmektedir. Bundan dolayı Şirketin hissedar değerini oluşturmak için iyi yönetilmesi gerekir. Bu amaçla işletme varlıklarının iyi kullanılması, güvenilir ve kaliteli finansal raporlama için muhasebe sisteminin iyi örgütlenmesi, iç kontrol yapısının saęlamlaŐtırılması, faaliyetlerin iyi koordine edilmesi yönetimin sorumluluğundadır. Bu örnekte yönetim sorumluluğunu yerine getirmemiştir.

Başta Amerika daha sonra bütün Avrupa’da meydana gelen hileli finansal raporlama skandalları etik davranmamaktan kaynaklanmaktadır. Bu etik dışı davranışlarda sorumlulukları olan kişilerin bu sorumlulukları ihmal ettikleri anlaşılmaktadır. Bu sorumluluk ihmalinin başında yöneticiler (üst yönetim) yer almaktadır. Çünkü yönetim raporlama konusunda gerekli ehemmiyeti vermemiŐ sadece yatırımcılara kendi itibarları üzerinden hitap etmeye çalışmışlardır (Staubus, 2005: 5).

Beklenen bu sorumluklar aslında standartlarda (SAS'larda) da belirtilmiştir. Standartlarda belirtilen sorumluklar bir zorunluluk değil bir tavsiye niteliğindedirler. Çünkü sayılan ilkelerden bir kural dizisi oluşturup bunların uygulanmasının zorunlu olduğunu standart ifade etmemiştir. Ayrıca standartta sayılan birtakım ilkeler kural olamayacak nitelikte ilkelerdir. Örneğin daha sonra üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacak olan “mesleki şüphencilik” bu cinstendir. Standart denetçilerin mesleki şüphe içinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada eğer bu bir zorunluluk olsa denetçinin mesleki şüphe içinde olup olmadığı nasıl ölçülebilir? Bu nedenle tavsiye niteliğinde olan bu ilkelere uymak aslında ilgilinin sosyal sorumluluğu kapsamına girer.

SAS No.99'un dördüncü paragrafında yöneticilerin sorumlulukları ifade edilmiştir. Standardın bu paragrafında “finansal tabloların denetiminde denetçinin hileye odaklanmasına rağmen hileyi önlemek, caydırmak ve tespit etmek için programların ve kontrollerin tasarlanması ve uygulanması aslında yönetimin sorumluluğudur” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Öte yandan Treadway komisyonu olarak da bilinen Hileli Finansal Raporlama Ulusal Komisyonu Ekim 1987'de yayınladığı raporda, *finansal raporlama sürecinde katılımcılar* başlığı altında “kurumsal düzeyde güvenilir finansal raporlama sorumluluğu her şeyden önce gelir. CEO veya genel müdür ile başlayan üst yönetim gidişatı belirler ve finansal raporlama ortamı oluşturur. Bu nedenle hileli finansal raporlama riskinin azaltılması şirketle başlamaktadır” şeklinde ifadeler yer almaktadır. SPK Seri.X, No.22 altıncı bölümde ise “hilenin önlenmesinde ve ortaya çıkarılmasında esas sorumluluk işletme yönetimine veya yönetimden sorumlu kişilere aittir” ibaresi bulunmaktadır.

Bir işletmede herkes hile riskinin yönetimi için katkıda bulunmalıdır. Bunların başında da işletme yönetimi vardır. Örgütün içinde anti hile kültürünü oluşturmak ve uygun çalışma ortamı sağlamak yönetimin sorumluluğundadır (HM Treasury, 2003: 2). İşletme yönetimi yine bu anlamda iç kontrolün kurulması ve yürütülmesi, sağlam muhasebe politikalarının benimsenmesi, finansal tablolarda yer alan yönetim iddialarının doğruluğu, kayıt, süreç ve raporlama işlemleri ile diğer olay ve durumlar arasındaki ilişkiden sorumludurlar. Yönetişimle sorumlu olan üst yönetim, doğru atmosferi oluşturmak; yüksek etik ve dürüstlük standartları oluşturmak ve korumak, hileleri önlemek, caydırmak ve tespit etmek için uygun kontrollerin kurulması ile de sorumludur. Eğer

yönetici bu sayılanları hakkı ile yerine getirebilse en azından hilenin fırsat ayağını kırıp hile riskini azaltabilir (AICPA-SAS 99, par.4).

İşletme yönetimi tarafından hileden caydırılacak hile karşıtı kültürün oluşturulması önemlidir. Çünkü başarılı suçlar daha nice suçların işlenmesine vesile olmaktadır. Bu alanda çalışma yapan Henry Finney ve Henry Lesieur'un 1982'deki "örgütsel suç ihtimal teorisi" adlı çalışmalarında işletmelerde işlenen suçların aslında bir geçmişinin olduğu ve geçmişteki diğer suçlardan etkilendiğini ve bunun oluşmasında da yanlış eylemlere olumlu bakan bir kurum kültürünün olduğunu savunmaktadırlar. Bu ve benzeri araştırmalar gösteriyor ki; işletmelerdeki yasadışı eylemler küçük ihlallerle başlamış, bu ihlaller yasadışı eylemlere müsaade eden bir kültürün içinde gelişmiş ve nihayetinde hileli finansal raporlamaya kadar ilerlemiştir (Geriesh, 2003: 30). Örneğin hileli finansal raporlamaya neden olabilen ilişkili taraf işlemleri eğer illegal şekilde oluşmaya başlarsa ve bu şirket içi bir faaliyet görülüp önlenmezse sonraları daha büyük yasa dışı vakalara sebep olabilmektedir. Bu gelişmeler gösteriyor ki; hile riskine yönelik bir kurumsal kültürün işletme yönetiminin oluşturulması ve uygulanması gereklidir.

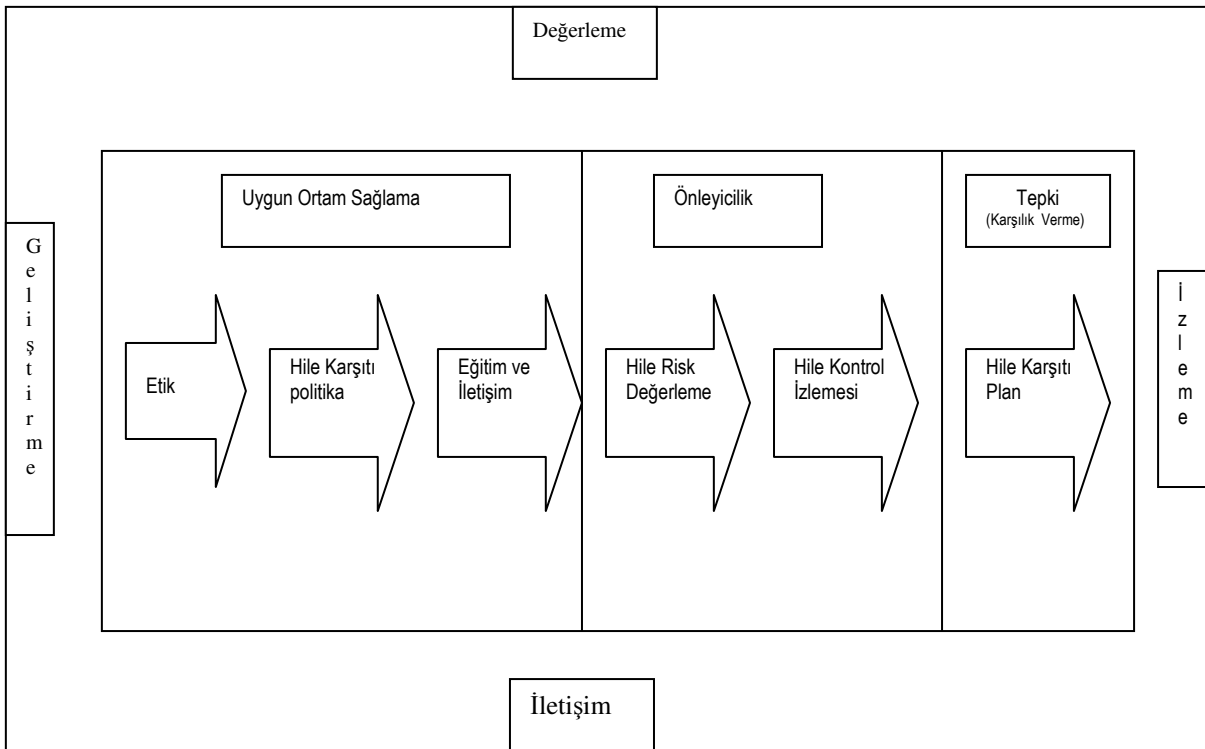
Hile riskinin etkin yönetimine yönelik sorumluluğa bir üst düzey yönetici atanmalıdır. Bunların belirli sorumlulukları olmalıdır. Bu sorumlulukları organizasyonun maruz kaldığı hile riski düzeyi ile bağlantılı olabilir. Bu sorumlulukların bir kısmı aşağıdakileri içermelidir (HM Treasury, 2003: 15);

- Bir hile risk profili geliştirmek ve bu profili güncel tutmak için işletmenin önemli örgütsel hedeflerinin her biri ile ilgili hile risklerini yıllık olarak ***gözden geçirmek***,
- Hile risk profili içinde tespit edilen hile risk düzeyine uygun etkili bir ***hile karşıtı politika*** geliştirmek,
- Hile risk profili ile orantılı olarak hileyi önlemek için uygun ve etkin kontrol ortamı belirlemek,
- Hile riski ipuçlarının raporlanması için uygun mekanizmalar geliştirmek,
- Risk yönetim komitesi ile denetim komitesinin birlikte hareket etmesini sağlamak,

- Bütün *personelin hile karşıtı politikaları bildiğinden* emin olmak ve hilelerin önlenmesi ile ilgili sorumluluklarının ne olduğunu bilmelerini sağlamak,
- Personelin uygun *hile karşıtı politikaları ile ilgili eğitilmesini sağlamak* ve bu anlamda profesyonel kişilerden yararlanmak,
- Hile meydana gelirse hızlı ve güçlü araştırmaların yapılmasını sağlamak,
- Hile yapanlara uygun cezaların verilmesini sağlamak,
- Gelecekteki benzer hile risklerini en aza indirmek için gerekli adımların atılmasını sağlamak,

Öte yandan bahsedilen sağlam *hile karşıtı politikalar* işletmelerin hile riskinin yönetiminde anahtar rol oynamaktadırlar. Çünkü sağlam bir hile karşıtı politikası olmayan işletmeler hiçbir yasal mevzuatı olmayan ülkeye benzer. Böyle bir durumda bireyler kendilerine yönelik hareket tarzı belirlerken, kendi iç ahlaki kodlarına göre hareket ederler. Örgütsel politikalar bir ülkenin yasal sistemine benzer rol oynar. Personele ve kilit yöneticilere uygun hareket tarzı için yardımcı olur. Etkili bir hile karşıtı politikaların unsurları aşağıdaki gibi olabilir (Tanner, 2008: 27);

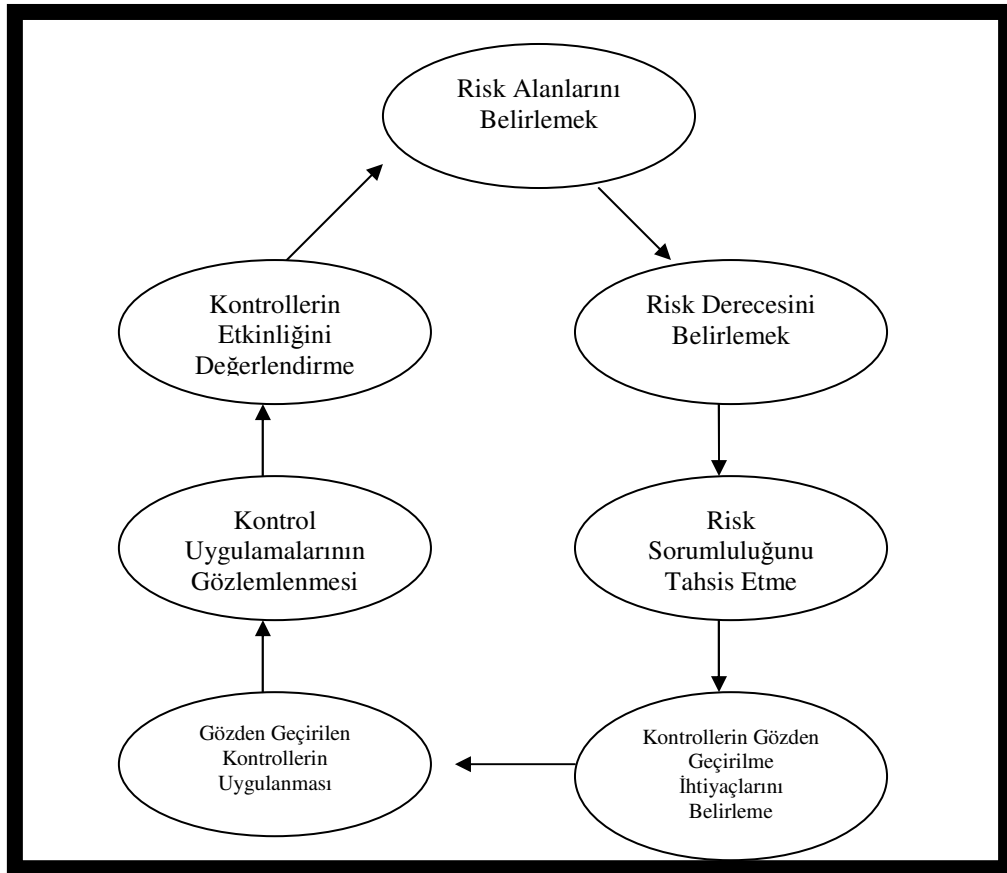
Şekil 6: Etkili Bir Hile Karşıtı Programının Bileşenleri

Kaynak: Tanner, 2008: 27.

Şekil 7’deki gibi işletme yönetimi hile karşıtı program ve politikaları oluşturduktan sonra hile riskinin yönetimi için belli bir süreci izlemesi gerekir. Bu süreç hile riskine karşı en savunmasız alanların(örneğin nakit ile ilgili alanlar) belirlenmesi ile başlar. Bunun için risklerin farkında olabileceği personele anket düzenlenebilir. Daha sonra hile riskini önlemek için var olan önlemleri değerlemek ve artık riskleri belirlemek gerekir. Bir sonraki adım, her bir riskin yönetimi için kimin sorumlu olduğunu belirlemektir. Sonra, hile riskini azaltmak veya ortadan kaldırmak için mevcut kontrollerin yeterliliğini değerlendirmek ve mevcut kontrollerde ihtiyaç olan değişiklikleri yapmak ve daha fazla kontrole ihtiyaç olup olmadığını belirlemek gelir. Bundan sonraki aşama, gözden geçirilmiş kontrollerin uygulanması aşamasıdır. Sonraki aşama, değerlendirme etkinliğini izlemektir. Bu iç denetimi de içine alan bir dizi yöntemlerle olur. Örneğin kontrollerden emin olmak için yöneticiler tarafından yerinde kontrol veya denetimlerin yöneticiler tarafından kontrolü gibi. Son aşama, gözden geçirilen kontrollerin uygulanması ile hile riskinin azaltılıp azaltılmadığını belirlemektir (HM Treasury, 1997: 7).

Şekil 7: Risk Yönetim Döngüsü

Kaynak: HM Treasury, 1997: 7.

SPK Tebliği Seri.X, No.22’de ise yöneticilerin sorumluluklarını şu üç başlık altında ele almıştır;

Birincisi; işletmenin dürüstlük ve etik davranış kültürü çerçevesinde, ***yönetimden sorumlu kişilerin gözetiminde, işletme yönetiminin hile ve usulsüzlükleri önlemek üzere gerekli tedbirleri alması ve uygulanacak yaptırımları belirlemesi*** gerekir. Bu suretle işletmeye genel olarak açık bir şekilde uyarıda bulunmaktadır. Bu tür dürüst ve etik kültürün oluşması; pozitif bir çalışma ortamının oluşturulmasını, uygun kişilerin istihdam edilmelerini, işletme personelinin eğitilmelerini ve belirlenen kıstaslar çerçevesinde terfi edilmelerini, personelin periyodik olarak sorumluluklarının farkında olmalarını ve hile riskinin olduğu durumlarda gerektiği gibi davranılmasını içerir.

İkincisi; finansal raporlama sisteminin güvenilirliği, faaliyetlerin etkinliği, verimliliği ve hukuka uygunluğu gibi hususlarda gerekli kontrolleri sağlayan bir ***iç kontrol sistemi kurmak ve devam ettirmek, işletme yönetiminin gözetimini de yapmak, yönetimden sorumlu kişilerin sorumluluğundadır***. Birinci kıstastaki etik kültürün oluşması için işletme yönetiminin etkin gözetiminin büyük payı vardır. Yönetimden sorumlu kişiler, gözetim sorumluluğunu yerine getirirken özellikle işletme yönetiminin kontrolleri aşabileceği ya da finansal bilgi kullanıcılarının algılarını etkilemek adına manipülasyon yoluyla finansal raporlama sürecine müdahale edebileceğini göz ardı etmemelidir.

Üçüncüsü; işletme yönetimi, hile ve usulsüzlüğün önlenmesi ve ortaya çıkarılması için uygulamaya konulacak kontrolleri seçerken, ***finansal tabloların hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkları içerebileceğini dikkate almak zorundadır***. Bu tür dikkate almalar hile riskini azaltmakla birlikte tamamen ortadan kaldırmaz.

Bir uygulamacı gözüyle (CEO olarak) Hollein hile riskinin azaltılması için işletme yönetimine üç kritik görev düştüğünü vurgulamaktadır. Bunların ilki; güçlü ve yüksek ahlaki değerlerin olduğu kurumsal kültürün yerleştirilmesidir. Bir şirkette çıkarı olan herkese “doğru olanı yapın” mesajı açık ve net ise doğrunun yapılma şansı yüksektir. Etkili bir hile risk programı geliştirmek (örneğin gizli ihbar hatlarının oluşturulması) doğru olanın yapılmasına yardımcı olur. İkincisi; sağlıklı(hatasız) şüpheciliktir. Sorgulayıcı bir

zihnin yerini hiçbir şey tutmaz. Ancak bu sorgulayıcılık ince bir çizgi üzerindedir. Düşmanca bir çalışma ortamı oluşturmadan sorgulama anlayışı ile hareket etmek gerekir. Çünkü uzun zaman iş arkadaşı ve dostu olan bir kişinin hileli eyleme dahil olmasını ortaya çıkarmak kolay bir süreç olmasa gerek. Üçüncüsü ise; etkili iletişimin yaygınlaştırılmasını sağlamak, uygun bilgilerin paylaşılmasını ve hile tespiti için var olan boşlukların belirlenmesi imkânını ortaya koyar (Hollein, 2010: 6).

Hile riskinin yönetilmesi için işletme yönetiminin üç ayak üzerinde hareket etmesi gerekir. Bunlar; önlemek, ortaya çıkarmak ve karşılık vermektir. Önlemek; meydana gelmesi muhtemel hile riskini azaltmakla ilişkilidir. Ortaya çıkarmak; hile olduğunda ortaya çıkarmakla ilgilidir. Karşılık vermek ise düzeltici önlemlerin alınması ve hile nedeniyle ortaya çıkan zararları telafi etmekle ilgilidir. Bu anlamda risk yönetim programı üst düzey yönetim kademesinde paylaşılmalıdır. Bir üst yönetici olan CEO işletme personelinin işletmede oluşturulacak organizasyon kültürünün benimsenmesinde ve etik duyguların teşvik edilmesinde başrol oynamaktadır. CEO hile riskinin yönetimi için gerekli kaynağı tahsis etmeli ve herhangi bir uyumsuzluk anında müdahale edebilmelidir. Üst yönetim hile riskinin bu şekilde yönetimi için iç denetçi ile birlikte hareket etmesi gerekir (KPMG, 2006 :9).

Öte yandan hile riskinin yönetilmesinde üst yönetimin etkin sorumlulukları olmasına rağmen özellikle hileli finansal raporlamada genellikle üst yönetim ya da diğer personelle iş birliği içinde üst yönetim vardır. Bu anlamda üst yönetim sorumluluklarını yerine getirmemiş bunun yanında etik dışı davranışın içinde kendisi yer almıştır. Bu durumda yönetim şu soruların cevabını vermesi gerekir (Kovacich, 2008: 81);

- Yönetim hile karşıtı programı (örneğin mali program) destekliyor mu? Şirket yöneticileri tarafından hile risk göstergelerini tespit edecek yeterli denetim var mı?
- Yönetim etik kuralları destekliyor mu?
- Üst yönetim kendi faaliyetlerinin gözlemlenmesini ve eylemleri ile ilgili hile göstergelerinin aranmasını onaylıyor mu ya da onaylayacak mı?
- Üst yönetim hile göstergelerinin raporlanmasını teşvik eden güçlü bir “ihbar hattını” destekliyor mu?

Çünkü hile göstergelerinin belirtilmesinde işe yarayan politikalar üst yönetimce desteklenmezse başarıya ulaşmak mümkün değildir. Bu soruları daha da artırmak mümkündür. Ayrıca bu soruların cevapları hayır ise yönetimin çekinceleri vardır demektir. Bu bile bir hile risk göstergesi olarak düşünülebilir. Kendine güvenen bütün yöneticiler aklanmak adına bu soruların cevaplarına evet cevabı verebilmelidirler.

Yönetimin kendisinin de hileli eyleme dahil olabileceğini uluslararası denetim standardının (ISA 240) A37-A40 paragraflarında belirtilmektedir. Bu standarda göre yönetim, kontrolleri geçersiz kılarak muhasebe kayıtlarını manipüle etme imkanı ve hileli finansal raporlama imkanı olduğundan dolayı hileli eyleme bulaşması için benzersiz bir konumdadır. Yönetimin kontrolleri geçersiz kılma riski işletmeden işletmeye geçişse de her işletmede böyle bir durum mevcuttur. Böyle bir kontrol geçersiz kılma eylemi tahmin edilemeyeceğinden hile nedeniyle önemli bir yanlışlık riskinin olabileceği ve bu sonucun da önemli bir risk olabileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle hile riskinin ölçülmesinde asıl sorumluluk yönetime ait olsa da denetçiden beklentiler büyüktür. Bağımsız bir denetçinin bu anlamda büyük sorumluluğu bulunmaktadır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi hileli finansal raporlamaların büyük bir bölümünde üst yönetimin de bulunması gözleri bağımsız denetçiye yönlendirmektedir.

2.6.2. Hile Riski İçin Denetim Komitesinin Mesleki ve Sosyal Sorumlulukları

Halka Açık Şirketler Muhasebe Gözetimi Üst Kurulu'nun (PCAOB-Public Company Accounting Oversight Board) ilk başkanı olan William Webster olayında denetim komitesinin başarısızlığı vardır. Başkanlıktan sonraki hayatı tam bir hüsrarla sonuçlanmıştır. O Amerika'nın en prestijli en etkili vatandaşlarından biri olarak düşünülüyordu. Ancak A.B.D. teknoloji sektöründe denetim komitesi başkanı olarak görev yapan William ve Sermaye Piyasası Başkanı Harwey Pittand muhasebe problemlerini araştırmada başarısız oldukları iddiaları altında istifa ettiler²⁴. Buradan çıkan sonuç etkili bir denetim komitesi başkanı hilelerin önlenmesi, tespit edilmesi anlamında aktif rol oynamaktadır. Denetim komitesi bu rolünü yerine getirirken kurumsal etik ve uyum programlarını gözetlemek, yönetimi gözetlemek, iç ve dış denetçi ile birlikte çalışmak gibi sorumlulukları vardır (Rezaee ve Riley, 2010: 157).

²⁴ Olayın ayrıntılı bilgisi için bkz. Rezaee ve Riley, 2010: 159.

Denetim komitesinin hile riski ile ilgili sorumlulukları hem direkt hem de endirekt niteliktedir. Her şeyden önce denetim komitelerinin sorumluluğu özellikle 2002'den sonra ortaya çıkan Sarbanes Oxley yasası ile artmıştır. Buna mukabil, denetim komitesi hissedarların haklarını korumakla sorumludur. Bu anlamda hile riskinin ölçümü ile direkt ilişkisi vardır. Öte yandan denetim komitesi etkili kurumsal yönetimin oluşturulması, bağımsız denetçinin seçilmesi ve görevlendirilmesi, iç kontrol yapısının uygunluğunun araştırılması ve gerçekleşen denetimin uygunluğunun saptanması gibi görevleri ile de endirekt sorumluluklarını yerine getirebilir. Bu sorumluluklarını yerine getirmesi için denetim komitesi bağımsız yönetim kurulu üyelerinden ve muhasebe ve finans uzmanlığı bulunan kişilerden seçilmesi gerekir. Yani denetim komitesi bağımsız ve uzman olmalıdır.

Sarbanes Oxley kanunu ile atılan ilk uygun adım denetim komitesinin kurulması olmuştur. Kanuna göre bütün halka açık şirketler denetim komitesi kurmak zorundadır. Denetim komitesi olmadığında bunların sorumlulukları yönetim kuruluna düşer. Bu komite hile riskinin değerlendirilmesinde ve yönetiminde aktif rol almaktadır. Bu anlamda özellikle işletme içinde çıkar çatışmalarının olup olmadığı araştırılmalıdır. Yine denetim komitesi üyeleri, herhangi bir olağandışı işlem veya değişik uygulamaların olup olmadığı ile ilgili yönetimi soruşturabilir. Komite dış denetçi ile yönetimle tartışılan herhangi bir konunun olup olmadığı hakkında görüşmelidir. Yönetim ile denetçinin anlaşamadığı konularda denetim komitesi yönetimin ikinci bir denetçi isteğine karşı ihtiyatlı olmalıdır. Çünkü bazen yöneticiler denetçilerden geçmişteki sahte bir işlemi es geçmesi için olumlu görüş isteyebilir. Böyle zor durumlarda denetim komitesi üyeleri bütün deneyimlerini, tarafsızlıklarını ve bilgi birikimlerini kullanmalıdırlar (Silverstone ve Davia, 2005: 25). Aslında denetim komitesi bir köprü vazifesi yapmaktadır. Yönetim ile denetçi arasındaki sorunlarda tarafsız davranarak hareket etmektedir. Diğer taraftan denetçi hileli bir eylemle karşılaştığında bunu ilk üst yönetime iletmekteydi. Ancak eğer üst yönetim hileye karıştıysa denetçinin muhatabı olarak denetim komitesi ortaya çıkmaktadır.

Denetim komitesi üyeleri yılda en az dört defa toplanmalıdır. Yönetim kurulunun bütün toplantılarına da katılabilirler. Bu toplantılarda dışardan biri gibi gözetim yaparlar. Komite üyeleri yönetim kurulu üyelerinden seçildiğinden bu toplantılarda cesaretli olmalıdırlar. Bu nedenle denetim komitesi üyelerinin bir özelliği de cesur olmalıdır. Çünkü hissedarların haklarını korumak için uygun olmayan eylemlere müsaade etmemesi gerekir.

Özellikle gizli bir ihbar hattının kurulmasından ve yürütülmesinden yönetimin yanında komite de sorumludur. Bu anlamda komitenin etkin olması daha da mantıklıdır. Çünkü yönetimin de dahil olduğu hile eylemlerinde ihbarın yönetime gitmesi mantıklı değildir. Bu anlamda denetim komitesi risk yönetimini de sürekli değerlemelidir. Denetçilerin ortaya çıkarmaya çalıştıkları hile riskleri ile ilgili değil yönetimin bu konuda hangi önlemleri aldığına yoğunlaşması daha doğrudur.

Denetim komitesinin sorumluluğu özellikle yaşanan son skandallardan sonra belirli risk alanlarına odaklanarak daraldığı görülmektedir. New York merkezli Denetim Komitesi Enstitüsü başkanı Henry Keizer yaptığı araştırmada finansal raporların gözetlenmesi gibi temel sorumluluğuna ek olarak denetim komitesinin farklı sorumluluklarının da olduğunu bildirmişlerdir. Buna göre katılımcıların kendi denetim komitelerinin %70'inin finansal risklerin gözetlenmesi, %63'ü yasal ve mevzuata uyum riskinin gözlemlenmesi ve %58'i bilgi teknolojisi/güvenlik riskinin gözetimi ile sorumlu olduklarını belirtmişlerdir (Steffee, 2010: 15). Ek olarak denetim komitesi hile riskinin değerlendirilmesi için özellikle işletmenin iç kontrol yapısının etkinliğini ve yeterliliğini gözlemlemelidir. Çünkü faaliyetlerin verimliliğini ve etkinliğini, finansal raporların güvenilirliğini ve yürürlükteki yasa ve mevzuata uygunluğunu sağlamak için kontrol yapısına da bağlıdır.

Deloitte'in yabancı direktörü, Toby S.F. Bishop denetim komitesi için hile riskinin önlenmesi ve tespit edilmesi için 10 tane ipucu vermektedir. Bunlar (Rezaee ve Riley, 2010: 177);

- Şirketin önemli ve muhtemel hile riskleri(özellikle kazanç tahminlerini karşılamak için baskı) ile ilgili yönetim düşüncelerini test etme,
- Her bir riske yönelik yönetim tarafından uygulanan en iyi iç kontrol uygulamalarını değerlemek,
- İç denetçinin her bir hile kontrolü için uyguladığı test etkinliğini değerlemek,
- Etik davranışların oluşturulması ve kötülüklerin(örneğin hilenin) engellenmesi için doğru ortamı oluşturmaya yönelik CEO'nun çabalarının etkinliğini ölçmeye yarayan araştırma tabanlı bir araç kullanıldığından emin olmak,

- Yönetime “muhasabe kayıtlarını değiştirmek veya kalemlerle oynamak için sıfır toleransınız var” denilmelidir. Devamlı bir şekilde yönetimin dürüstlüğünü değerlendirmek,
- Dünya standartlarında bir iş yapmak için yeterli kaynaklara sahip iç denetçilerin doğrudan ve açık yüreklilikle rapor sağladığından emin olmak,
- En son teknolojik metotları kullanarak iç denetçilerin finansal tablo ve diğer hile türlerini analiz edip edemediğinden emin olmak,
- En son finansal tablo hile tespit araçlarını kullanarak üç aylık finansal tablolar yayınlanmadan önce test ederek mümkün olan riskli alanları belirlemek,
- Büyük şirketlerde, meydana gelebilecek muhtemel hileli faaliyetleri bilgisayar sisteminde anında tespit edebilecek “hile gözleyici” yerleştirmek,
- Dış denetçilerin veya hile uzmanlarının tüm bu süreçleri değerlendirdiğinden emin olmak,

Denetim komitesinin bu denli sorumluluğu özellikle 2002’de Sarbanes Oxley yasının kabulü ile artmıştır. Bu yasa denetim komitesinin sorumluluk alanlarını genişletmiştir. Önemli sorumluluk alanları risk yönetiminin gözlenmesi, muhasabe ve finans müdürlerinin ve ekibin yaşadığı sorunlarla ilgilenmek, iç denetimin değerlemelerinden yararlanma ve muhasabe alanında gelişen yeni düzenlemelerden sürekli haberdar olma gibi alanlardır. KPMG’nin 2008 yılında 2002’den sonraki gelişmelere yönelik sorular sorularak yaptığı araştırmada denetim komitesinin risk yönetiminde ne kadar etkili olduğu araştırılmış; alınan cevaplar; %21 oranında çok etkili, %46 oranında biraz etkili ve %31 oranında daha da geliştirilmeye ihtiyacı olduğu şeklinedir (KPMG, 2008: 1). KPMG’nin 2004 yılında yaptığı araştırmada ise 2002 yılından sonra ortaya çıkan uygulamaların denetim komitesinin risk değerlendirmesine katkısı araştırılmış alınan sonuçlar; yeni standartlara göre denetim komitesinin finansal raporlama süreci üzerindeki gözetim etkisi hileli eylemleri ve hile riskini azalttığı şeklinedir. Yaklaşık %71’i hile riskini azalttığı cevabı verirken % 29’ise hile riskini azaltmadığını savunmaktadır (Harrast ve Olsen, 2007: 26). Nitekim uygulamalardan alınan cevaplarda da görüldüğü üzere denetim komitesinin hile riskine yönelik sorumlulukları artmış, aynı zamanda hile riski üzerindeki etkinliği de artmıştır. Ancak bütün bu sorumlulukları yerine getirme eylemi denetim komitesinin etik davranışına bağlıdır. Sosyal sorumluluk açısından bu sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmelidir.

2.6.3. Hile Riski İçin Denetçilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu

Hile riski ile ilgili sorumluluk sadece bir kişiye ait değildir. Bir işletmede bütün çalışanlar hile riskinin yönetiminden sorumludur. Bu üst yönetimin hile riskinin önlenmesi için uygun ortamın hazırlanması ile başlar ve işletmenin tamamına hile karşıtı kültürün benimsemesiyle devam eder. Hile riskinin en aza indirilmesi için personelin tümü gerekli kontrol faaliyetlerinin uygulanması ile sorumludurlar. Bu anlamda iç ve dış denetçiye de sorumluluklar düşmektedir. Örneğin iç denetçinin sorumluluğu mali işlerden sorumlu kişi ile istişare yaparak bütün işletmenin risk yönetimi, kontrolü ve yönetimle ilgili sorumluluğudur (HM Treasury, 2003: 2).

2.6.3.1. Hile Riski İçin İç Denetçilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu

WorldCom'un iç denetçi yardımcısı Cynthia Cooper işletmede muhasebe kayıtları ile ilgili anormallikleri fark ettiğinde uzun bir yolculuğa başlamıştı. Cooper'a göre hiç kimse Fortune 500'ün ilk sırasında yer alan bir işletmenin milyon dolarlık hileye gireceğine inanmak istemiyordu. Cooper şirketle ilgili delillerini şirketin dış denetçisine gösterdiğinde ilk başta dış denetçi hiç oralı olmadı. Aslında, denetim komitesi mali işler sorumlusu Scott Sullivan'a bir hafta sonunda muhasebe yönetimini doğrulamaya yönelik yazması için beyaz bir kâğıt verdi. 2002 Haziran sonu itibariyle, Cooper ve onun iç denetim takımı Amerika tarihinin en büyük şirket skandallarından(11 milyon dolarlık) birini ihbar etmiş oldular. 2002'de Times dergisinde Coopers yaptığı ihbarla yılın kahramanı seçildi (Rezaee ve Riley, 2010: 206). Cooper'ın kendi deyimiyle hayatında hiç ihbarcı olmayı talep etmemiş ancak hayat onu farklı şekilde davranmaya sürüklemiştir. Çünkü ihbar ettiği mali işler sorumlusunun bir çocuğu olduğunu ve hasta olduğunu ancak yaptıklarının doğru olmadığını ortaya çıkarmak kendisinin bir görevi olduğunu vurgulamaktadır (Cooper, 2008: 1). Burada aslında Cooper çok güzel bir sosyal sorumluluk örneği göstermiştir. Çünkü var olan bir etik dışı davranışı her ne şartla olursa olsun ortaya çıkarmak ve birçok kişinin etkilendiği ve daha da etkilenebileceği bir durumu aydınlatmak kişinin hem yasal hem de vicdani görevi olsa gerek. Buradan çıkan diğer bir sonuç iç denetçinin de hile riskinin ölçülmesi, değerlendirilmesi ve önlenmesinde sorumlulukları olmalıdır.

Hileli finansal raporlamada risk faktörleri düşünüldüğünde en önemli risk faktörlerinden biri iç denetimin iyi işlemediğidir. Bu anlamda çalışma yapan Beasley ve arkadaşları hileli finansal raporlama risk faktörlerinden birinin de iç denetim desteğinin az olması şeklinde bir sonuca ulaşmışlardır (Beasley ve diğerleri, 2000: 441). Öte yandan Church ve arkadaşları yaptıkları araştırmada iç denetçilerin hileli finansal raporlama olasılığını etkileyen unsurlara karşı duyarlı olduklarını belirtmişlerdir (Church ve diğerleri, 2001: 65). Birinci çalışma gösteriyor ki; iç denetçi hile riskinin ölçülmesi, değerlendirilmesi ve kontrol edilmesinde iç denetçi aktif sorumluluk üstlenmelidir. İkinci çalışma ise iç denetçilerin genel olarak hile riski için zaten duyarlı olduklarını ortaya koymuştur.

İç denetçilerin sorumlulukları ile ilgili fazla çalışma yoktur. 1999 yılında Blue Ribbon komitesi denetim komitelerinin etkinliğinin artırılması ile ilgili yaptığı çalışmada iç denetçilerin şirket muhasebesi ve finansal raporlama için hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. Ayrıca dış denetçilerin iç denetçilerin yıl boyunca yaptığı yıllık denetim performanslarına güvendiklerini vurgulamıştır (Blue Ribbon Committee, 1999: 29). Bu nedenle kurumsal yönetim ve raporlamalar içindeki birçok grup (örneğin üst yönetim, denetim komitesi, yasa düzenleyiciler) özellikle hileli finansal raporlamanın tespitinde iç denetçinin görüşlerinden yararlanmaktadırlar. Bu durum finansal raporlama için kritik bir öneme sahiptir (Church ve diğerleri, 2001: 65).

İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları 2110 “risk yönetimi” bölümüne göre iç denetim faaliyeti, risk yönetimi ve kontrol sistemlerinin iyileştirilmesi için riske maruz kalabilecek önemli alanların belirlenmesinde yönetime yardımcı olmalıdır. İç denetçinin işletmenin risk yönetim sisteminin etkinliğini izlemesi ve değerlendirmesi gerekir. İç denetim faaliyeti işletmenin yönetim, operasyonel ve bilgi sistemi ile ilgili faaliyetlerinin maruz kaldığı riskleri değerlendirirken;

- Finansal ve operasyonel bilgilerin güvenilirliğini sağlamalıdır
- Faaliyetlerin verimliliğini ve etkinliğini araştırmalıdır
- Varlıkların korunmasını sağlamalıdır
- Kanun, yönetmelik ve sözleşme hükümlerine uyum konusunda hassasiyet göstermelidir

İç denetçiler bu anlamda kuruma danışmanlık yaparlar. İç denetçiler işletmeye bu yardımı sağlarken özellikle hile riskine karşı uyanık olmalıdır. Özet olarak iç denetçi işletmenin maruz kalabileceği bütün önemli riskleri işletmenin ilgili organlarına bildirebilmelidir.

İç Denetim Standardı olan Statement of Internal Auditing Standard (SIAS) No.3 ise “iç denetçinin hilenin önlenmesi ve tespit edilmesinde proaktif rol alması gerektiğini bunun için; kırmızı bayraklar diye tabir edilen muhtemel hile olasılık belirtilerini tespit etmeli, bütün hile belirtilerini araştırmalı ve bulgularını denetim komitesi ya da başka ilgili üst yönetime iletmeli” şeklinde ifadeler kullanmıştır. (Rezaee ve Riley, 2010: 209). Öte yandan 1987’de yayınladığı raporla Treadway Komisyonu iç denetçinin hileli finansal raporlamanın önlenmesinde ve tespit edilmesinde hayati role sahip olduğunu bildirmektedir. Komisyona göre düzgün bir şekilde organize olmuş iç denetim yönetime ve denetim komitesine finansal ve operasyonel bilgilerin güvenilirliğini ve bütünlüğünü izleme için yol gösterir. Üst yönetimi ve yönetim kurulunu da denetim komitesi vasıtasıyla bilgilendirir. Ancak iç denetçinin sorumluluklarını yerine getirmesi için şirket yönetimi iç denetçinin sorumluluklarını yazılı bir şekilde belirtmelidir. İç denetim komitesinin bu sorumlulukları denetim komitesince de izlenebilmelidir (National Commission on Fraudulent Financial Reporting, 1987: 37).

İç denetçinin disiplinli ve sistematik yaklaşımı ile problem çözmede önemli katkıları bulunur. Özellikle işletmenin kurumsal yönetimin uygulanmasında önemli bir rol sahibidir. Bu anlamda yönetime, denetim komitesine ve yönetim kuruluna her düzeyde denetim hizmeti sağlar. İç denetçinin birincil sorumluluğu yönetimin faaliyetlerini icra ederken yardımcı olmaktır. Buna yönelik işletmenin performansını etkinlik, verimlilik ve ekonomik açıdan değerlendirebilir. Sürekli performansını artırmak için yapıcı önerilerde bulunabilir. En önemlisi de finansal raporlama sürecinin güvenilirliğini, kalitesini ve bütünlüğünü gözlemlemektir. Belirli alanlarda (hile şüphesi olan) özel araştırmalar yapılmalıdır (Rezaee ve Riley, 2010: 206). Dış denetçinin aksine iç denetçi işletmenin iç kontrol yapısının gözetiminde sürekli bulunduğundan finansal raporlama sürecinin güvenilirliğinde daha etkili olabilir. Doğal olarak da hileli finansal raporlamanın önlenmesinde daha etkin rol üstlenebilir.

İç denetçi özellikle denetim planı yaparken hile riskinin değerlemesi ile ilgili ilkeler belirlemelidir. Yönetim tarafından tespit edilen hile riskinin yönetimi ile ilgili sorumlu kişilerle devamlı iletişim halinde olmalıdır. Sürekli olarak hile riski için tanımlanmış kontrollerin yeterli olup olmadığını test etmelidir. Yönetim tarafından belirlenen risklerin yeterli düzeyde doğruluğunu araştırmalıdır. Hatta yönetimin belirlediği risk alanları için kontrolleri devre dışı bırakıp bırakmadığını yer yer kontrol etmelidir. Özellikle işletmenin iç kontrol yapısının etkin işleyişi ile sürekli ilgilenmelidir. Tüm bunları yaparken bağımsız hareket edebilme kabiliyetine sahip olmalıdır. Yönetimin etkisinden kurtulamayan bir iç denetçi hiçbir sorumluluğunu tam anlamda yerine getiremez. Bu nedenle aslında dış denetçi de iç denetçinin sunduğu bilgilere iç denetçinin bağımsızlığı oranında güvenmelidir.

İç denetçi iç kontrol yapısının etkinliğini ve yeterliliğini incelerken kurumun maruz kalabileceği özelde hile riskini genelde ise bütün riskleri unutmamalıdır. Çünkü iç denetçi hile riski ile şüpheli davranmakla sorumludur. Bu sorumluluğunu yerine getirirken iç denetçiler aşağıdaki soruların cevaplarını göz önüne almalıdır (Akdemir, 2010: 77);

- Mevcut ortam kontrol bilincini güçlendiriyor mu?
- Kurumun hedef ve amaçları gerçekçi mi?
- Uygun olmayan faaliyetler veya herhangi bir ihlal tespit edildiğinde alınması gereken tedbirleri tanımlayan yazılı politikalar var mı?
- Her bir işlem için gereken yetkilendirme yapılmış mı? Bu yetkilendirmeye ne kadar uyuluyor?
- Özellikle hile riskinin yüksek olduğu alanlardaki faaliyetleri gözlemek için gerekli olan politikalar, uygulamalar, prosedürler, raporlar ve diğer mekanizmalar mevcut mu?
- İletişim kanalları yönetime yeterli ve güvenilir bilgi iletiyor mu?
- Hilenin caydırılmasına yardımcı olan etkin kontrollerin geliştirilmesi için herhangi bir tavsiyeye ihtiyaç var mı?

İç denetçiler düzenli olarak kontrol yapısını değerlendirerek ve bu konudaki eksiklikleri gidererek yönetime ve bağımsız denetçilere yardımcı olur. Şirket sürecini ve ilgili kontrol yapısını değerlendirip belgeleyerek işletmeyi korumaya çalışmak iç denetçinin

geleneksel görevidir. Fakat, iç denetçilerin operasyonel denetimlere ek olarak işletmelerin finansal raporlamadaki açıklamaların doğruluğuna odaklanma derecesi değişebilir. Finansal raporlama sürecine iç denetçilerin katılma kapsamı, iç denetçilerin iç kontrol fonksiyonuna güveni ölçüsüne, dış denetçilerin deneyim ve etkinliğine, işletmenin yönetim kültürü ve şeffaflığına ve katı risk analizine dayalı denetim öncelikleri gibi kritik faktörlere bağlıdır. Ancak katılım düzeyi ne olursa olsun bütün iç denetçilerin işletmeyi hileli finansal raporlamadan koruması için şu üç adımı gerçekleştirmesi iyidir. Bunlar sırayla hilekarları ve ihbarcılarını dinlemek, finansal raporlama ile ilgili sorun yaşatabilecek kırmızı bayraklara yönelik sorular sormak ve aldığı cevapları kıyaslayarak finansal tuhaflikları izlemektir (Green, 2003: 60). Bu anlamda iç denetçilerin finansal raporlama sürecine katılıp hileli finansal raporlamayı önlemek için yapabileceği en iyi uygulamalar şu şekilde de sıralanabilir (Rezaee ve Riley, 2010: 210);

- Finansal raporlama süreci ile ilgili denetim komitesi ile toplantı programları düzenlemek,
- Konsolide finansal tabloların denetim fonksiyonunu oluşturmaya yönelik denetim komitesi, iç denetçi, dış denetçi ve üst yönetim takımının oluşturduğu bir organizasyonla periyodik olarak finansal raporlama sürecinin kalitesi, bütünlüğü ve güvenilirliğini tartışmak,
- Denetim planı, programı, bulguları ve raporlarından oluşan entegre edilmiş bir denetim planlama süreci yoluyla iç denetçi ile dış denetçilerin çalışmalarında yakın işbirliği ve koordinasyonu sağlamak,
- İç denetçilerin finansal raporlamanın hazırlanması ile ilgili bulgularını (özellikle finansal raporlama ile ilgili hileli bulguları) denetim komitesine ve yönetim kuruluna raporlamak,
- İç denetçilerin finansal tablo hileleri ile ilgili bulgularında denetim komitesi harekete geçmezse uygun bir ihbar programı yoluyla ilgili düzenleyici kuruma hatta hissedarlara durumu bildirmek,
- İç kontrol yapısının etkinliğini ve yeterliliğini değerlendirmek (özellikle finansal raporlama süreci ile ilgili iç kontrol yapısını değerlendirmek),
- İMKB, SPK veya diğer düzenleyici kurumlarda yayınlanan yıllık ve üçer aylık finansal tabloları yeniden gözden geçirmeyi de içine alan finansal raporlama sürecinin kalitesini değerlendirmek,

- Yönetimin finansal tabloların hazırlanmasına ilişkin ihtiyari kararlarını, yargılarını, muhasebe politikalarının seçimlerini, muhasebe ilkelerini ve uygulamalarını gözden geçirirken denetim komitesine ve dış denetçiye yardımcı olmak,
- Belirlenen finansal raporlama risklerini ve ilgili kontrollerin yeterli ve etkili olduğunu güvence altına alarak finansal raporlama süreci ile ilgili riskleri ve kontrol çevresini değerlemek,
- Finansal raporlamanın güvenilirliği, bütünlüğü ve kalitesi ile ilgili riskleri, politikaları, kontrolleri ve süreci yeniden gözden geçirmek,
- İşletmenin etik davranmasına neden olabilecek iş ahlakının ve davranış kurallarının yerleştirildiğinden emin olmak için gözlemler yapmaktır. Çünkü finansal raporlamanın doğruluğu ve kalitesi için oluşturulmuş ahlaki kurallar çok önemlidir.

İç denetçi hile riski ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmesi için ilk önce bağımsız olmalıdır. Bunun için organizasyon içinde uygun bir pozisyon almalıdır. Daha sonra mesleki olarak bilgi sahibi olmalıdır. Bunun için hile tespit teknikleri ile ilgili eğitilmiş olmalıdır. Özellikle analitik inceleme tekniklerinin yanında teknolojinin gelişmesi ile ortaya çıkan yeni tekniklerden haberdar olmalıdır. Cesur olmalıdır. Çünkü hileli finansal raporlamalar genelde kendinden mevkiye üstün olan üst yönetim tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle hile ile ilgili şüpheli bir durumun olması durumunda derhal denetim komitesi ve dış denetçi ile rahat iletişim kurabilmelidir. Sorunların üstesinden gelebilecek yeteneğe sahip olmalıdır. Bu anlamda istihdam edilen denetçiler seçilerek istihdam edilmelidir. Ayrıca işletmenin yapısı ve büyüklüğüne göre iç denetçi sayısı belirlenmelidir.

2.6.3.2. Hile Riski İçin Dış Denetçilerin Mesleki ve Sosyal Sorumluluğu

1915 yıllarında Arthur Andersen (denetim şirketi) orta batıda bir demiryolu şirketinin finansal tabloları açısından zor bir durum ile karşı karşıyaydı. Şirket nispeten büyük harcamaları gelir tablosunda faaliyet giderlerine yazması gerekirken aktifleştirerek mevcut kazançlarını (karını) tahrif etmiştir (değiştirmiştir). Andersen şirketin mali tablolarının ekinde olan raporunda ısrarla gerçekleri ifşa ederek üzerinde duruyordu. Kendi

yoluna alışık ve otokratik biri olan şirketin başkanı, Arthur Andersen'den şirketin bu faaliyet harcamalarını dikkate alarak bir rapor talep etti. Andersen'in cevabı; "Chicago şehrinde bu raporu değiştirebilecek yeterince para yoktur" oldu. Andersen şirketi o zamanlar küçük bir şirket olduğundan tek bir müşterisini bile kaybetmesi şirket için kritik öneme sahipti. Ve bir anda müşteri kaybetmeye de başladı. Ancak kararında haklı olduğu birkaç ay sonra ortaya çıktı; demiryolu şirketi iflas dilekçesini bildirmek zorunda kaldı (Rezaee ve Riley, 2010: 229). Andersen şirketi böyle kritik bir durumda bu kararı nasıl verebildi? Bu sorunun cevabı denetim firmasının etik davranışı idi. Çünkü denetim firmasının sorumluluğundan kaynaklanan bir durumun belirtilmesi gerekirdi.

Şirketin denetlenmiş finansal tablolarından yararlanan çıkar grupları (özellikle yatırımcılar ve kreditorler) genelde hileli finansal raporlamanın tespiti için denetim firmasını ya da bağımsız denetçiyi sorumlu tutarlar. Yani mutlak güvence isterler. Yapılan bir araştırmada yatırımcıların %70'inden fazlası hileleri bulmada denetimden mutlak güvence beklemektedirler (Hillison ve diğerleri, 1999: 351). Bu nedenle hileli finansal tabloların tespiti denince akla ilk bağımsız denetçiler gelir ve üzerinde çok durulur. Hâlbuki standartlar da belirtildiği gibi dış denetçi hile veya hatadan kaynaklanan önemli risklerin olmadığını makul güvencesini verir. Makul güvence kavramı denetçi tarafından verilen görüşün uygun görüş olmama riskini de içerebilir. Nitekim Enron vakasında denetçinin görüşü makul güvence altında hileli bir görüştü. O halde bağımsız denetçilerin sosyal sorumluluk olarak yapması gereken, kuralları standartlarda belirtildiği gibi uygulamaktır.

Bağımsız denetim şirketinin veya denetçinin sorumluluklarını belirten SAS No. 99 standardı ve bunun paralelinde SPK Seri.X, No.22 tebliği vardır. SAS 99'un birinci paragrafında bağımsız denetçinin sorumluluğu " finansal raporlarda hata ve hileden kaynaklanabilecek **önemli** yanlışlıkların olmadığı konusunda **makul güvence** verebilecek şekilde denetimin planlanması ve yürütülmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Yani denetçinin sorumluluğu aslında gerçekleşebilecek hileleri tespit etmek değil makul güvence kapsamında hilelerden kaynaklanabilecek önemli yanlışlıkları tespit etmektir. Yukarıda verilen demiryolu şirketinde olduğu gibi sadece hile nedeniyle ortaya çıkan önemli bir yanlışlık tespit edilmiştir. Burada dikkati çeken iki kavram vardır.

Makul Güvence: Güvence bağımsız denetim bittiğinde denetçinin elde ettiği kesinlik düzeyine ilişkin ölçüdür. Makul güvence literatürde pek tanımlanmamış ancak muhtemelen kesinlikten veya mutlak güvenceden daha aşağı bir kavramdır. Bu kavram aslında denetçinin, finansal raporların garantörü olmadığını ifade etmektedir. Bir denetim raporunun kapsam paragrafında mutlak kelimesi değil makul kelimesi yer alır. Kapsam paragrafında bulunan makul kelimesi finansal tablolarda olabilecek önemli yanlışlık ihtimalini, denetimin tamamen ortadan kaldırmadığının bir göstergesidir (Law, 2008: 161).

Önemlilik: Muhasebenin temel ilkelerinden önemlilik ilkesinden hareketle finansal tablolardaki yanlışlığın, finansal tablolardaki bilgileri kullananların kararlarını etkileyebilecek nitelikte olmasıdır. Bu nedenle önemlilik subjektif bir kavram olup durumdan duruma değişebilmektedir.

SPK tebliğinde (Seri.X, No.22) altıncı kısım madde 7’de bağımsız denetçi “finansal tablolarda hile, usulsüzlük veya hatadan kaynaklanabilecek önemli yanlışlıkların bulunmadığına dair makul ölçüde güvence vermekle” sorumlu tutulmaktadır. Makul güvence vermesinin sebebi; her ne kadar denetim planlaması uygun bir şekilde yapılsa da ve denetim uygulamaları standartlara göre yapılsa da her türlü yanlışlığın, özellikle hilenin tespit edilememe riskinin mevcut olmasıdır. Çünkü denetimin kendi doğası ve doğasındaki sınırlamalar nedeniyle hile birçok nedenden dolayı tespit edilemez. Bu nedenler (Kapardis, 2002: 266);

- Hilenin genelde muhasebe prosedürlerini bilen ve yaptıklarını örtmeyi başarabilen kişiler tarafından yapılması,
- Denetçilerin hile tespiti için gerekli olan bütün becerilere sahip olmayışı,
- Denetçilerin üzerinde bir zaman baskısının olması,
- Denetçiler ile yöneticiler arasında içsel çatışma doğması olarak sayılabilir.

Tebliğin devamında denetçilerin sorumluluklarını sıralama babında bir takım tavsiyeler vardır. Denetçi makul ölçüde güvence sağlayabilmek için, tüm denetim boyunca mesleki şüphe içinde hareket etmesi gerekir. Yönetim tarafından kontrollerin aşılma olasılığını göz önünde bulundurmalıdır. Bağımsız denetim tekniklerinin hile riskini ortaya çıkarmada yetersiz olma ihtimaline karşın şüpheli bir şekilde yaklaşılması gerektiğini

vurgulamaktadır. Bağımsız denetçinin bütün denetim sürecini göz önüne alarak gerekli bazı sorumlulukları başlıklar halinde belirtilmiştir.

2.6.3.2.1. Mesleki Şüphencilik

SPK tebliğine (Seri X. No.22, 30.Kısım) göre madde 8’de hile riskinin değerlendirilmesinde denetçi mesleki şüphencilikle hareket etmelidir. Mesleki şüphencilik elde edilen bilgilerin ve denetim kanıtlarının hile ve usulsüzlükten kaynaklanabilecek önemli bir yanlışlığa işaret edip etmediğine dair sürekli bir sorgulamayı gerektirir. Ayrıca SAS No. 99 paragraf 13’te de mesleki şüphencilikle ilgili ifadeler yer alır. Buna göre hilenin özelliklerinden dolayı hile riskinin değerlendirilmesinde denetçinin mesleki şüphenciliği önemlidir. Mesleki şüphencilik denetim kanıtlarının sorgulayıcı bir zihin ve eleştirel bir bakışla değerlendirme tutumudur. Denetçi hile nedeniyle önemli bir yanlışlığın olabileceğini kuşkulu bir düşünce ile tespit edebilmelidir. Denetçi işletme ve yönetimin dürüstlüğü ile ilgili geçmiş tecrübelerinden arınarak olaylara şüpheli yaklaşmalıdır. Dahası mesleki şüphencilik elde edilen bilgilerin hile riski nedeniyle doğru olmayabilir düşüncesi ile devamlı sorgulama gerektirir. Delil toplama ve değerlendirme aşamasında yönetimin dürüst olduğu inancıyla ikna olabilecek kanıtlardan daha azı ile memnun olmamalıdır. ISA 240 paragraf 12-14’de de aynı ifadeler kullanılmış ve yönetimin dürüstlüğü ile ilgili geçmiş tecrübelerle bakılmaksızın şüpheli yaklaşılmasının sebebinin koşullarda değişiklik olmuş olabilir şeklinde yorumlanmaktadır.

Mesleki şüphencilüğün gerekli olduğunu gösteren en iyi örneklerden biri “Cendant vakası”dır. Cendant şirketi New York’ta bulunmaktadır. Bu şirket fonların manipülasyonu, gelirlerin usule aykırı tespiti ve giderlerin olduğundan az gösterilmesi gibi yollarla hileli eylemlere girmiştir. Şirket yönetimi, denetçinin hileli eylemleri ortaya çıkarmasını önlemek için bir tezgah düzenlemiştir. Cendant şirketi kasıtlı olarak yanlış beyan edilmiş fonları (karşılıkları), ayrıntılı bir denetime maruz kalmayacağını bildiği bağlı şirketlerin hesaplarında gizlemiştir. Gerçekten de denetimle görevli Ernst&Young’ın denetim elemanları bu hileyi fark edememişlerdir. Ayrıca 49 milyon \$ tutarındaki nakit dengesini 149 milyon \$’a kadar şişirerek raporlamışlardır. Bu usulsüzlük yılsonu banka mutabakatında (hesap özetinde) 100 milyon \$’lık bir banka işleminin olmaması sonucu rahatlıkla görülebileceğinden, herhangi biri bile bunu tespit edebilirdi. Nitekim şirketin

denetiminde yer alan bir denetçi sorunlu işlemlerin tespitindeki başarısızlığını “*Cendant’taki insanların böyle şeyler yapacak insanlar olabileceğini hiç düşünmedik*” (Özbirecikli, 2006: 12) şeklinde açıklamasıyla mesleki şüpheciliği ihmal ettiklerini ortaya koymuşlardır.

Denetçi müşteri olarak gördüğü işletme ile bağlantısını yönetim vasıtasıyla yerine getirebilir. Bu nedenle yöneticinin sanki kendisine iş vermiş gibi algılaması nedeniyle yöneticinin bütün değerlendirmelerine güvenmemelidir. Yöneticiler işletmenin iç kontrol yapısının kurulması ve finansal tablolarının hazırlanması ile ilgili sorumlulukları kendi üzerine alırlar. Bu nedenle denetçi yönetimin hile riski ile ilgili değerlendirmelerini ve hile riskini önlemek ve tespit etmekle ilgili faaliyetlerini de soruşturabilir. Yönetimin değerlendirme sıklığı ve kapsamı işletmenin kontrol çevresinin denetçi tarafından algılanması ile ilişkilidir (IFAC-ISA 240, par.17a).

Finansal tablolarda hile riskini değerlendirirken mesleki şüpheciliğin uygulanmasına iki örnek verilebilir. Birincisi; hesap bakiyelerinin ve fiili işlemlerin doğrulanmasında denetim prosedürlerinin zamanını, kapsamını ve niteliğini belirlemede artan duyarlılık ve mesleki özendir. İkincisi; yönetim iddialarına yönelik doğrulanma ihtiyacının artması ve önemli finansal kalemler ve finansal meselelerle ilgili analitik yöntemleri uygulayarak, belgeleri inceleyerek ve işletmenin içindekilerle ve/veya dışındakilerle görüşerek doğrulamaktır (Rezaee ve Riley, 2010: 241).

Mesleki şüphecilik gerekli olmasına rağmen bunun derecesi tartışmalı bir konudur. Her şeye şüphe ile bakılması doğrudur yoksa bunun uygun bir seviyesi var mıdır, bunlar tartışılmaktadır. Mesleki şüpheciliğin son yıllardaki açıklamaları genelde olası bir şüphe görünümünü almıştır. Daha katı şüphecilik tamamen denetim standartlarının bir yansımasıdır. Örneğin ISA 240’da ve SAS 99’da denetçinin işletme yönetiminin geçmişteki yönetim ile ilgili dürüstlüklerine bakılmaksızın hile nedeniyle oluşabilecek yanlışlıklara şüphe ile yaklaşılması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Harding ve Trotman, 2011: 1). Öte yandan mesleki şüpheciliğin varlığı veya yokluğu neye bağlıdır? Mesleki şüphe için herhangi bir gösterge var mıdır? Bu sorular tartışılmaktadır. Mesleki standartlar mesleki şüpheciliği tarafsız davranmakla olabileceğini belirtirken uygulamada farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak aynı mesleki standartlar şüpheli davranmak

için göstergeler olduğunu belirtmişlerdir. Bu göstergelerin var olması şüpheli davranmayı gerektirir (Bell ve diğerleri, 2005: 65). Bu göstergeler de aslında hile risk faktörleridir. Ancak bu faktörlerin mevcut olması kesinlikle hile olduğu anlamına gelmez. Fakat hileli finansal raporlamalar incelendiğinde bu risk faktörlerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle denetçinin şüpheli yaklaşması gerektiği belirtilir. Aksi halde bir kesinlik yoktur.

Mesleki şüphecilikte davranış şekli önemlidir. Bağımsız denetçiler mesleki şüphecilik gereği denetledikleri müşterilerine karşı tarafsız bir tutum içinde olmalıdırlar. Tarafsız tutumdan kasıt işletme yöneticilerine ve çalışanlarına ne çok güvenmesi ne de güvensizlik duymasıdır. Yani denetçi orta yolu bulması gerekir. Ancak Muhasebe Gözetim Kurulu tarafından yayımlanan raporda bağımsız denetçilerin işletme yönetiminin kendilerine anlattıklarına çok güvendiklerini belirtmektedir. Rapor bağımsız denetçilerin denetim sırasında tespit ettikleri hile ve usulsüzlükleri her zaman yeteri kadar doğrulamadıklarını belirtmektedir. Bu durumun en önemli sebepleri arasında, uzun süreli müşteri ilişkileri ve denetim hizmeti verilen işletmelerin çoğuna aynı zamanda danışmanlık hizmeti verilmesi gösterilebilir (Balcı, 2008: 77).

Mesleki şüphecilik, denetimin her aşamasında uygun bir düzeyde muhafaza edilmelidir. Denetçinin hile riskinin düşük olduğu imasını verebilecek kanıtlara ulaşıncaya kadar devam etmelidir. Hatta hile riski yüksek olan ve olmayan iki grup işletme arasında yapılan araştırmada bile mesleki şüphenin aynı olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Öte yandan hile riski için kanıtların değerlendirilmesindeki tutum, ilk hile riski değerlemesi ile daha sonraki değerlemelerde farklılık arz etmemelidir (Payne ve Ramsay, 2005: 323). Bu düşünce standartta belirtilen geçmiş tecrübelerden etkilenmeden şüpheli tutum içinde davranılmalıdır şeklindeki ifadenin yansımasıdır.

Özetle bağımsız denetçiler mesleki şüpheciliği uygularken işletme yönetiminin açıklamalarına güvenmeli fakat aynı zamanda doğrulamalıdır. Ancak bazı durumlarda mesleki şüpheliyi ortadan kaldıran durumlar ortaya çıkabilir. Tablo 9’da denetçilerin mesleki şüpheliği nasıl kaybettiklerine dair bazı nedenler ve geri kazanmak için yapılabilecekler sıralanmıştır.

Tablo 9: Mesleki Şüpheciliği Kaybetme Nedenleri ve Geri Kazanma Yolları

Mesleki Şüpheciliğin Kaybedilme Nedeni	Geri Kazanma Şekli
Kişisel İlişki: Denetçi ile müşterisi arasında uzun süreli bir ilişki olabilir. Bu ilişkinin bozulmasından çekindiği için denetçi işletmenin dürüstlüğüne sorgulayamayabilir. Bu ilişki aynı zamanda işletmeye denetçinin danışmanlık yapmasından kaynaklanabilir.	Araştırmanın ve doğrulamanın denetimin bir parçası olduğu hatırlanmalıdır. Çünkü mesleki denetim standartları denetim kanıtlarının titizlikle ve yeteri kadar toplanması gerektiğini bildirmektedir.
Geçmiş Deneyim: Bağımsız denetçi şöyle bir tutum içinde olabilir. “denetlediğim işletmedeki hiçbir kimse daha önce hileli eylem gerçekleştirmeye teşebbüs etmedi şimdi neden etsin” düşüncesi olabilir.	Yönetimi ve çalışanları hileli eylem gerçekleştirmeye teşvik edebilecek yeni gelişmeler olabilir. Kontrol yapısı farklılaşmış olabilir. İşletmenin durumu farklılaşabilir. Örneğin işletme bir anda iflasın eşiğine gelebilir.
Sadece Muhasebecilerle Görüşülmesi: Denetim sırasındaki araştırmaların pek çoğu denetçinin varsayımlarını destekleyen mali bilgiler ve muhasebe personeli ile ilgili olmaktadır.	İşletmenin diğer bölümlerindeki personelle de görüşülüp özellikle yönetimin sunduğu bilgiler doğrulanmaya çalışılmalıdır. Bu anlamda bütün personele yönetim görüşleri ve mali işlemler için anket yapılabilir.

Kaynak: Balcı, 2008: 85

Hem SAS No.99 (par.14-18) hem de ISA 240 (Par.A10-A11) mesleki şüpheciliğin uygulanması için denetim grupları arasında işletmenin neresinde ve nasıl hile nedeniyle önemli bir yanlışlığın ortaya çıkabileceğine dair istişare yapmaları gerektiğini özel bir vurgu ile belirtmektedirler. Her iki standart da mesleki şüpheciliğin iyileştirilmesi için beyin fırtınasına ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca beyin fırtınası hile riskinin değerlendirilmesi için de gerekli olan bir olgudur.

2.6.3.2.2. Beyin Fırtınası

Yeni standart SAS No.99 özellikle denetim planlamasının yapılma aşamasında beyin fırtınasının öneminden bahsetmektedir. Standardın 15’inci paragrafında hile nedeniyle oluşabilecek potansiyel risklerin denetim ekibi arasında tartışılmasının yararlı olabileceğinden bahsetmektedir. Denetim ekiplerinin arasında karşılıklı beyin fırtınası ile hile nedeniyle oluşabilecek riskler için finansal tabloların nasıl ve nerede şüpheli durumun oluşabileceği ile ilgili değerlendirmeler yapılır ve yönetimin hileli finansal raporlamayı

nasıl yapabileceği hakkında fikir alışverişinde bulunulur. SPK tebliğinde(altıncı kısım, mad.9) ve ISA 240'da(par.11-A) da aynı ifadeler yer almasına rağmen beyin fırtınası ibaresi kullanılmamış görüş alışverişinden bahsedilmiştir. Ayrıca SAS No.99 beyin fırtınasını zorunlu tutmuş SPK ve ISA 240 tavsiye olarak sunmuştur.

Beyin fırtınası düzenlemenin iki amacı vardır. Bunlardan birincisi; iyi planlanmış ve yönetilmiş beyin fırtınası sonucunda denetim ekibindekilerin tek başlarına elde edemeyecekleri tecrübeleri denetim ekibindeki en tecrübeli denetçilerden alabilirler. Beyin fırtınası göz ardı edilebilecek hile risklerini denetim ekibince yeniden göz önüne alınmasını sağlayan en uygun yöntemdir. İkinci amacı; bağımsız denetimin yürütülmesi için uygun üst yönetim yaklaşımının belirlenmesidir (Beasley ve Jenkins, 2003: 32-33). Uygun üst yönetim yaklaşımı işletme yönetiminin işletmede dürüstlük ve ahlak kurallarına ne derece uyduğunu gösterir. Bu anlamda işletme yönetimi iç kontrollerin oluşturulmasından kendini sorumlu tutmaktadır. İç kontrollerin oluşturulmasında üst yönetimin belirleyeceği ahlaki ilkeler büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle beyin fırtınası sürecinde bu ilkelerin oluşturduğu kurum kültürü değerlendirmeye alınmaktadır.

İşletmeyi etkileyebilecek iç ve dış etkilerin tesiri ile muhtemel hileli finansal raporlama olasılığının denetim ekibince tartışılması ve bu yönde duyarlılıkların artması sağlanır. Görüşmelerde denetim ekibi arasında sorgulayıcı bir zihin yapısının gerekliliği vurgulanmalı ve denetim boyunca kanıt toplama ve değerlendirme aşamalarında mesleki şüpheciliğin gerekli olduğu vurgulanmalıdır. Bu denetim ekibi için hile riskine sebep olabilecek bilgiler ve diğer koşullara yönelik sürekli tetikte olmayı sağlar. Aynı zamanda ek delil gerekli olup olmadığını diğer ekip üyeleri ile istişare ederek anlamaya olanak sağlar (AICPA-SAS No.99, Par.16).

Görüşme sırasında denetçilerin geçmiş tecrübelerine dayalı yöneticilerin dürüstlüğü hakkındaki düşüncelerinden bağımsız olarak konulara sorgulayıcı bir şekilde yaklaşılması gerekir. Yani mesleki şüphecilik bu aşamada da devam etmektedir. Bu görüşmede genellikle şu konular görüşülür (SPK Tebliği, Sıra.X, No.22, Altıncı kısım, madde9);

- Denetim ekibinin hile riskinin finansal tabloları nasıl etkileyebileceğini ve işletme yönetiminin hileli finansal raporlama için ne yapabileceğini veya neyi saklayabileceği hakkındaki düşüncelerini birbirleriyle paylaşmaları,
- İşletme yönetiminin işletmenin karında yapabileceği ayarlamaları ile bu amaçla kullanabileceği yöntemlerin neler olabileceğinin ekip üyeleri arasında değerlendirilmesi,
- İşletme yönetiminin veya diğer kişilerin hileli eyleme girişmelerine sebep olabilecek olası baskı, fırsat ve tutumların değerlendirilmesi,
- Nakit ya da hileye açık varlıklara erişimi olan personelin gözetimine işletme yönetiminin katılımının değerlendirilmesi,
- Bağımsız denetim ekibinin dikkatini çeken işletme yönetiminin veya diğer personelin davranışlarındaki ve hayatlarındaki olağandışı değişimlerin paylaşılması,
- Hile riskinin bağımsız denetim boyunca göz önünde tutulması gerektiğinin vurgulanması,
- Hile riskinin finansal tablolara olası etkisi göz önüne alınarak seçilecek bağımsız denetim tekniklerinin başarısının tartışılması,
- Denetim ekibine ulaşan ihbarların ekip içinde değerlendirilmesi v.b.

Özellikle planlama aşamasında yapılan beyin fırtınası ile denetim ekibinin planların dışında bir gelişme olduğunda nasıl davranması gerektiği konuları da tartışılabilir. Hile riskinin tespit edilebilmesi için gerekli görev dağılımları da planlama aşamasındaki görüşmelerde tespit edilebilir. Yine bu aşamada hile riskinin tespiti için izlenecek yöntemlerin etkisiz olması durumunda alternatif hangi yöntemlerin uygulanacağını belirlenmesi ya da bu durumda gerekli iletişimin sağlanarak yeniden görüşme yapılabileceği kararlaştırılabilir. Bu aşamada özellikle baş denetçi tarafından mesleki şüpheyi diğer ekip üyelerine de benimsetmek için gerekli kültürün oluşturulması önemlidir.

Beyin fırtınası farklı şekillerde yapılabilir. Örneğin geleneksel yöntem olarak yüz yüze yapılabileceği gibi bilgisayar aracılığıyla da yapılabilir. Yüz yüze yapılan beyin fırtınasında bireyler görüşlerini bildirmek için sıra beklemek zorundadırlar. Yani yüzyüze görüşme tekniği fikir üretim verimliliğini azaltır. Bilgisayar aracılığıyla yapılan yöntem,

elektronik toplantı sistemleri veya grup destek sistemi gibi farklı adlarda anılabilir. Bu sistem zaman ve mekan sınırlarını aşarak sistemli bir ortam sağlar. Ekip üyelerine fikir üretme, karar alma ve sorunları çözme fırsatı sağlar (Lynch ve diğerleri, 2009: 1210). Elektronik beyin fırtınası da iki şekilde yapılabilir. Birincisi interaktif sistem, diğeri nominal sistem olarak anılır. Bu iki sistem de beyin fırtınasını kolaylaştırır. İnteraktif sistem eş zamanlı olarak kendi fikirlerini sunarken ekibin diğeri üyelerinin fikirlerini de görme imkanı sağlar. Alternatif olarak nominal beyin fırtınası sisteminde grubun diğeri üyeleri ile hiçbir etkileşim olmadan bireysel olarak fikirler sunulur, bireysel olarak sunulan tüm fikirler birleştirilir ve takımın görüşüne sunulur. Yani nominal sistem ekip üyelerinin aynı zamanda katılmasını gerekli kılmaz (Dennis and Reinicke, 2004: 2-4). İnteraktif sistem SAS No.99’da belirtilen beyin fırtınası tekniğine paralellik göstermektedir. Hile riskinin değerlendirilmesinde hangi tekniğin daha verimli olabileceği önemlidir. Nitekim Lynch ve diğerleri yaptıkları araştırmada klasik yöntemle göre bilgisayar destekli beyin fırtınası tekniklerinin daha başarılı olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Bilgisayar destekli beyin fırtınası tekniklerinin her ikisi de aynı sonucu vermiş ve ikisi arasında ise hile riskinin değerlendirilmesinde bir fark görülmediği ortaya çıkmıştır (Lynch ve diğerleri, 2009: 1211).

2.6.3.2.3. Hile Riskinin Belirlenmesi için Gerekli Bilgilerin Toplanması

Denetim ekibinin gerekli görüşmeleri yaptıktan sonraki işi, hile riski için gerekli bilgilerin toplanmasıdır. SAS No.99 bağımsız denetçilere denetim programları ve kontrolleri dikkate alınarak finansal raporlamada hile riski için gerekli bilgilerin toplanmasını gerekli kılmakta ve denetim plan ve programlarının değiştirilerek risk değerlendirme sonuçlarına yanıt verilmeye çalışılması gerektiğini bildirmektedir (Rezaee ve Riley, 2010: 234). SAS No.99 bu bilgileri aşağıdaki şekilde elde edilmesini gerektiğini belirtmiştir.

- İşletme yönetimi ve diğeri sorumlu kişilere hile riskleri ile ilgili görüşlerini almak için soruşturma yapılması(par.20-27)
- Herhangi bir olağandışı veya beklenmedik ilişkiler göz önüne alınarak analitik inceleme prosedürlerinin planlanması (par.28-30)

- Hile risk faktörlerinin bir veya daha fazla olup olmadığını düşünülmesi(par.31-33)
- Hile nedeniyle önemli bir yanlışlık riskini belirlemede yardımcı olabilecek diğer bilgilerin göz önünde bulundurulmasıdır(par.34).

Özellikle etkin ihbar hatlarının mevcut olduğu işletmelerde hile riskini araştıran denetçiler, işletme içinde şüphelenilen durumlarda veya diğer kişilere sorular sorulduğunda hilelerin ortaya çıkması muhtemeldir. Birçok araştırma, hile riskinin bulunması durumunda işletme içindeki kişilerden öğrenilebileceğini ortaya koymuştur. Hileli eylem işletmenin herhangi bir yerinde gerçekleşebileceğinden çalışanlar hile riskinin tespitinde denetçiye yardımcı olabilir (ASOSAI: 6, <http://www.raa.gov.bt>).

Denetçi yönetimle hile ile ilgili bilgilerini ya da şüphelerini tartışması gerekir. Ayrıca yönetime hileli finansal raporlama ile ilgili herhangi bir iddia hakkında bilgisinin olup olmadığı sorulmalıdır. Böyle bir iddia işletme içindeki herkesten gelebilir. Öte yandan yönetimin hile ve usulsüzlüklerle ilgili yaklaşımının ölçülmesi gerekir. Hile riskini azaltmak için gerekli kontrollerin ve programların oluşturulup oluşturulmadığı yönetimden öğrenilmeye çalışılır. Hile riskinin yüksek olduğu belirli birimlerin ya da faaliyet alanlarının olup olmadığının yanında personele etik ilkelerin iletilip iletilmediği konusunda yönetimin bilgisine başvurulabilir (Rezaee ve Riley, 2010: 234).

Bağımsız denetçiler genelde araştırmalarını finansal raporlama sürecinde yer alan kişilerle sınırlamaktadırlar. Bu kişiler genelde mali işlerle uğraşan muhasebe müdürü ya da personeldir. Bu yaklaşım muhasebe ile ilgili kişilerin ilgi alanına giren konularda(örneğin işlemlerin nasıl kaydedildiği) yeterlidir. Ancak muhasebe personelinin ilk elden bilgiye sahip olamadıkları konularda(örneğin stoktaki malzemenin sayım yöntemi ve tesellüm koşulları) muhasebe personeline sorular sorulması mantıklı değildir ve denetimin etkinliğini azaltır (Balcı, 2008: 92). Böyle bir durum hile için çok uygun bir ortam hazırlar. Önceki denetimlerde bu eksikliği gören yeni standart SAS No.99 işletme içindeki diğerleriyle ilgili de soruşturma gerekliliğini ortaya koymuştur.

İşletmelerde denetim komiteleri genelde hile riskinin gözlemlenmesi ve bununla ilgili program ve kontrollerin gerçekleştirilmesinde aktif rol almaktadır. Bu nedenle

denetçinin denetim komitesinin bu alandaki gözetim faaliyetleri ile ilgili bilgi alması yararlıdır. Öte yandan iç denetçinin işletmede şüphelendiği herhangi bir hile olgusunun olabileceği ile ilgili görüşleri alınabilir. Yine denetçi iç denetçiye yıl içinde hile riski için herhangi bir işlem gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini sorabilir. Finansal raporlama ile ilgisi olmayan diğer personele de hile riski ile ilgili sorular sorulabilir. Çünkü bu kişiler de gerçekleştirilen bir hileyi görmüş olabilir (ASOSAI: 8, www.raa.gov.bt). Örneğin bir depo görevlisine stoklarla ilgili yönetimin veya muhasebe müdürünün bireysel veya diğer personelle birlikte işleyebileceği hile yöntemleri sorulabilir. Böyle bir şüphesinin olup olmadığı sorulabilir. Bu kişiler hileli finansal raporlama vakalarında genellikle masum olduklarından bu bilgileri paylaşmaktan çekinebilirler. Ancak bu bilgiyi elde etmek için gerekli havanın oluşturulması da denetçinin kabiliyetine düşmektedir.

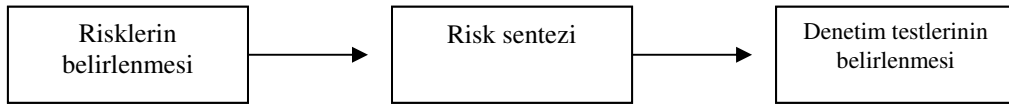
2.6.3.2.4. Hile Riskinin Ölçümü için Gerekli Tekniklerin Seçilmesi

SAS No.99’da analitik yöntemler diye adlandırılan fakat farklı tekniklerin de olduğu hile riski ölçme yöntemlerinden yararlanarak elde edilen bilgilere ek olarak işletmenin cari ve geçmiş finansal bilgilerini de kullanarak hile riski tespit edilebilir. Özellikle finansal raporlardan yararlanacak ilgili kişilerin kararlarını etkileyebilecek risklerin ortaya çıkarılması için kullanılacak bu yöntemlerle olağandışı bilgiler, kalemler, trendler ve oranlar ortaya çıkarılabilir. Risk faktörlerinin ölçülüp denetimin kapsamını ona göre belirlemek için özellikle planlama aşamasında bu tekniklerin belirlenmesi ve uygulanması gerekir. Bu teknikler daha önceki bölümlerde ayrıntısı ile anlatıldığı için denetçinin sorumluluklarının hatırlatılması amacıyla burada kısa bilgi verilmiştir.

2.6.3.2.5. Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi

Denetçi elde ettiği bilgilerle ölçtüğü risk faktörlerini değerlemelidir. Denetçi risk faktörlerinin tek mi yoksa birden fazla mı olduğunu tespit ettikten sonra değerlendirme yapmalıdır. Risk faktörlerini değerlendirirken hile üçgenini de göz önüne alarak değerlendirme yapabilir. Çünkü bu üçgendeki koşulları dikkate alarak risk faktörlerinin gruplandırılması denetçiye analiz kolaylığı sağlayabilir. Denetçi hile riskini tespit ettikten sonra riskleri kontrol etmek için uygun denetim testlerini planlaması gerekir.

Belirlenen risklerin etkin bir sentezini yapabilmek için denetim testlerinin etkin planlanması gerekir. Sentez, ayrı ayrı parçalardan oluşan kompleks bir yapının bütünleştirilmesi olarak tanımlanır. Yani riskleri tanımladıktan sonra neler yapılması gerektiğini vurgular. Bir denetim sürecinde sentez, tek tek belirlenen risklere yönelik denetim testlerinin uygulanması için köprü vazifesi kurar. Aşağıdaki şekil risklerin belirlenmesinden denetim testlerine kadar olan denetim sürecini gösterir. Sentez sürecin iki ucunu birbirine bağlar (Ramos, 2003: 32). Sentezi ortadan kaldırdığınızda risk değerlemesi için gerekli olan zincir kırılmaktadır. Ayrıca risk değerlendirme ile denetim testinin dizaynı arasındaki link koptuğunda denetim testi de denetçiye yardımcı olmaz.

SAS 99 hile risk faktörlerinin denetçiler tarafından değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Ancak uygulayıcıların önceki standardı (SAS 82) baz alarak yaptığı yanlış, risklere yüksek, orta ve düşük değerler vermeleri idi. SAS 99'da ise değerlendirme farklı şekilde yorumlanmıştır. Buna göre denetçilerin belirledikleri hile risklerini; işletmenin nerelerde hile riskine maruz kalabileceği, olası hile ve usulsüzlüklerin türleri ve önemli hilelerin nasıl gizlenebileceğini tespit etmeye yönelik olarak bir araya getirmelerini ima edilir (Balcı, 2008: 97).

Bu aşamada denetçi hile risk faktörlerinin özelliklerini hile üçgeni altında belirtebilir. Daha sonra iç kontrol yapısının değerlendirilmesi risk değerlemesi için yararlıdır. Hileli finansal raporlama risk değerlemesinin doğru tanımlanması için öngörü kabiliyeti, deneyim ve tecrübe gerekir. Daha sonra şirketin hile riski oluşturabilecek alanlarına yönelik fırsat ve teşvik ayağının iyi algılanması risk değerlendirme için önemlidir (Hackenbrack, 1993: 108).

2.6.3.2.6. Değerlendirilen Risklere Yapılacak İşlemler

SAS 99 bağımsız denetçilerin hile riskine karşı yapabileceği çalışmaları üç bölüme ayırmıştır. Bunlar; denetimin nasıl yapıldığına genel olarak etki eden çalışmalar(bunlar planlanan belirli prosedürlerin dışında kalan genel çalışmalardır), denetimin

zamanlamasına, kapsamına ve doğasına etki eden risklere yönelik çalışmalar ve önceden belirlenemeyen şekillerde ortaya çıkan ve yönetimin kontrolleri geçersiz kılması nedeniyle ortaya çıkabilecek risklere yönelik çalışmalardır (AICPA-SAS No.99, par.50-67).

Aslında risklere karşı verilecek yanıt denetim programının tasarımıdır. Denetim programı denetim çalışması sırasında uygulanacak denetim yordamlarının bir listesidir. Herhangi bir potansiyel hile riskine denetçinin yanıtı, uygulanacak olan denetim yordamlarının yapısını, zamanlamasını ve kapsamını gösteren denetim programlarının tasarlanmasıdır. Denetçi belirlemiş olduğu risklere karşı genel yanıt mı yoksa özel yanıt mı vermesi gerektiğini belirlemelidir (Erdoğan, 2002: 26).

Herhangi bir hile riskine denetçinin *genel* olarak verebileceği cevaplar için birtakım çalışmalar yapılabilir. Birincisi denetim ekibi seçilirken daha titiz davranılır ve denetim ekibi daha fazla gözetim altında tutulur. Diğeri işletmede uygulanan muhasebe ilkelerinin daha fazla incelenmesi gerekir. Bir diğeri ise denetim tekniklerinin her yıl değiştirilmesi gerekliliği ve tekniklerin içine tahmin edilemeyecek unsurların yerleştirilmesi gerekir (AICPA-SAS No.99, par.50). Hilede uzman olmuş kişiler denetçilerin uyguladıkları denetim tekniklerini iyi analiz edip kullanabilecekleri kalemleri buna göre tespit etme ihtimalleri yüksektir. Bu nedenle bu kişiler denetçilerin inceleme olasılığı en az olan kalemlere yönelebilirler. Bu nedenle denetçi kullandığı teknik ve yöntemlerde değişiklikler yapmalıdır.

Belli hesap kalemlerine yönelik hile risklerinin yüksek olduğu bilinmektedir. Bu kalemlere denetçinin yoğunlaşması denetimin kapsamına ve zamanlamasına etki eder. Bu kalemler daha çok gelirler, stoklar, alacaklar ve borçlarla ilgili kalemlerdir. Örneğin SPK tebliğinin (Seri.X, No.22) 16. paragrafına göre hileli finansal raporlama olasılığı daha çok gelirin zamanından önce tahakkuk ettirilmesi ya da gerçek olmayan gelirlerle gelirin yüksek gösterilmesi ve gelirin daha sonraki bir döneme kaydırılması ile düşük gösterilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu nedenle gelirle ilgili hesap kalemlerine maddilik testi uygulanabilir. Ayrıca işletme yönetiminin muhasebe tahminlerinin bu anlamda iyi analiz edilmesi gerekir.

Belli hesap kalemlerine yönelik hile riski yüksekse denetçi bu kalemlere yönelik bazı testler yapabilir. Örneğin stokları aniden gidip yerinde sayabilir. Bu hesaplara yönelik denetim tekniğini aniden değiştirebilir. Özellikle yılsonuna yakın işlemlerle ilgili ayrıntılı araştırmalar yapabilir. Şüphelenilen hesap kalemleri ile ilgili doğrulamaları artırabilir. Hile riski tespit edilen kalemlere ulaşabilen kişileri çapraz sorguya çekerek ayrıntılı görüşmeler yapabilir.

Denetçinin hile riskine karşı bir cevap şekli de yönetimin kontrolleri aşma riskine karşıdır. SAS 99'un 8. paragrafında yönetimin hile yapması için benzersiz bir konumda olduğunu belirtmektedir. Özellikle kontrolleri aşarak finansal raporlamada ve muhasebe kayıtlarında hile yapma avantajının yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle standart 58. ve 67. paragraflar arasında yönetimin işletme içindeki kontrolleri aşma riskine yönelik bazı denetim tekniklerinin uygulamalarını uygun görmektir. Bu teknikler;

- Yevmiye defterine kaydedilen kayıtların uygunluğunun ve finansal tablo hazırlanması için yapılan düzeltmelerin incelenmesi
- Taraflı bir şekilde yapıma ihtimali olan muhasebe tahminlerinin gözden geçirilmesi
- Denetçinin dikkatini çeken olağandışı işlemlerin dayandığı iş mantığının araştırılması

Etkin bir mali tablo analizi için günlük yevmiye maddelerinin önemi büyüktür. Denetçi defteri kebir'de bulunan tutarların yevmiye defterlerine doğru kaydedilip kaydedilmediğini test etmek için finansal raporlama sürecini iyi analiz etmesi gerekir. SAS 99 denetçiye bu anlamda şunları gerekli kılar.(i) Finansal raporlama sürecinin yanında kontrol ortamının da özelliklerini bilmesi gerekir. (ii)Denetim testi için yevmiye kayıtlarının belirlenmesi ve seçilmesi gerekir.(iii) Denetim testinin zamanlaması belirlenmelidir. (iv) Uygun olmayan ve olağandışı kalemlerin bulunduğu yevmiye kayıtları ile ilgili finansal raporlamaya dahil olabilecek personelin sorgulanması gerekir (Lanza ve Gilbert, 2007: 33). Bu anlamda işletme yönetimi uygun olmayan yevmiye kayıtları ile finansal raporlama düzenlemek için imkân sahibi bir konumdadır. Bu nedenle denetçi yönetim üzerinde bu gibi hileli eylemlere girme koşullarını araştırmalıdır. Bu anlamda

örneğin işletme yönetiminin üstlendiği iç kontrollerin yeterliliği ve uygunluğu araştırılmalıdır.

Denetim standartlarından SAS No.57'ye (Auditing Accounting Estimates-Muhasebe Tahminlerinin Denetimi) göre finansal tablolarla ilgili muhasebe tahminleri ile işletme yönetimi sorumludur. İşletme yönetimi gerek subjektif gerekse objektif değerlemelerle tahminlerde bulunmaktadır. Daha çok geçmiş verilerle tahmin edilmeye çalışılır. Denetçi bir bütün olarak finansal tablolarla ilgili yönetimin muhasebe tahminlerinin doğruluğunun sorgulanması ile sorumludur. Denetçi yönetim tahminleri ile ilgili makul güvence vermesi için aşağıdaki soruları sorması gerekir (AICPA-SAS No.57, par.3-4);

- Finansal tablolar için gerekli olan bütün muhasebe tahminleri mevcut mu?
- Bütün bu muhasebe tahminleri uygun mu?
- Muhasebe tahminleri muhasebe ilkelerine ve yürürlükteki muhasebe standartlarına uygun mu?

Finansal tablo hilelerinin birçoğu işin normal seyri içinde olmayan olağandışı kalemlerle yapılmaktadır. Denetçi özellikle analitik inceleme prosedürleri ile tespit ettiği olağandışı işlemleri iyi analiz etmelidir. Örneğin bir anda artan ilişkili taraf işlemleri belkide yönetimin kontrolleri aşmasından kaynaklanan bir durumdur. Yine örneğin daha önce kullanılan muhasebeleştirme yöntemlerinin aniden değiştirilmesi olağandışı bir durumu gösterebilir. Bu tip eylemler de yönetim tarafından rahatlıkla yerine getirilebilecek eylemlerdir. Yönetim bunları ilgili personelle birlikte de yapabilir. Denetçi bunlarla ilgili personeli de içeren yönetim soruşturmalarını yapmalıdır.

2.6.3.2.7. Belgelendirme

Denetçinin planlama aşamasından başlayıp hile riskinin araştırılması ve riskin tespitine kadar bütün aşamaları belgelendirmesi hem denetimin sağlığı hem de denetçinin kendi performansı açısından önemlidir. Örneğin beyin fırtınası sırasında tespit edilen hile risk faktörleri belgelendirmeli ve risklere göre denetim planı yeniden hazırlanmalıdır. Özellikle planlama aşamasındaki belgelendirme denetimin bundan sonraki aşamasına etki

etmektedir. Daha özel(ayrıntılı) belgelendirme ile belgelenen riskler denetçinin mesleki şüpheciliğini de belli bir oranda dengeler. Yine her bir hile riskinin ayrıntısı ile belgelendirilmesi beyin fırtınası aşamasında da kolaylık sağlar (Hammersley ve diğerleri, 2010: 566-567). SAS No.99'un 83. paragrafına göre her bir madde ayrı paragraflarda ve konu içinde olmasına rağmen birleştirilerek bağımsız denetçinin belgelendirmesi gereken hususları belirlenmiştir. Bunlar;

- Planlama aşamasında, denetim ekibinin hileli finansal raporlama riskine karşı hassasiyeti ile ilgili yapılan görüşmelerin ayrıntısı; görüşmelerin nasıl ve zaman yapıldığı, görüşmeye kimlerin katıldığı ve hangi konuların konuşulduğu ,
- Hile riskini belirlemede ve değerlendirmede gerekli olan bilgilerin toplanması için gerekli olan denetim prosedürleri,
- Belirlenen önemli hile riskleri ve denetçinin bu risklere verdiği cevapların açıklaması ile ilgili bilgiler,
- Denetçinin gelire ilgili hile riskinin bulunmadığı durumlarda bulduğu sonucu destekleyen bilgilerin ulaştırılması. Çünkü SAS No.99'a göre en çok hileli finansal raporlama gelir unsurları üzerinden yapılmaktadır.
- Yönetimin kontrolleri aşp aşmadığını belirlemek için denetçinin uyguladığı denetim tekniklerinin sonuçları,
- Hile riskini belirlemek için denetçinin uyguladığı ilave denetim teknikleri ile ilgili veya denetçinin vardığı ilave kanaatlerle ilgili bilgiler,
- Yönetimin veya diğer kişilerin yaptığı hilelerle ilgili iletişimin yapısı ile ilgili bilgilerdir.

Bağımsız denetçi en son hile riski ile ilgili bilgilerini risk alanının oluştuğu konunun bir üstüne bildirir. Bu genellikle yönetim olmaktadır. Yani hilenin olduğuna ya da olabileceğine dair kanıtları her ne zaman belirlerse konuyu uygun düzeydeki yönetimin dikkatine sunar. Ancak üst düzey yöneticileri kapsayan ve finansal tablolar için önemli olan bir hile doğrudan denetim komitesine iletilmelidir (Erdoğan, 2002: 29). Ancak hile riski veya hile ile ilgili bilgileri işletme dışına vermesi denetçinin sorumluluğu değil hatta ahlaki olmayan bir davranış olarak nitelenir. Yani denetçinin gizliliğe ilişkin ilkeleri ihlal etmemesi gerekir. Ancak bu durumun da bazı istisnaları vardır. Bunlar; bazı yasal ve düzenleyici zorunluluklara uymak için, kendinden sonraki denetçinin soruşturmada gerekli

olan bilgileri kullanması için, bir mahkemenin çağrısına yanıt için ve kamu mali yardımı alan işletmelerin denetimleri için gereklerine uygun olarak borç veren kuruma bilgi verilebilir (Munter ve Ratcliffe, 1998b: 28).

Özetle bağımsız denetçilerin sorumluluğu hileleri ve hile riskini ortaya çıkarmak değil, hileden kaynaklanan önemli bir yanlışlığın olmadığına dair makul bir güvence sağlamaktır. Makul güvence %100 güvence anlamına gelmez. Çünkü denetimin doğasından kaynaklanan birtakım kısıtlamalar mevcuttur. Bunlar örneğin denetçi örnekleme yöntemini kullanabilir, iç kontrol yapısından kaynaklanan kısıtlamalar ve yöneticinin kontrolleri aşması gibi uygulamalar olabilir. Denetçi tüm bu kısıtlamaları da düşünerek hile riski nedeniyle mesleki şüphecilikle olaylara yaklaşmalıdır. Yani herkesin her zaman usulsüzlüklere bulaşabileceğini düşünerek sorgulayıcı bir zihinle kanıtları incelemelidir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerek ki; çoğu denetçi şüphe içinde olan işletmeleri genelde denetim için kabul etmez. Bilmeden kabul etseler bile denetimden çekilebilirler. Bu nedenle özellikle planlama aşamasında denetçiler bir ekip halinde beyin fırtınası yaparlar. Ekibin her bir üyesinin sunduğu fikirler paylaşılır ve özellikle baş denetçinin tecrübelerinden faydalanılır. Denetim sürecinin ortasında veya başında denetim ekibi tarafından belirlenen bir hile üst yönetime veya denetim komitesine bildirilir. Üst yönetim bu durumu düzeltmemekte ısrar ederse denetçi bunu denetim raporunda belirtir. Aksi halde hile ortaya çıkar çıkmaz bunu raporunda belirtmez. Çünkü bu denetim şirketinin de itibarını zedeleyebilecek bir durumdur. Bu nedenle uygulamada olumsuz rapor örneğine rastlamak zordur. Ancak şartlı raporların ve görüş belirtmekten sakınmanın bir kısmı da işletmenin finansal tablolarında uygun olmayan durumların varlığını göstermektedir. Bu raporlardan yola çıkarak hazırlanan hileli finansal raporlamalara yönelik uygulama bundan sonraki bölümde ayrıntısı ile ele alınmaktadır.

2.6.3.2.8. Denetçinin Sosyal Sorumluluğu Açısından Bir Analiz

Sosyal sorumluluk, görevleri yerine getirirken belli bir kişi veya grupların değil toplumun bütün kesiminin çıkarlarının gözetilmesi ve dolayısıyla üretilen bilgilerin gerçeğe uygun, tarafsız ve tam olmasının sağlanmasıdır. Bu nedenle denetimin, kamuyu aydınlatma ilkesi doğrultusunda sosyal sorumluluk bilinci içinde yapılması gerekir. Bu amaçla gerçeğe uygun olmayan bir finansal tablonun denetimi sonucu ortaya çıkan bu

uygunsuzluğun denetçi tarafından örtbas edilmesi ya da denetçinin bu durumda işletmeyi kayırması sosyal sorumlulukla bağdaşmaz. Denetçinin doğruyu yapması adına cesaretle bu uygunsuzluğu denetim raporunda belirtebilmelidir. Bu anlamda denetçilerin gerek kendi içinde gerekse görev yaptıkları işletmelerde olası risklere karşı daha duyarlı olmalarını sağlayacak etik değerlerle ilgili eğitimlerinin önemi büyüktür.

Denetçilerin sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi bağlamında yapılan birtakım çalışmalar mevcuttur. Örneğin Koo ve Sim Koreli denetçiler üzerinde yaptıkları araştırmada denetçilerin %75'inin işletme yönetiminin çıkarlarını, geri kalan %25'inin ise kamuoyunun menfaatini dikkate aldıklarını belirtmişlerdir (Koo ve Sim, 1999: 214). Yine Yunan denetim firmalarının üzerinde yapılan bir çalışmada birtakım ilginç kanıtlar elde edilmiştir. Bu kanıtlara göre denetçiler, müşterilerin finansal tablolarını doğru bir şekilde sunduğu yönünde görüş bildirirken dürüst davranmamaktadırlar. Araştırmada 6 büyük denetim firmasının Yunanistan pazarına girmesiyle, mevcut Yunan denetim firmaları denetim piyasasının dışında kalmıştır. Çünkü mevcut denetim şirketleri işletmelerin istek ve taleplerini yerine getirmiyorlardı (Cullinan, 2004: 856). Bu iki araştırmada da görüldüğü üzere kamuoyunun güvencesi olan denetim firmaları sosyal sorumluluklarının bilincinde değildirler. Kendi maddi çıkarlarına öncelik vererek son planda kamuoyunun ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması sosyal sorumluluk ile bağdaşmaz.

Denetçi yapılan uygunsuzlukları belirlemek için sosyal sorumluluk anlamında mesleki özenle ve titiz bir şekilde hareket etmesi gerekir. Çünkü eğer hissedarların menfaatini düşünerek hareket etmek istiyorsa sosyal sorumluluk açısından “mesleki özen ve dikkate” önem vermelidir. Aksi halde denetçinin vurdumduymazlığı çeşitli menfaat gruplarının menfaatlerine darbe vurabilir. Mademki; sosyal sorumluluk belli bir kesimin menfaatini değil tüm ilgililerin menfaatini ön planda tutmakta, o halde denetçi bu menfaatleri gözetererek mesleki özen ve dikkatle denetimini yapmalıdır.

Mesleki özen ve dikkatsizlik ile ilgili en iyi örneklerden biri “Fine Host” vakasıdır. Deloitte&Touche denetim firmasının ortağı Jeffrey Bascik Fine Host şirketinin denetçisi olarak mesleki özen ve dikkatsizliği sonucu hileli eylemleri ortaya çıkaramamıştır. Şirket masraflarını varlık hesaplarına kaydedilmesi ve gelirleri maniple edilmesi ile vergi öncesi karını yüksek göstermekteydi. 1992-1996 yılları arasında 28 milyon \$'ın üzerinde,

1997'inin ilk üç çeyreğinde ise 21 milyon \$'a varan tutarlarda fazla göstermiştir. Bascık, sorunlu olduğunu fark ettiği bazı işlemler için uygulaması gereken denetim işlemlerini uygulamayarak kaliteli denetim kanıtları yerine şirket yönetiminin ifadelerini temel denetim kanıtı olarak dikkate almıştır (Özbirecikli, 2006: 9). Sonuç olarak denetçinin mesleki özen ve dikkatsizliği nedeniyle önemli ölçüdeki hileli finansal raporlamayı ortaya çıkaramamış ve yatırımcıların aldatılmasına yol açmıştır. Eğer denetçi sorun olduğunu bildiğinde dikkatli davranırdı menfaat sahiplerinin haklarını korumuş olacaktı. Denetçi yatırımcıların menfaatini ve hatta toplum menfaatini düşünerek daha öngörülü davranabilseydi sosyal sorumluluğunu yerine getirmiş olacaktı.

Diğer taraftan mesleki özen ve dikkatten ziyade denetçilerin kasıtlı uygulamaları da sosyal sorumluluğa aykırı bir davranıştır. Çünkü işletme ile ilgili kişiler denetimden geçmiş faaliyet raporlarına itibar etmektedirler. Şirket ile ilgili güvenebilecekleri tek bilgi kaynakları denetimden geçmiş faaliyet raporlarıdır. Denetçilerin kasıtlı olarak düzensizlikleri gizlemesi ise hem ahlaka hem de sosyal sorumluluk kavramına aykırı bir durumdur.

Denetçinin kasıtlı uygulamasına en iyi örneklerden biri Worldcom vakasıdır. Worldcom masraflarını varlık hesaplarına kaydetmek suretiyle karını 7,97 milyar \$ şişirmiştir. Hat maliyetleri (line cost) olarak adlandırılan bu masraflar fiber optik ve veri iletim hatlarına ödenen kiralardan oluşmaktaydı. SEC'in raporlarına göre, hat maliyetleri toplamı aslında 57,1 milyar \$ iken, raporlanan hat maliyetleri toplamı 49,13 milyar \$ olarak gözükmektedir. Buna göre; vergi öncesi karın gerçek değeri 5,96 milyar \$ iken, raporlanan tutar 13,93 milyar \$'dır. Dolayısıyla vergi öncesi kar toplamda 7,97 milyar \$ abartılı hesaplanmıştır. Denetçi Arthur Andersen raporunda hat maliyetleri için yapılan denetim işlemlerini açıklamakta, doğrulamanın yapıldığını ve herhangi bir riskin bulunmadığını belirtmektedir. Halbuki denetçi içeriğini bildiği bu kalemlerle ilgili herhangi bir riskin bulunmadığını belirtmesi manidardır (Özbirecikli, 2006: 10). Denetçi bu vakada kasıtlı bir şekilde yönetimin taleplerine kulak asmış ve toplumun menfaatini hiçe saymıştır. Dolayısıyla sosyal sorumluluğun gereğini yerine getirmemiştir.

Denetçinin bir diğer sosyal sorumluluk alanı da usulsüz beyan edilmiş finansal tabloların mevcut ve potansiyel yatırımcılara ulaşmasını engellemek için finansal

tablolarda hile tespit ettiği firmalar için olumlu rapor vermemesidir. Ancak uygulamada denetçilerin birtakım menfaatlerle bunu yapmadıkları görülmüştür. Ülkemizdeki uygulamalarda da böyle durumların olabilmesi gayet mümkündür.

Hile riskini göz önüne alan denetçi denetim sürecinin sonunda vardığı kanaatini denetim raporu ile belirtmektedir. Mesleki şüphe ile denetimini planlayan ve gerçekleştiren yönetici kanaatini yönetim kuruluna sunar. Yönetim kurulundan eğer denetçinin belirlediği ve gerekli olan bir düzeltme varsa düzeltilmesi beklenir. Aksi halde yönetim ve yönetim kurulu denetçinin isteğine rağmen ısrar ederse denetçi görüşünü olumlu veremeyebilir. O halde denetçi raporu olumlu olabileceği gibi birtakım nedenlerden dolayı olumlu rapordan sapmalar da olabilir. Ülkemizde faaliyet gösteren işletmeleri denetleyen denetim şirketlerinin raporları olumlu, açıklama paragrafı eklenen olumlu, şartlı, olumsuz ve görüş belirtmekten kaçınma şeklinde bir ayrıma tabidir.

Uluslararası denetim standartlarına uyumlu olan SPK Seri.X, No.22 tebliğinin 29. kısım ve 12. maddesinde “*Bağımsız denetçi, finansal raporlama standartları çerçevesinde, finansal tabloların tüm önemli yönleriyle gerçeği doğru ve dürüst bir şekilde yansıttığına veya dürüstçe sunulduğuna kanaat getirdiğinde olumlu görüş ifade eder*” şekline ifade bulunmaktadır. Olumlu görüşün bulunduğu denetim raporu da olumlu denetim raporudur. Ancak bazen olumlu denetim raporundan sapmalar meydana gelmektedir. Böyle sapma durumlarında, şartlı, olumsuz denetim raporu veya görüş belirtmekten kaçınan denetim raporu uygun olabilir. Eğer hakikaten denetçinin olumlu görüşün dışında bir görüş belirtmesi gerekiyorken olumlu görüş belirtmesi denetçinin sosyal sorumluluğu çiğnediğinin bir göstergesidir. Denetçinin böyle durumlarda işletmenin eğer olumsuz rapor verirse etkilenebileceği ve dolayısıyla işletmenin iflasa kadar sürüklenebileceği durumların oluşmasından çekindiği düşünülebilir. Ancak öte yandan doğru bilginin aktarılmaması nedeniyle işletme ile ilgili üçüncü kişilerin kararlarının etkilenmesi denetçinin düşünmesi gereken bir durumdur. Acaba hangi durumda denetçi daha fazla sosyal sorumluluk gereği hareket etmiş olabilir? Etik davranma, şeffaflık ve doğrunun aktarılması denetçinin sosyal sorumluluğuna daha uygundur. Bu nedenle adı üstünde bağımsız olan denetçi üçüncü kişilerin kararlarını etkileyebilecek bilgileri açıkça denetim raporunda belirtmelidir. Bu durumda denetçinin sosyal sorumluluğunun değeri artabilir.

Olumlu denetim raporundan sapmalara neden olabilecek aksaklıkları; muhasebe standartları açısından, denetimin kapsamı açısından ve gelecekle ilgili belirsizliklerden kaynaklanan aksaklıklar şeklinde sınıflandırmak mümkündür (Berksoy, 2008: 50). Bu durumların varlığı halinde denetçi şartlı, olumsuz veya görüş bildirmekten kaçınan denetim raporlarını vermelidir. SPK tebliğinin (Seri.X, No.22) 30. kısım madde 3'te bu durum belirtilmektedir. Tebliğe göre; *“bağımsız denetim görüşünü etkileyen hususların varlığı durumunda, şartlı görüş verilmesi, görüş bildirmekten kaçınılması veya olumsuz görüş verilmesi”* gerekir.

Muhasebe ilkeleri açısından sapmalar için üç kriter sayılabilir. Bunlardan birincisi; finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri²⁵ doğrultusunda hazırlanmadığı veya daha güncel haliyle uluslar arası muhasebe standartlarına uyumlu Türkiye muhasebe standartlarına göre hazırlanmadığıdır (örneğin yanlış değerlendirme ölçüleri kullanılmış, hasılatın bir kısmı kayıtlara aktarılmamış ya da mali tablolar defter ve belgeler uygun düzenlenmemiştir v.b.). Bir diğeri “tutarlılık” ilkesinden sapmalardır. Yani bir önceki dönemde uygulanan muhasebe ilke ve politikalarında değişiklik yapıldığında mali tablo kalemlerinin karşılaştırma olanağının yok olmasıdır. Muhasebe ilkelerinden sapmaların sonuncusu ise tam açıklama kuralına uyulmamasıdır. Yani mali tablolarda yer alan dipnot ve açıklamalar bilgi kullanıcıları aydınlatacak nitelikte değildir (Berksoy, 2008: 50).

Kapsam açısından sapmalar ise denetçinin kanıt toplamasının sınırlandırılması ile ilgilidir. Denetçi finansal tabloları muhasebe standartlarına uygunluğunu araştırırken yeterli miktarda kanıt toplayamamışsa çalışma alanı sınırlandırılmıştır. Örneğin işletme önemli alacakların mutabakatının yapılmasını engelliyorsa ya da stok sayımında denetçinin bulunmasını engelliyorsa denetimin kapsamı sınırlandırılmıştır. Öte yandan işletme nedeniyle değil de farklı sebeplerle de denetim sınırlandırılabilir. Denetim anlaşmasının geç yapılması nedeniyle örneğin stok sayımına denetçinin yetişememesi gibi durumlarda da denetimin kapsamı sınırlandırılmaktadır (Güredin, 2007: 78). Yine denetim anlaşmasının geç yapılması nedeniyle işletmenin iç kontrol yapısının etkinliğinin incelenememesi gibi bir durumla karşılaşılabilir. Denetim anlaşmasının geç yapılması

²⁵ Dünya'daki çeşitli ülkeler genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uyum yerine uluslararası muhasebe standartlarına uygunluğu esas almaktadırlar. Türkiye de uluslararası muhasebe standartlarına uyumlu Türkiye muhasebe standartlarına uyumu esas almaktadır. İMKB'de faaliyet gösteren işletmeler 2005'ten bu yana standartlara uygun kayıtlar yapıp yine standartlara uygun finansal tablolar düzenlemektedirler.

işletmenin kendi isteği ile de olmuş olabilir. Yani bir takım yolsuzlukları gizlemek için işletme denetim anlaşmasını birtakım bahanelerle geç yapmış olabilir. Eğer denetçi böyle kısıtlamaların oluşması durumunda finansal tablolarla ilgili bir kanaate ulaşamıyorsa görüş belirtmekten sakınmalıdır. Eğer kısıtlama belli hesaplar üzerinde ise şartlı görüş belirterek sınırlamayı şartlı kısımda belirtmelidir. Ancak belli hesaplar karar alıcıların kararlarını etkileyecek nitelikte ve finansal tabloları bir bütün olarak önemli düzeyde etkiliyorsa denetçi görüşü olumsuz da olabilir. İşte denetçi bütün bunları değerlerken sosyal sorumluluk gereği toplum menfaatini düşünmelidir. Aksi halde işletmenin kendisini ve yönetimini düşünmesi sosyal sorumluluk değerlerine aykırı bir tutumdur.

Gelecekle ilgili belirsizlik de olumlu denetim görüşünden sapmalara neden olabilir. Belirsizlik denetçinin gelecekteki birtakım gelişmeleri önceden tahmin edememesi ve olası gelişmelerin finansal tablolara etkisini bilememesi durumudur. Denetçi belirsiz bir olayın meydana gelmesi halinde ağır sonuçların ortaya çıkacağını tahmin ederse, denetçi görüş bildirmekten kaçınabilir (Berksoy, 2008: 50). Çünkü görüş bildirerek kesin olmayan bir yargıyı dile getirmektedir. Bu da karar alıcıların kararını etkileyebilmektedir. Sosyal sorumluluk açısından denetçi bu durumlarda iyi düşünüp toplumun menfaatine göre hareket etmelidir. Örneğin işletmenin faaliyet gösterdiği sektörde yakın gelecekte satışların keskin bir şekilde düşme ihtimalinin olması, ya da işletmenin varlıklarının üzerinde bir mülkiyet davasının bulunması bu tip durumlara örnek olarak verilebilir.

Sayılan bu aksaklıklar nedeniyle denetçi sosyal sorumluluğu gereği denetim görüşünü değiştirmelidir. Olumlu denetim görüşünden sapmalara sebep olan faktörlerin önem derecesine göre denetçi şartlı görüş belirtebilir, olumsuz görüş belirtebilir veya görüş belirtmekten kaçınabilir.

Olumsuz Denetim Raporu: Denetçinin yeterli kanıtı toplamasından sonra muhasebe standartlarına ya da denetimde esas alınan mevzuata uyumsuzluğun oldukça önemli boyutlarda olduğu durumlarda olumsuz rapor verilmelidir. Örneğin hileli durumların varlığı, hataların önemli tutarlarda oluşu ve muhasebe standartlarına aykırılıklar o kadar yoğundur ki, finansal tabloların bir bütün olarak güvenilirliği yok olmaktadır. Yine örneğin işletme yönetimi bilerek muhasebede değerlendirme ilkelerine uymamakta, şirketi olduğundan iyi ya da olduğundan kötü durumda göstermeye

çalışmaktadır. Yine işletme denetçiye denetim kanıtlarının toplanmasında güçlük çikarıyorsa olumsuz görüş verilebilir (TÜRMOB-TESMER, 2009: 163).

Bağımsız denetçi, seçilen bazı muhasebe politikaları ve bunların uygulanması ile dipnotların yeterliliği konusunda işletme yönetimi ile görüş ayrılığına düşebilir. Bu görüş ayrılıkları finansal tablolar açısından önemlilik arz ederse denetçi olumsuz görüş bildirebilir (SPK Tebliği Seri X, No.22, 30. kısım, mad.7). Yine bağımsız denetçinin kanaatine göre, işletmenin sürekliliği söz konusu olmadığı halde, finansal tablolar işletmenin sürekliliği esasına göre hazırlanmışsa denetçi olumsuz görüş bildirir. Eğer denetçinin kanaati işletmenin sürekliliğinin mümkün olmadığı şekildeyse ilgili dipnotlara bakmaksızın olumsuz görüş verebilir (SPK Tebliği, Seri X, No.22, 24. kısım, mad.12).

Şartlı Denetim Raporu: Şartlı denetim raporu denetçinin önemlilik algılamasına göre oluşabilir. Çünkü olumsuz rapor ile şartlı rapor hemen hemen aynı sebeplerden kaynaklansa da eğer finansal tablolar önemli düzeyde etkileniyorsa ve karar alıcıların kararlarının etkilenme ihtimali varsa olumsuz görüş bildirilmelidir. Aksi takdirde şartlı görüş bildirilir.

Denetim kapsamının önemli ölçüde sınırlandırılması ve muhasebe standartlarına aykırılıklar olsa bile, denetçi finansal tabloların bir bütün olarak doğru ve dürüst olduğuna inanırsa şartlı rapor verir. Denetim kapsamının sınırlandırılması işletme ya da denetçinin kontrolü dışındaki bir nedenle yeterli denetim kanıtının toplanamamasını ifade eder. Muhasebe standartlarına aykırılıklar ise hazırlanan finansal tabloların ilgili muhasebe standartlarına uymadan hazırlandığını, tam açıklama ve tutarlılık ilkelerine aykırı olduğunu belirtir (Uyar ve Çelik, 2009: 143).

Çalışma alanının sınırlandırılması ile ilgili örnekler SPK tebliği Seri X, No.22'de 30. kısım madde 6'da sıralanmıştır. Örneğin denetçinin atanmasının geç yapılması nedeniyle stok sayımının gözlenememesine yol açabilir. Yine denetçiye göre işletmenin muhasebe kayıtlarının yetersiz olduğu veya gerekli olduğuna inandığı bir denetim tekniğinin uygulanmadığı durumlarda da çalışma alanı sınırlandırılmış olur. 30. kısım, madde 7'de ise bağımsız denetçi seçilen bazı muhasebe politikaları, bunların uygulanması ve dipnotların yeterliliği gibi konularda işletme yönetimi ile çatışma yaşayabilir ve böyle

bir durumda şartlı görüş belirtebilir şekilde ibare bulunmaktadır. Tabii ki bu durum finansal tabloları önemli derecede etkileyecek nitelikte değilse şartlı görüş verilebilir.

Öte yandan işletmenin sürekliliği varsayımının geçerli olmasına karşın, önemli sayılacak bir belirsizliğin olması durumunda finansal tablolarda yeterli açıklama yapılmadıysa şartlı görüş belirtilir (Uyar ve Çelik, 2009: 143). Yani işletmenin sürekliliği ilkesine aykırı bir duruma şartlı raporda rastlanmamaktadır (TÜRMOB-TESMER, 2009:163). Özet olarak şartlı rapor genel olarak mali tablolarla ilgili olumlu görüş taşıması ancak istisnalar nedeniyle görüşe şart koşulması durumudur. Yani denetçi şartlı raporda da yine bir bütün olarak mali tablolarla ilgili olumlu bir kanaate sahiptir.

Görüş Belirtmekten Kaçınan Denetim Raporu: İşletme tarafından denetçinin çalışma alanı sınırlandırılırsa ve denetçi bir bütün olarak finansal tablolarla ilgili bir görüşe ulaşamıyorsa görüş bildirmekten kaçınabilir. Çünkü böyle bir durumda denetçi mesleki kanaatini belirtmek için yeterli kanıt toplayamamaktadır (Güredin, 2007: 80). Böyle bir durumda işletme bilerek hileleri ve usulsüzlükleri gizlemek için çalışma alanını kısıtlayabilir. Öte yandan birden fazla önemli belirsizliğin olması ve işletmenin sürekliliği (işleyen teşebbüs kavramı) önemli düzeyde tehlikeye girmişse de denetçi görüş bildirmeme yolunu seçebilir (Uyar ve Çelik, 2009: 143). Denetçinin bağımsızlığının bulunmaması ya da ortadan kalkması durumunda da görüş belirtmekten kaçınılabılır.

Görüş belirtmekten kaçınma ile olumsuz görüş belirtme aynı şey değildir. Görüş belirtmekten kaçınma denetçinin gerekli bilgileri toplayamamış olması nedeniyle, yani bilgi eksikliğinden kaynaklanırken, olumsuz görüşte denetçi finansal tabloların dürüstçe sunulmamış oldukları hakkında kesin bilgiye sahiptir (Güredin, 2007: 80).

Denetçi, denetim raporunun türüne karar verirken, tespit ettiği sorunların finansal tablolar üzerindeki etkisinin büyüklüğünü dikkate alarak sorunun önemlilik seviyesini “önemsiz”, “önemli” veya “çok önemli” olarak nitelendirebilir. Denetçinin bu değerlendirmeyi yapmasında tespit edilen sorunların oransal büyüklüğü ve finansal tablo kullanıcılarının alacakları kararları etkileme düzeyi belirleyici rol oynayabilir. Örneğin denetçi gelir tablosu açısından bir kalemin önemliliğini araştırıyorsa, o kalemin tutarının net kara oranına bakar. Denetim uygulamasındaki yerleşmiş bir kanaate göre bir işlemin tutarı

net karın %5'inin altında ise önemsiz²⁶, %10'undan fazla ise önemli kabul edilmekte ve denetim raporunun türüne karar verilmektedir (TÜRMOB-TESMER, 2009: 164-166). Öte yandan sorunun önemlilik düzeyi belirlenirken sorunun yayılımı dikkate alınabilir. Örneğin kasa ve alacaklar arasındaki bir sınıflandırma sorunu yalnızca bu iki hesabı etkiler. Yani yayılma fazla değildir. Ancak önemli bir satış gelirinin kaydedilmemesi sorunun yayılmasına vesile olur. Çünkü bu kayıt dışı bırakma satışları, alacakları, vergi giderini, ödenecek vergiyi, karı, dolaylı olarak dönen varlıkları, kısa vadeli borçları, toplam yabancı kaynakları, öz sermayeyi, brüt karı ve faaliyet karını etkiler (Güredin, 2007: 82). Bu nedenle sorunun yayılma düzeyi arttıkça finansal tabloları bir bütün olarak etkileyeceğinden olumsuz görüş verilmesi daha uygundur. İşte böyle bir durumda denetçinin olumsuz görüşü tercih etmesi sosyal sorumluluk gereğidir. Çünkü toplumun menfaati ön plana alınarak “ilgili işletmelerin finansal tabloları sıkıntılıdır, kararlarınızı bu bilgileri göz önünde tutarak alın!” şeklinde bir uyarı vardır. Böyle durumda eğer denetçi olumsuz görüş yerine başka bir rapor verirse ya yönetimi ya da kendi menfaatlerini kayırmaktadır. Bu ise sosyal sorumluluğun temelini çürüten bir yaklaşımdır. Aşağıdaki tabloda sorunların önem derecesinin görüşlere etkisi sunulmuştur.

Tablo 10: Denetim Görüşünü Oluşturma Kriterleri

Önemlilik Düzeyi/Sorun Türü	Önemsiz	Önemli (Fakat mali tablolar bir bütün olarak dürüst ve güvenilir)	Çok Önemli (Mali tablolar bir bütün olarak dürüst ve güvenilir değil)
GKGMİ'lerden sapmalar	Olumlu	Şartlı	Olumsuz
Muhasebe yöntemlerinin uygulanmasında sorun	Olumlu	Şartlı	Olumsuz
Finansal tablo açıklamalarının (dipnot) yetersiz olması	Olumlu	Şartlı	Olumsuz
Çalışma alanının sınırlandırılması (Denetim kanıtlarının toplanmasında güçlük)	Olumlu	Şartlı	Görüş Belirtmekten Kaçınma veya Olumsuz Görüş
İşletmenin sürekliliğini etkileyen <i>belirsizlikler</i>	Olumlu	Şartlı	Görüş Belirtmekten Kaçınma veya Olumsuz Görüş

Kaynak: Berksoy, 2008: 52; TÜRMOB-TESMER, 2009: 165.

²⁶ %5 eşiği bazen kasıtlı olarak belirtilen beyanlar için uygulanabilmektedir. Halbuki önemlilik kavramının en işlevsel özelliklerinden biri, stok ve alacak hesapları gibi muhasebe tahminlerinin hızlı bir şekilde yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Nitekim SEC bu kaygıyı dikkate alarak, denetçinin muhasebe standartlarına uygun denetim yaparken önemlilik kavramının yanlış yorumlandığını dile getirmiştir. HFR bağlamında önemlilik eşiğinin altında kalsa bile, bilinen hatalı veya hileli düzenlemelerin düzeltilmemesi durumunda federal menkul kıymetler kanunlarını ihlal ettiği anlamına geleceğini bildirmiştir (Küçük, 2009: 76).

Araştırma bölümünde de görüleceği üzere İMKB’de faaliyet gösteren işletmelerden 2009 yılına ait toplam 37 hileli finansal raporlama düzenleme ihtimali olan işletme belirlenmiştir. Bu işletmeler denetim raporları ile SPK’nın haftalık bültenlerinden yararlanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Denetim raporları incelenerek HFR yapma ihtimali olan işletmeler belirlenirken yapılan çalışmalardan da esinlenilmiştir. Örneğin Lew ve Thiagarajan (1993) denetim raporlarının şartlı olması ya da denetçinin görüş belirtmekten kaçınması yatırımcıya işletmenin kötü sinyaller verdiğini belirtmektedirler. Öte yandan ülkemizde Ata ve Seyrek (2009) denetim raporlarını inceleyerek muhtemel bir hilenin olup olmadığına karar vermişlerdir²⁷. Tablo 11’de bu işletmelerin denetim raporlarının çeşitleri vardır.

Tablo 11: Muhtemel Hileli Finansal Raporlama Düzenleyen İşletmelerin Denetim Raporları

Denetim Rapor Sonuçları	Adet	Yüzde (%)
Şartlı Denetim Raporu	32	86
Görüş Bildirmekten Kaçınan Denetim Raporu	5	14
Olumsuz Denetim Raporu	0	0
Toplam	37	100,00

Denetçiler vardıkları kanaatlerini belirtirken olumlu kanaate ulaşmadıklarında olumsuz görüş de belirtebilirler. Ya da olumlu görüşten sapmaları belirtecek şekilde şartlı rapor belirtebilirler. Araştırma kapsamında olumlu rapor dışında olan raporlara ait sapma nedenleri tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 12: Olumlu Denetim Raporundan Sapma Nedenleri

Olumlu Denetim Raporundan Sapma Nedenleri	Adet
Muhasebe standartlarına aykırılıklar	29
Muhasebe yöntemlerinin uygulanmasında sorun	11
Finansal tablo açıklamalarının(dipnot) yetersiz olması	8
Çalışma alanının sınırlandırılması (denetim kanıtlarının toplanmasında güçlük)	15
İşletmenin sürekliliğini etkileyen belirsizlikler	27

²⁷ Araştırma ile ilgili ayrıntılı bilgi uygulama bölümünde verilmektedir. Bu nedenle burada çok kısa bilgi sunulmuştur. Bkz. “Hile Riskinin Ölçülmesine Yönelik İMKB’de Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerinde Bir Uygulama” adlı üçüncü bölüm.

Tablo 12’den de anlaşılacağı üzere denetim raporlarına göre işletmelerin finansal tablolarında en fazla sıkıntı muhasebe standartlarındaki sapmalardan kaynaklandığı görülmektedir. Daha sonra işletmenin finansal tablolarının süreklilik göstereceği varsayılarak hazırlanmasına rağmen denetim raporlarına göre aslında sürekliliğinde önemli belirsizliklerin olduğu vurgulanmıştır. Genelde şirket sermayesinin tamamen karşılıksız kaldığı gözlemlenmiştir. Denetim raporlarının şartlandıran en az etki ise finansal tablo açıklamalarının yetersiz yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu raporların olumlu rapor dışına çıkmasının tek nedeni yoktur. Çoğu raporda birden fazla nedenden dolayı olumlu rapor verilmemiştir. Aşağıdaki tabloda da raporların kaç değişik nedenden dolayı olumlu olmadığı vardır.

Tablo 13. Denetim Raporlarının Olumlu Olmamasını Etkileyen Faktör Sayıları

Denetim Raporlarının Etkileyen Faktör Sayısı	Adet
Tek Faktör	7
İki Faktör	15
Üç Faktör	8
Dört Faktör	6
Beş Faktör	1

Raporların olumlu rapor olmamasına sebep olan faktörlerden sayısal olarak en fazla iki faktörün etki ettiği görülmektedir. Örneğin şartlı rapor verilmesine hem muhasebe standartlarından sapmalar hem de işletmenin sürekliliğinin yok olması ya da sürekliliğin belirsiz olması sebep olabilir. Bir tane işletmenin denetim raporunda ise kategorize edilen bütün faktörleri içerdiği görülmektedir. Aslında bu işletmenin hileli finansal raporlama olasılığı çok yüksek iken şartlı rapor verilmesi ilginçtir. Bunun gibi araştırmacının gözüyle denetim raporundaki ifadelerden yola çıkarak 37 işletmeden 18’inin (%49) denetim raporunun olumsuz olma ihtimali çok yüksek iken denetçilerin olumsuz rapor vermedikleri görülmüştür. Çünkü denetim raporlarındaki ifadelerden ve tutarlardan anlaşıldığı üzere kalemlerdeki tutarsızlıklar hem önemli hem de yayılma derecesi yüksektir. Ayrıca olumsuz denetim raporu verilmesine gerekçe oluşturacak faktörlerin büyük çoğunluğu bu işletmelerin denetim raporunda görülmektedir. Diğer taraftan denetçinin görüp sundukları ile yetinmek zorundayız. Bir de denetçinin sorunları tespit edememe payının olduğunu düşünürsek 37 muhtemel hileli işletmenin aslında bir kısmının (18’inin) rahatlıkla olumsuz rapor verilebileceği düşünülebilir. Nitekim Kiracı (2005) SPK’dan yetki almış denetim firmalarına yönelik yaptığı araştırmada denetçilerin %43’ü denetim raporunda bir hileden

dolayı olumlu görüş dışında görüş belirttiklerini belirtmişlerdir. İMKB’de faaliyet gösteren işletmelerin denetim raporlarına bakıldığında 2005-2009 yılları arasında olumsuz görüşe rastlanılmamaktadır. Kiracı’nın araştırması ile bu bilgi de dikkate alınarak denetçilerin hile olsa bile olumsuz görüş belirtmedikleri anlaşılmaktadır. Araştırmanın bu bulgusunu desteklemek amacıyla işletmelerin 2010 yılına ait denetim raporları işletmenin durumunu yansıtması açısından yeniden incelenmiştir. Bu incelemenin sonuçları belirlenen 18 işletmenin hileli finansal raporlama düzenleyebileceğini destekler niteliktedir. Buna göre 18 işletmenin tamamında işletmenin kötüye gitme durumu ortaya çıkmıştır. İşletmelerin süreklilikle ilgili sıkıntıları büyümüştür. Bu işletmelerin büyük çoğunluğu faaliyetlerinin bir kısmını tamamen durdurmuştur. 7 işletme bir önceki denetçisini değiştirmiştir. 8 işletme iflas riski ile karşı karşıyadır. 18 işletmenin hepsine yönelik büyük alacak davaları mevcuttur. İşletmelerin büyük çoğunluğunda borç yükümlülüklerinden kaynaklanan haciz işlemlerinin olduğu tespit edilmiştir. Son olarak yine bu işletmelerde tıpkı 2009’da olduğu gibi standartlara aykırı tutumlar, hesaplarda yapılan mutabakatlarda tutarsızlıklar ya da mutabakat yapılamaması durumu ve sermayesinin büyük çoğunluğunu kaybetme gibi durumlar mevcuttur. Sosyal sorumluluk açısından konuya bakıldığında eğer olumsuz rapor verilseydi yatırımcılar ve diğer üçüncü kişiler daha iyi bilgilendirilmiş olacaktı. Fakat denetim firmaları bu yolu seçmeyip şartlı raporla geçiştirmeleri sosyal sorumluluklarının hakkıyla yerine getirmediklerini göstermektedir. Araştırmanın bu bölümüne göre denetçilerin sosyal sorumluluk oranının düşük olduğu söylenebilir. Sorumluluğunu yerine getirmeyen denetçiler ve denetim firmaları ile ilgili disiplin cezaları ön plana çıkar.

2.6.3.2.9. Denetçilere ve Denetim Firmalarına Yönelik Disiplin Uygulamaları

Türkiye’de denetimle ilgili yasal düzenleyici kurum olarak TÜRMOB ve SPK görülmekte idi²⁸. Bu iki kurum denetim ve denetçiye ait yasal düzenlemelerde söz sahibidirler. Bu kurumların düzenlemeleri birbirini tamamlar niteliktedir. Şöyle ki; TÜRMOB denetçi olacak kişilerde aranacak şartları belirlerken, SPK denetim şirketlerinin kuruluş ve işleyiş şeklini belirlemekle yükümlüdür (Kardeş-Selimoğlu ve Göktepe, 2007: 19). Yani denetim firmalarının denetimi SPK’ya, denetçilerin denetimleri ise TÜRMOB ve Maliye bakanlığına aittir (Uzay, 2006: 175).

²⁸ 660 sayılı KHK ile bu kurumların yetkileri Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu’na devredilmiştir.

Halka açık şirketlerin denetimi SPK'ya kayıtlı denetim firmaları tarafından yerine getirilir. Bu firmaların denetim faaliyetlerine ilişkin esasları da bu anlamda SPK belirlemektedir. Bunu yaparken TÜRMOB ile işbirliği içinde yapar. Bu anlamda denetim firmaları, denetimi SPK'nın uluslararası denetim standartları ile uyumlu denetim standartlarına uygun yürütmesi gerekir. Bu bağlamda denetimin mesleki şüphecilik içinde, mesleki özen ve titizlik içinde ve önemli tutarsızlıkları belirleyecek şekilde yürütülmesi gerekir. Aksi halde özellikle yatırımcıların da içinde bulunduğu üçüncü kişilere karşı denetçi sorumlu hale gelir. Çünkü SPK'nın Seri X, No.22 tebliği ikinci kısım, yedinci bölümde bağımsız denetçinin denetim standartlarına uygun denetim yapmaması durumunda doğacak zararlardan dolayı işletme ve üçüncü kişilere karşı sorumlu olduğu belirtilmektedir. Özellikle üçüncü kişilere karşı kasten veya ihmal nedeniyle verdikleri zarardan sorumludurlar. Uygulamaya bakıldığında denetçilerin kasıt nedeniyle zarara uğrattıkları kesim de özellikle yatırımcılardır. Bu nedenle denetçilerin yatırımcılara karşı sorumluluğu ayrı bir öneme sahiptir.

Özellikle denetçilerin sorumluluğu SAS 99 ve ISA 240 ile birlikte artmıştır. Bu standartlara göre denetçi denetim planı yaparken ve denetimi yürütürken çıkar gruplarının kararlarını etkileyebilecek önemli düzensizlikleri göz önünde bulundurmalıdır. Bu anlamda üçüncü kişilere karşı denetim firması ve denetçi sorumludur. Aynı durum SPK tebliğinde (Seri X, No.22, altıncı kısım, ikinci bölüm) de geçmektedir. Bu anlamda SPK denetimin ilke ve kurallara uygun yapılabilmesi ve üçüncü kişilerin hak ve menfaatlerini korumak için birtakım müeyyideler uygular. Bunlar örneğin idari para cezası şeklinde olabileceği gibi denetim firmasının listeden çıkarılması şeklinde olabilir. Bu durum SPK Seri X, No.22 tebliği, ikinci kısım, yedinci bölüm, madde 30'da belirtilmektedir. Bu maddede özellikle hileli işlemlere yönelik kasten yanlış bildirimlere ceza olarak listeden çıkarılması müeyyidesi uygun görülmektedir. Öte yandan 2. kısım madde 29 (2)'da bağımsız denetim standartlarına aykırı olarak rapor hazırlayanlar ile raporun hazırlanmasına yardımcı olanlar hakkında cezai sorumluluk öngörülmüştür. Bu anlamda cezai sorumluluğun doğabilmesi için iki şartın gerekli olduğu görülmektedir. Birincisi; bağımsız denetimin standartlara aykırı yapılmasıdır. İkincisi; gerçeğe aykırı bağımsız denetim raporunun düzenlenmesinde bir kastın bulunmasıdır. (Köksal, 2008: 316).

Uzay ve Gönen'e göre (2009) SPK tarafından verilen cezalardan en yaygın olanları sırasıyla; uyarı, idari para cezası, yetki iptali ile cumhuriyet savcısına suç duyurusunda bulunmaktır (Uzay ve Gönen, 2009, www. iibf.erciyes.edu.tr);

Diğer taraftan yeni TTK'nın 554. maddesinde denetim görevini icra edenler görevlerini yürütürken meydana gelen zararlardan dolayı kusurlu görülürlerse hem şirkete hem de pay sahiplerine karşı sorumlu olduklarını belirtilmiştir. Kusuru iddia eden ispatlar. Ancak bu sorumluluğun müeyyidesi belirtilmemiştir. Sadece işlem denetçileri için şirketin kuruluşuna yönelik denetim raporunda aykırılıklar var ise, yeni TTK madde 562'de ***üçyüz günden az olmamak üzere adli para cezasıyla cezalandırılacağı*** belirtilmiştir.

Bu anlamda denetçilerin disiplin soruşturmalarını yürüten ABD'de Kamu Gözetim Kurulu benzeri bir kuruluş Türkiye'de olmadığından disiplin soruşturması SPK'ya düşmektedir. ABD'deki bu kurul denetim firmasını listeden çıkarma cezasından, her bir suça 15 milyon\$'a kadar varabilen para cezalarını vermeye yetkilidir. Kurulun bu disiplin uygulaması gelecekteki denetimlerin güvenilirliğini ve kalitesini yükseltmek, nihayetinde suçun tekrarını önlemektir (Uzay, 2006: 185). Ancak Türkiye'de 02.11.2011 tarihli resmi gazetede yayımlanan 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile "Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu" kurulmuştur. Bu kurum SPK ve TÜRMOB'un konu bağlamında birtakım yetkilerini devralmıştır. Bu kararname ile uluslararası standartlara uyumlu Türkiye muhasebe standartlarını oluşturmak ve yayımlamak, denetim standartlarını belirlemek, bağımsız denetçi ve bağımsız denetim kuruluşlarını yetkilendirmek ve bunların faaliyetlerini denetlemek bu kuruma devredilmiştir. Kararnamenin 24. maddesine göre bağımsız denetçiler ve bağımsız denetim kuruluşları işletme ile ilgili hazırladıkları denetim raporunun denetim standartlarına aykırı olması ile rapordaki yanlış, eksik ve yanıltıcı bilgi ve kanaatler nedeniyle doğabilecek zararlardan dolayı işletme ve üçüncü kişilere karşı sorumludurlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HİLE RİSKİNİN ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK İMKB'DE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Hileli finansal raporlamalar işletmeler için kritik bir öneme sahiptirler. Çünkü işletmeler hileye karşı önlem almadıklarında ağır sonuçlara katlanırlar. Örneğin iflas, sahiplikte önemli değişiklik, ticaretini bir süreliğine durdurma gibi telafisi zor sonuçlar işletmeleri bekleyebilir (Spathis, 2002: 180). Ancak bu hileli finansal raporlamalar normal denetim süreci ile ortaya çıkarılamayabilir. Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi yönetim hileleri ile ilgili çok az bilgi vardır. İkincisi denetçilerin birçoğu yönetim hilelerini tespit etmek için gerekli deneyime sahip değildirler. Ayrıca yöneticilerin kasten denetçileri aldatmaya yönelik faaliyetleri bulunur (Fanning ve Cogger, 1998: 22). İşte bu ve benzeri sebeplerle muhtemel bir hileli raporlamanın ortaya çıkarılması oldukça önemlidir. Bu nedenle üzerinde özellikle ülkemizde çok durulmayan olası hileli finansal raporlama konusu temel alınmıştır.

Çeşitli araştırmalarda finansal tablo hileleri ile ilgili çeşitli risk faktörleri tanımlanmıştır. Ancak geliştirilmiş bir hile risk faktörleri seti ile ilgili bir çalışma yoktur. Ancak finansal tablo hilelerinin olduğu yerde farklı ölçülerde baskı, fırsat ve tutum faktörleri olmuştur. Bu üç faktör finansal tablo hileleri ile yakından ilişkilidir. Ayrıca bu ilişki finansal tablo hilelerinin tahmininde de kullanılabilir (Skousen ve Wright, 2006: 6). Bu üç faktör altında SAS 99 standardı da çeşitli hile risk faktörleri yayınlamıştır. Öte yandan en güncel standart olan SAS 99²⁹ bir önceki standart SAS 82'inin de bir yanlısına vurgu yaparak "***hile riskinin düşük, orta ve yüksek şeklinde ölçülmesinin doğru olmadığını, hile riski ölçülürken işletmelerin nerelerde hile riskine maruz kalabileceğine, olası hile ve risk faktörlerinin neler olabileceğine***" vurgu yapmaktadır (Balcı,2008:97). Bu nedenle araştırmanın esas amacı SAS 99 standardı da dikkate alınarak fırsat, baskı ve meşrulaştırma faktörleri altında hile riski değişkenlerinin incelenmesi ve Türkiye'deki işletmelerde hangi risk faktörlerinin etkili

²⁹ Bu araştırmada da SAS 99 standardı esas alınmıştır.

olduğunun ölçülmesidir. Hile riskinin ölçülmesinde erken uyarı sistemi olarak da anılan “Kırmızı Bayraklar”ı ifade eden etkili göstergelerin hangilerinin olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın sonunda İMKB’de faaliyet gösteren Türk işletmelerinin hile riski karşısında ne durumda olduğu hakkında genel bir fikir sahibi olunacaktır. İşletmelerin kendi durumlarını analiz ederken Türk işletmelerinde etkili olan hile risk faktörlerinin kendi işletmelerindeki durumunu görme imkanı sağlayacaktır. Ülkemizde işletmelerin hile yaptıklarına dair bir açıklama yapılmadığından dolayı hile ve hile riski ile ilgili bir bilinç oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu amaçlar altında diğer amaçlar şunlardır;

- 2005-2009 yılları arasında sektörler itibariyle muhtemel hileli işletme sayılarının belirlenmesi,
- Muhtemel HFR düzenleyen işletmeler ile HFR düzenlemeyen işletmeleri, en fazla hileli kalemlerden olan satışlar, alacaklar ve stoklar açısından karşılaştırılması,
- Muhtemel HFR düzenleyen işletmeler ile HFR düzenlemeyen işletmeleri halka açıklığının yüksek ve düşük olması açısından karşılaştırılması,
- Hile üçgeninde bulunan üç faktörden hangisinde en fazla sayıda hile riski değişkeninin etkili olduğunun belirlenmesi,
- Muhtemel HFR düzenleyen ve HFR düzenlemeyen işletmelerin hile risk faktörlerini karşılaştırarak farklılıkların belirlenmesidir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmada uygulama bölümünün ilk kısmında hileli finansal raporlamalar incelenmiştir. Çünkü hilenin dış denetimle ilişkisi dolaylıdır. SAS 99 ve SPK’ya göre hile kavramının finansal tablo denetimi yapan dış denetçiyle ilişkisi, ancak hilenin finansal tablolarda önemli tahrifata neden olması bağlamında değerlendirilir. Bu nedenle dış denetimi ilgilendiren hile türleri iki tanedir. Birincisi hileli finansal raporlama ikincisi ise varlıkların zimmete geçirilmesi veya kötüye kullanılmasıdır. Varlıkların kötüye kullanılması ise “finansal tabloların muhasebe standartlarına uygunluk ve önemlilik kriterleri açısından doğru ve dürüst bir şekilde sunulmaması etkisini doğuracak şekilde işletme varlıklarının çalınması olarak tanımlanabilir (Küçük ve Uzay, 2009: 3). Bu açıdan konuya bakıldığında, varlıkların kötüye kullanılması önemli düzeyde ise finansal tablolara etki etmektedir. Bu nedenle dış denetim açısından hilenin araştırılmasında finansal tabloların büyük bir rol oynadığı aşikardır.

Hile, yapanlar açısından değerlendirildiğinde işletme içinde iki şekilde oluşabilir. Bunlar; yönetim ve çalışan hilesidir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki çalışan hilesini denetçilerin tespit etmesi oldukça zordur. Hatta çalışan hilelerinin çoğu ortaya çıkmadan yok olmaktadır. Çünkü bu kişilerin işlerine hiçbirşey duyurulmadan son verilmektedir. Bu nedenle finansal tablolara yansıyan hile türleri yönetim hileleridir. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki; tespit edilemeyen çalışan hilelilerinin etkisi önemli düzeyde ise hileli finansal raporlamada etkisi büyük olasılıkla ortaya çıkar.

Ayrıca hileli olayların belgelerle tahrif edilmesi elde delil kalmaması ve hilelerin yönetim, çalışan ve üçüncü kişilerle işbirliği içinde yapılması hilelerin saklanmasına sebep olmaktadır. Bu nedenlerle hile riskinin tespitinde risk faktörlerinden yola çıkarak kesin bir belge olan finansal tabloların üzerinde yoğunlaşılması mantıklıdır. Yine bu açıdan da risk faktörlerinden yola çıkarak finansal ve finansal olmayan bilgilerle olası bir hileli durumun tespiti yapılmaya çalışılmaktadır.

Aynı zamanda standartta ve literatürde belirlenen bu risk faktörlerinin varlığı her zaman hilenin olduğunu göstermez. Fakat bu risk faktörleri hile mevcut olduğunda ortaya çıkan faktörlerdir (Churyk ve diğerleri, 2009: 26). Bu anlamda karşılaşılan bu risk faktörlerinde denetçiler mesleki şüpheciliğini artırmalı ve daha kapsamlı denetim yapıp yapılmayacağına karar vermelidir.

Hile risk faktörlerinin direkt ölçümü finansal tablolar üzerinde zordur. Bu nedenle risk faktörlerinin yerine geçebilecek vekil değişkenler tayin edilerek bu risk faktörlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Literatürde belirlenen belli başlı vekil değişkenler çalışmada ele alınarak bu ölçüm yapılmaya çalışılmıştır. Bu vekil değişkenler de daha önce belirtildiği gibi hile üçgeni faktörleri altında gruplandırılmıştır. Ayrıca daha önceki yapılan çalışmalarda finansal rasyolar veya finansal olmayan kurumsal yönetime yönelik değişkenlerle hileli finansal raporlamalar ölçülmeye çalışılmıştır. Bu ikisinin bir arada kullanımı azdır. Bu çalışmada bu ikisi birlikte kullanılmıştır. Çünkü hileli finansal raporlamanın tespitinde finansal analizler gerekli fakat yeterli değildir.

Ayrıca hileli olup ta belirleyemediğimiz işletmeler de elbetteki mevcuttur. Çünkü hileler daha önce de belirtildiği gibi hakikaten titiz bir çalışmanın ürünü de olabilir.

Dolayısıyla kamuoyuna yansıyan kısımları bizi ilgilendiren tarafını oluşturmaktadır. Zaten SAS No:82 standardı da denetçinin sorumluluğunu tanımlarken hilenin neden olduğu önemli yanlışlıkların bulunup bulunmadığının *mantıklı bir güvencesini* vermesini ifade eder. Bu anlamda mantıklı güvence önemli olmakla birlikte mutlak bir güvence değildir. Yine aynı standart özellikle sahtekarlık ve illegal gizli anlaşmalar nedeniyle, uygun şekilde tasarlanmış ve yerine getirilmiş denetimin hileden kaynaklanan yanıltıcı beyanları belirleyemeyeceğini kabul etmiştir (Erdoğan, 2002: 20). Bütün bunların ışığında çalışmada hileli finansal raporlamalar belirlenirken araştırmacının ulaşamayacağı hileler mecburen göz ardı edilmektedir.

Hileli finansal raporlamalar belirlenirken işletmelerle ilgili yayınlanan bilgilerden yola çıkılmıştır. Özellikle literatürde yapılan çalışmalar ışığında bu yöntemle başvurulmuştur. Hemen belirtmeli ki bir çok gelişmiş ülkelerde hileli finansal raporlama yapan işletmeler kamuoyuna bildirilmektedir. Ancak Türkiye'deki şeffaflık istenen seviyeye gelmediğinden SPK'da yayınlanan haftalık bültenlerde şirketlerle ilgili "özel durumlar" başlığı altındaki bilgilerden yola çıkarak hileli finansal raporlamalar tespit edilmeye çalışılmıştır (www.spk.gov.tr). Özellikle hesapların doğruluğu ile ilgili şüpheli durumların varlığı, hileli finansal raporlama ve ciddi vergi ihlali ile ilgili bekleyen davaların mevcut olması, bağımsız denetim raporunda şirketle ilgili şüpheli durumların varlığı, yapılan özel denetimler sonucu şirket bilgilerinin gerçeği yansıtmadığı durumlarının varlığı, ilişkili taraf işlemleri dolayısıyla mevcut olan şüpheler veya vakalar gibi bilgiler göz önünde bulundurulmuştur.

SPK bültenlerine ek olarak işletmelerin bağımsız denetim raporlarından yararlanılmıştır. Bu şekilde yapılan araştırmalar vardır. Örneğin Kirkos ve diğerleri Atina Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren işletmelerin hileli finansal raporlamaya ilişkin herhangi bir belirti olup olmadığını denetim raporlarından öğrenmişlerdir (Kirkos ve diğerleri, 2007: 997). Yine Ata ve Seyrek yaptıkları araştırmada denetim raporlarını inceleyerek muhtemel bir hilenin olup olmadığına karar vermişlerdir (Ata ve Seyrek, 2009: 162). Özellikle denetim raporlarının şartlı ve olumsuz olması veya görüş belirtmekten sakınma gibi durumlar yatırımcıya işletmenin durumunun kötü sinyal verdiğini bildirir (Lew ve Thiagarajan, 1993: 198). Denetim raporunda bir şartın bulunması işletmenin muhasebe ve finansal durumunun kötü olduğunu gösterir. Yani bu sebeple denetçiden

sağlam raporu alamaz. Bu nedenle denetim raporunun şartlı olması muhtemel bir hileli raporlama ilişkisinin ortaya konulması açısından önemlidir (Fanning ve Cogger, 1998: 25; Skousen, 2004: 43). Yine görüş belirtmekten sakınma, sebebiyle birlikte açıklandığında önemli bir hileli vaka durumunu tespit etmede kolaylık sağlar. SPK'dan yetki almış denetim firmalarına yapılan bir araştırmaya göre denetçilerin %43'ü denetim raporunda önemli bir hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirttiklerini bildirmişlerdir (Kiracı, 2005: 117). Olumlu görüş dışında hileden kaynaklanan olumsuz bir durum ülkemizde ancak şartlı raporla ve görüş belirtmekten sakınan raporla belirtilmiştir. Çünkü araştırma yapılırken 2005'ten 2010'a kadar finans sektörü hariç bütün işletmelerin denetim raporları incelenmiş olumsuz denetim raporuna rastlanmamıştır. Ancak şartlı denetim raporlarının bir kısmı hile veya işletmenin olumsuz bir durum içinde olduğunu değil açıklanması gereken, yatırımcıya iletilmesi gereken bir durumun açıklanması için kullanılır. Yani ilgili mali tablolar üzerindeki etkisi nedeniyle düzeltilmesi gereken bir durumun olduğunu göstermez. Bu şartlı denetim raporları kapsam dahilinde değildir

Yukardaki bilgiler ışığı altında, 37 tane hileli finansal raporlama yapan işletme belirlendikten sonra eşdeğer büyüklükte, aynı sanayi dalında ve aynı zamanda faaliyet gösteren ve hileli finansal raporlama yapmayan 37 adet işletme belirlenmiştir. Bu işletmelerin içinde finansal hizmet sektörü kapsam dışı bırakılmıştır. Çünkü bu işletmelerin finansal tabloları çok farklıdır. Finansal tablolardaki kalemlerin adları dahi farklıdır. Araştırmada hile risk faktörlerini gösteren belli rasyolar da kullanılacağından kalemlerin adlarının tutarlı olması önemlidir. Dolayısıyla karşılaştırma sıkıntısı doğmaması için bankacılık, sigorta, yatırım ortaklıkları ve finansal kiralama şirketleri araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır.

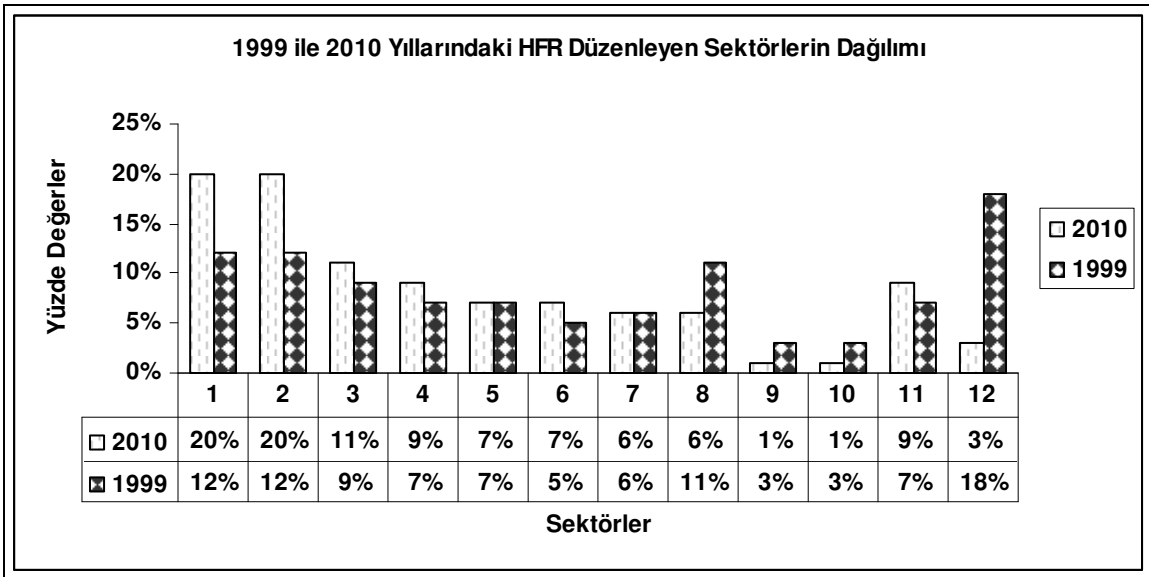
İşletmeleri hileli finansal raporlama düzenleyen ve hileli finansal raporlama düzenlemeyen işletmeler olarak belirlerken *işletme büyüklüğü, içinde bulunduğu sektör ve zaman aralığı* esas alınmıştır (Stice, 1991: 183; Beasley, 1996: 450; Saksena, 2001: 126; Skousen, 2004: 16).

3.2.1. Analize Dâhil Edilecek Sektörlerin ve İşletmelerin Seçimi

Hileli finansal raporlamaya yatkın işletmelerde bu hukuksuz fiile bir yoğunlaşma söz konusu olmaktadır. Bu yoğunlaşma da sektörden sektöre ve işletmeden işletmeye farklılık arz etmektedir. Birçok araştırmacıya göre bu konsantrasyonun en yüksek olduğu işletmeler sırasıyla ileri teknoloji ve bilgisayar tabanlı işletmeler, üretim, ulaştırma ve iletişim, iş hizmetleri, finans/sigorta, toptan ve perakende ticareti sektörüdür (Beasley ve diğerleri, 2000: 443).

COSO'nun 1987-1997 yılları ile 1998-2007 yılları arasını kapsayan araştırmasında hileli finansal raporlamaya yatkın işletmeleri aşağıdaki şekilde tespit etmiştir (Beasley ve diğerleri, 1999: 18; Beasley ve diğerleri, 2010: 12).

Grafik 1: HFR Düzenleyen İşletmelerin Sektörel Dağılımı

Grafik 1'de sayılarla belirtilmiş olan sektörler sırasıyla şöyledir; 1. Bilgisayar Yazılım/Donanım, 2. Diğer üretim firmaları, 3. Sağlık ve sağlık ürünleri, 4. Perakendeciler/Toptancılar, 5. Diğer hizmet sunucular, 6. İletişim/Telekominikasyon, 7. Enerji ve doğal kaynaklar, 8. Finansal hizmet sektörü, 9. Sigorta, 10. Emlak/Gayrimenkul, 11. Diğer ve 12. Tanımlanamayan.

Grafik 1'den de anlaşıldığı üzere bilgisayar ve üretim sektörünün hileye daha yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırmalar da baz alınarak incelenecek sektörler içinde yukardaki sayılan işletmelerin oluşturduğu finansal hizmet sektörü dahil edilmemiştir. Ayrıca bilindiği üzere finansal hizmet sektörünün hesap kalemlerinin adı ve işleyişi ve dolayısıyla finansal tabloları farklı niteliktedirler. Bu yüzden karşılaştırmanın yapılabilmesi açısından da finansal hizmet sektörünün bu araştırma dışında tutulması uygun görülmüştür.

Muhtemel Hileli Firmaların Seçimi

İMKB'deki toplam işletme sayısı	345
Dışarıda Bırakma Kriterleri:	
Karşılaştırma yapılamayacak olması nedeniyle dahil edilemeyen mali sektör	(115)
İMKB'de açıklama yapmayan şirket sayısı	(3)
Karşılaştırma için kriter bulunmayan şirket sayısı	(3)
Holdingleler(+)	18
Örnekte kullanılan firma sayısı	242

Hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerle düzenlemeyen işletmelerin karşılaştırılması için literatürde genelde üç kalem esas alınmıştır. Örneğin bazı araştırmalarda hileli finansal raporlama düzenleyen firmaların cari yıldan önceki yılın toplam varlıklarının +/-%30 değerleri esas alınmıştır (Skousen, 2004: 16; Beasley, 1996: 450; Kaminski ve diğerleri, 2004: 21). Öte yandan Skousen ve Wright yaptıkları araştırmada karşılaştırma yapılacak işletmelerin belirlenmesi için hileli finansal raporlama yapılan yıldan önceki yılın satışlarının +/-30 tutarlarını esas almışlardır (Skousen ve Wright, 2006: 14). Bir diğer kalem de özkaynak değerleridir. Ancak yapılan ön çalışmada işletmelerin öz kaynak değerlerinin birçoğunun negatif değerli olması karşılaştırma sıkıntısı oluşturmuştur. Öte yandan 2009 yılı kriz sonrası yıla denk geldiği için satış tutarlarındaki dalgalanmaların yüksek oluşu ve çoğu işletmenin satışlarının durma noktasına gelmesi gibi faktörler satış tutarı kalemini de kullanmayı engellemiştir. Bu nedenle toplam varlıkların en mantıklı kriter olduğu kanaatine varılmıştır. Ancak İMKB'deki işletmelerin sektörel bazda sayısal eksikliği nedeniyle karşılaştırma amacıyla toplam varlıkların +/-%50 alınmıştır. Nitekim Kaplan ve Reishus da 1990'da yaptıkları

araştırmada karşılaştırma yapmak için toplam varlıkların \pm %50'sini almışlardır (Beasley, 1996: 450). Fakat zaten işletmelerin sadece birkaçı bu kriter (\pm %50 kriterine) uygun olup diğerlerinin tutarları birbirine çok yakındır. Hatta birçoğu \pm %10-20 sınırları içerisinde alınmıştır. Dolayısıyla bütün hileli işletmelere karşılaştırılacak işletme bulunması için toplam varlıkların \pm %50'lik dilimi esas alınmıştır.

3.2.2. Analize Dâhil Edilecek Dönemlerin Seçimi

Analize dahil edilecek dönemlerin seçiminde yine karşılaştırma kriteri önem kazanmaktadır. Şöyle ki; İMKB'ye kayıtlı işletmelerin finansal tabloları 2005 ve öncesinde Vergi Usul Kanunu'na (VUK) göre hazırlanmaktaydı. Ancak Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (UFRS) uyumlu olarak Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) kapsamında 2005'ten itibaren VUK'a yönelik³⁰ hazırlanan finansal tabloların yanında TFRS bağlamında da finansal tablolar yayınlanmaya başlanmıştır. VUK'a göre hazırlanan bilançolarda mali bilgiler yer alır. Kullanıcılara sunulan bilgiler azdır. Dolayısıyla standartlara göre hazırlanan raporlar araştırma açısından daha mantıklıdır. Dolayısıyla hem karşılaştırmanın zor olması hem de TFRS'ye göre hazırlanan finansal tabloların yatırımcıya daha ayrıntılı bilgi vermesi nedeniyle araştırmanın kapsamına 2005 ve sonrası işletmeler dahil edilmiştir.

Çoğu durumda hile, yapıldıktan birkaç yıl sonra ortaya çıkartılabilmektedir. Kaminski ve diğerlerine (2004) göre hile, yapıldıktan 36 ay sonra tespit edilebilmektedir (Kaminski ve diğerleri, 2004: 21). Bu nedenle hileli yıl ilk yıl kabul edilerek önceki yılların verileri de gerekli olduğunda kullanılacaktır. Örneğin eğer hilenin keşfedildiği yıl 2007 ise işletmenin 2006 ve 2005 yıllarındaki veriler de gerekli hallerde kullanılabilir.

Araştırmada 5 yıl incelenmesine rağmen risk faktörlerinin ölçümü 2009 yılı itibariyle yapılmıştır. Çünkü 2007'nin ortalarında ABD'de başlayan ve 2008'de tüm dünyaya yayılan ekonomik krizin de etkisiyle 2009 yılında işletmeler risk altına girmişlerdir. Özellikle üretimde dar boğaza girilip, finansman sorunları ortaya çıkmış, bu da alacakların tahsilinde ve borçların ödenmesinde yavaşlamalara neden olmuştur. Ayrıca

³⁰ Sadece 2005'te hem VUK'a yönelik hem de standartlara yönelik finansal tablolar hazırlanmıştır. 2005'ten sonraki dönemler için sadece standartlara yönelik finansal tablolar yer almaktadır.

makro bazda ülke ekonomisi küçülmüş, maliyetleri düşürmek için işletmeler işçi çıkarmaya başlamışlardır. Çünkü 2009 yılı itibariyle karlılık azalmıştır. TÜİK'in verilerine göre 2009 yılında açılan işletme sayıları bile 2008'e göre %9,25 oranında azalmıştır. Kapanan şirket sayısı ise 2009'da bir önceki yıla göre %8,53 oranında artmıştır. Yine otomotiv sektöründen örnek verilmesi gerekirse AB ticari araç piyasasında 2008'e göre %33'lük bir daralma meydana gelmiştir (www.kap.gov.tr). Bu ve benzeri göstergelerden yola çıkarak işletmelerin 2009 yılında daha fazla gayri hukuki eylemlere girişecekleri beklenmektedir. Nihayetinde araştırma incelendiğinde 2009 yılında muhtemel hileli işletmelerin diğer yıllara göre daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. 2010 yılının 12 aylık verilerinin araştırmanın yapılma tarihi itibariyle yayınlanmaması nedeniyle de 2009 yılının güncel sayılacağı varsayımı ile bu yıl seçilmiştir.

Öte yandan özellikle kriz dönemlerinde hile vakalarının tespiti daha fazla olmaktadır. Bunun en önemli sebebi bu dönemlerde şirket yönetimlerinin maliyetleri daha aza indirme ve varlığını devam ettirebilme kaygısıyla denetimi artırmalarıdır. Ayrıca kriz dönemlerinde hile riskinde de doğal olarak bir artış beklentisi olur. Bu dönemlerde özellikle yönetimin kendi derdine düştüğünü veya işten çıkarılma ihtimalini düşünen çalışanların hileye başvurma ihtimali yüksektir. Yani kişileri hileye sevk eden fırsatlar, kriz döneminde artmaktadır.

3.2.3. Araştırma Yöntemi³¹

Araştırmada, bir tahmin modeli olan lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Lojistik regresyon kullanımı için araştırma sürecinde incelenmesi gereken farklı ilişkiler de mevcuttur. Bu nedenle çalışmada korelasyon analizi, ilişki analizi ve lojistik regresyonla ilgili adimsal lojistik regresyon yöntemleri de kullanılmıştır. Bu analiz türlerini başlıklar halinde değil de yeri geldiğinde, uygulamanın üzerinde gösterilerek anlatılması konunun anlaşılması ve bütünlüğü açısından daha uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Aynı zamanda analizler anlatılırken hangi analizin neden kullanıldığı, uygulamanın hangi aşamasında gerekli olduğu sırasıyla anlatılmıştır.

³¹ Araştırma yöntemi ile ilgili kısa bilgi verilmiştir. Çünkü araştırma sonuçları anlatılırken de yöntemlere değinilmektedir. Bu şekilde araştırma sonuçlarının yorumlanması hem daha kolay hem de daha anlaşılır olmaktadır.

Genel olarak denetim tekniklerini bilen işletme yönetimi ve çalışanları hileli finansal raporlamaya yönlendiği zaman hileli eylemleri daha iyi gizleme imkânları vardır. Bu nedenle yapılacak olan denetimde denetim tekniklerinin önemi artmaktadır. Bu tekniklerin yapısını, kapsamını ve zamanını belirlerken öngörülemeyen hususların varlığı dikkate alınmalıdır (SPK Tebliği, Seri: X, No: 22, s.31). Bu hususlar dikkate alınarak uygulanacak olan hile risk tespit modeli bir nebze de olsa denetçilerin uyguladıkları denetim tekniklerinden farklıdır. SPK tebliğinde de bildirildiği gibi bu şekilde hile riskinin tespiti daha mümkün olabilir. Çünkü işletme yönetimi veya çalışanların literatürde kullanılan bu yöntemlerden haberdar olması oldukça zordur. Bu konu Ernst&Young'da çalışan bir denetçiyle yüz yüze görüşmede de teyit edilmiştir. Bu husus göz önünde bulundurularak araştırmada lojistik regresyon modeli kullanılmıştır.

Bu araştırmada yöntem olarak lojistik regresyonun kullanılma sebepleri vardır. Bu sebepler; 1) EKK'nın bağımlı değişkenin iki parçaya ayrılması durumunda uygun olmaması. Bu araştırmada bağımlı değişken iki parçaya ayrılmıştır. 2) Lojistik regresyon kukla değişken(bağımsız) olduğunda daha uygundur. 3) Modelin varsayımları yerine getirilmediği zaman lojistik regresyon daha sağlam sonuçlar verir (Saksena, 2001: 131). 4) Sonuçlarını yorumlamak kolaydır. 5) Normallik varsayımı gibi varsayımlar aranmaz. Öte yandan çok değişkenli istatistiksel tekniklerin kullanılarak yapılan çalışmalarda hile riskinin ölçümü daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır (Spathis ve diğerleri, 2002: 526). Lojistik regresyon da çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biridir.

Hileli finansal raporlama düzenlenmesi açısından bağımlı değişken olan HFR ikiye ayrılmaktadır. Yapılan tahminler de bağımlı değişkenin iki farklı koluna ait olduğundan lojistik regresyon uygundur (Beasley, 1998: 452). Ayrıca iki gruptan elde edilen oransız örneğin olduğu durumda da lojistik regresyon uygun bir analiz yöntemidir. Açıklayıcı değişkenlerin katsayıları eşit olmayan iki grup örnekleme oranları tarafından etkilenmez. Sadece sabit terim etkilenmektedir (Maddala, 1991: 789). Sadece logit analizde önemli olan sabit değişkendeki önyargı için düzeltme, bir tahmin modeli geliştirmek amacıyla parametre tahminleri elde etmek için kullanılır (Beasley, 1998: 452). Bu çalışmanın amacı hile için bir tahmin modeli geliştirmek olmadığından hata terimindeki önyargı bu analizi etkilemez ve dolayısıyla logit analizi uygun bir analizdir.

Regresyon analizinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu varsayılır. Ancak lojistik regresyonda bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki doğrusal değildir. Bu nedenle ortaya çıkacak regresyon denklemi de bilinen klasik regresyon denkleminden farklıdır.

$Z_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n$ olmak üzere;

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}}$$

Eşitliği lojistik dağılım fonksiyonunu ifade eder. Burada Z bağımsız değişkenlerin doğrusal kombinasyonudur. Buradan;

$1 - P_i = Q = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}}$ olarak ifade edilir. Lojistik regresyonda bir olayın olma olasılığının olmama olasılığına oranı ifade edildiğine göre aşağıdaki eşitlik yazılabilir.

$$\frac{P_i}{1 - P_i} = \frac{1 + e^{Z_i}}{1 + e^{-Z_i}} = e^Z$$

İlgili olayın gerçekleşme olasılığının gerçekleşmeme olasılığına oranının $(P_i/1-P_i)$ bağımsız değişkenlerle ilişkisi üsseldir. Eşitliğin her iki yanının doğal logaritması alınır;

$$\ln\left(\frac{P_i}{1 - P_i}\right) = \ln\left(\frac{P}{Q}\right) = Z_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n$$
 şeklinde yazılabilir.

$\frac{P_i}{Q_i}$ oranı odds değeri olarak nitelendirilir ve kısaca odds denilmektedir. Bu oran olayın gerçekleşme olasılığının gerçekleşmeme olasılığına oranıdır. Araştırma açısından bu değer muhtemel hileli finansal raporlamanın gerçekleşme olasılığının gerçekleşmeme olasılığına oranıdır.

3.3. Uygulamada Finansal Rasyoların ve Finansal Olmayan Verilerin Kullanımı

Finansal rasyoların kullanılma sebebi, işlemlerin tamamen bilgisayar ortamında yapılması, araştırmacı tarafından bilgi teknolojilerini kullanarak denetimin yapılma imkanının mümkün olmaması ve yapılan hilelerin finansal tabloları etkilemesi dolayısıyla finansal tablolardaki rakamların diliyle muhtemel hilelerin tespit edilebilme olasılığının yüksek olması gibi etkenlerdir. Örneğin bu bağlamda müşteri siparişleri elektronik ortamda

kağıt kullanmadan yapabilmekte, fon transferleri imzalı çek olmaksızın bile sadece bir banka referans numarası ile yapılabilmektedir. Yine kontroller yapılmadan tek bir tuşla kayıtlar bilgisayardan silinebilmekte ve mevcut olmayan mal iadeleri yapılabilmektedir (Erdoğan, 2002: 18). Öte yandan finansal rasyolar mali tablolardaki sayıları yorumlamak için kolay ve anlamlı bir yoldur. İşletmenin fazla borç veya stokunun olup olmadığı, işletme giderlerinin yüksek olup olmadığı, işletmenin varlıklarının gelir elde etmek için düzgün kullanılıp kullanılmadığı gibi kritik soruların cevaplarını bulmaya yarar (Ravisankar ve diğerleri, 2011: 492). Ancak sadece finansal verilerin kullanılması ile bütün risk faktörlerine ulaşmak mümkün değildir. Özellikle standartlarda sayılan hile risk faktörlerinin hepsi finansal verilerle ilgili değildir. Finansal olmayan veriler de hileli finansal raporlama olasılığını artıran risk faktörleri içinde yer alabilir. Nitekim Kaminski ve diğerleri yaptıkları çalışmalarındaki ampirik bulgularda sadece finansal tablolardan türetilen finansal verilerle hile riskinin ölçümünün sınırlı olduğunu belirtmektedirler. Araştırmacılar analitik prosedürler yoluyla hem finansal hem de finansal olmayan verilerin beraber kullanımı ile hile riskinin ölçümünün daha etkili olduğu kanaatine varmışlardır (Kaminski ve diğerleri, 2004: 24). Bu nedenle ölçülebilen finansal olmayan veriler de risk faktörleri için kullanılmaktadır. Nitekim SPK Seri X. No.22 tebliği 18. Kısım madde 2’de ve SAS No.56, paragraf 2’de analitik prosedürler finansal ve finansal olmayan verilerin kullanımı ile uygulanan yöntemler olarak tanıtılmaktadır. Muhtemel hileli eylemlerin sonuçlarının etkilerini ölçmek için hile risk faktörlerini dikkate alarak bir ölçüm yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak bütün risk faktörleri ölçülebilir nitelikte olmadığından ölçülemeyen risk faktörleri için vekil değişkenler kullanılmaktadır.

3.4. Konuyla İlgili Uygulamalı Çalışmalar

Hile riskinin ölçülmesine yönelik hem finansal hem de finansal olmayan bilgilerin kullanımına yönelik çalışma yoktur. Ancak benzer şekilde yapılan çalışmalar vardır. Özellikle hileli finansal raporlamaların yurtdışında yayınlanması ile hile konusu rahat işlenmiştir. Bu nedenle hile riski üzerine pek gidilmemiştir. Buna istinaden başlıca yabancı ve yerli çalışmalar aşağıda özet bir şekilde kısa cümlelerle sunulmuştur.

Beasley spesifik olarak hile risk faktörlerinden yönetim kurulunun yapısı ile muhtemel bir hileli finansal raporlama arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 75 hileli finansal

raporlama düzenleyen işletme ile 75 normal işletme lojistik regresyon analizi ile ölçülmeye çalışılmıştır. Dışardan olan kurul üyelerinin çokluğunun muhtemel hileli finansal raporlama riskini düşürüp düşürmediği tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ancak bunu ölçerken de diğer bir takım risk faktörlerinin de etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Regresyon sonuçlarına göre; yönetim kurulunun dışardan olan üye sayısı arttıkça kurulun etkinliğini artırmakta ve yönetimin hileli finansal raporlama eylemini daha iyi gözetleyebilmektedir. İlginç olarak denetim komitesinin varlığı veya yokluğu hileli finansal raporlamaya etki etmemektedir. Ayrıca yönetim kurulunun büyüklüğü, ve yönetim kurulunda bulunanların özellikleri de hileli finansal raporlama da etkili olan faktörlerdir (Beasley, 1996: 463).

Hile riskinin ölçülmesinde en etkili yöntemlerden olan yapay sinir ağları ile yayınlanan raporlar üzerinden yönetim hileleri ölçülmeye çalışılmıştır. Bunun için finansal ve finansal olmayan, hem literatürde hem de standartlarda yer alan 24 değişken kullanılmıştır. 81 hileli firmaya karşılık 70 normal firma esas alınmıştır. Bu firmalardan finans sektörü hariç bütün sektörler kullanılmıştır. Modelin kullanılması için ön çalışma olarak trend analizi kullanılmıştır. Daha sonra lojistik regresyon ve AutoNet diye adlandırılan analizler kullanılmıştır. Sonuçlara göre yönetim kurulunda bulunanların sayısı, denetim komitesinin olup olmadığı, bağımsız denetiminin Big-Six'e yaptırıp yaptırmadığı, kar dağıtım planının olup olmaması, satışlardaki artış (büyüme artışı), CEO ile mali işler müdürünün aynı kişi olması, şüpheli alacaklar tutarı, alacakların satışlara oranı gibi değişkenler modelde anlamlı bulunan değişkenlerdir (Fanning ve Cogger, 1998: 31-34).

Summers ve Sweeney, Amerika'da 1980-1987 arasında 51 hileli finansal raporlama düzenleyen işletme ile aynı sayıda normal işletmeyi karşılaştırarak hile risk faktörleri ölçülmeye çalışılmıştır. Hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin hile risk faktörlerinin; hızlı büyüme, satışlara oranla stoklarının fazla olması, varlık getirisinin yüksek olması gibi faktörlerdir. Bu faktörler hileli yıldan önceki değerleri ile ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya göre finansal tablo verileri hile riskinin tespitinde yeterlidir. Adımsal regresyon yöntemi kullanılarak hileli finansal raporlamanın tespitinde hangi risk faktörlerinin ölçümde kullanılabileceği bulunmaya çalışılmıştır. Model %66 oranında doğru sınıflandırma yapmıştır. Yani hile riskinin ölçümü için risk faktörlerinin kullanımı uygundur (Summers ve Sweeney, 1998: 144).

Spesifik bir çalışma olarak hileli finansal raporlama göstergesi olan faaliyetlerden sağlanan nakit akışı ile kazançlar arasındaki farkı 56 hileli firma üzerinde ölçülmeye çalışılmıştır. Bunun için yine lojistik regresyon yöntemi kullanılmış ve açıklayıcı değişken olarak da kazançlar eksi faaliyetlerden sağlanan nakit akışı esas alınmıştır. Bu açıklayıcı değişkenin hileli finansal raporlamaların tahmininde etkili bir değişken olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç özellikle diğer hile risk faktörleri ile birlikte düşünüldüğünde daha etkili sonuçlar vermiştir. Bu faktörler örneğin toplam satışlara oranla alacakların ve stokların yüksek oluşu gibi risk faktörleridir (Lee ve diğerleri, 1999: 783).

Yine, Bell ve Carcello 2000 yılında 77 hileli finansal raporlama düzenleyen işletmenin karşılığında 305 normal işletmenin karşılaştırılmasını çeşitli risk faktörleri ile ölçmeye çalışmışlardır. Lojistik regresyon yöntemi ile yapılan çalışmada risk faktörleri SAS No.82 standardı ile belirtilen risk faktörlerinin hile üçgeni altında kategorize edilerek bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Modelin doğru sınıflandırma yüzdesi %73 ile %96 arasında değişmiştir. Araştırmacılar bu risk faktörlerinin denetçinin karar vermesinde etkili olduklarını ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar standartta ve literatürde belirtilen risk faktörlerinin bir kısmının hileli finansal raporlamanın tespitinde etkili olmadıklarını belirtmişlerdir. Etkili olan faktörler ise; yüksek düzeyde yönetici değişikliği, hızlı büyüme, önemli düzeyde ilişkili taraf işlemleri, zayıf kontrol çevresi, işletmenin sahiplik yapısı, yetersiz yada tutarsız karlılık gibi faktörlerdir (Bell ve Carcello, 2000: 183).

Beasley ve diğerleri 1980-1990 yılları arasında hileli finansal raporlama düzenleyen üç farklı sektör üzerinde araştırma yapmışlardır. Sektörlerdeki hile risk faktörlerinin önemli ölçüde farklı olduklarını gözlemlemişlerdir. Örneğin teknoloji sektöründe daha çok gelir kalemleri üzerinden hileli finansal raporlama düzenlenirken, finans sektöründe varlık kalemleri üzerinden hileli finansal raporlamaya başvurulmaktadır. Her üç sektördeki hileli işletmelerde en önemli risk faktörü zayıf kurumsal yönetim olarak ölçülmüştür. Diğer ölçülen risk faktörleri, denetim komitesinin yokluğu, denetim komitelerinin ve yönetim kurulunun bağımsızlıklarının düşük olması, denetim komitelerinin toplantı sayısının azlığı ve iç denetimin daha az destek vermesi gibi faktörlerdir. Araştırmacılar son olarak bu risk faktörlerinin göz önünde bulundurularak denetçilerin müşterinin finansal tablolarını değerlendirmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Beasley ve diğerleri, 2000: 441).

Öte yandan yayımlanan hileli finansal raporlamalar üzerinden hile risk faktörlerini ölçmeye çalışan Spathis, Yunanistanda 38 hileli finansal raporlama düzenleyen ile 38 düzenlemeyen firmayı esas almıştır. 10 tane finansal değişken hileli finansal raporlamanın ölçümü için kullanılmıştır. Lojistik regresyon kullanılarak hileli finansal raporlamanın ölçümü için bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Modelin doğru sınıflandırma oranı %84 civarındadır. Modelde etkili olan faktörler, stoklar/satışlar, çalışma sermayesi/toplam varlık, net kar/toplam varlık ve finansal darboğazdır (Z Skoru). Geliştirilen bu modelin hileli finansal raporlamanın ölçümünde iç denetçilere, dış denetçilere, vergi otoritelerine, bankalara ve diğer ilgililere yarayacağını belirtmiştir (Spathis, 2002: 188).

Yunanistan'da 38 hileli finansal raporlama düzenleyen işletme ile 38 normal işletme kullanılarak 10 rasyo ile hile risk faktörleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çok kriterli analizler ile çok değişkenli istatistiki analizler kullanılmıştır. Model doğrulama için Jacknife metodu diye adlandırılan bir metod kullanılmış, discriminant analizi ve regresyon analizi ile de karşılaştırılmıştır. Yeni uygulanan metod model için geleneksel istatistiki yöntemlere göre daha iyi sonuç vermiştir. Model sonucunda ise hileli finansal raporlamanın tespiti için kullanılan finansal hile risk faktörlerinin performansı iyi bulunmuş; toplam borç/toplam varlık, stok/satışlar, net kar/satışlar ve satışlar/toplam varlık rasyoları hile riskinin ölçülmesi için anlamlı bulunmuştur (Spathis ve diğerleri, 2002: 509).

Lin ve diğerleri, bulanık sinir ağı yöntemi ile hileli finansal raporlama riski ölçülmeye çalışılmış ve bu yöntemi diğer yöntemlerle karşılaştırmışlardır. Örneğin yapay sinir ağları ve lojistik regresyon yöntemleri de hileli finansal raporlama riskinin ölçülmesinde kullanılmıştır. Literatürden yararlanarak seçilen toplam 8 rasyo kullanılarak 20'si hileli, 80'i normal firma olmak üzere toplam 100 firma üzerinde araştırma yapılmaya çalışılmıştır. Bulanık sinir ağına göre 80 normal firmanın 78'i doğru sınıflandırılmıştır. Yani doğru sınıflandırma oranı yaklaşık %78'dir. Genel sınıflandırma oranı ise %79'dur. Ancak logit modelde bu oranlar tutturulamamıştır. Bu da hile risk faktörlerinin ölçülmesinde denetçiye erken uyarı sistemi açısından diğer geleneksel yöntemlere göre bulanık sinir ağının daha etkili olduğunu gösterir (Lin ve diğerleri, 2003: 661).

Skousen 2004 yılında yaptığı araştırmada SAS No.99'un ilkelerinden hareketle hile üçgeni altında belirlenen risk faktörlerinden yola çıkarak hileli finansal raporlama

düzenleyen işletmelerle düzenlemeyen işletmelerin ayrımını esas almıştır. Hileli finansal raporlama düzenleyen ve düzenlemeyen firmaların ayrımı için bir model geliştirmiştir. Bu amaçla hile risk faktörlerinin yararlılığını değerlendirmek için Lojistik regresyon analizi ve Discriminant analizi yapmıştır. Sonuçlara göre hile risk faktörlerinin hileli finansal raporlama düzenleyen işletmeler ile düzenlemeyen işletmelerin ayrımında yararlı oldukları ortaya çıkmıştır. Bütün değişkenleri dikkate alarak regresyon analizi sonucu çeşitli risk değişkenleri baskı ve fırsat faktörü altında önemli çıkmıştır. Bunlar; %5 ve daha fazla oranda hisseye sahip olan yönetici sayısı, aktif getiri oranı, nakit akışlarının negatif olması, CEO'nun aynı zamanda yönetim kurulu başkanı veya yönetici olması, içerdekilerin sahiplik oranı (içten mülkiyet oranı), gelire göre nakit akışı, finansal durum ve denetim komitesindeki bağımsız üye sayısıdır. Öte yandan bir tahmin modeli olarak kullandığı adimsal regresyon sonuçlarına göre; %5 ve daha üstü sahiplik düzeyi, denetim komitesi üyelerinin bağımsızlığı, CEO ikilemi, içten mülkiyet oranı değişkenleri anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçlara göre hileli finansal raporlamanın ölçümünde fırsat ve baskı faktörleri altındaki değişkenlerin önemli olduğu söylenebilir (Skousen, 2004: 82).

Hileli finansal raporlamanın ölçümünde finansal rasyoların etkinliğini araştıran Kaminski ve diğerleri 2004 yılında 79 hileli finansal raporlama düzenleyen ve 79 tane de düzenlemeyen firma üzerinde toplam 21 rasyo ile bir araştırma yapmışlardır. Toplam 7 yıl için yapılan bu çalışmada hileli finansal raporlamanın ölçümünde toplam 16 rasyonun etkili olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmada hile yapılan yıl ile önceki üç yıl esas alınarak bir çalışma yapılmıştır. Saadece 3 rasyo üç yıl için anlamlı çıkmış, hileden önceki yıl için ise 5 rasyo anlamlı çıkmıştır. Tek değişkenli ve çok değişkenli analizler yapılmıştır. Çok değişkenli bir analiz olan discriminant analizi kullanılarak yapılan bu çalışmada sadece rasyoların kullanımı ile hileli işletmelerin tespit edilmesinde hileli işlemlerin yanlış sınıflandırma oranı %58 ile %98 arasında değişmiştir. Özet olarak bu değerlerin sonucuna göre sadece rasyolar kullanılarak hileli finansal raporlamanın ölçümünün sınırlı olduğu vurgulanmaktadır (Kaminski ve diğerleri, 2004: 15).

Hileli finansal raporlamada hile risk faktörlerinin ölçümünün analitik yöntemlerle etkinliğinin araştırıldığı bir çalışmada, önemli hile risk faktörlerinin ölçüldüğü görülmüştür. Bu ölçüm için yine hile üçgeni adı altındaki risk faktörleri kullanılmıştır. 1978-1996 yılları arasındaki hileli işletmeler örnek alınmıştır. Lojistik regresyon yöntemi

kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin alacak ve stokları sektöre göre şişirilmiş ve satış büyüklüğü fazladır. Model sonucuna göre ise hileli firmaların özellikle hileden önceki yıllarda anormal piyasa getirilerinin olduğu saptanmıştır. Hileli finansal raporlamayı etkileyen diğer önemli risk faktörleri, tahakkuklar ve Big-Five'dan bir denetim şirketinin denetlememesidir (Jones, 2004: 26).

Spesifik çalışmalardan biri de Dunn'un yaptığı çalışmadır. Hileli finansal raporlamada bir risk faktörü olarak düşünülen içerdekilerin güç oranı ölçülmeye çalışılmıştır. 1992-1996 arasında toplam 103 işletme üzerinde yaptığı araştırmada hile gibi yasal olmayan davranışların oluşmasını içerdekilerin güç yoğunlaşmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu güç yoğunlaşması üst yönetim ile yönetim kurulunun aynı kişilerden oluşması, yönetim kurulu başkanının aynı zamanda CEO olması gibi nedenlerden kaynaklanır. Diğer önemli risk faktörlerinin de yönetim kurulunun büyüklüğü, üst yönetimin işletmede yüksek düzeyde hisselerinin bulunması gibi faktörlerdir (Dunn, 2004: 409).

Çağdaş risk faktörlerinin hileli finansal raporlama üzerinde ölçülmeye çalışıldığı bir çalışmada bir takım risk faktörleri belirlenmiştir. Hileli finansal raporlama için potansiyel risk faktörlerinin neler olduğu hile üçgeni altındaki değişik risk faktörleri ile araştırılmaya çalışılmıştır. 86 tane hileli finansal raporlama düzenleyen işletme üzerinde yapılan bu araştırmada lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. İlk önce farklılık analizi ile risk faktörlerinden hangileri normal işletmeye göre farklılık gösterdiği araştırılmış ve 8 baskı faktörü altında 5 tane de fırsat faktörü altındaki değişken farklı çıkmıştır. Asıl model sonucu hileli finansal raporlamanın tahmin edilmesinde iki baskı değişkeni ile üç fırsat değişkeni etkili olmuştur. Bunlar baskı faktörü altında %5 ve daha fazlasına sahip hisseye sahip olan yönetici sayısı, işletmenin içindekilerin sahip olduğu toplam hisse yüzdesi değişkenleridir. Fırsat faktörü altındaki etkili olan değişkenler ise denetim komitesinin varlığı, bağımsızlığı ve CEO ikilemi değişkenleridir. Daha sonra çoklu discriminant analizi ile hile tahmin modeli oluşturulmaya çalışılmış ve modelin doğru sınıflandırma oranı genel olarak %70 civarında çıkmıştır (Skousen ve Wright, 2006: 16-18).

Karar ağacı, sinir ağları ve Bayes teorisinden oluşan tekniklerle veri madenciliği tekniği kullanılarak yönetim hilelerinin ölçülmesine çalışılmıştır. Bayes teorisine dayalı model en iyi sonucu vermiş hileli finansal raporlama yapan işletmeleri doğru sınıflama oranı %90.3 çıkmıştır. Hile risk faktörlerinden anlamlı olanlar borç/özkaynaklar, net kar/toplam varlık, satışlar/toplam varlık, çalışma sermayesi/toplam varlık ve Z Skoru'dur. Bu rasyoların hepsi işletmenin bir özelliğini yansıtmaktadır. Bunlar örneğin, işletmenin kaldıraç yapısı, karlılık, satış performansı, finansal sıkıntı içinde olmasıdır (Kirkos ve diğerleri, 2007: 1002).

Tayvan'da hile üçgeni altında fakat kendi ulusal standartlarına göre (TSAS 43) belirlenen risk faktörlerine göre borsada işlem gören bazı işletmelerin daha fazla hileli finansal raporlamaya eğimli oldukları gözlemlenmiştir. Bu yerel standarda göre muhtemel bir hile riski finansal tabloların denetimi esnasında ölçülebilir. Araştırmada Lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. 97 tane hileli finansal raporlama düzenleyen işletmeye karşılık, 467 tane normal işletme örnek olarak alınmıştır. Baskı faktörü altında, analistlerin tahmin hatası, faaliyetlerden sağlanan negatif nakit akışı, krediler için yönetim hisselerinin rehin yüzdesi faktörleri anlamlı bulunmuşken, fırsat faktörü altında ilişkili taraf işlemleri anlamlı bulunmuştur. Son olarak kazanç düzeltmeleri, denetçi değişikliği, iç denetçi değişikliği gibi faktörler de hileli finansal raporlamanın ölçülmesinde kullanılacak önemli değişkenlerdir şeklinde bir sonuca ulaşılmıştır (Chen ve Elder, 2007: 25).

Bir diğer çalışma hileli finansal raporlamanın ölçümü için lojistik regresyon, yapay sinir ağı ve karar ağacı yöntemleriyle birçok risk faktörü kullanılarak yapılmaya çalışılmıştır. Tayvan borsasından toplam 52 finansal rasyolarla yapılan çalışmada aynı zamanda şirketlerin iflas riski ölçülmeye çalışılmıştır. Hile riskinin ve iflas riskinin ölçüldüğü bu çalışmada lojistik regresyon yöntemi en etkili yöntem olarak gözlemlenmiştir. Araştırmanın en önemli bulgusu finansal sıkıntı içinde olan işletmelerde hile riskinin de yüksek olduğudur (Liou, 2008: 659).

Yine Tayvan'da temel standartlardan yola çıkarak hile üçgeni adı altındaki risk faktörlerini kullanarak muhtemel hileli finansal raporlama ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmada ISA 240 ve SAS 99 standartlarının belirlediği risk faktörlerinden yola çıkarak lojistik regresyon yöntemi ile hileli finansal raporlamaların tahmin edilmesine

çalışılmaktadır. 97 hileli işletme ile 497 hilesiz işletme çalışmada kullanılmış ve 4 ayrı model geliştirilmiştir. Bu 4 ayrı modelden çıkan risk faktörleri; analistlerin tahmin hatası, borçlanma oranı, yöneticilerin hisse rehin oranları, ilişkili taraflara olan satış yüzdesi, finansal tabloların düzeltilme sayısı, denetçi değişikliği gibi faktörlerdir. Bu hileli finansal raporlamaların aynı zamanda karmaşık işlemlerin yoğunluğu, finansal baskının yüksek oluşu, işletme yöneticilerinin şüpheli tutumları, firma ile denetçi arasındaki ilişkinin bozulması ile de ilişkili olduğu belirtilmiştir. Firma büyüklüğünün ise ters yönlü ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır (Lou ve Wang, 2009: 75).

Bir diğer spesifik araştırma denetim komitelerinin hileli finansal raporlama üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Toplam 50 adet hileli finansal raporlama düzenleyen işletme kullanılmıştır. Lojistik regresyon analizinin yanında Kruskal-Wallis gibi testler de kullanılmıştır. Araştırmada hileli finansal raporlamaya etki edebilecek risk faktörleri iki yolla ölçülmüştür. Birincisi denetim komitesinin yapısı, diğeri işletmenin doğal yapısı ile ilgili özellikleridir(işletme büyüklüğü, büyüme yapısı v.b.). Hileli finansal raporlamanın denetim komitesinin bağımsızlığı ve denetim komitesinin toplantı sayısı ile ters yönlü ilişkisi ortaya çıkmış, öte yandan işletme büyüklüğü ve büyüme hızı ile pozitif ilişkisi ortaya çıkmıştır (Jackson ve diğerleri, 2009: 57).

Yerli literatürde pek yaygın işlenmeyen bu konu hakkında direkt ilişkili olmayan birkaç örnek verilebilir. Örneğin Küçükkocaoğlu ve Küçüksözen gerçeğe aykırı finansal tabloların ortaya çıkarılmasında kullanılabilen risk faktörlerini İMKB'deki 100 tane imalat şirketi üzerinde ölçmeye çalışmışlardır. Bu amaçla SPK tarafından 2001 yılında tespit edilen 21 şirket hileli finansal raporlama düzenleyen işletme olarak alınmış ve kontrol işletmesi olarak da 99 işletme esas alınmıştır. Çok boyutlu logit modelin kullanıldığı bu çalışmada 12 tane finansal değişken risk faktörü olarak ele alınmıştır. Çalışma sadece finansal veriler üzerinden yapılmıştır. Bu nedenle modelin sonucunda ortaya çıkan risk faktörleri; net karın toplam aktife oranı ile finansman giderlerinin toplam faaliyet giderlerine oranıdır (Küçükkocaoğlu ve Küçüksözen, 2005: 161).

Ata ve Seyrek, İMKB'ye kayıtlı 50 tane hileli finansal raporlama ihtimali olan işletme ile 50 tane normal işletme olmak üzere toplam 100 tane imalat işletmesi üzerinde hileli finansal tabloların tespitinde veri madenciliği teknikleri kullanmışlardır. Araştırmada

literatürden yararlanarak hile risk göstergeleri olan 24 tane rasyo kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kaldıraç oranı ile aktif karlılık oranı hileli finansal tabloların tespitinde ölçülen iki anlamlı değişken olarak bulunmuştur. Modelin doğru sınıflandırma yüzdesi ortalama olarak %96 civarındadır (Ata ve Seyrek, 2009: 157).

Hileli finansal raporlama riskinin önlenmesinde kurumsal yönetim bileşenlerinin etkisini araştıran Küçük (2009) ise hile riskinin azaltılmasında etkin bir kurumsal yönetim yapısının yararlı olduğunu belirtmiştir. Türkiye’de dış denetçilere anket yoluyla yöneltilen birtakım sorulardan alınan cevaplarda özellikle bu araştırmanın da konusu içinde yer alan bazı değişkenlerin hile riskini azaltmada yararlı olduğu vurgulanmıştır. Buna göre yönetim kurulu ve denetim komitesinin bağımsızlık derecesi arttıkça hile riskinin düşeceğini denetçiler bildirmişlerdir. Yine iç ve dış denetimin de bağımsızlık derecelerinin artması hile riskini azaltan faktörler arasındadır. Bu nedenle iç ve dış denetim ile yönetim kurulu ve denetim komitesinin bağımsızlığının artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Araştırmacının bu araştırma bağlamında en anlamlı önerisi ise hile riski ile Türkiye’de ikincil veri kullanılarak yapılan çalışmanın olmadığını bunun önemini de büyük olduğunu vurgulamasıdır. Bu araştırma ikincil veri kullanılarak yapılan bir araştırma olması nedeniyle bu eksikliği bir nebze olsun gidermiş olmaktadır.

Yine direkt finansal tablo hileleri ile ilgili risk faktörlerinin ölçümüne yönelik olmayan ancak bu araştırma için de bir ışık tutan ankete dayalı bir çalışma Akdemir tarafından yapılmıştır. Akdemir 180 işletmeye hile riskinin ölçülmesi için anket düzenlemiştir. Toplam 103 sorudan oluşan anketin cevaplarının çoğu evet/hayır/yanıt yok şeklindedir. Araştırma sonucunda işletmelerin çoğunda yönetim kurullarının bağımsız üye sayısının az olması, iç denetim ve risk yönetim birimlerinin olduğu işletmelerde hile riskinin iyi yönetildiği, işletmelerin hepsinde hile riski için önemli olan görevlerin ayrılığı ilkesinin bulunduğu ve doğrulamaların yapıldığı, işletmelerin çoğunda hile riski değerlemesinin yapılmadığı, işletmelerin çoğunda hile meydana geldiği ve hile ile ilgili uzman birey eksikliği gibi konular öne çıkmaktadır (Akdemir, 2010: 230-232).

Çeşitli şekillerde yapılan finansal bilgi manipülasyonunun bir örneği de hileli finansal raporlamadır. Ancak finansal bilgi manipülasyonu daha geniş bir kavramdır. Bu nedenle hileli finansal raporlama finansal bilgi manipülasyonu için kullanılan

yöntemlerden sadece biridir. Finansal bilgi manipülasyonuna yönelik çalışmalar olmasına rağmen bu araştırmayla direkt ilişkisi olmadığından literatürde incelenmemiştir.

3.5. Uygulamada Kullanılan Finansal Rasyolar ve Değişkenler

Yönetimin hile amaçlı kullandığı belli başlı değişkenler ve hesaplar mevcuttur. Bunlar satışlar, alacaklar, şüpheli alacaklar, stoklar, gelirler v.b. hesaplardır (Fanning ve Cogger, 1998: 28). Bu değişkenler ve hesaplardan yola çıkarak kullanılan rasyolar araştırmanın temel veri setini oluşturur. Yapılan çalışmalarda kullanılan rasyolar ve değişkenlerden araştırmamıza uygun düşenler alınmıştır. Bu rasyolar ve değişkenler Cressey'in geliştirdiği hile üçgeni adı altında araştırmacı tarafından gruplandırılarak çalışmada kullanılmıştır.

Rasyo ve değişkenlerin değerleri belirlenirken İMKB'de işletmelerin gönderdiği faaliyet raporları, finansal raporlar, kurumsal yönetim raporları, genel kurul tutanakları, işletmelerin internet sitelerindeki çeşitli bilgiler kullanılmıştır. Ayrıca İMKB'nin internet sitesinde (www.kap.gov.tr/yay/Sorgu) Kamuyu Aydınlatma Platformu başlığı altında bulunan "bildirim sorgula" kısmından gerekli veriler elde edilmiştir. Bütün bu değişkenler baskı, fırsat ve meşrulaştırma başlıkları altında gruplandırılmıştır. Bu gruplar altında bir çok değişken olmasına rağmen araştırmada kullanılacak değişkenler aşağıda açıklanmaktadır.

3.5.1. Teşvik/Baskı

Çalışanların ve özellikle yöneticilerin üzerinde hissettikleri baskı, hileyle sonuçlanabilir. Örneğin bir firma aşağıdaki üç faktörden dolayı kazanç manipülasyonu için teşvikler barındırabilir (Lou ve Wang, 2009: 64);

- İşletmenin mali istikrarı ekonomi ve sektör tarafından tehdit edilebilir
- Yönetim üçüncü kişilerin beklentilerini karşılayamayabilir(baskı altında olabilir)
- Yönetim veya yöneticilerin kişisel finansal durumları işletmenin finansal performansı tarafından etkilenebilir

İşletmenin teşvik ve tazminat yapıları, dış borçlanma ihtiyacı ve işletmenin zayıf performansını iyileştirme çabaları gibi unsurlar özellikle kazançların manipülasyonu için önemli teşvik unsurlarıdır (Hogan ve diğerleri, 2008: 234). Hile risk faktörleri direkt gözlenemediği için bu faktörleri ölçmek için onların yerine geçebilecek vekil değişkenler alınmalıdır. Bununla ilgili yapılan çalışmalardan yola çıkarak vekil değişken olarak belirlenen rasyolar ve değişkenler aşağıda tek tek açıklanmıştır.

Yine SAS 99'da baskı ile ilgili risk faktörleri tanımlanırken 4 grup altında tanımlanmıştır. Bunlar kısaca 1. Finansal istikrar (durgunluk) 2. Dış çevre baskısı 3. Yöneticilerin kişisel mali durumları 4. Finansal hedeflere ulaşmaktır. Bu nedenlerle daha fazla finansal baskı altına giren işletme hile nedeniyle önemli yanlışlıklara sürüklenebilir.

3.5.1.1.Finansal İstikrar Değişkenleri

SAS No.99'a göre finansal istikrar veya karlılık, ekonomi, endüstri ve işletmenin faaliyet yapısı tarafından tehdit edildiğinde işletme hileli finansal tablo baskısı ile karşı karşıya kalır. Bu baskıyı ortaya koyabilmek için kullanılabilen vekil değişkenler aşağıda açıklanmıştır. Bu vekil değişkenler literatürden yararlanılarak sınıflandırılmıştır.

Bazı hesapların denetimi zor olduğundan hile yapılma olasılıkları yüksektir. Alacak, borç, stoklar ve satışlar hile riskini oluşturabilecek başlıca hesaplardır (Kaminski ve diğerleri, 2004: 21; Wright ve Ashton, 1989: 715; Kirkos ve diğerleri, 2007: 998; Spathis ve diğerleri, 2002: 518). Amerikada hileli işletmeleri de yayınlayan SEC'e bağlı *Accounting and Auditing Enforcement Releases* (Muhasebe ve Denetim Uygulama Açıklamaları) araştırmalarının sonuçlarının %70'ini stoklar ve alacaklar hesabı oluşturmaktadır (Feroz ve diğerleri, 1991: 108). Yine Summers ve Sweeney (1998) yaptıkları araştırmada, stok ve alacak hesaplarının finansal tablo manipülasyonlarında kullanılarak yapılan %22 ve %14 civarında hileli örneğe rastlamışlardır (Summers ve Sweeney, 1998: 137). Spathis'e göre alacaklar, hizmet harcamaları ve stok kayıpları nakit kayıplarından 3 kat daha fazla hale gelmiştir. Çünkü bu hesaplar subjektif yargıya dayanabilen hesaplardır ve doğası gereği denetimi de bundan dolayı zordur. Yönetim farklı değerlendirme metodları kullanarak bu hesapları rahatlıkla finansal tablo hilelerinde kullanabilir (Spathis, 2002, 184; Spathis ve diğerleri, 2002: 518). Örneğin yönetim, stokları

maliyet ya da piyasa değerinin altında göstererek finansal tablo hilelerine başvurabilir. Satışların maliyeti ile şirketin satışları uyuşmayabilir. Bu da brüt geliri ve net karı artırarak gelir tablosuna ve bilançoya etki eder. İşletme, modası geçmiş malları doğru şekilde kayıt yapmayabilir ya da normal stokları doğru kaydetmeyebilir (Fanning ve Cogger, 1998:29; Spathis ve diğerleri, 2002: 518; Persons, 1995: 40). Yine örneğin stokların satışlara oranı %40 çıksın. Bu oran da stok dönüşüm hızının düşük olduğunu gösterir. Bu da mali yıl boyunca stokların sık yenilenmediğini gösterir. Bu sonuç finansal durumun zayıflığından kaynaklanabilir. Bu durum da yönetimi yaklaşan kötü sonuçlarla baş edebilmek için manipülasyona teşvik edebilir. (Dimitropoulos ve Asteriou, 2009: 253). Yine birçok araştırmacı alacakların yönetim tarafından hileli finansal tablolarda kullanımının yaygın olduğunu vurgulamaktadırlar (Stice, 1991: 517; Feroz ve diğerleri, 1991: 108; Spathis, 2002: 184). Alacakları şişirerek erken gelir kaydetme ve yazılmaması gereken alacakların yazılması şeklinde oluşabilir (Feroz ve diğerleri, 1991: 108). Tüm bu nedenlerle aşağıdaki oranlar da muhtemel hileli raporlamada kullanılan rasyolara örnek oluşturabilir (Kaminski ve diğerleri, 2004: 23; Liou, 2008: 656; Dimitropoulos ve Asteriou, 2009: 254; Spathis, 2002: 179; Fanning ve Cogger, 1998: 21; Stice, 1991: 517; Kirkos ve diğerleri, 2007: 998). Bu rasyolardan stoklarla ilgili olan “*stoklar/satışlar*” ve “*stoklar/toplam varlık*” dır. Alacaklarla ilgili olan rasyolar ise; “*alacaklar/toplam varlıklar*” ile “*alacaklar /alacaklar_{t-1}*” dır.

Ayrıca alacakların hileli kaydı ile ilgili, satışlar yapılmadan yapılmış gibi gösterilebilir. Bu da fazladan alacak varmış iması verir. Bu amaçla, “*alacaklar /satışlar*” rasyosu kullanılabilir (Spathis, 2002: 184; Fanning ve Cogger, 1998: 28; Kirkos ve diğerleri, 2007: 998; Spathis ve diğerleri, 2002: 518)

Özellikle alacak ve stokların satışlarla karşılaştırılması mantıklıdır. Bu üç hesap hileyi gizlemek için çok kullanılan hesaplardır. Çünkü bu hesapların daha önce de açıklandığı gibi denetimi zor ve bunların değeri bir ölçüde subjektiflik içermektedir. Bu da hile için fırsatlar sunar. Örneğin Leobbecke ve diğerleri (1989)’da Big Four denetim şirketlerinden KPMG’nin 277 denetim ortağına hileli finansal raporlama ve önemli düzensizliklerle ilgili tecrübelerine yönelik anket düzenlemişlerdir. Sonuçta denetim ortaklarının %37’si alacak ve stok hesapları ile ilgili hilelerle karşılaştıklarını

belirtmişlerdir (Jones, 2004: 28). Bunun için farklı kukla değişkenler kullanılmıştır. Bunlar satışlara göre alacaklardaki ve stoklardaki tutarsız değişiklikleri gösterir. Bu kukla değişkenler satışa göre stok ve alacakları karşılaştırır. Eğer önceki yıldaki alacaklarda veya stoklardaki yüzde değişim satışlardaki yüzde değişimden %50 daha fazla veya daha az ise 1, aksi taktirde sıfır kabul edildi. Bu kukla değişken genellikle hileleri gizlemek için kullanılan satışlar ile bu iki hesap arasındaki tutarsız dalgalanmaları tespit etmek için kullanılmıştır. Örneğin alacaklar bir önceki yıla göre %80 değişip fakat satışlar %20 değişiyorsa ($\%80 - \%20 = \%60$) 1 kabul edilmelidir (Jones, 2004: 29). Bu amaçla kullanılan bir diğer değişken de “*stok, satış ve alacaklardaki yüzde değişim*”dir.

Varlık bileşimi açısından da hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin finansal tabloları farklı olabilir. Hileli işletmeler incelendiğinde bu işletmelerin dönen varlıklarının büyük çoğunluğu alacak ve stoklardan oluşur (Feroz ve diğerleri, 1991: 108). Denetçilere açılan davaların da büyük çoğunluğu alacak ve stoklarla ilgilidir. Denetçi ücretleri büyük miktarda alacak ve stoklarda göreceli olarak daha yüksektir. Çünkü söylendiği gibi bu hesaplar denetçilere karşı en fazla dava edilebilir hesaplardır (Persons, 1995: 40).

Yine düşük likidite yöneticiler için hileli finansal raporlama anlamında bir teşvik unsuru olabilir. Bu yapılan çalışmalarla da desteklenmiştir. Kreutzfeldt ve Wallace 1986’da yaptığı araştırmada likidite problemi olan işletmelerin diğerlerine oranla daha fazla hileli finansal raporlamaya yatkın olduklarını vurgulamışlardır (Persons, 1995: 40). Düşük likiditeyi ölçmek için kullanılan oran; “*net çalışma sermayesi / toplam varlık*”dır (Kaminski ve diğerleri, 2004: 23). Net çalışma sermayesi dönen varlıklardan kısa vadeli borçların düşülmesi yoluyla bulunur. Net çalışma sermayesinin büyüklüğü işletmelerin faaliyet süresince verimli çalışabilmesi ve yükümlülüklerini karşılayabilmesi açısından önemlidir.

Yukarıdaki oran firmanın düzgün çalışabilmesi için gerekli olan döner sermaye yatırım oranını gösterir. Düşük net çalışma sermayesine sahip işletmeler, düşük likiditeye sahip ve dolayısıyla yönetimi daha fazla kazanç yönetimine istekli hale getirmektedir (Dimitropoulos ve Asteriou, 2008: 254). Ve düşük net çalışma sermayesi işletmenin finansal zorluk içinde olduğunun da bir göstergesidir (Spathis, 2002: 186). Bonner ve

diğerleri yaptıkları çalışmada düşük net çalışma sermayesinin finansal sıkıntı ile ilişkili olduğunu vurgulamışlardır (Bonner ve diğerleri, 1998: 527). Çünkü net çalışma sermayesi işletmenin faaliyetlerini hiçbir sıkıntıya düşürmeden yürümesini sağlayan bir kalemdir. Öyleyse döner varlıklara yatırımın yetersiz olması, işletme faaliyetlerinin düzgün bir şekilde yürümesini sıkıntıya sokacaktır.

Finansal istikrar ile ilgili bir diğer değişken işletmelerin finansal sıkıntı içinde olup olmadığını belirler. Finansal zorluk içinde bulunan işletmelerde diğer işletmelere oranla daha fazla hile tespit edilmiş ve mali sıkıntı ve iflas olasılığı HFR için bir motivasyon unsuru olduğu vurgulanmıştır (Kinney ve McDaniel, 1989: 71; Beasley ve diğerleri, 1999: 57; Mishra ve Drtina, 2004: 30; Liou, 2008: 651; Stice, 1991: 521; Fanning ve Cogger, 1998: 27; Kirkos ve diğerleri, 2007: 997). Çünkü işletmenin mali durumu zayıfladığında yöneticiler iki durumdan dolayı kendini koruma altına almaya çalışırlar. Birincisi; işletme yönetimi işletmenin bireysel yatırımlarının başkalarına transferini engellemek için her türlü riske girmeleridir. İkincisi; yöneticiler için iflasın eşiğinde olan bir işletmenin utanç verici bir durum olması ve yöneticilerin işinden olma ile karşı karşıya kalma gibi bir sonucun ortaya çıkma olasılığıdır (Saksena, 2001: 127). Zayıf mali yapıda olan işletmelerin yönetimi bu durumu, geçici bir durummuş gibi gizlemeye yönelik daha fazla süslemeye gidebilirler (Persons, 1995: 39). Bu durum da hileli finansal raporlamaya vesile olabilir. En nihayetinde, çoğu hileli finansal raporlama yapan firmalar faaliyetlerini durdurma noktasına gelirler (Kaminski ve diğerleri, 2004: 22).

Ne zaman işletme mali açıdan kötüye gitse HFR için büyük bir motivasyon oluşmaya başlar. Leobbecke ve diğerleri 1989'da yaptıkları çalışmada hileli firmaların %19'unda ödeme gücü çaktığını tespit etmişlerdir. Çünkü zayıf mali durum içerdikleri işletmenin finansal durumunun güçlü olduğunu göstermek için etik olmayan yollara başvurmasını sağlayabilir. Belki de bunu yönetim istihdam kaybı tehdidini önlemek için veya fesihten önce mümkün olduğu kadar kaynak toplamak için yapabilir. Ayrıca kötü mali durum işletmenin zayıf kontrol çevresinin olduğunu da bir işarettir. (Spathis, 2002: 185). Bu da HFR'nin oluşmasında büyük bir etkidir.

Diğer yandan hileli finansal raporlama ile ilgili önemli bir standart olan SAS 82 de HFR için risk faktörlerini üç grup altında toplamıştır. Bunlar; birincisi yönetimin

özellikleri ve kontrol ortamına etkisi, ikincisi endüstri koşulları ve üçüncüsü işletme özellikleri ve finansal istikrardır. Ve finansal istikrar ile ilgili risk faktörleri sayılırken yakın iflas tehdidinden bahsetmektedir (AICPA-SAS 82, 1997: 14). Bu durum işletmenin mali sıkıntı içinde olmasının HFR için bir motivasyon unsuru olduğunu gösterir.

İşletmelerin finansal zorluk içinde olup olmadığını ölçmek için Altman'ın 1946-1965 yılları arasında üretim işletmeleri üzerinde Diskriminant analizi yardımıyla yaptığı araştırmada kullandığı Z Skoru kullanılmıştır. Bu skor 5 tane orandan oluşmaktadır. Bu oranlar 1. Net Çalışma Sermayesi³² / Toplam Varlık (X1) 2. Geçmiş Yıllar Karı /Toplam Varlık (X') 3. Faiz ve Vergi Öncesi Kar (FVÖK) / Toplam Varlık (X3) 4. Özkaynak Piyasa Değeri / Toplam Borcun Defter Değeri (X4) 5. Satışlar / Toplam Varlıklardır (X5). Altman bu oranları formülasyona çevirmiş ve "**Z Skoru: 1.2 X1 + 1.4 X2 + 3.3 X3 + 0.6 X4 + 1.0 X5**" formülünü elde etmiştir (Altman, 1968: 594). Bu skor bir firmanın iflas olasılığını ölçer.

Bu skor eski bir model olmasına rağmen güncelliğini hala korumaktadır. Örneğin Summers ve Sweeney 1998'de hileli finansal raporlama için kullanmıştır (Summers ve Sweeney, 1998: 135). Yine Altman bu skoru farklı şekillerde işletmelere uygulayarak güncellemeye çalışmıştır (Altman, 2006: 234-249).³³

İşletmenin finansal istikrar ve karlılığı; genel ekonomik durumdan, sektörün durumundan ve işletmenin faaliyet koşullarından etkilenebilir (AICPA, 2002: 44). Sürekli büyüme ihtiyacı da yönetim hileleri için bir motivasyon unsuru oluşturabilir. İşletmeler geçmiş performansına benzer sonuçlar elde edemediğinde, önceki başarılı durumu devam ettirebilmek için HFR'ye başvurabilirler. Yani hızlı büyüme döneminden sonra istikrarlı bir büyüme görünümü vermek için yönetim için finansal tablo hileleri bir çare olarak gözükebilir. Ve büyüklük ölçüsü olarak "**satış büyüklüğü**" alınabilir (Kirkos ve diğerleri, 2007: 998; Skousen ve Wright, 2006: 7; Stice, 1991: 521; Jones, 2004: 19). Hızlı büyüme şirketin iç kontrol yapısının zayıflamasına sebep olabilir (Stice, 1991: 521; Fanning ve Cogger, 1998: 27). Buna bir de iç kontrolün zayıf olduğu bir durumda işletmenin hızlı büyümesi eklenirse daha da kötü bir durum ortaya çıkar. Hall ve Renner bu durumu

³² Net Çalışma Sermayesi=Dönen Varlık- Kısa Vadeli Borçlar

³³ Bu modelin hangi ülkelerde kimlerin kullandığına ayrıntılı olarak bakmak için bkz. Altman, 2006: 260-264.

“Fırtına Göstergesi” olarak nitelemektedir. Yine bu iki araştırmacı kavgacı bir yönetimin ve iç kontrol zayıflığının hızlı büyüme ile birleşmesi durumunda hile riskinin daha da artacağını ve Enron’un böyle bir durumda olduğunu bildirmişlerdir (Hall ve Renner, 1988: 52). Diğer yandan Leobbecke ve diğerleri ile Bell ve diğerleri şirketin sektörün altında bir büyüme yaşamasını yönetimin firmanın görünümünü geliştirmek için HFR için bir unsur olabileceğini vurgulamışlardır (Skousen ve Wright, 2006: 7). Ancak SAS 99’a göre işletmenin sektörün üzerinde hızlı bir büyüme kaydetmesi HFR risk faktörlerine bir örnektir denilmektedir (AICPA, 2002: 45). Sonuç olarak işletmenin sektörün üzerinde büyüme kaydetmesini bir risk faktörü olarak almak daha uygun olacaktır. Çünkü SAS 99 birçok araştırmacının katkılarıyla oluşan bir standarttır.

Büyüme motivasyonu dolaylı olarak ölçmeyi sağlar. Yönetim servet edinmeye karşı aşırı bir tutum içinde olabilir. Bunun en iyi örneği Rite Aid adlı ilaç şirketler grubudur. Babasının kurduğu şirketin CEO’su olan Martin Grass tutucu olan babasından şirketin yönetimini devraldığına saldırgan bir satın alma çılgınlığı başlatmıştır. Şirket büyümeyi adeta saplantı haline getirmiştir. Ve şirket büyümesi için finansal kaldıraç bir araç olarak kullanmıştır. İkramiyeler ve yönetim maaşları büyüme oranında artırılmıştır. Fakat büyüme eğilimi sürdürülemez hale gelince yönetim beklentileri karşılamak için hileye başvurmuştur (Jones, 2004: 19).

Büyüme aşamasında olan bir firma en yüksek satış büyümesine sahip, en yüksek sermaye harcamasına sahip, en düşük kar payı ödemelerine sahip ve dışardan sermayeye daha çok ihtiyacı olan firmadır (Black, 1998: 47). Barth yaptığı çalışmasında kazanç artışı ile hisse senedi fiyatı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve kazanç arttıkça büyümenin arttığını ve dolayısıyla eğer işletmenin büyüme süreci geçerse hisse senedi fiyatlarında büyük dalgalanmalar olduğunu vurgulamıştır (Beneish, 1997: 283; Barth ve diğerleri, 1999: 410). Yine Bell ve Carcello HFR’de önemli risk faktörlerinin arasında zayıf iç kontrol, yetersiz kazanç ve hızlı şirket büyümesinin olduğunu vurgulamıştır (Bell ve Carcello, 2000: 169). Aşırı büyüme düzeylerini ölçmek için bir işletmenin “*satışlarının büyüme hızı*” sektörün üzerindeyse 1, aksi takdirde sıfır kabul edilmiştir (Summers ve Sweeney, 1998: 136; Lou ve Wang, 2009: 64; Krishnan, 2005: 655; Beneish, 1997: 280).

Bazı araştırmacılar da büyüklük ölçüsü olarak varlıklardaki değişimden yola çıkmışlardır. Şöyle ki; hileli yıldan önceki iki yıl için varlıklardaki ortalama yüzde değişimi esas almışlardır (Beasley, 1996: 452.). Bir kısım araştırmacılar da hem satışlardaki değişikliği hem de varlıklardaki değişikliği araştırmalarında kullanmışlardır (Skousen ve Wright, 2006: 7; Lee ve diğerleri, 1999: 763; Saksena, 2001: 128; Ravisankar ve diğerleri, 2011: 493). Kanımca satışların sektörün üzerine çıkması işletmenin büyüme ölçüsü için daha mantıklıdır. Çünkü varlıklar, içinde çok hesap kalemi bulunduran bir hesap grubunu içermektedir. Dolayısıyla bu hesaplardan birinin artışı varlıkları da artırmaktadır. Artış yaşanan hesap işletmenin büyüme ve gelişme göstergesi için kullanılamayabilir. Örneğin varlıklar içinde bulunan kasa hesabının ya da hazır değerlerin artışı büyüme ile ilişkisi çok olmayabilir. Bunun gibi bir çok hesabın aynı şekilde büyüme ile ilişkisi olmayabilir. Ancak satışların değişikliği şirket büyümesi ile ilişkilidir. Bundan dolayı “*satış değişikliği*” büyüme ölçüsü olarak kullanılmıştır.

“*İşletme büyüklüğü*” de HFR ile ilişkilidir. HFR’ye ise yapılan araştırmalarda nispi olarak daha küçük işletmelerde karşılaşılmıştır (Beasley, 1999: 5). Tüm bu bulgulardan yola çıkarak büyüklük ile muhtemel hileli finansal raporlama arasında negatif bir ilişki beklenmektedir. Mantıken de birçok büyük işletmenin iç kontrol sistemi nispi olarak küçük işletmelere oranla daha iyidir.

Diğer taraftan Saksena tam tersini iddia etmektedir. İşletme büyüdükçe faaliyetleri yürütmek için çeşitli uzmanlık birimleri kurulacaktır. Bu aslında kurumsallaşmanın bir gereğidir. Ancak bu durumda merkezi olmayan bir takım kararlar oluşmaya başlar ve bu işletme büyüdükçe de artar. Bunun sonucunda da illegal hareketler için fırsatlar doğmaya başlar. Yani işletme büyüdükçe personel kontrolü ve yapısal kontroller azalır ve bu durum illegal faaliyetlerin artmasına vesile olabilir (Saksena, 2001: 128). İşletme büyüklüğü için işletme varlıklarının ve satışlarının logaritması kullanılabilir (Spathis ve diğerleri, 2002: 519; Chen ve Elder, 2007: 16). Bu araştırmada “*satışların logaritması*” kullanılmıştır.

3.5.1.2. Kişisel Finansal Durum

Bireysel finansal gereksinimlerde zaman zaman hileli finansal raporlama yapmak için baskı oluşturabilir. Bu baskı faktörüne yönelik değişkenler de aşağıda anlatılmıştır.

İşletmede önemli derecede kişisel menfaatlerin bulunması bir risk faktörüdür. Önemli derecede kişisel menfaatler de ancak işletmede güçlü olan kişilerde mevcuttur. İşletmedeki güçlü kişiler ise tepe yönetimi ve yönetim kurulu üyeleridir. Yani üst düzey yönetim kademesidir (Top Management Team). Bu kişiler işletmede güç sahibi olan kişilerdir. Bu güç iki türdür. Birincisi hiyerarşik kademedeki gelen yapısal güç, diğeri ise hissedarlıktan gelen sahiplikle ilgili güçtür. Birincisine örnek işletmenin müdürü, ikincisine örnek ise mülkiyet hakkına sahip işletmenin yöneticisidir (Dunn, 2004: 399).

Dechow ve diğelerinin yaptıkları çalışmalarında mülkiyet hakkının çoğunu elinde bulunduran, işletme içinde bulunan ve önemli menfaat sahiplerinin bulunduğu işletmelerde kazançların manipülasyonu diğeler işletmelere göre daha yüksek olduğunu bildirmişlerdir (Dechow ve diğeleri, 1996: 31). Yine 1999'da COSO'nun yaptığı araştırmada 1987-1997 yılları arasında hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin önemli bir bölümüne kurucuları ve yönetim kurulu üyeleri sahiptir ve CEO ile kurucuların çoğunda aynı kişilerin olduğu vurgulanmaktadır (Beasley ve diğeleri, 1999: 24). Çünkü bir işletmede yöneticilerin önemli finansal çıkarı(finansal hissesi) varsa, kişilerin finansal durumları firmanın finansal performansı tarafından tehdit edilebilir (Skousen ve Wright, 2006: 9). Özellikle bu yönetici yönetim kurulunun başında olup ta hisse senedi sahipliğinin büyük ölçüde kendi elinde tutan kişiler olursa bu durumda yönetim kurulunun oluşturulmasında da kendisi etkin olacağından ortak bir HFR'ye başvurmaları daha rahat olur. Yani yönetimin elinde bulunan hisse senedi sahiplik oranı HFR'yi etkileyecektir. Çünkü yönetim sahiplik ölçüsünde hisse senedinin değerinin şişirilmesini isteyecek ve bundan kendisinin karlı çıkmasını sağlayacaktır. Hisse senedi sahipliğinin dışardan olanlarının yüzdesi arttıkça da yönetimin faaliyetlerini kontrol etme dürtüsü(isteği) artar. Yani ek bir kontrol mekanizması kendiliğinden çalışmaya başlar. Ayrıca dışardan olan sahipliğin artması demek yönetim kurulunun seçiminde de bu yüzde tarafından etkin rol oynanması demektir (Beasley, 1996: 454). Dunn yaptığı çalışmada hileli firmalarda diğeler firmalara göre hisse senetlerinin büyük çoğunluğu içten olan kişilere aittir. Ve bu kişilerin yönetim kurulundaki oy oranlarının da yüksek olduğunu bildirmiştir (Dunn, 2004: 404). Bütün bu çalışmalar esas alınarak *“yönetim ve yöneticilere ait sahiplik oranı (yüzdesi)”* ile *“son durum itibariyle sermayenin %5 ve fazlasına sahip gerçek ve tüzel kişi ortakların sayısı”* içerden mülkiyet oranını temsilen veri olarak alınmıştır.

Araştırmada bağımsız ortakların belirlenmesi zor olduğundan sermayenin %5 ve fazlasına sahip ortak sayıları alınmıştır. Nitekim Skousen de (2004) hile riskinin tespitinde kullandığı model sonucu %5 ve daha fazla işletme sahipliği bulunan kişileri esas almıştır (Skousen, 2004: 23). Hemen burada belirtmeli ki halka açık kısım tek bir kişilik düşünülmüştür. Eğer sermayenin %5 ve fazlasına sahip ortak sayısı artarsa bireysel olarak tek kişi hakimliği sona ereceğinden hile riski olasılığı da biraz daha düşebilir. Yukarıda değinildiği gibi araştırma sonuçları da buna işaret etmektedir. Yani mülkiyet hakkının çoğununu üst düzey yönetimin elinde bulunduran işletmelerin diğer işletmelere oranla daha fazla hileli oldukları ortaya çıkmıştır.

Bağımsız olan kişilerin sahip olduğu hisse oranı arttıkça HFR ihtimali zayıflamaktadır. Çünkü bağımsız olan kişilerin bu durumda faaliyetleri kontrol ve gözetim yetkisi artmakta ve bir nevi otomatik denetim mekanizması devreye girmektedir (Abbott ve diğerleri, 2000: 59).

3.5.1.3. Dış Baskı

Yönetime üçüncü kişilerin beklentilerini ve gereksinimlerini karşılamak için aşağıda anlatılacak değişkenlerden dolayı baskı oluşabilir.

İşletmelerin düşük maliyetli finansman ihtiyacı elde etme arzusu işletmelerin kazançlarını manipüle etmek için bir motivasyon unsuru olduğu kabul edilmektedir (Dechow ve diğerleri, 1996: 2). Daha fazla borçlanma isteği de kaldıraç düzeyini artırmaktadır. Yüksek kaldıraç düzeyine sahip firmaların borç sözleşmeleri kazanç manipülasyonu için bir motivasyon aracı sayılmaktadır (Lou ve Wang, 2009: 64) Yani yüksek borç yapısı ile muhtemel hileli finansal raporlama arasında bir ilişki vardır (Spathis, 2002: 182; Lou ve Wang, 2009: 64; Kirkos ve diğerleri, 2007: 997; Persons, 1995: 40; Ravisankar ve diğerleri, 2011: 493; Ata ve Seyrek, 2009: 163). Çünkü yönetimin borç yükümlülüklerini yerine getirme isteği motivasyon unsurunu artırabilir. Bu durumda yönetim borç yükümlülüklerini yerine getirmek için daha fazla riske girmek isteyecektir. Yani borç arttıkça manipülasyon ihtimali de artacaktır (Dimitropoulos ve Asteriou, 2008: 253; Kirkos ve diğerleri, 2007: 997). Borçlanmaya giden yöneticiler ayrıca rekabeti devam ettirebilmek için, ihtiyaç duyulan araştırma geliştirme ve yatırım harcamaları için ya

yeniden borçlanma baskısı altında kalacak ya da özkaynak finansmanına gideceklerdir (Skousen ve Wright, 2006: 8; AICPA-SAS 82, 1997: 13). Eğer bu durumda firma yeterli iç finansmana sahipse daha az hileye girme teşebbüsünde bulunacaktır (Dechow ve diğerleri, 1996: 12) Yani kaldıraç aynı zamanda dış finansman motivasyonu için talebe yönelik bir değişkendir (Lou ve Wang, 2009: 64). Borçlu bir işletmeye yeniden borç verilmesi olasılığı da zor bir durumdur. Bu da yöneticileri baskı altına sokacaktır.

Diğer taraftan yüksek kaldıraç olası daha fazla kredi anlaşmalarının iptali ve daha az borçlanma yoluyla ek sermaye elde edebilme ile ilişkilidir. Ayrıca finansal kaldıraç gelir artırıcı muhasebe politikaları ile ilişkilendirilir. Eğer bu politikalar borç sözleşmelerinin ihlalini önlemek için yeterli değilse, yöneticiler varlıkları şişirmek veya borçları olduğundan az göstermek için motive olabilirler. Bu nedenle hileli firmalar daha çok kaldıraç oranına sahiptirler (Persons, 1995: 40). Kaldıraç arttıkça yöneticilere borç sahiplerinden servet transferinin artma ihtimali artar. Başka bir deyişle yüksek borç düzeyi sermaye sahipleri ile yöneticilerden borç sahiplerine riskin yönünü değiştirir. Yönetim de bazı borç sözleşmelerini yerine getirmek için finansal tabloları manipüle edebilir. Bu da hileli finansal raporlama ihtimalini artırır (Spathis, 2002: 182; Spathis ve diğerleri, 2002: 518). Bunun için kullanılan rasyolar; “**toplam borç/toplam varlıklar**” ile “**borç/öz kaynak**” dır.

Toplam borç/toplam varlıklar oranı, toplam varlıkların ne kadar kısmının borçlulara ait olduğunu gösterir. Örneğin oranın %92 çıkması toplam varlıkların %92'sinin borçlulara ait olduğunu gösterir. Diğer bir deyişle varlıkların ne kadar kısmının borçlarla karşılandığını gösterir.

Borç/öz kaynak oranı bir işletmenin yatırımlarının borçlarla mı yoksa özkaynaklarla mı karşılandığını gösterir. Ülkemiz açısından düşünüldüğünde genelde borçlanma maliyetleri yüksek olduğundan bu oranın düşük olması beklenir. Eğer yüksekse yine işletmenin borçlanma nedeniyle manipülasyon ihtimali artacaktır.

Sermaye yapısı içinde borç oranının artması ile birlikte firmanın likidite riski artmaya başlar ve kaldıraçın etkisi ile şirket yöneticilerinin refah düzeyi artar. Bu nedenle şirket yöneticileri işletmenin sermaye yapısı içindeki borç oranının artmasını isterler. Bu

durum yüksek borç yapısının hileli finansal raporlama ihtimalini artırdığının göstergesidir (Person, 1995: 38; Ata ve Seyrek, 2009: 164; Kirkos ve diğerleri, 2007: 998).

Şirket yöneticileri için hissedarların refah düzeyinin artması, başarılarının önemli bir göstergesidir. Bu nedenle hissedarlara sağlanacak faydayı maximum yapmak için karlılık oranları yükseltilmelidir. Bu yüzden şirket yöneticileri hissedarların fayda maximizasyonu için karlılık rasyolarını manipüle etmek için kendilerini baskı altında hissedebilir. Bu da muhtemel bir HFR ile sonuçlanabilir. Karlılık oranları hesaplamasında kullanılan değişkenlerin analizinde “net kar/net satışlar”, “brüt kar/net satış” ve “faaliyet karı/net satışlar” rasyoları kullanılabilir (Summers ve Sweeney, 1998: 36; Ata ve Seyrek, 2009: 164; Ravisankar ve diğerleri, 2011: 492). Mevcut çalışmada ise “**net karlılık**” oranı kullanılmıştır.

Brüt kar da manipüle edilmeye yatkın bir kalemdir. Brüt karın daha yüksek veya düşük olması HFR için bir motivasyon unsuru olabilir (Spathis, 2002: 185). SAS 99’da ifade edilen şekliyle “özellikle aynı sektördeki işletmelerle karşılaştırıldığında hızlı büyüme veya normal olmayan karlılık” baskı unsuru oluşturan bir risk faktörüdür (AICPA-SAS 99, 2002: 45). Kendiliğinden artan karlılık, otomatik olarak hile şüphesi uyandırmamalı. Şirket sektöre göre düşük kazanç raporlayabilir. Bu durumda eğer işletme daha önce hiç hileli kazanç raporlamadıysa ve dolayısıyla böyle bir durum için düşük bir beklenti içinde olunursa hileli raporlama ile karşılaşılabılır. Bununla birlikte hileli firmalardan biri sektördeki diğer işletmelere göre daha yüksek bir kar yüzdesine sahip olacaktır. Bu yüzden hile ile yatırım getirisi (aktif karlılığı) arasında pozitif ilişki vardır denilebilir (Jones, 2004: 16). Stokların maliyetinin etkisi ile satışlar ve SMM arasındaki ilişki manipülasyona açık hale gelir. Şirketin satılan malın maliyeti ile satışları eşleşmeyebilir. Bu da brüt karı artırır, net geliri artırır ve dolayısıyla bilançoğu güçlendirir (Fanning ve Cogger, 1998: 29; Kirkos ve diğerleri, 2007: 998). Brüt karlılık için kullanılan değişken; “**brüt kar_t /brüt kar_{t-1}**” dir. Birbirini takip eden iki yıl için kar artışı/azalışı ölçülmeye çalışılmıştır.

Karlılık yönelimi, yöneticinin kendi karlılığının maximum olması ile uyumlu hale getirilir ve bu durum, iş güvenliği olarak adlandırılır. Böyle bir tariften sonra, sabit veya artan kazançların elde edilmesi, yöneticinin kazancının maximum hale getirilmesi ile

eşdeğer hale gelmektedir (Spathis, 2002: 185; Spathis ve diğerleri, 2002: 519). Performansa dayalı teşvik ve ikramiyeler de büyük ihtimalle karlılığa bağlıdır. Buna teşvik tabanlı tazminat da denmektedir. Yani olağandışı başarı için maaş veya ücrette yapılan ödemelerdir. Bu yaklaşım yöneticinin mevcut veya geçmişteki karlılık düzeyini devam ettirme duygusunu kabartabilir. Hatta bu kazanç düzeyi gerçek olmasa bile bu böyle devam edecektir. Eğer bu beklenti gerçek performans ile uyuşmuyorsa bu hileli finansal raporlama için motivasyon unsuru oluşturur (Summers ve Sweeney, 1998: 136; Spathis, 2002: 185; Jones, 2004: 15; Spathis ve diğerleri, 2002: 519).

Öte yandan Persons, düşük kar, yönetim için gelirleri şişirmek veya giderleri olduğundan az göstermek için bir fırsat sunabilir demiştir. Yani karlılık sorunları olan işletmelerin de finansal tablolarında daha fazla hileli işlemlere rastlanabilir. Bu yüzden karlılık oranı ile muhtemel HFR arasında negatif bir ilişki beklenmektedir. Yani hileli işletmelerin daha az karlı olduğunu savunmuştur (Persons, 1995: 40).

Spathis HFR düzenleyen ve düzenlemeyen birkaç yunan firması üzerinde regresyon modeli uygulayarak yaptığı çalışmasında iki farklı karlılık oranı kullanmış ikisi de HFR açısından anlamlı çıkmıştır. Bunlar net kar/toplam varlık ile brüt kar/toplam varlıktır (Spathis, 2002: 186). Yine Leobbecke ve diğerleri 121 tane denek üzerinde yaptıkları araştırmada hileli firmaların %32'sinde işletme ile ilgili karların düşük düzeyde olduklarını belirtmişlerdir ve net karın toplam varlıklara oranını karlılıkla ilgili vekil değişken olarak kabul etmişlerdir (Leobbecke ve diğerleri, 1989: 16). Bu çalışmada da “*net kar/toplam varlık*” oranı kullanılmıştır.

Bell ve Carcello yine 77 HFR düzenleyen ve karşılaştırma amacıyla 305 HFR düzenlemeyen firma üzerinde yaptıkları çalışmada HFR'yi tahmin etmek için kullandıkları lojistik regresyon modelinde HFR için önemli risk faktörleri arasında %30 oranla yetersiz ya da tutarsız karlılıkların olduğunu belirtmişlerdir (Bell ve Carcello, 2000: 169).

Öte yandan Spathis ve diğerleri ile Kirkos ve diğerleri karlılıkla ilgili net karın satışlara oranını hileli finansal raporlama düzenleyen firmalarla düzenlemeyen firmalar arasındaki farklılıklarda en etkili rasyolardan bir tanesi olduğunu vurgulamışlardır (Spathis

ve diğerleri, 2002: 526; Kirkos ve diğerleri, 2007: 998). Bu nedenle bir diğer değişken olarak “*net kar/satışlar*” rasyosu kullanılmıştır.

Finansal istikrar ve karlılık genel ekonomik durum, sektörün durumu veya işletmenin faaliyet koşullarından etkilenebilir (AICPA-SAS 99, 2002: 45). Örneğin faaliyetlerden sağlanan negatif nakit akışının yinelenmesi veya işletme kazanç raporlarken veya kazancı artarken faaliyetlerden sağlanan nakit akışının yetersiz olması gibi durumlar yönetimi hileli finansal raporlamaya teşvik edebilir. Bu nedenle negatif nakit akışı işletmeler için bir dış baskı unsuru olup muhtemel hileli raporlama ile pozitif bir ilişkisi olduğu söylenebilir (Chen ve Elder, 2007: 10).

SAS 99 bu durumu baskı ile ilgili risk faktörlerini sayarken “kardaki artışa rağmen, faaliyetlerden devamlı nakit çıkışı olması veya faaliyetlerden nakit girişi elde edilememesi” şeklinde ifade etmiştir (AICPA-SAS 99, 2002: 45). Bu nedenle “*gelire göre nakit akışı*” değişkeni kullanılmıştır. Gelire göre nakit akışı; “(faaliyet geliri(karı)- faaliyetlerden sağlanan nakit akışı)/toplam varlıklar” şeklinde formüle edilmektedir (Skousen ve Wright, 2006: 8).

3.5.1.4. Finansal Hedefler

SAS No.99’a göre en son baskı faktörü finansal hedeflerdir. Bu baskı faktörüne yönelik değişken aşağıda yer almaktadır.

Finansal hedefler de muhtemel HFR ile ilişkilidir. SAS 99’da baskılar grubunun altında “işletme yönetimi tarafından belirlenen finansal hedeflere ulaşılması için, işletme yönetimi veya diğer personel tarafından baskı yapılabilir” şeklinde bir risk faktörü vardır (AICPA-SAS 99, 2002, 46). Bu da “*toplam varlık getirisi*” ile ölçülür. Toplam varlıkların getirisi, varlıkların ne kadar iyi işlediğini gösteren faaliyet başarısını ölçmek için kullanılabilir. Varlıkların getirisi, yöneticilerin performansını değerlendirmek için kullanılır ve dolayısıyla ikramiye ve ücret v.b. artışları etkiler (Skousen ve Wright, 2006: 9). Bu amaçla Summers ve Sweeney yaptıkları çalışmada varlıkların geri dönüş oranını ya da toplam varlık getirisini finansal performansı ölçmek için kullanmışlar ve hileli finansal raporlama düzenleyen firmalar ile düzenlemeyen firmalar arasında fark

bulmuşlardır (Summers ve Sweeney, 1998: 138). Öte yandan Skousen yaptığı çalışmada aynı oranı kullanmış ve iki grup arasında ayırıcı değişken olarak ortaya çıkmıştır. Toplam varlık getirisi bir önceki yılın olağandışı kalemlerinden önceki gelirinin toplam varlıklara oranlanması ile bulunmaktadır (olağandışı kalemlerden önceki gelir_{t-1}/toplam varlık) (Skousen, 2004: 83).

Tablo 14’te, çalışmada esas alınan ve yukarıda anlatılan değişkenler sembol ve açıklamaları ile özet tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 14: Baskı Unsuru İçin Hile Risk Faktörleri

Hile Risk Faktörleri	SAS No 99’a göre Kategori	Vekil Değişkenler	Açıklama
BASKI	Finansal İstikrar(Genel ekonomik durum, işletmenin ve sektörün durumu)	S/S	Stoklar/Satışlar
		S/TV	Stoklar/Toplam Varlık
		SYD	Stoklardaki değişim satışlardaki değişimden %50 daha fazla ise 1, aksi halde 0.
		A/S	Alacaklar/Satışlar
		A/TV	Alacaklar/Toplam Varlık
		A _t /A _{t-1}	Alacaklar _t /Alacaklar _{t-1}
		AYD	Alacaklardaki değişim satışlardaki değişimden %50 daha fazla ise 1, aksi halde 0.
		BH	İşletmenin satış değişikliği endüstrinin üzerinde ise 1, aksi halde 0.
		İB	Satışların logaritması
		Z Skoru	1.2 X1 + 1.4 X2 + 3.3 X3 + 0.6 X4 + 1.0 X5 ³⁴
	Kişisel Finansal Durumlar	İMO ₁	CEO ve Yöneticilerin sahip olduğu hisselerin yüzdesi
		İMO ₂	Son durum itibariyle sermayenin %5 ve fazlasına sahip gerçek ve tüzel kişi sayısı
	Yönetim veya Dışardan Üçüncü Kişilerin Baskısı	GGNA	(Faaliyet geliri(karı)-Faaliyetlerden sağlanan nakit akışı)/Toplam varlık
		TB/TV	Toplam Borç/Toplam Varlık
		B/Ö	Borç/Öz Kaynak
		NK/S	Net Kar/Satışlar
		NK/TV	Net Kar /Toplam Varlık
	Finansal Hedefler	BKD	Brüt Kar _t /Brüt Kar _{t-1}
	TVG	Olağandışı kalemlerden önceki gelir _{t-1} /Toplam Varlık	

³⁴ Net Çalışma Sermayesi/ Toplam Varlık (X1), Geçmiş Yıllar Karı /Toplam Varlık (X2), Faiz ve Vergi Öncesi Kar (FVÖK) / Toplam Varlık (X3), Özkaynak Piyasa Değeri / Toplam Borcun Defter Değeri (X4), Satışlar / Toplam Varlıklardır (X5).

³⁵ Net Çalışma Sermayesi:Dönen Varlık-Kısa Vadeli Borç

3.5.2. Fırsat Unsurları

Hile üçgeninin ortaya çıkmasında baş rol oynayan Cressey yaptığı çalışmaya göre hile için tek başına baskı unsuru yeterli olmamaktaydı. Paylaşılamayan mali sıkıntılarının hile yapmak için motivasyon unsurunu oluşturmasına rağmen hileyi yapanın yakalanmadan bir fırsatını bulması gerekiyordu. Buna yönelik SAS No.99 hileli finansal raporlamayı etkileyen şu 4 fırsat unsurunu sıralamıştır. Bunlar; işletmenin ya da sektörün faaliyetlerinin niteliği, işletme yönetiminin etkinsiz kontrolü, istikrarsız ya da karmaşık yönetim yapısı ve iç kontrol sisteminin bileşenleri şeklindedir (AICPA-SAS 99, 2002: 46). Aşağıda bu fırsat faktörleri için geliştirilmiş vekil değişkenlerden oluşan risk değişkenleri anlatılmıştır.

3.5.2.1. İşletmenin Veya Sektörün Faaliyetlerinin Niteliği (Sektörün Doğası)

İşletmenin faaliyetleri ve faaliyette bulunduğu sanayi kolunun doğası gereği, risk faktörleri artabilir ve bu da HFR için fırsatlar sunabilir. Örneğin işin normal akışı içinde olmayan ve/veya başka bir işletmenin denetiminde olmayan veya diğer ilgili kuruluşlarca denetlenmeyen ilişkili taraf işlemleri HFR için bir fırsat olabilir (Chen ve Elder, 2007: 11; Moyes ve diğerleri, 2005: 49). Son dönemlerdeki yıpratıcı muhasebe skandallarının altındaki en büyük etken de ilişkili taraf işlemlerinin varolmasına rağmen ortaya çıkarılmaması idi. Örneğin WorldCom, Tyco, Hollinger ve Adelphia'da ilişkili taraf işlemlerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Çünkü ilişkili taraf işlemleri kazançları manipüle etmek, yağma şirketler (vurgun yapmak için kurulan şirketler-özel amaçlı şirketler) kurmak ve hile yapmak için kullanılmıştır. İlişkili taraf işlemleri, işletme içindekilere de maaş veya ücret gibi bir menfaat olarak raporlanmayan birtakım haksız ek değerler oluşturur (Young, 2005: 1).

Moyes ve diğerleri risk faktörlerine yönelik 77 iç denetçiye yaptığı anket çalışmasında fırsat faktörü altında HFR için en fazla riskli işlemlerden ikinci sırada olanın ilişkili taraf işlemlerinin olduğunu vurgulamışlardır (Moyes ve diğerleri, 2005: 49). Yine fiilen çalışan 52 denetim müdürüne Wilks ve Zimbelman'ın yaptıkları anket çalışmasında hile üçgenine yönelik risk faktörlerinin sıralanması istenmiştir. 6 adet fırsat risk faktörünün yer aldığı çalışmada önemli ilişkili taraf işlemlerinin varlığı en önemli üçüncü risk faktörü

olarak yer almıştır (Wilks ve Zimbelman, 2004: 732). Dolayısıyla denetçilerin özellikle karşılıklı menfaatlerin olabileceği ilişkili taraf işlemlerine şüphe ile bakması gerekir. Bu karşılıklı menfaatler ise daha çok yönetim ve yönetime yakınlığı ile bilinen kişilere yapılan satışlar veya onlardan yapılacak olan alışlarla ilgilidir.

Ming yaptığı çalışmasında ilişkili taraf işlemlerinin borç verme ve birbirlerine yapılan satışlar vasıtasıyla olabileceğini ve en önemlisi de aralarında yapılan satışların olduğunu vurgulamaktadırlar (Ming, 2003: 24). Bu iki yolla yönetim kazançların yönetimini eline geçirmektedir. İlişkili taraf işlemleri kazanç manipülasyonu için bir fırsat oluşturur.

İlişkili taraf işlemleri mali tablo dipnotlarında ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. İlişkili taraflara olan ticari ve ticari olmayan borçlarla, alacaklar ve ilişkili tarafa yapılan satışlar dipnotlarda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bu nedenle ilişkili taraf ilişkileri; *“ilişkili taraflardan olan alacaklar, ilişkili taraflara borçlar ve ilişkili taraf satışları”* ile ölçülmeye çalışılmıştır.

Şirketin bağlı kuruluşlarının çokluğu da muhtemel hileli finansal raporlama ile yakından ilişkilidir. Birçok yan kuruluş oluşturularak hayali stoklar ve muhasebe kayıtları kolayca oluşturulabilir. Öte yandan yabancı iştiraklerinin olması muhtemel bir HFR’yi daha da artırır. Çünkü yabancı iştiraklerin olması denetim şirketlerinin yeteneğini kısıtlayabilir. Çalışmada şirketlerin iştirak sayıları çok değişmediğinden sadece cari yıl esas alınmıştır. İştirak sayıları direkt olarak alınmıştır (Fanning ve Cogger, 1998: 26). Bunun için *“şirketin iştirak sayısı ile şirketin yabancı iştirak sayısı”* vekil değişkenler olarak kullanılmıştır.

Bir işletmenin normal iş seyri dışında herhangi bir kazancının olup olmadığı da muhtemel hileli finansal raporlamanın tespiti açısından önemlidir. Önceleri hileli firmalar ana faaliyet dışındaki faaliyetlerden tek seferlik kazanç ya da gelir elde edebiliyorlardı. Bu tek seferlik kazançlar genellikle büyük olabilir ve bu sıra dışı kazançların değerlemesi genellikle tahminlerle elde edilebilir. Bu tahminler de büyük ölçüde belirsizlik oluşturur. Bu nedenle sıra dışı kazançlar muhtemel hile olanakları oluşturabilir. Örneğin 1983’te bir kiralama şirketi sürdürülen faaliyetlerden 50 milyon dolar gelir bildirmiştir. Halbuki şirket

faaliyetlerden 64 milyon dolar kayıp elde etmişti. Fark ise yeniden anlaşmalardan elde edilen kazançlar gibi birkaç tek seferlik kazançtan kaynaklanıyordu. Sonuç olarak hileli firmalarda diğer firmalara göre temel faaliyetleri dışından gelir daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle eğer işletme olağan olmayan bir gelir elde ederse 1, aksi takdirde sıfır(0) alır. Bu finansal tablolarda açık bir şekilde gözükebilir (Jones, 2004: 15). Ancak bu araştırmada işletmelerin hemen hepsinde olağan olmayan gelir olduğundan hangi işletmenin olağan olmayan gelir düzeyinin yüksek olduğu araştırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle “*olağan olmayan gelir/toplam gelir*” (ODG) rasyosu kullanıldı.

3.5.2.2. Etkisiz Gözetim

Fırsat unsurlarından bir diğeri de etkisiz bir gözetimin olmasıdır. Yönetimin etkisiz gözetimi de yönetim kurulunun etkin olmayan gözetimi veya denetim komitesinin iç kontrol ve finansal raporlama sürecindeki etkisiz gözetimi sayesinde ortaya çıkabilir (Skousen, 2004: 37). Bu nedenle etkisiz gözetimi yönetim kurulu ve denetim komitesi üzerinden ölçmek mantıklıdır.

Etkisiz gözetim değişkenlerinden biri “*yönetim kurulunun bağımsızlığı*” ile ilgilidir. Yönetim kurulu üyelerinin bağımsız (dışardan, ilişkisiz) olması işletmenin kontrolü açısından önemlidir. Bağımsız yönetici gözlemi, finansal raporların kalitesini artırır (Quan, 2007: 13; Beasley, 1996: 444). Üyelerin bağımsız olması demek, eğer yönetim kurulu üyesi herhangi bir yönetim kademesine tabi ise bağımlı³⁶, değilse bağımsız sayılmaktadır. Yani yönetim kurulu üyesi aynı zamanda bir müdür ise ya da şirketin genel müdürü ise içerden biri sayılmaktadır (Dunn, 2004: 402). Öte yandan kimilerine göre işletme çalışanı veya eski çalışanlar ile işletmenin avukatı veya danışmanı da bağımlı kişiler sayılmaktadır (Fanning ve Cogger, 1998: 23). Beasley çalışmasında daha önce yapılan çalışmalardan yola çıkarak bağımsız olan üyeleri iki gruba ayırmıştır. Bunlar “tam bağımsız” ve “gri-tam bağımsız olmayan” yöneticiler. Tam bağımsız olanların işletme ile hiçbir bağı olmamasına rağmen gri olanların yönetim kurulunun dışında işletme ile bir ilişkisinin olduğunu vurgulamıştır. Gri yöneticilerin işletmeye yüksek sermaye ortaklığı bulunmamaktadır. Asıl bu ikinci grup yönetim kurulu gözetim ihmallerinde başrol oynamaktadır (Beasley, 1996: 448). Öte yandan Hermalin ve Weishbach bağımlı yada

³⁶ Bağımlı olan kişilere ilişkili kişi ya da içerden öğrenenler denilebilir.

içerden olanları işletmenin tam zamanlı çalışan kişileri olarak görmektedirler. Tam bağımsız olanların işletme ile hiçbir bağının olmadığını dile getirmişlerdir. Gri olanları ise işletme ile herhangi bir bağının olduğunu vurgulamaktadırlar. Gri üyelerin bağımsızlığının zedelenmesine rağmen yine de bunları bağımsız üye olarak görmektedirler (Hermalin ve Weishbach, 1988: 591). Dışarıdan (bağımsız) olan üyelerin herhangi bir yönetsel sorumluluğu olmadığından yönetimi daha objektif gözetleyebilmektedirler ve hissedarların yararına göre yönetim eylemlerine girişmektedirler (Jensen, 1993: 864; Fanning ve Cogger, 1998: 23). Yönetim kurulu üyelerin bağımsızlığı sayesinde hileli raporlama için birtakım fırsatların azalması beklenmektedir. Yapılan çalışmalar da bu durumu destekler niteliktedir. Örneğin Beasley yaptığı çalışmada hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin yönetim kurulu üyelerinin en fazla %33'ü veya daha azı bağımsız iken, hileli finansal raporlama düzenlemeyen işletmelerin yönetim kurulu üyelerinin %76'sının bağımsız üyeler olduğunu belirtmiştir (Beasley, 2000: 452). Beasley'in 1996'da yaptığı araştırmada bu oranlar birbirine daha yakın olmasına rağmen yine hileli işletmelerde yönetim kurulu üyelerinin bağımlı olanlarının sayısının çokluğu hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerde belirgindir (Beasley, 1996: 460). Grove ve Basilico kurumsal yönetimin önemli argümanlarından olan yönetim kurulunun bağımsızlığına çalışmada yer vermiş ve hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerle düzenlemeyen işletmeler açısından farklılık olduğunu bulmuştur (Grove ve Basilico, 2008: 30). Dunn yaptığı çalışmada yönetim kurulunda bağımlı olanların sayısı hileli finansal raporlama düzenleyen firmalarda diğerlerine oranla daha fazladır demektedir. Aynı zamanda bu bağımlı olanların sahiplik oranlarının da yüksek olduğunu belirtmiştir (Dunn, 2004: 406). Bu araştırmada bağımsız diye nitelendirilen yönetim kurulu üyeleri Beasley'in belirttiği gri yöneticilerdir. Yani işletmede herhangi bir yönetsel sorumluluğu olmayan ve işletmeye önemli ortaklığı bulunmayan yönetim kurulu üyeleridir.

“Yönetim kurulunun büyüklüğü” de yukarıda değinilen gözleme faaliyetinde etkili olabilir. Çünkü kurulun büyüklüğü ilave bir deneyim ve uzmanlık getireceğinden büyüklük arttıkça gözleme de daha iyi olacaktır. Yapılan bir çalışmada yönetim kurulunun büyüklüğü ile işletmenin başarısızlığı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yani yönetim kurulu küçüldükçe işletme başarısızlığının arttığı gözlemlenmiştir. 21 tane başarısız ve 21 tane başarılı işletmenin yönetim kurulu büyüklükleri incelenmiş ve bu sonuca ulaşılmıştır (Chaganti ve diğerleri, 1985: 400). Aynı şekilde Beasley yaptığı

araştırmasında hileli finansal raporlama düzenleyen firmaların yönetim kurullarının hileli finansal raporlama düzenlenmeyenlerinkine göre daha küçük olduğunu ortaya koymuştur (Beasley, 1996: 443). Öte yandan Gautschi ve Jones yaptıkları çalışmada yasal olmayan kurumsal davranışlarla yönetim kurulunun büyüklüğünü araştırmalarında incelemişler ancak pozitif bir ilişki bulmuşlardır (Fanning ve Cogger, 1998: 24). Sonuçlar karışık da olsa mantıklı olan yönetim kurulunun büyüklüğü ile muhtemel HFR arasında negatif bir ilişkinin beklenmesidir.

Etkili bir iç kontrol işletmenin finansal tablolarının güvenilirliğini artırır ve hileleri önler. Zayıf iç kontrol (yönetimin geçersiz kontrolleri de dahil) ise önemli finansal yanlışlıkların olma ihtimalini artırır. Eğer zayıf bir iç kontrol yapısı varsa yönetim daha çok hileli finansal raporlama imkanı bulur (Lou ve Wang, 2009: 65).

Etkin gözetim için denetim komitesinin varlığı etkilidir. Ancak bu denetim komitesinin bağımsızlığına da bağlıdır. Yapılan birkaç çalışmada hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin daha azında denetim komitesinin olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin denetim komitelerinin daha az bağımsız oldukları kanaatine varılmıştır (Beasley ve diğerleri, 2000: 441; Dechow ve diğerleri, 1996: 1). Bu amaçla “*denetim komitesinin varlığı*”, “*denetim komitesinin büyüklüğü*” ve “*denetim komitesinin bağımsızlığı*” vekil değişkenler olarak kabul edilmiştir. Bunları ölçerken eğer denetim komitesi varsa 1, yoksa sıfır kabul edilmiştir. Denetim komitesinin büyüklüğü için ise denetim komitesindeki üye sayısı esas alınmıştır. Bağımsızlık ölçülürken de denetim komitesindeki bağımsız üye sayısı esas alınmıştır.

Jackson ve diğerleri yaptıkları araştırmada denetim komitelerinin özellikleri bakımından hileli ve hileli olmayan işletmeleri karşılaştırmışlar ve denetim komitesi üyelerinin tamamen bağımsız olması ile HFR arasında ters yönlü ilişki bulmuşlardır (Jackson ve diğerleri, 2009: 57). Diğer yandan Abbott ve diğerleri yaptıkları çalışmada denetim komitesinin bağımsız olması durumunda hileden kaynaklanabilecek önemli yanlışlıkların önlenmesinde denetim komitesinin daha etkin olduğunu vurgulamışlardır (Abbott ve diğerleri, 2000: 61)

Denetim komitesinin bağımsızlığı iki şekilde olabilir. Ya tam bağımsız ya da işletmenin içinde olup da herhangi bir başka icrai görevi olmayan üyelerdir. Tam bağımsız olması için üyelerin şu aşağıdaki özellikleri taşıması gerekir (Skousen ve Wright, 2006: 11; Skousen, 2004: 38);

- İşletmenin mevcut çalışanı olmaması,
- İşletmenin eski çalışanı olmaması,
- Yönetimin akrabası olmaması,
- Firmanın profesyonel danışmanı olmaması,
- İşletmenin önemli müşterisi ve satış memurları olmaması,
- Firma ile hiçbir önemli işi olmaması.

Ancak araştırma kapsamında tam bağımsız üyelerin tespit edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle işletme içinden olup herhangi bir başka sorumluluğu olmayan ve işletmeye önemli ortaklığı bulunmayan kişiler bağımsız üye olarak kabul edilmiştir. Bu durum SPK Tebliğinin (Seri X, No.22) ikinci kısım altıncı bölümünde şöyle açıklanmaktadır. “ *Denetim komitesinin iki üyeden oluşması halinde her ikisinin, ikiden fazla üyesinin bulunması halinde üyelerin çoğunluğunun, genel müdür veya icra komitesi üyesi gibi doğrudan icra fonksiyonu üstlenmeyen ve yönetim konularında Murahhaslık sıfatı taşımayan yönetim kurulu üyelerinden oluşması gerekir*” şeklinde açıklanmıştır.

Ulusal Menkul Kıymet Yatırımcıları Derneğinin (National Association of Corporate Directors-NACD) önderliğinde oluşturulan Blue Ribbon Committee'nin 1999'da yayınladığı denetim komitelerinin etkinliğinin artırılmasına yönelik raporda denetim komitelerinin yılda dört defa (en az üç ayda bir) veya daha fazla toplanması bir kural olarak öne sürülmüştür . Ayrıca etkili bir denetim komitesi profesyonel bir şekilde çalışır ve düzenli aralıklarla toplanır (Huang ve Thiruvadi, 2009: 72). Bu toplantılarda dış denetçinin seçilme görevi de bulunan denetim komitesi ile denetçi arasında hata ve hile ile ilgili gerekli konular da görüşülmektedir (Çatıkkaş ve Yurtsever, 2007: 88). Bu nedenle bu kuralın uygulanması ile muhtemel hileli raporlama arasında da bir ilişki aramak mümkündür. Ancak çok önemli olan bu kriterlerle ilgili bilgi eksikliği değişken olarak alınmasına engel olmuştur.

Beasley yaptığı araştırmada hileli ve hileli olmayan şletmeler açısından denetim komitelerinin toplantı sayısı ile HFR arasında bir ilişkinin olmadığını vurgulamıştır (Beasley, 1996: 463). Yine Skousen ve Wright yaptıkları araştırmada teşvik unsurları arasında denetim komitesinin toplantı sayısının hileli ve hileli olmayan şletmeler aından farklı olmadığını vurgulamıştır (Skousen ve Wright, 2006: 16). Bir diğer araştırma Huang ve Tıhıruvadi tarafından yapılmış. Bu iki araştırmacı da 2003'te 228 firma üzerinde yaptığı araştırmada muhtemel bir hileli finansal raporlama ile denetim komitesinin toplantı sayısı arasında bir ilişki bulamamışlardır (Huang ve Tıhıruvadi, 2009: 71). Ancak Beasley ve diğerleri yaptıkları araştırmada hileli ve hileli olmayan şletmeler açısından denetim komitelerinin toplantı sayıları arasında fark olduğunu ortaya koymuşlardır. Genelde hileli firmalarda ya hiç toplantının yapılmadığını ya da yılda bir kez toplantı yapıldığını, hileli olmayan şletmelerde ise yılda iki veya üç kez toplantı yapıldığını bildirmişlerdir (Beasley ve diğerleri, 2000: 450). Yine Abbott ve diğerleri yaptıkları çalışmada hileli olmayan firmaların hileli olan firmalara nazaran denetim komitelerinin toplanma açısından fark olduğunu ve hileli olmayan firmalarda denetim komiteleri yılda en az iki defa toplantı yaptıklarını bildirmişlerdir (Abbott ve diğerleri, 2000: 67).

Öte yandan dış denetimin bağımsızlığının ve kalitesinin de HFR üzerinde önemli etkisi vardır. Bağımsızlığı ve kalitesi yüksek bir denetçinin finansal tablolardaki hileli olguları tespit etmesi ve bunları engellemesi daha kolaydır. Bu amaçla “*denetimin kalitesinin*” ölçülmesi gerekir. Bu kalite uluslararası arenada ve Türkiye’de faaliyet gösteren Big-Five diye adlandırılan denetim şirketlerine aittir. Çünkü bu denetim şirketleri daha büyük ve daha profesyonel çalışmaktadırlar. Seçtikleri denetçiler diğerlerine göre daha deneyimli ve kaliteli dirler. Bunu Palmrose 1988’da Big-Eight (şimdi Big Five) üzerinde yaptığı araştırma ile de teyit etmiştir. Araştırmacı Big-Eight firmalarının kalitesinin yüksekliğini bu firmalara karşı açılan davalardan yola çıkarak tespit etmiştir. Bunların dışında kalanlara göre daha az dava edilebilir olduklarını bunun sebebinin de denetimlerinin kaliteli olduklarını belirtmiştir (Palmrose, 1988: 72). Jones yaptığı çalışmada hile riski ile denetimi üstlenen denetim şirketleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve Big-Four (4 büyük) dışında bir firmanın denetlediği şletmelerde hile riskinin daha yüksek olduğunu tahmin etmiş ve araştırmanın sonunda bunun doğruluğunu kanıtlamıştır. Yani 4 büyük denetim firmasından birinin müşterisi olmak hile riskini düşürmektedir. Ayrıca araştırmacı özellikle 1970-80 arası değil de 1990’lardan sonra Big-Four’un denetim

kalitesi açısından daha da ilerlediğini kaydetmiştir (Jones, 2004: 26). Bunun sebebi bu denetim şirketlerindeki denetçilerin daha tecrübeli ve bilgili oldukları olabilir. Nitekim Knapp ve Knapp bu denetçilerin daha fazla bilgiye sahip olduklarını, sorunların altında yatan gerçekleri daha iyi kavradıklarını ve bilginin altında yatan gerçekleri daha iyi analiz ettiklerini bildirmişlerdir (Knapp ve Knapp, 2001: 27). Dechow ve diğerleri ise kurumsal yönetim açısından Big-Six'in önemini ölçmeye ve muhasebe ilkelerini çiğneme Big-Six'in önemini araştırmaya çalışmış ve sonuçta muhasebe ilkelerini ihlal eden firmalarla ihlal etmeyenlerin karşılaştırılmasında işletmelerin denetimini Big-Six'ten bir tanesine yaptırması arasında herhangi bir ilişki bulamamışlardır (Dechow ve diğerleri, 1996: 21). Bu araştırmalardan da yola çıkarak denetim kalitesini ölçmek için işletmeleri eğer Big-Five³⁷, dan biri denetlememişse 1, aksi halde sıfır kabul edilmiştir.

İşletmenin iç kontrol yapısının zayıf olması da hileli finansal raporlama da büyük etkindir. Güçlü iç kontrol yapısı işletmenin finansal tablolara olan güveni artırır ve hileyi önlemede büyük etkisi vardır. İç kontrol yapısının oluşturulmasında iç denetimin de katkısı azımsanamayacak düzeydedir. Hileli bir finansal raporlamayı tespit ve caydırma anlamında iç denetçilerden büyük bir rol beklenmektedir (Lou ve Wang, 2009: 66). Beasley yaptığı araştırmada hileli finansal raporlama düzenleyen firmaların böyle bir düzenleme yapmayanlara göre daha az iç denetçi bulduklarını belirtmişlerdir (Beasley, 2000: 452). Hileli finansal raporlama düzenleyen birçok işletmede de iç denetçi yoktur (Lou ve Wang, 2009: 66). Ancak araştırma kapsamındaki işletmelerin hemen hemen hepsinde iç denetçi bulunmaktadır. Bu nedenle "*iç denetçi sayısı*" esas alınmıştır.

Üst düzey yöneticiler yatırımcıları ve borç verenleri aldatmak için veya karı şişirmek ve böylece daha fazla maaş ve ikramiye kazanmak için finansal tabloları hileli yayınlatabilirler (Spathis ve diğerleri, 2002: 512). Özellikle CEO konumunda bulunan kişilerin yetki sahası genişledikçe bu olasılık daha da artmaktadır. Örneğin bir CEO tek başına karar verme yetkisine sahipse hile olasılığı artabilir (Skousen ve Wright, 2006: 12). Örneğin CEO aynı zamanda yönetim kurulu başkanı ise işte böyle bir durum işletmeyi

³⁷ Türkiye'de faaliyet gösteren SPK'dan yetki almış denetim şirketlerinin uluslararası üyelikleri vardır. Herhangi bir denetim şirketi örneğin Deloitte'nin bir üyesi olabilir. Bunlar göz önünde bulundurularak 2009 yılındaki Big-Five sırasıyla; PricewaterhouseCoopers, KPMG, Deloitte, Grant Thornton ve BDO International'dir. Sıralama denetim firmalarının İMKB'ye kayıtlı denetledikleri işletmelerin toplam aktif büyüklüklerine göre yapılmıştır (www.kavramdenetim.com.tr)

kötü sonuçlara ve hatta hileli raporlamaya sürükleyebilir (Dechow ve diğerleri, 1996: 1). Bu durumu Beasley ve diğerleri yaptıkları çalışmada onaylamışlardır. Anılan çalışmada hileli firmaların çoğunda CEO aynı zamanda yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmaktadır (Beasley ve diğerleri, 2000: 452). Yine Grove ve Basilico da yaptıkları çalışmada hileli işletmelerle hileli olmayan işletmeler açısından CEO'nun aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olması bağlamında farklılık olduğunu vurgulamışlardır (Grove ve Basilico, 2008: 30). CEO'nun dominant olduğu işletmelerde hile riski ve bunun akabinde iflas etme riski de artmaktadır (Brockmann ve diğerleri, 2004: 191; Hambrisk ve D'aveni, 1992: 1445). Çünkü güç konsantrasyonu şirketin hiyerarşik yapısı nedeniyle kötü karar vermeye sebep olabilir. (Dunn, 2004: 399). Bu amaçla bir işletmenin CEO'su aynı zamanda yönetim kurulu başkanı ya da başka yönetici konumunda³⁸ ise 1, aksi halde sıfır kabul edilmiştir.

Hileli finansal raporlama daha çok üst düzey yönetimi ilgilendirir. COSO'nun 1999'da yaptığı araştırmada hileli olayların %72'sinde CEO'ların olduğu bildirilmiştir. %43'ü de CFO'larla (chief financial officer-mali işler müdürü) ilgilidir. Her ikisinin birlikte bulunduğu hileli finansal raporlama oranı da %83'tür (Beasley ve diğerleri, 1999: 5). Aynı kurum araştırmasını 2010'da bir defa daha yapmıştır. Bu araştırmada ise hileli olaylarda CEO'nun bulunma oranı yine %72 iken bu sefer CFO'nun bulunma oranı %65'e çıkmıştır. Her ikisinin birlikte bulunduğu oran ise %89'a yükselmiştir (Beasley ve diğerleri, 2010: 13). Yine Leobbecke ve diğerleri yaptıkları araştırmada yönetim hilelerinin kimler tarafından yapıldığını gösteren bilgi verici sonuçlar bulmuşlardır. Örneğin bu hilelerin %19,4'ünde yöneticiler(müdürler), %64,8'inde CEO'lar, %54'6'sında CFO'lar (mali işler müdürü), %37,8'inde diğer üst düzey yöneticiler, %17,9'unda orta düzey yöneticiler ve %4,1'inde diğer alt düzey yöneticiler bulunmaktadır (Leobbecke ve diğerleri, 1989: 12).

Eğer küçük bir grup ya da tek bir kişi tarafından yönetim hakimiyeti sonucu etkin olmayan bir gözetim ve denetim oluşursa risk elbetteki artar. Etkin bir denetimi olmayan işletme ise CEO'nun yapacaklarına önyak olmaya adaydır ve nihayetinde potansiyel bir çatışma ortamı doğar. Bu çatışma ortamı hissedarların servetlerini azaltan bir durumla sonuçlanabilir. Böyle bir durumda CEO aslında kendi karar ve icraatlarını izleyeceği için,

³⁸ Bu durum "*CEO ikilemi*" olarak anılmıştır.

CEO'nun egemenliği yönetsel karar ve faaliyetler üzerinde gözetim sağlayacak yönetim kurulunun etkinliğini azaltacaktır. CEO'nun bu üstünlüğü(baskısı), kararların gözden geçirilememe ihtimalini artırabilir ve işletmenin yararına olmayan önemli işlemlerin kayıt edilmesine yol açabilir. Tüm bu argümanlar şunu söylemektedir; CEO baskısı sonucu oluşan zayıf bir iç kontrol mekanizması firmanın finansal raporlamalarının güvenilirliği üzerinde olumsuz bir etki bırakabilir (Chen ve Elder, 2007: 12).

Dechow ve diğerleri yaptıkları araştırmada kazançların manipölasyonu sonucu işletmelerin Sermaye Piyasası Kurulunun işlemlerine maruz kaldıklarını tespit ettikten sonra bunun sebeplerini araştırmıştır. Bunun sebeplerinden en önemlilerinden ikisi içeriden bir yönetim baskısı veya CEO ikilemidir (Dechow ve diğerleri, 1996: 20). Öte yandan Chen ve Elder yaptıkları çalışmada hileli finansal raporlama düzenleyen işletmeler ile düzenlemeyen işletmeler açısından CEO ikilemi olarak bir farkın bulunmadığı da ortaya çıkmıştır (Chen ve Elder, 2007: 20).

İç kontrolün temel rollerinden biri de görev ayrılığı ilkesidir. Görevlerin ayrılmasındaki başarısızlık ile muhtemel yönetim hilesi arasında ilişki vardır. HFR'den korunmak için işletmenin iki önemli pozisyonu CEO ve Mali işler müdürü(CFO)'nün ayrı olması gerekir. Eğer CEO aynı zamanda CFO olarak görev yaparsa büyük olasılıkla HFR ile karşılaşılır. CEO mali işler müdürü, mali işler müdür yardımcısı veya sayman olarak da görev yapıyorsa hile olasılığı yükselir (Fanning ve Cogger, 1998: 27). Ancak CFO'larla ilgili bilgi eksikliği bu önemli değişkenin analize dahil olamamasına sebep olmuştur.

3.5.2.3. Organizasyonel Yapı (Karmaşık ve İstikrarsız Yapı)

Karmaşık ya da istikrarsız organizasyon yapısı üst yönetimin, yönetim kurulunun, yönetim kurulu üyelerinin, danışmanın ve denetçi değişikliğinin yüksek olmasından kaynaklanabilir. Yapılan bir araştırmada hileli işletmelerin %75'inde operasyonel ve finansal kararların tek bir kişi tarafından verildiği ortaya çıkmıştır. Bu durum HFR için bir araç olabilir (Skousen, 2004: 40). Özellikle CEO kontrol gücünün yüksek olması aslında hileli finansal raporlamanın en belirgin göstergesidir. Bu durumda ortaya çıkan kovulmalar veya yasal olmayan eylemin anlaşılmadan kendisini işten ayrılarak gizlemeye çalışması

gibi durumlar oluşabilir. Aşağıdaki değişkenler organizasyonel yapının karmaşık olmasını açıklayan değişkenlerdir.

“*CEO değişim*” düzeyi muhtemel bir hileli raporlama için gösterge olabilir. Şöyle ki; eğer üst yönetim CEO’nun hile yaptığından şüphelenirse istifa etmesini isteyebilir. Diğer yandan CEO kendisi de hilenin ortaya çıkmasından önce ayrılabilir. Bu durumlarda CEO değişimi muhtemel hileli raporlama için bir gösterge olabilir. Bunu ölçmek için cari yıl ve iki yıl öncesinde CEO değişimi varsa 1, aksi halde sıfır kabul edildi (Fanning ve Cogger, 1998: 27).

“*İç denetçilerin sık değişikliği*” organizasyonel yapının sağlam olmadığını gösterir. Güven vermez. İç kontrol elemanları ve bileşenleri yüksek dönüşüm hızı nedeniyle eksiktirler. Çünkü bu tip firmalarda devamlı iç denetçi değişikliği yapılmaktadır. İç denetçi değişim oranı mevcut yıllarla birlikte önceki üç yıldaki iç denetçi değişiklik sayısı esas alınarak ölçülebilir (Lou ve Wang, 2009: 66). “*İç denetçi değişim hızı*” olarak anılan bu değişkeni ölçmek için son üç yıldaki (mevcut yıl dahil) değişik iç denetçi sayısı esas alınmıştır.

Diğer taraftan karmaşık ya da istikrarsız organizasyon yapısı üst yönetim değişiminin yüksek olmasından kaynaklanabilir (Skousen, 2004: 40). Leobbecke ve diğerleri yaptıkları çalışmada hileli firmaların çoğunda üst yönetimin (özellikle üst düzey muhasebe personelinin ve yönetim kurulu başkanının) değişiminin yüksek olduğunu gözlemlemişlerdir (Leobbecke ve diğerleri, 1989: 6). Bu çalışmada “*yönetim kurulu başkanı değişimi*” esas alınmıştır. Çünkü diğerleri ile ilgili bilgi eksikliği vardır. Bu değişimi ölçmek için son iki yıldaki değişik yönetim kurulu başkanı sayısı esas alınmıştır.

Tablo 15’te çalışmada kullanılan fırsat faktörüne yönelik değişkenler tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 15: Fırsat Unsuru İçin Hile Risk Faktörleri

Hile Risk Faktörleri	SAS No 99'a göre Kategori	Vekil Değişkenler	Açıklama
FIRSAT	Sektör veya İşletmenin Faaliyetlerinin Niteliği (Endüstrinin Doğası)	İTİS	İlişkili taraf satışları/Toplam satış
		İTİA	İlişkili taraflardan alacak/Toplam alacak
		İTİB	İlişkili taraflara borçlar/Toplam borç
		İS	Şirketin iştirak sayısı
		YİS	Şirketin yabancı iştirak sayısı
		ODG	Olağandışı gelir/Toplam gelir
	Etkisiz Gözetim	BÜS	Yönetim kurulunda bağımsız olan üye sayısı
		YKB	Yönetim kurulunda kaç kişi var
		DKV	Denetim komitesi varsa 1, yoksa 0.
		DKBÜ	Denetim komitesinin büyüklüğü (üye sayısı)
		DKBA	Denetim komitesindeki bağımsız üye sayısı
		DK	Eğer Big-Five'dan biri denetlemişse 1, aksi halde 0.
		İDS	İç denetçi sayısı
	CEOİ	CEO aynı zamanda yönetim kurulu başkanı veya başka yöneticisi ise 1, aksi halde 0.	
	Organizasyonel Yapı (Karmalık veya İstikrarsız Yapı)	İDDH	Geçmiş üç yıldaki (cari yıl dahil) iç denetçi sayısı
		CEOD	Cari yıl ve önceki iki yılda CEO değişimi varsa 1, aksi halde 0.
		YKBD	Son iki yıldaki yönetim kurulu başkanı değişikliği sayısı

Muhasebe standartları hileli finansal raporlamaya karşı fırsat ve meşrulaştırma unsurları açısından bir azaltma sağlayabilir (Hogan ve diğerleri, 2008: 236). Bu amaçla Nelson ve diğerlerinin Big-Five'dan 253 denetçi üzerinde yaptığı araştırmaya göre yöneticilerin daha fazla kazanç yönetimine girme olasılığının bulunduğunu, ve denetçilerin daha az kazanç yönetimi girişimlerini düzeltmeye çalıştıklarını, çünkü bunların bir standarda bağlı olduğunu vurgulamışlardır. Yani muhasebe standartlarının yönetimin kazanç yönetimi uygulamalarını etkilediğini belirtmişlerdir. Eğer bununla ilgili açık ve kesin bir standart varsa (yoksa) yönetim daha fazla kazanç uygulamasına girebilir ve denetçi de daha az bunların düzeltme ve kontrolüyle ilgilenir. Standartlar eğer kesin ve açık değilse işletme yönetimi daha çok gelir azaltmaya yönelik girişimlerde bulunacaklardır (Nelson ve diğerleri, 2002: 175).

3.5.3. Meşrulaştırma-Tutum (Makul Kılma, Gerekçe Bulma)

Hileli eylemin gerçekleştirilmesi için diğer iki faktörün (baskı ve fırsat) yanında tutum faktörünün de olması gerektiğini Cressey bildirmektedir. O, suç için tutumun aynı baskı gibi bir motivasyon unsuru olduğunu düşünmektedir. Ancak SAS No.99 standardı tek faktörün dahi hile eylemi için yeterli olabileceğini bildirmektedir. Ayrıca SAS No.99 tutum faktörünün ölçümünün zor olduğunu ancak denetçilerin hileli finansal raporlamaya neden olabilecek tutumla ilgili bilgileri de göz önünde bulundurması gerektiğini belirtmiştir (Skousen, 2004: 41).

Tutum veya karakter bir veya daha fazla bireysel ve akla uygun olan hileli eylemlere yatkındır. Yöneticinin tutumu ve dürüstlüğü finansal tablo kalitesinin ana belirleyicilerindedir. Ne zaman yöneticinin dürüstlüğü sorgulanırsa ve tavırlarından şüphe duyulmaya başlanırsa işte o zaman finansal tablo güvenilirliği azalmaya başlar. Ancak buradaki sorun yöneticinin tutumlarının gözlenmesinin zor olmasıdır. Bu nedenle vekil değişken olarak gözlenen veriler üzerinden finansal tabloların geçmiş düzeltme sayıları alınabilir. Eğer bir işletmenin finansal tablo düzeltmeleri yüksekse, finansal tabloların güvenilirliği düşüktür ve bu nedenle yöneticilerin dürüstlüğü sorgulanır. Geçmiş düzeltme aralığı ise üçer aylık mali tablolar içinde kazançların etkilendiği düzeltme sayısına göre belirlenir. Bu iki yıllık periyot için kullanılır. Örneğin 1997'de muhtemel bir hileli raporlama varsa, 1995 ve 1996 periyodundaki düzeltme sayıları ile ölçülür. Bu düzeltmeler isteğe bağlı veya zorunlu düzeltmeleri de içerir (Lou ve Wang, 2009: 66). Türkiye muhasebe standartlarına uygun düzenlenen finansal tablolarda aslında bilanço tarihinden sonraki olayların anlatıldığı dipnot finansal tabloların düzeltilmesini gerektiren olayları da içerir. Ancak araştırma için ön analiz yapılırken bütün işletmelerde hemen hemen finansal tablo düzeltmesi gerektiren olaylara rastlandığından bunun ölçülmesinin mantıklı olmadığı düşünülmüştür.

Hernandez ve Groot Hollanda'da yaptıkları çalışmada Big-Four'a ait denetçiler üzerinde yaptıkları araştırmada yöneticilerin dürüstlüğü, doğruluğu ve etik davranıp davranmadığı risk değerlendirmesinde en fazla göz önüne alınan faktörlerin başında geldiğini belirtmişlerdir (Hernandez ve Groot, 2007: 1). Ayrıca Gillet ve Uddin CFO'lar üzerinde yaptığı araştırmada bir üst yönetici olarak CFO'ların da tavırları ve tutumları

hileli finansal raporlamaya yatkınlık açısından önemli bir faktördür demişlerdir (Gillet ve Uddin, 2005: 55).

Bir diğer tutum değişkeni de denetçi ile yönetim arasındaki ilişkiler olabilir. Bunun için de “*denetçi değişikliği*” vekil değişken olarak kullanılabilir. Nitekim COSO’nun 1999 yılında yaptığı araştırmada HFR düzenleyen işletmelerin bir kısmının denetçi değişikliğine gittiğini belirtilmiştir (Beasley ve diğerleri, 1999 :7). Bilindiği üzere denetçi finansal tablolar üzerinde önemli bir denetim görevi yapar. Yönetici ile denetçinin araları bozulduğunda işletmenin hile ile karşılaşma olasılığı yüksektir (Lou ve Wang, 2009: 66). Geçerliliğini koruyan araştırmalar gösteriyor ki; denetim başarısızlığı ve eksikliği ile davaların sıklığı denetçide bir değişiklik olduktan hemen sonra artmaktadır (Stice, 1991: 521; Skousen ve Wright, 2006: 12; Leobbecke ve diğerleri, 1989: 18). Önemli derecedeki hileler genellikle denetçinin görev süresinin ilk iki yılında gerçekleşmektedir (Skousen, 2004: 42).

Denetçinin değiştirilmek istenmesinin sebebi finansal tablolardaki hilenin tespit edilebilme olasılığının azaltılması amacıyla yapılabilir (Lou ve Wang, 2009: 66). Eğer denetçinin politikaları işletmeye uymuyorsa işletme daha esnek denetçiler araştırmaya başlar. Yeni denetçilerin de muhtemel bir HFR’yi tespit olasılığı azalır. Öte yandan şu konu da tartışılabilir. Uzun süren denetim görevi denetçinin kendine fazla güvenmesine ve gönül rahatlığına sebep olup denetim etkinliğinin azalmasına da vesile olabilir (Fanning ve Cogger, 1998: 25). Leobbecke ve diğerleri yaptıkları araştırmada özellikle yönetim hilesi ile sonuçlanan işletmelerde denetçilerin üzerinde aşırı bir baskının olduğunu belirtmişlerdir. Ve araştırmacıların örneklerine göre bir denetçinin görev süresinin ilk iki yılında %36 oranında müşteri işletme tarafından hile yapıldığını tespit etmişlerdir (Leobbecke ve diğerleri, 1989: 23). Denetimin başarısız olma riski ve denetim sözleşmesinin yapıldığı ilk yıldan sonra ortaya çıkan hukuki ihtilaflar daha sonraki yıllara göre daha fazla olmaktadır. Yani denetçinin görev süresi ile davalar arasında negatif bir ilişki vardır (Stice, 1991: 522). Krishnan ve Krishnan ile Shu tarafından yapılan her iki çalışmada da denetçinin denetimden çekilmesi ile denetçilere yönelik muhtemel davalar arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit etmişlerdir. Yani denetçinin ilgili işletme ile sözleşmesini durdurması ilgili işletmenin dava etmesi ile birlikte olmuştur (Krishnan ve Krishnan, 1997: 555; Shu, 2000: 202). Bu nedenle sadece hileden önceki yıllar değil

mevcut yılda da bir denetçi değişikliği varsa bu da dikkate alınmalıdır. Fanning ve Cogger (1998) de yaptıkları çalışmada cari yıl ve önceki iki yılı esas almışlardır. Bu amaçla muhtemel hileli raporlamadan önceki iki yılda ve ilgili yılda denetçi değişikliği varsa 1, aksi halde sıfır kabul edilerek bu değişken ölçülmeye çalışılmıştır.

“**Tahakkuklar**” da hile için iyi bir motivasyon unsuru oluştururlar (Skousen ve Wright, 2006: 27). Tahakkuklar işletme yönetiminin kararlarını temsil ederler ve finansal raporlama ile ilgili makul kılma (gerekçe bulma-meşrulaştırma) eylemlerine ışık tutar. Yani şirket yönetimi tahakkuklar yoluyla daha önce elde etmiş olduğu gelirleri artırıp artırmadığını ya da giderleri azaltıp azaltmadığını göstermek için bunu kullanabilir (Skousen, 2004: 43). Örneğin Bernstein bir performans ölçüsü olarak faaliyetlerden sağlanan nakit akışlarından bahseder. Ve bu bahsedilen faaliyetlerden sağlanan nakit akışı net gelir rakamına göre daha az bozulmaya (gerçek anlamından saptırmaya) maruz kalır. Başka bir deyişle, net geliri yüksek ve nakit akışı düşük olan bir işletme şüpheli gelir tanımına veya gider tahakkuklarına girebilir (Bernstein, 1993: 461). Tahakkuk ölçülmesinde kullanılan kavramlara (bileşenlere) göre, faaliyet nakit akışları ile ilişkisi olan yüksek düzeydeki kazançların finansal tablo hileleri ile ilişkisi olmalıdır. Lee ve diğerleri yaptıkları araştırmada faaliyet nakit akımlarının üzerindeki gelir fazlalığı hilenin mevcut olduğu yıldan önceki yılda aşırı derecede yüksektir (Lee ve diğerleri, 1999: 749). Bu sebeple aşağıdaki formülde toplam tahakkuk hesaplanırken tahakkuk bileşenlerinin değişimi esas alınmıştır. Kazanç yönetimi literatüründe çok sık kullanılan bir ölçü olarak tahakkuk ölçmede “toplam tahakkuk/toplam varlık” formülü kullanılmıştır. Toplam tahakkuklar da; (dönen varlıklardaki değişim-nakitteki(kasa) değişim-kısa vadeli borçlardaki değişim+ uzun vadeli borç anapara taksit ve faizlerindeki değişim- ödenecek vergi ve diğer yasal yükümlülük karşılığı- amortisman ve itfa giderleri) formülü ile hesaplanmaktadır (Skousen, 2004: 44).

Cari yıldan önceki yıllardaki işletme ile ilgili “**davalalar**” da muhtemel hileli raporlama göstergesi olabilir. Bu nedenle muhtemel hileli raporlamanın olduğu yıl ve önceki iki yıldaki davalar değişkeni ölçmek için veri olarak ele alınmıştır (Fanning ve Cogger, 1998: 28). İşletme yönetimi ortaya çıkacak olan sonuçları işletmenin lehine veya aleyhine olabilecek davalara bağlayabilir. Bu da bir tutum göstergesidir. Bu amaçla cari yıl ve önceki yılda dava varsa 1, aksi halde sıfır kabul edilmiştir.

Şirketle ilgili aleyhte olan davalar esas alınmıştır. Özellikle bağlı olduğu kurumların (SPK, İMKB, Vergi Daireleri v.b.) ve şirketle ilişkisi olan üçüncü kişilerin hesap bakiyeleri ve tutarsızlıklar için açmış oldukları davalar ve önemli diğer davalar esas alınmıştır. Örneğin şirket personelinin işten ayrılma gibi eylemler sonucu açılmış olan davalar finansal tabloların niteliğini pek etkilemeyeceğinden bunlar bu kapsamda değerlendirilmemiştir. Yine örneğin şirket içinde yaşanan bir olayla ilgili tazminat davası bu kapsamda değildir. Öte yandan yapılan sözleşmelerin yerine getirilmediği nedenlerle kurumların açmış oldukları önemli davalar araştırma kapsamına alınan davalara örneklerden biridir.

Tablo 16’da araştırmada kullanılan meşrulaştırma ile ilgili değişkenler tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 16: Meşrulaştırma İçin Hile Risk Faktörleri

Hile Risk Faktörleri	SAS No 99’a göre Kategori	Vekil Değişkenler	Açıklama
Meşrulaştırma (Tutum)	Meşrulaştırma (Tutum)	DD	Muhtemel hileli raporlamadan önceki iki yılda ve ilgili yılda denetçi değişikliği varsa 1, aksi takdirde sıfır.
		TTTV	Toplam Tahakkuk(dönen varlıklardaki değişim-nakitteki(kasa) değişim-kısa vadeli borçlardaki değişim+ Uzun Vadeli Borç Anapara Taksit ve Faizlerindeki değişim- Ödenecek Vergi ve Diğer Yasal Yükümlülük Karşılığı- amortisman ve itfa giderleri)/Toplam Varlık
		Dava	Cari yıl ve iki önceki yılda dava varsa 1, aksi halde 0

3.6. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma kapsamında İMKB’de işlem gören şirketlerin 2005 ve sonrası mali tabloları ele alınmıştır. Çünkü 2005 ve öncesi mali tablolar VUK’a göre düzenlenen dolayısıyla vergiye yönelik düzenlenen mali tablolar olduğu için bilgi sunmayan mali tablolardır. Dolayısıyla 15.11.2003 tarih ve 25290 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan; SPK’nın Uluslararası

Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ile uyumlu Seri: XI, No: 25 sayılı "Sermaye Piyasasında Muhasebe Standartları Hakkında Tebliği" gereği (Seri: XI, No: 25 sayılı Tebliğ), hisse senetleri borsada işlem gören şirketler, yatırım ortaklıkları, hisse senetleri borsada işlem görsün veya görmesin tüm aracı kurumlar, portföy yönetim şirketleri ile bu işletmelerin bağlı ortaklığı, müşterek yönetime tabi ortaklığı ve iştiraki konumunda olan ve konsolidasyon kapsamı dışında tutulmamış olan şirketler için 01.01.2005 tarihinden sonra sona eren ilk ara mali tablolardan geçerli olmak üzere yürürlükte bulunup standartlara göre finansal tablo düzenleyeceklerdir.

Bağımsız denetim tekniklerinin zamanlaması farklı olabilir. Kimi denetimler hileden kaynaklanabilecek riskleri daha iyi belirlemek için dönem sonlarında yapılabilirken (SPK Tebliği, Seri: X, No: 22, s.32), kimileri ise hile riskinin önceden yapıldığı kanaatine varırsa dönem sonundan daha önce yapılabilir. Yine hileli yevmiye kayıtları ve diğer düzeltmeler genellikle raporlama döneminin sonunda yapılır (SPK Tebliği, Seri: X, No: 22, s.33). Bu araştırmada ara dönem finansal tablolar da dikkate alınmasına rağmen daha çok dönem sonları dikkate alınmıştır. Çünkü dönem içinde yapılan bir hilenin dönem sonu finansal tabloları etkileyeceği düşünülmektedir.

Öte yandan araştırma kapsamında hileli işletmeleri karşılaştıracak işletme sayısının birkaç katı olması arzu edilen bir durumdur. Örneğin bir hileli işletmeye karşı üç veya dört normal işletme karşılaştırmak gibi. Ancak ülkemizde İMKB’de işlem gören işletme sayısının az olması bunu engellemektedir. Araştırmada hileli finansal raporlama düzenleyen işletmeleri karşılaştırmak için işletmelerin toplam varlıkları esas alınmıştır. İşte toplam varlıkların +-50 eşdeğer tutarları³⁹, sadece bir hileli işletmeye ancak bir normal işletme denk gelebilecek sayıda karşılaştırma kriteri olarak esas alınmasına sebep olmuştur.

Araştırma kapsamında diğer bir sınırlama da değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Aslında araştırmanın başlangıç aşamasında 80 civarında bağımsız değişken belirlenmiştir. Ancak örnek sayısının az olması nedeniyle değişken sayısı düşürülmek zorunda kalmıştır. Ayrıca çok önemli bazı değişkenler için veri skıntısı değişkenlerin araştırmaya

³⁹ +-%50 eş değer tutar hesaplanırken şu şekilde hesaplanmıştır. Örneğin hileli işletmenin toplam varlık tutarı 10.000 TL olsun. Bu tutarın +-%50 değeri 15000 ve 5000’dir. İşte karşılaştırma amacıyla belirlenen işletme toplam varlıkları 5000 ile 15000 arasında olan işletmedir.

alınamamasına sebep olmuştur. Örneğin denetim komitesinin yıl boyunca yaptığı toplantı sayısı önemli bir değişken olmasına rağmen ölçmek için veri sıkıntısı yaşanmıştır.

Son olarak, bu çalışmada hileli finansal raporlamalar üzerinden muhtemel hileli alanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Yabancı literatürde hileli finansal raporlama düzenleyen işletmeler bazı kurumlarca yayınlanmaktadır. Ancak Türkiye’de böyle bir uygulama olmadığı için muhtemel hileli finansal raporlamalar üzerinden konu ele alınmıştır. Bu nedenle hileli eylem değil muhtemel olduğu için hile riski olarak adlandırılmıştır. Çünkü risk bir olayın meydana gelme olasılığıdır.

3.7.Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Bu bölümde ilk önce tanımlayıcı istatistik sonuçları verilmiştir. Daha sonra SAS No:99’a göre ortaya çıkabilecek risk faktörleri için bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu model geliştirilirken değişken sayısının çok olması ve örnek sayısının mecburi az olması nedeniyle değişkenler arasından SAS No.99 faktörleri adı altında oransal olarak seçilerek her değişkenin iki defa kullanımıyla modeller oluşturulmuştur. Bunun sebebi değişken sayısının azaltılması ile bilgi kaybına yol açacağına inanılmasıdır. Kaldı ki değişken sayısını bu şekilde de azaltmak mümkündür. Her bir model için 12 değişken tespit edilmiş ve lojistik regresyon denklemleri oluşturulmuştur. Bunun için ilk önce muhtemel bir hileli eylem için risk faktörleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çünkü değişkenler arasındaki çoklu bağlantı problemi ortadan kaldırılmak amaçlanmaktadır. Korelasyon analizi ile istenen bu durum gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi sonucu aralarında yüksek ilişki olan değişkenlerin bir kısmı analiz dışı bırakılmıştır. Daha sonra farklılık testi uygulanarak iki tür işletme açısından farklı olan değişkenlerle yine lojistik regresyonun adımsal yöntemi kullanılarak analizler tamamlanmıştır.

3.7.1.Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Bu bölümde daha çok işletmelerin genel özelliklerine yönelik birtakım bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 2005-2009 yılları arasındaki muhtemel hileli işletme sayıları, toplam işletmelerin bölgesel dağılımları, işletmelerin ortalama değerleri ve halka açıklık oranları tartışılmıştır.

Tablo 17: Sektörler Açısından Yıllar İtibariyle Muhtemel Hileli İşletme Sayıları

SEKTÖR/YILLAR	2005	2006	2007	2008	2009
İMALAT	22	23	25	28	28
ELEKTRİK GAZ VE SU	3	0	0	0	2
İNŞAAT	1	1	1	1	1
ULAŞTIRMA HABERLEŞME	0	0	0	1	1
TOPTAN VE PERAKENDE	4	2	3	5	5
EĞİTİM SAĞLIK SPOR VE DİĞER HİZMETLER	1	1	1	1	2
TEKNOLOJİ	0	0	1	1	0
HOLDİNG	2	5	3	4	4
TOPLAM	33	32	34	41	43

Tablo 17’de dikkat edilirse en fazla hile riski 2009 yılındadır. Ancak buradaki işletme sayısı 43 olmasına rağmen İMKB’de verilere ulaşım konusunda sıkıntı yaşanması nedeniyle 3, ayrıca karşılaştırma yapacak işletme bulamama nedeniyle de 3 işletme analiz dışında bırakılmış ve 37 muhtemel hileli finansal raporlama yapan işletme ile bunları karşılaştırma için 37 normal işletme seçilmiştir. Kriz dönemlerinde hileli finansal raporlama olasılığının arttığı beklenebilir. Nitekim yapılan araştırma sonuçları da bu yöndedir. KPMG’nin hile araştırmasında kriz sonrası kurumsal hilelerin arttığını ortaya koymuştur (Levy, 2009: 11). Bu araştırmanın sonuçları da benzer sonuç vermiştir. Nitekim 2008’in sonlarında başlayıp 2009’un ortalarında ağırlığını hissettiren küresel mali krizin etkisi 2009’un sonunda bu anlamda etkisini göstermiştir. 5 yıllık incelenen periodda en fazla muhtemel hileli finansal raporlama 2009 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 18: Bölgelere Göre İşletmelerin Dağılımı

İşletme Türü	Bölge							Toplam
	Marmara	İç Anadolu	Ege	Akdeniz	Karadeniz	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu	
HFR Düzenlemeyen	18	9	5	1	1	2	1	37
Muhtemel HFR Düzenleyen	23	1	9	3	0	0	1	37
Toplam	41	10	14	4	1	2	2	74

Bölgelere göre dağılımda beklendiği üzere sanayi bölgesinin yoğun olduğu Marmara bölgesi önde gelmektedir. Özellikle büyük çaplı işletmelerin bu bölgede yer almaları doğal olarak bu bölge için İMKB’de faaliyet gösteren şirket sayısının da fazlalığına sebebiyet vermiştir. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde şirket sayısının

azlığı ile doğru orantılı olarak muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen bir işletmeye rastlanmamıştır.

Tablo 19: İşletmeler Açısından 2009 Yılı Ortalama Değerler

	Muhtemel Hileli Raporlama Düzenleyen	Hileli Raporlama Düzenlemeyen
Toplam Varlık	172.720.839	179.849.646
Satışlar	61.835.212	165.005.476
Halka Açıklık Oranları	%53	%41
Alacaklar	24.324.263	39.041.981
Stok Durumu	9.031.953	18.241.124
Faaliyet Süreleri (Yıl)	29	29

Tablo 19’da görüldüğü gibi toplam varlık, satışlar ve alacaklar açısından hileli finansal raporlama düzenlemeyen işletmelerin değerleri daha yüksektir. Buradan şu sonuç çıkarılamaz. Karşılaştırma yapılırken hileden önceki yılın toplam varlıkları esas alınmıştır. Yani 2008 yılı toplam varlıklarına göre hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin toplam varlık tutarları (+-%50) esas alınmıştır. Bu nedenle yer yer karşılaştırma amacıyla seçilen işletmelerin toplam varlıkları muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmenin toplam varlık tutarlarından düşük iken bazen de yüksek tutarlar alınmıştır. Ancak 2009’a bakıldığında tutarların çok farklı gibi gözüktüğü anlaşılmamalıdır.

Diğer önemli bir sonuç yabancı literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde işletmeler daha çok vitrin süslemesi yaparak finansal tablo hilelerine başvururken İMKB’de faaliyet gösteren işletmelerin daha çok yatırımcıyı aldatmaya yönelik hileli finansal raporlama düzenlediği söylenebilir. Çünkü halka açıklık oranlarına bakıldığında muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin halka açıklık oranları daha yüksek olmasına rağmen finansal tablolarındaki değerler zayıftır. Bunu çapraz tablo sonuçlarından da anlamak mümkündür. İşletmelerin halka açıklık oranları %50’nin altında olanların düşük, %50’nin üzerinde olanların yüksek kabul edildiği varsayımına göre işletmelere göre halka açıklık değerleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 20: İşletme Türü-Halka Açıklık Oranı Çapraz Tablo Souçları

		Halka Açıklık Yüksekliği/Düşüklüğü				Toplam
		Düşük Halka Açık		Yüksek Halka Açık		
		Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	
İşletme Türü	HFR DÜZENLEMİYEN	25	%68	12	%32	37
	MUHTEMEL HFR DÜZENLEYEN	18	%49	19	%51	37
Toplam		43	%58	31	%42	74

Tablo 20'den de görüleceği üzere halka açıklığın yüksek olduğu işletmelerde muhtemel hileli finansal raporlama olasılığının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre halka açıklığın yüksek olduğu işletmelerde hissedarları aldatmak adına muhtemel hileli finansal raporlama olasılığı vardır. Dünyadaki yaşanan şirket skandallarının çoğunda buna yönelik hileli finansal raporlama örneği gözlemlenmiştir. Örneğin Enron dünyanın en büyük şirketleri arasında sayılırken hissedarları batırarak hileli finansal raporlama düzenlemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre böyle bir olasılık mümkündür.

3.7.2. Araştırma Sonuçları

Araştırma yöntemi olarak regresyon kullanılmıştır. Regresyon yönteminde çoklu bağlantı problemini aşmak için ilk önce aralarında yüksek derecede ilişki olan değişkenler belirlenmelidir. Bunun için korelasyon analizi kullanılmıştır.

3.7.2.1. Çoklu Bağlantı ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Muhtemel hileli finansal raporlamayı etkileyebilecek değişkenlerin belirlenmesinde oluşturulacak modelde bağımsız değişken kategorik olarak 1 ve 0 değerleri almaktadır. Muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmeler 1, karşılaştırma amacıyla alınanlar 0 değerleri almıştır. Buna göre diğer bağımsız değişkenlerin etkisi SPSS 15.0 paket programı ile test edilmeye çalışılmıştır.

Kennedy'e göre (1998) eğer korelasyon katsayıları yüksek derecede (0,80 veya 0,90 gibi) ise iki değişken arasındaki korelasyonun yüksek olduğunu dolayısıyla çoklu bağlantı probleminin ortaya çıkabileceğini söylemektedir (Kennedy, 2003: 209). Çoklu bağlantı problemi ise bir regresyon modelinde açıklayıcı değişkenlerin arasında tam veya tama yakın doğrusal bir ilişkinin olduğunu gösterir. Yani böyle bir durumda parametreleri hesaplamak güçtür. Bu durumda korelasyon katsayısı 1'e yaklaşmaktadır. Korelasyon katsayısı sıfıra yaklaştığında ise değişkenler birbirlerini dike yakın kesmeye başlarlar. Sıfır noktasında değişkenler birbirlerine diktir (Kutlar, 2005: 143). Sonuç olarak değişkenler arasında güçlü korelasyon varsa bu değişkenlerin modele etkilerini tek tek ayırmak mümkün değildir. Bu araştırmada da regresyon yöntemi kullanılacağı için hangi değişkenlerin regresyona dahil edilip edilmeyeceği korelasyon katsayılarına bakılarak karar verilmiştir. Korelasyon katsayılarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 21: Korelasyon Matrisi

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	HİLE	1	0,207	0,063	-0,370	-0,243	-0,560	-0,548	-0,410	0,463	-0,106	-0,348
2	IMO1		1	0,642	0,051	-0,219	-0,312	-0,271	-0,161	0,312	-0,034	0,023
3	IMO2			1	0,138	0,063	0,012	-0,018	-0,079	0,245	0,029	0,010
4	BÜS				1	0,185	0,119	0,113	0,075	-0,141	-0,064	0,079
5	YKB					1	0,202	0,212	0,246	-0,140	-0,157	-0,203
6	DKV						1	0,889	0,297	-0,455	0,175	0,218
7	DKBÜ							1	0,467	-0,337	0,230	0,256
8	DKBA								1	-0,114	-0,134	-0,069
9	CEOI									1	0,002	-0,066
10	ST/SAT										1	0,734
11	ST/TVAR											1
12	SYD											
13	AS											
14	ATV											
15	A_t/A_{t-1}											
16	AYD											
17	BH											
18	IB											
19	ZSKORU											
20	NÇS/TV											
21	GGNA											
22	TB/TV											
23	B/Ö											
24	NK/S											
25	NK/TV											
26	BKD											
27	TVG											
28	ITIA											
29	ITIB											
30	ITIS											
31	IS											
32	YIS											
33	ODG											
34	DK											
35	IDDH											
36	IDS											
37	CEOD											
38	YKBD											
39	DD											
40	TTTV											
41	DAVA											

Tablo 21 (Devamı)

		12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	HİLE	0,253	0,253	-0,426	-0,115	0,346	0,309	-0,122	-0,628	-0,618	-0,241	0,460
2	IMO1	-0,021	-0,100	-0,052	-0,010	0,084	0,220	-0,182	-0,238	-0,246	-0,074	0,265
3	IMO2	-0,005	0,026	0,080	-0,131	-0,004	0,013	-0,043	-0,047	-0,045	-0,153	0,030
4	BÜS	-0,018	0,196	0,283	0,136	-0,232	-0,040	-0,100	0,201	0,120	0,000	-0,097
5	YKB	-0,129	-0,075	-0,030	-0,144	-0,260	-0,382	0,459	0,582	0,401	0,218	-0,489
6	DKV	-0,076	0,348	0,431	0,186	-0,242	-0,253	0,241	0,346	0,333	0,257	-0,305
7	DKBÜ	-0,096	0,361	0,407	0,161	-0,192	-0,262	0,141	0,345	0,326	0,237	-0,348
8	DKBA	-0,027	0,057	0,229	0,201	-0,146	-0,187	0,099	0,417	0,134	0,090	-0,258
9	CEOİ	0,218	-0,100	-0,182	-0,080	0,307	0,294	-0,066	-0,289	-0,372	-0,116	0,284
10	ST/SAT	0,017	0,254	0,102	-0,185	0,009	0,227	-0,283	-0,077	0,215	-0,210	-0,103
11	ST/TVAR	-0,187	0,061	0,371	0,092	-0,077	0,124	-0,320	0,079	0,315	-0,004	-0,032
12	SYD	1	0,081	-0,140	-0,061	0,036	0,231	-0,133	-0,212	-0,272	-0,177	0,194
13	AS		1	0,629	0,072	-0,046	0,043	-0,002	-0,158	-0,014	-0,094	0,094
14	ATV			1	0,365	-0,145	-0,171	0,090	0,157	0,194	0,128	0,037
15	At/A t-1				1	0,268	-0,055	0,126	-0,043	-0,189	0,377	0,175
16	AYD					1	0,025	-0,089	-0,430	-0,423	0,039	0,378
17	BH						1	-0,337	-0,341	-0,204	-0,301	0,283
18	İB							1	0,214	0,076	0,299	-0,140
19	ZSKORU								1	0,729	0,335	-0,793
20	NÇS/TV									1	0,248	-0,767
21	GGNA										1	-0,205
22	TB/TV											1
23	B/Ö											
24	NK/S											
25	NK/TV											
26	BKD											
27	TVG											
28	İTİA											
29	İTİB											
30	İTİS											
31	İS											
32	YİS											
33	ODG											
34	DK											
35	İDDH											
36	İDS											
37	CEOD											
38	YKBD											
39	DD											
40	TTTV											
41	DAVA											

Tablo 21 (Devamı)

		23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
1	HİLE	-0,217	-0,217	-0,293	-0,209	-0,432	0,553	0,327	0,107	0,162	-0,217
2	IMO1	0,088	-0,018	-0,005	0,139	-0,327	0,082	-0,152	-0,074	0,221	0,085
3	IMO2	0,093	-0,046	-0,026	0,129	-0,166	0,028	-0,106	0,108	0,304	0,159
4	BÜS	-0,066	-0,038	-0,040	-0,011	0,035	-0,302	0,037	-0,017	-0,052	-0,081
5	YKB	0,034	0,300	0,331	0,125	0,375	-0,106	0,052	-0,075	0,076	0,154
6	DKV	0,223	0,172	0,231	0,257	0,278	-0,474	-0,165	-0,083	0,202	0,097
7	DKBÜ	0,189	0,128	0,198	0,162	0,183	-0,441	-0,215	-0,012	0,077	0,054
8	DKBA	0,112	0,113	0,144	0,091	0,050	-0,027	-0,141	0,235	-0,140	-0,195
9	CEOİ	-0,036	-0,201	-0,167	-0,151	-0,350	0,310	-0,135	0,067	0,115	0,218
10	ST/SAT	0,115	-0,289	-0,247	-0,221	-0,248	-0,216	-0,285	0,105	-0,125	-0,043
11	ST/TVAR	0,095	0,040	-0,030	-0,027	-0,156	-0,293	-0,364	0,139	-0,136	-0,068
12	SYD	0,116	-0,286	-0,205	-0,087	-0,197	0,219	0,175	0,001	-0,178	-0,070
13	A/S	0,061	-0,206	-0,154	0,031	-0,124	-0,176	0,158	0,127	0,034	0,095
14	A/TV	0,135	0,206	0,157	0,115	0,104	-0,253	-0,029	0,153	0,035	0,073
15	A/A t-1	-0,214	0,295	0,255	0,136	0,069	0,039	0,089	0,143	0,105	0,054
16	AYD	-0,199	-0,101	-0,022	-0,033	-0,176	0,287	-0,019	0,007	0,080	0,190
17	BH	0,027	-0,294	-0,309	-0,184	-0,423	0,166	0,050	0,123	-0,042	-0,080
18	IB	0,090	0,403	0,484	0,182	0,499	0,147	0,060	-0,047	0,430	0,445
19	ZSKORU	0,060	0,428	0,438	0,142	0,521	-0,389	-0,234	-0,135	-0,170	-0,056
20	NÇS/TV	0,027	0,361	0,350	0,028	0,510	-0,333	-0,370	-0,125	-0,252	-0,064
21	GGNA	0,003	0,758	0,790	0,436	0,352	-0,095	-0,118	-0,133	0,101	0,208
22	TB/TV	0,008	-0,242	-0,271	-0,050	-0,528	0,282	0,247	0,128	0,160	0,120
23	B/Ö	1	-0,020	-0,017	0,137	0,080	-0,268	-0,002	-0,235	-0,139	-0,034
24	NK/S		1	0,934	0,247	0,499	-0,037	-0,173	-0,005	0,086	0,242
25	NK/TV			1	0,281	0,510	-0,027	-0,190	-0,041	0,118	0,293
26	BKD				1	0,077	0,060	-0,036	-0,059	0,254	0,100
27	TVG					1	-0,107	-0,072	-0,127	-0,013	0,217
28	ITIA						1	0,158	0,305	0,084	0,046
29	ITIB							1	0,087	0,077	-0,026
30	ITIS								1	-0,060	-0,218
31	IS									1	0,507
32	YIS										1
33	ODG										
34	DK										
35	IDDH										
36	IDS										
37	CEOD										
38	YKBD										
39	DD										
40	TTTV										
41	DAVA										

Tablo 21 (Devamı)

		33	34	35	36	37	38	39	40	41
1	HİLE	0,195	-0,082	0,195	-0,084	0,422	-0,017	0,056	-0,401	0,549
2	IMO1	0,179	-0,225	-0,296	-0,489	0,004	-0,131	0,008	-0,047	0,044
3	IMO2	0,062	-0,021	-0,005	-0,143	0,069	0,032	-0,060	0,129	0,051
4	BÜS	0,180	-0,041	0,004	0,002	-0,065	0,072	0,101	0,096	-0,148
5	YKB	-0,124	0,171	0,253	0,429	0,037	-0,036	-0,256	0,198	-0,024
6	DKV	0,053	0,156	0,120	0,344	-0,133	0,006	-0,137	0,216	-0,410
7	DKBÜ	0,172	0,070	0,019	0,283	-0,199	0,099	-0,180	0,175	-0,369
8	DKBA	-0,035	0,059	-0,076	-0,007	-0,127	0,162	-0,085	0,216	-0,272
9	CEOİ	0,117	-0,121	0,024	-0,176	0,043	0,010	0,198	-0,059	0,255
10	ST/SAT	0,278	-0,303	0,040	0,057	-0,063	0,181	0,022	-0,044	-0,333
11	ST/TVAR	0,049	-0,273	-0,030	0,018	-0,302	0,092	0,065	0,174	-0,456
12	SYD	0,093	-0,136	0,139	-0,066	0,237	0,170	0,020	-0,098	0,235
13	A/S	0,261	-0,157	-0,013	0,118	0,163	0,153	0,072	-0,098	-0,128
14	A/TV	-0,115	-0,058	-0,056	0,053	-0,191	0,098	0,102	0,122	-0,351
15	A/A t-1	-0,023	-0,092	-0,002	0,009	-0,204	0,078	0,035	-0,024	-0,076
16	AYD	0,005	-0,193	0,040	-0,025	0,014	-0,121	0,013	-0,108	0,205
17	BH	0,209	-0,083	-0,195	-0,439	0,042	0,118	-0,108	-0,356	0,054
18	IB	-0,249	0,191	0,231	0,305	-0,007	-0,207	0,089	0,078	0,000
19	ZSKORU	-0,256	0,236	-0,037	0,109	-0,229	0,071	-0,122	0,388	-0,455
20	NÇS/TV	-0,092	0,170	0,008	0,219	-0,172	-0,008	-0,227	0,391	-0,433
21	GGNA	-0,122	0,020	0,192	0,114	-0,071	-0,047	0,010	0,239	-0,055
22	TB/TV	-0,011	-0,234	0,027	-0,153	0,096	-0,091	0,106	-0,239	0,374
23	B/Ö	-0,042	0,125	-0,036	-0,057	0,043	0,155	0,108	0,166	-0,166
24	NK/S	-0,287	0,059	0,081	0,071	-0,178	-0,279	0,006	0,261	-0,150
25	NK/TV	-0,224	0,002	0,100	0,062	-0,185	-0,307	0,015	0,288	-0,177
26	BKD	-0,141	0,100	0,149	0,074	-0,014	-0,054	-0,106	0,106	-0,033
27	TVG	-0,306	0,142	0,071	0,210	-0,150	-0,130	0,009	0,194	-0,224
28	ITIA	-0,099	-0,020	0,300	0,089	0,205	-0,079	0,048	-0,212	0,399
29	ITIB	-0,052	0,128	0,043	-0,031	0,151	0,086	-0,074	-0,139	0,355
30	ITIS	0,005	-0,217	0,100	0,009	-0,123	-0,054	-0,015	0,051	0,077
31	IS	0,159	-0,003	0,246	0,102	0,014	-0,196	0,005	-0,077	0,102
32	YIS	0,050	-0,043	0,201	0,158	-0,159	-0,055	0,008	-0,040	0,084
33	ODG	1	-0,043	-0,024	-0,015	0,183	0,260	0,097	-0,250	0,090
34	DK		1	0,122	0,250	0,069	0,145	-0,215	-0,042	-0,024
35	IDDH			1	0,749	0,284	0,058	0,046	0,014	-0,056
36	IDS				1	0,143	0,057	-0,077	0,111	-0,127
37	CEOD					1	0,294	0,137	-0,183	0,201
38	YKBD						1	-0,011	-0,191	-0,024
39	DD							1	-0,043	-0,191
40	TTTV								1	-0,186
41	DAVA									1

Korelasyon analizi ilişki ölçer. Ölçülmeye çalışılan ilişki değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal kısmıdır (Altunışık ve diğerleri, 2007: 199). Yani bir değişken artarken diğerinin de artması veya diğerinin azalması durumunu ölçer. Bu durum değişkenlerin aynı şeyi ifade ettiğini ya da aynı şeyin tersini ifade ettiğini gösterebilir. Bu nedenle aynı şeyi ifade eden değişkenleri yok yere aynı analizde kullanmak bilgi kirliliğinden başka bir şey değildir.

Korelasyon analizindeki katsayılar logit modelde çokluluk olup olmadığını araştırmak içindir. Değişkenler arasındaki ilişki arttıkça çoklu bağlantı probleminin oluşmasına sebep olur. Çünkü değişkenler arasında mükemmel ya da mükemmele yakın ilişki varsa bu değişkenlerin tek tek etkilerini ayırmak mümkün değildir (Skousen, 2004: 48). Çoklu bağlantı problemi çoklu regresyon analizinde kullanılacak bağımsız değişkenlerin ilişki seviyesinin yüksek olmasıdır. Eğer analiz belli değişkenler aracılığıyla tahmin etmeye yönelikse çoklu bağlantı problemi sonucu analiz doğru sonuçlar vermez. Çünkü çoklu bağlantı olduğunda regresyon katsayıları için gerekli güven aralıkları çok geniş olur, çoklu parametre tahminlerinin varyanslarını şişirir ve araştırmamanın sonucunu fazlasıyla değiştirir. Genel olarak model anlamlı olsada tek tek değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olmamasına sebep olur. Bu durumda yapılması gereken aralarında yüksek ilişkili değişkenlerden birinin modelden atılmasıdır (www.researchconsultation.com).

Çoklu bağlantı sorunu regresyon uygulamalarında genellikle ortaya çıkar. Birden fazla bağımsız değişken içeren regresyon modellerinde bu sıkça rastlanılan bir durumdur. Bazı durumlarda bağımsız değişkenler arasında çok kuvvetli *doğrusal ilişki* vardır ve böyle durumlarda regresyon yardımıyla yapılan yorumlar çok sağlıklı değildir. Temel kural bağımsız değişkenler arasında %80'inin üzerinde bir korelasyonun olması çoklu bağlantı sorununa işaret eder (Kaşko, 2007: 10). Ancak bazı kaynaklarda yüksek miktardaki ilişkiden bahsedilmektedir. Örneğin Skousen regresyon yöntemini kullanmak için değişkenler arasındaki korelasyonun %70'in üzerinde olanları atmıştır (Skousen, 2004: 49). Bu nedenle korelasyon analizi sonucu korelasyon katsayıları %70'in üzerinde olan değişkenler regresyon analizinde eliminasyona tabi tutulmuştur.

%80 ve üzeri korelasyon katsayısına sahip 2 ikili değişken mevcuttur. Bunlar; DKV ile DKBÜ ve NK/S ile NK/TV değişkenleridir. %70'in üzerinde ilişki düzeyi olan değişkenler ise ST/SAT ile ST/TVAR, Z SKORU ile NÇS/TV, Z SKORU ile TB/TV, NÇS/TV ile TB/TV, GGNA ile NK/S, GGNA ile NK/TV, NK/S ile NK/TV ve İDDH ile İDS değişkenleridir. Bu değişkenlerden birinci ikiliden denetim komitesinin büyüklüğü analiz dışı edilmiştir. Çünkü İMKB'deki denetim komitesi sayıları hemen hemen aynıdır. Daha sonra NK/TV değişkeni atılmış NK/S değişkeni bırakılmıştır. Çünkü satış karlılığı da analiz için önemli bir değişkendir. Ayrıca NK/TV değişkeni GGNA ile de %70 ve üzeri ilişkilidir. ST/SAT ile ST/TV değişkenlerinden ST/SAT değişkeni analize dahil edilmiştir.

NÇS/TV ile TB/TV değişkenleri hem kendi arasında hem de Z SKORU ile yüksek derecede ilişkili olduğu için Z SKORU analize dahil edildi ve diğer ikisi atılmak zorunda kalındı. Aynı şekilde NK/S ile NK/TV değişkenleri kendi aralarında ve GGNA ile yüksek ilişkili bulunduğu için GGNA analize dahil edilip diğer iki değişken atılmıştır. İDDH ile İDS'den de İDS analiz dışı bırakılmıştır. Çünkü iç denetçi sayısı da işletmelerde hemen hemen aynıdır. Ancak değişim hızları farklı ve muhtemel hileli finansal raporlamanın ölçümünde daha uygun bir değişkendir.

3.7.2.2. Modellere Bağlı Lojistik Regresyon Sonuçları

Lojistik regresyonda bağımlı değişkenin değerini en iyi tahmin etmek için bir ya da birden fazla bağımsız değişkenin bu doğrusal denkleme katkısının maksimum olasılığını aramak gerekmektedir. Ancak yukarda da değinildiği gibi çoklu bağlantı probleminin açılması gerekmektedir. Ayrıca örnek sayısı yetersiz olduğunda değişken sayısının fazla olması logit regresyonda sıkıntı yaratmaktadır. Bu nedenle bu aşamada 74 adet örnek sayısının az olması(zorunlu) sebebiyle değişken ekleyip çıkararak modeller kurulmaya çalışılmaktadır. Bu modeller kurulurken hile riskinin ölçülmesinde kullanılan 3 faktöre ait değişkenlerden her bir model için değişken dahil edilmiştir. Çünkü bu üç faktörün(baskı,fırsat, meşrulaştırma) bağımlı değişkeni tahmin etmede birlikte kullanılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Aksi taktirde her bir faktöre ait değişkenler ayrı ayrı modele dahil edilseydi bağımsız değişkene bağımlı değişkenlerin katkısı tam olarak ortaya çıkmayacaktı. Bu nedenle aşağıda değişken ekleyip çıkararak modeller denenmektedir.

Uzun ve diğerleri de kurumsal hileleri araştırırken benzer modeller kurmuştur. Araştırmacılar toplam 6 model oluőturmuő ve bu modelleri oluştururken değişken ekleyip çıkararak yeni modeller oluşturulmaya çalışılmıştır (Uzun ve diğerleri, 2004: 38).

Araştırmanın bu bölümünde hile risk faktörleri adı altında yer alan değişkenlerden seçim yapmak yoluyla çeşitli modeller oluşturulmuştur. Bunun sebebi İMKB'de faaliyet gösteren işletmelerde muhtemel hileli finansal raporlama için kullanılabilcek hile risk faktörlerine ait değişkenler örnek sayısına göre çok olduğundan değişken sayılarının azaltılması gerekmektedir. Bu amaçla ilk önce çoklu bağlantı probleminin çözümlmesinden sonra ortaya çıkan mevcut değişkenlerin hepsi logit regresyona dahil edilmiştir. Bunun için

6 ayrı model baskı, fırsat ve meşrulaştırma faktörlerinin altındaki değişkenler için oluşturulmuştur. Bu model geliştirilirken her bir faktörün altındaki alt faktörlere dahil olabilecek bütün değişkenlerden bir karma oluşturulmaya çalışılmıştır. Çünkü model bir bütün olarak hileli finansal raporlamanın tespitinde kullanılacağı için ayrı ayrı faktörlerin ölçülmesi mantıksızdır. Bu modeller kurulurken alanında uzman araştırmacılardan da yardım alınmıştır. Kurulan modeller aşağıdadır.

Model...1

$$\ln \frac{P_i}{1-P_i} = \alpha + \beta_1 S/S + \beta_2 A/S + \beta_3 \dot{I}B + \beta_4 \dot{I}MO_1 + \beta_5 B/\ddot{O} + \beta_6 TVG + \beta_7 \dot{I}TIA + \beta_8 \dot{I}S + \beta_9 YKB + \beta_{10} CEOI + \beta_{11} \dot{I}DDH + \beta_{12} DD + \varepsilon_i$$

Model 1 oluşturulurken tablo 14, 15 ve 16'daki değişkenlerden yola çıkılarak bir kombinasyon oluşturulmuştur. Ancak tablo 14,15 ve 16'dan çoklu bağlantı problemi nedeniyle baskı faktöründen 5 ve fırsat faktöründen 2 değişken lojistik regresyon için analiz dışı bırakılmıştı. Geriye kalan değişkenler arasından modeller oluşturulmuştur. Toplam 12 değişken sezgisel olarak seçilmiş ve model 1'e yerleştirilmiştir. Örneğin fırsat ile ilgili vekil değişkenlerden alt kategoriler (endüstrinin doğası, etkisiz gözetim ve organizasyonel yapı) de göz önüne alınarak ilişkili taraflardan alacaklar, iştirak sayısı, yönetim kurulunun büyüklüğü, CEO ikilemi ve İDDH tablo 15'ten alınan değişkenlerdir. Tablo 14'teki baskı unsuru için vekil değişkenlerden stoklar/satışlar, alacaklar/satışlar, işletme büyüklüğü, CEO ve yöneticilerin sahip olduğu hisselerin yüzdesi (içten mülkiyet oranı₁-İMO₁), borç/öz kaynak ve toplam varlık getirisi değişkenleri seçilmiştir. Tablo 16'dan ise değişken sayısı diğerlerine oranla daha az olduğundan oransal olarak aynı etkiyi sağlaması için sadece denetçi değişikliği seçilmiş ve toplam 12 değişken oluşturularak bir model kurulmuştur.

Model...2

$$\ln \frac{P_i}{1-P_i} = \alpha + \beta_1 SYD + \beta_2 AYD + \beta_3 ZSKORU + \beta_4 \dot{I}MO_2 + \beta_5 GGNA + \beta_6 BKD + \beta_7 \dot{I}TIS + \beta_8 \dot{I}II + \beta_9 DKV + \beta_{10} DK + \beta_{11} CEOD + \beta_{12} IT/TV + \varepsilon_i$$

Model 2 oluşturulurken tablo 14'ten stokların yüzde değişimi, alacakların yüzde değişimi, Z skoru, içerden mülkiyet oranı₂, gelire göre nakit akışı ve brüt kar değişimi

değişkenleri alınmıştır. Tablo 15'den ise ilişkili taraf satışları, yabancı iştirak sayısı, denetim komitesinin varlığı, denetim kalitesi ve CEO değişimi değişkenleri model 2'ye dahil edilmiştir. Tablo 16'dan da toplam tahakkukun toplam varlıklara oranı model 2'ye dahil edilmiştir.

Model...3

$$\ln \frac{Pi}{1-Pi} = \alpha + \beta_1 A/TV + \beta_2 BH + \beta_3 A_t / A_{t-1} + \beta_4 İMO_2 + \beta_5 B/Ö + \beta_6 GGNA + \beta_7 İTİB + \beta_8 ODG + \beta_9 BÜS + \beta_{10} DKBA + \beta_{11} YKBD + \beta_{12} DAVA + \varepsilon_i$$

Aynı şekilde model 3 oluşturulurken tablo 14'ten alacakların toplam varlıklara oranı, büyüme hızı, alacaklardaki değişiklik, son durum itibariyle sermayenin %5 ve fazlasına sahip olan gerçek ve tüzel kişi sayısı, borçların özkaynaklara oranı ve gelire göre nakit akışı değişkenleri alınmıştır. Tablo 15'den ise ilişkili taraflara borçlar, olağandışı gelirlerin toplam gelirlere oranı, yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin bağımsızlığı ve yönetim kurulu başkanının değişimi değişkenleri alınmıştır. Tablo 16'dan ise dava değişkeni model 3'e dahil edilmiştir.

Model...4

$$\ln \frac{Pi}{1-Pi} = \alpha + \beta_1 A/S + \beta_2 BH + \beta_3 ZSKORU + \beta_4 İMO_1 + \beta_5 BKD + \beta_6 TVG + \beta_7 İTİB + \beta_8 CEOİ + \beta_9 DK + \beta_{10} YKBD + \beta_{11} Yİİ + \beta_{12} TT/TV + \varepsilon_i$$

Model 4'te de toplam 12 değişken esas alınmış ve bu değişkenlerin 6'sı tablo 14'tendir. Tablo 14'ten alınan değişkenler; alacakların satışlara oranı, büyüme hızı, mali sıkıntıyı ifade eden Z skoru, CEO ve yöneticilerin sahip olduğu hisse yüzdesi, brüt kar değişimi ve toplam varlık getirisidir. Tablo 15'den ise ilişkili taraflara borçlar, CEO ikilemi, denetim kalitesi, yönetim kurulu başkanının değişimi ve yabancı iştirak sayısı esas alınmıştır. Son olarak tablo 16'dan da toplam tahakkukların toplam varlıklara oranı model 4'e dahil edilmiştir.

Model...5

$$\ln \frac{Pi}{1-Pi} = \alpha + \beta_1 S/S + \beta_2 AYD + \beta_3 İB + \beta_4 İMO_1 + \beta_5 TVG + \beta_6 GGNA + \beta_7 İTİS + \beta_8 ODG + \beta_9 BÜS + \beta_{10} DKBA + \beta_{11} CEOD + \beta_{12} DD + \varepsilon_i$$

Model 5'e tablo 14'ten stokların satışlara oranı, alacakların yüzde değişimi, işletme büyüklüğü, CEO ve yöneticilerin sahip olduğu hisselerin yüzdesi, toplam varlık getirisi ve gelire göre nakit akışı değişkenleri dahil edilmiştir. Tablo 15'den model 5'e dahil edilen değişkenler, ilişkili taraf satışları, olağandışı gelirlerin toplam gelirlere oranı, yönetim kurulunun bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin bağımsızlığı ve CEO değişimidir. Tablo 16'dan ise denetçi değişikliği esas alınmıştır.

Model...6

$$\ln \frac{P_i}{1 - P_i} = \alpha + \beta_1 SYD + \beta_2 ATV + \beta_3 A_t / A_{t-1} + \beta_4 İMO_2 + \beta_5 BKD + \beta_6 B / Ö + \beta_7 İTİA + \beta_8 İS + \beta_9 YKB + \beta_{10} DKV + \beta_{11} İDDH + \beta_{12} DAVA + \varepsilon_i$$

Model 6 için tablo 14'ten stoklardaki yüzde değişim, alacakların toplam varlıklara oranı, alacaklardaki değişiklik, son durum itibariyle sermayenin %5 ve fazlasına sahip olan gerçek ve tüzel kişiler, brüt kar değişimi, borçların özkaynaklara oranı değişkenleri alınmıştır. Tablo 15'den ilişkili taraf alacakları, iştirak sayısı, yönetim kurulunun büyüklüğü, denetim komitesinin varlığı ve iç denetçi değişim hızı modele dahil edilmiştir. Tablo 16'dan da dava değişkeni modele alınmıştır.

3.7.2.2.1. Model 1 İçin Sonuçlar

Tablo 14,15 ve 16'daki toplam 12 değişkenle oluşturulan model 1 için genel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Anlamlı olan modelin sonuçları aşağıdaki tablolarla birlikte açıklanmıştır.

Tablo 22: Model 1'in Katsayılarının Genel Testi

		Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
Adım	Adımsal	54,404	12	,000
	Blok	54,404	12	,000
	Model	54,404	12	,000

Model Ki-Kare istatistiği lojistik regresyon modelini genel olarak test etmektedir (Kalaycı, 2006: 292). Buna göre modelin anlamlı olabilmesi için anlamlılık değerinin %5'in altında olması gerekir. Tablo 22'de model 1'in değişkenlerinin katsayılarına ilişkin

veriler yer almaktadır. Buna göre enter metoduyla adım 1’de değişkenler modele dahil edilmiş ve toplam 11 iterasyona ulaşıldığı, bu aşamadan sonraki -2 Log likelihood değerlerinin çok değişim göstermediği tespit edilmiştir. Bu bilgilere modelin iterasyon geçmişinden (tablo 23’ten) ulaşılmaktadır. Yöntemin anlaşılması açısından iterasyon geçmişi ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.⁴⁰ Tablonun altında yer alan sadece sabit katsayının modelde olduğu -2 Log değeri ile 11 iterasyon sonucu ortaya çıkan -2 Log değeri arasındaki fark bize Ki-Kare değerini vermektedir. Yukardaki tablodan da görüldüğü gibi model Ki-Kare değeri 54,404 (102,586-48,182=54,404) ve bu değere ait Sig.Level değeri (anlamlılık değeri) 0,000’dır. Yani %95 güven düzeyinde anlamlılık değeri %10 ve %5 ten küçük olduğu için model bir bütün olarak anlamlıdır.

Tablo 23: İterasyon Geçmişi

İterasyon	-2 Log L.	Katsayılar													
		S.T.	S/S	A/S	İB	İMO1	B/Ö	TVG	İTİA	İS	YKB	CEOİ	İDDH	DD	
Adım 1	1	63,728	2,394	-,003	-,006	-,353	-,772	-,002	-1,331	2,160	,056	-,077	1,117	,117	-,083
	2	56,663	1,069	-,007	-,005	-,280	-,662	-,013	-3,530	3,205	,066	-,078	1,295	,159	-,381
	3	53,791	-1,164	-,007	-,030	-,074	-,529	-,023	-6,587	3,915	,061	-,046	1,278	,169	-,442
	4	53,135	-2,589	-,016	-,044	,064	-,631	-,028	-8,815	4,344	,060	-,022	1,238	,170	-,380
	5	52,527	-2,772	-,120	-,011	,076	-,723	-,030	-9,362	4,441	,059	,002	1,221	,151	-,326
	6	50,137	-2,325	-,888	,258	-,006	-,906	-,039	-10,065	4,539	,046	,148	1,141	,007	-,106
	7	48,988	-1,301	-1,634	,636	-,139	-,912	-,031	-10,229	4,618	,049	,131	1,171	,046	-,170
	8	48,207	,558	-2,846	1,356	-,384	-,933	-,017	-10,316	4,705	,052	,109	1,197	,105	-,293
	9	48,182	,796	-3,060	1,495	-,420	-,932	-,013	-10,468	4,799	,053	,102	1,228	,122	-,323
	10	48,182	,805	-3,069	1,501	-,421	-,932	-,013	-10,474	4,804	,053	,102	1,278	,122	-,324
	11	48,182	,805	-3,069	1,501	-,421	-,932	-,013	-10,474	4,804	,053	,102	1,278	,122	-,324

- a. İlk -2 Log Likelihood değeri: 102,586 (Sadece sabit terimin bulunduğu durum)
b. 11 iterasyon sayısına ulaşıldığında iterasyona son verilmiştir, çünkü parametre tahminleri 0,001’den küçük bir oranda değişmektedir.

Tablo 24: Modelin Uyum İyiliği

Adım	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	48,182(a)	,521	,694
	Hosmer ve Lemeshow Testi		
	Ki-Kare	s.d.	Anlamlılık
	11,452	8	0,177

Değişkenler seçilip model kurulduktan sonra modelin başarısının nasıl olduğu önemlidir. Modelde yer alan değişkenler bağımsız değişkeni açıklamada ne kadar etkili bunun değerlendirilmesi gerekir. İşte bu da uyum iyiliği testi ile yapılır. Tabla 24’teki

⁴⁰ Model 1 için iterasyon geçmişi bilgi amacıyla verilmiştir. Bundan sonraki iterasyon geçimleri bilgi kalabalığını önlemek için verilmeyecektir.

Cox&Snell R Square ve Nagelkerke R Square değerleri bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde açıklandığını gösteren değerlerdir. Yine bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin ne olduğunu gösterir. -2 Log likelihood değeri ise modelin uyum iyiliğini gösterir ve 48,182 ile en son iterasyon için ortaya çıkan -2 Log değerine eşittir ve model uyumludur. Yani sabit katsayı dışında en az bir katsayı sıfırdan farklıdır. Modelin açıklayıcı gücünün ise %52 (Cox&Snell R Square) ve %69 (Nagelkerke R Square) ile iyi olduğu söylenebilir. Nagelkerke R Square değeri Cox&Snell R Square değerinin modifiye edilmiş halidir. Genelde de Cox&Snell R Square değerinden yüksek çıkmaktadır.

Ayrıca modelin uygunluğunun test edilmesinde Hosmer ve Lemeshow testi de kullanılabilir. Bu teste göre eğer anlamlılık değeri %5'in üzerinde ise modelin verileri iyi temsil ettiği söylenir. Yukardaki (tablo 24'teki) Hosmer ve Lemeshow testinin anlamlılık düzeyi %5 veya %10 dan büyük(0,177) olduğu için model verileri iyi temsil etmektedir. Yani model ile elde edilen tahminlerin gerçek değerlerden anlamlı bir fark oluşturmadığı görülür.

Tablo 25: Model 1'deki Değişkenlere Ait Veriler

Değişkenler		β	S.H.	Wald	df	Sig.
Adım 1	S/S	-3,069	1,736	3,125	1	,077
	A/S	1,501	1,049	2,048	1	,152
	İB	-,421	,990	,181	1	,670
	İMO1	-,932	2,083	,200	1	,654
	BÖ	-,013	,091	,019	1	,889
	TVG	-10,474	4,141	6,397	1	,011
	İTİA	4,804	1,505	10,183	1	,001
	İS	,053	,066	,660	1	,416
	YKB	,102	,272	,141	1	,708
	CEOİ	1,278	,727	3,090	1	,079
	İDDH	,122	,300	,166	1	,683
	DD	,324	,937	,120	1	,730
	Sabit Terim	,805	7,819	,011	1	,918

Model 1'in sonuçlarına göre aşağıdaki lojistik regresyon denklemi elde edilmiştir.

$$\ln \frac{P_i}{1 - P_i} = -3,069S/S - 10,474TVG + 4,804İTİA + 1,278CEOİ \text{ ya da;}$$

$$\frac{P_i}{1-P_i} = e^{(-3,069S/S-10,474TVG+4,804ITIA+1,278CEO_i)} \text{ şeklinde denklem yazılabilir. }^{41}$$

Tablo 25’de anlamlı oluşan değişkenlerle lojistik regresyon denklemi oluşturulmuştur. Tablodaki Wald istatistiği sabit terim ve bağımsız değişkenlerin anlamlılığını test eder. Ve β değeri ile standart hataların oranının karesine eşittir. Örneğin stok/satış değişkeninin β değeri -3,069 ve standart hatası 1,736 olarak gözükmektedir. Bunların oranlarının karesi $(-3,069/1,736)^2 = 3,125$ şeklinde hesaplanır ve Wald istatistiği değeri bulunur. Bütün değişkenlerin wald istatistiklerinin anlamlılıklarını da Sig. değerlerine bakılarak tespit etmek mümkündür. Bu anlamda %90 güvenle⁴² 4 değişkenin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu değişkenler stokların satışlara oranı, CEO ikilemi, toplam varlık getirisi ve ilişkili taraflardan olan alacaklardır.

Tablodaki β değerleri bağımsız değişkenlerin etki katsayılarını verir (Altunışık ve diğerleri, 2007: 220). β katsayısının işaretine bakılarak ilişkinin yönünü de tayin etmek mümkündür. β katsayısına ilişkin pozitif değer söz konusu değişkendeki artışın muhtemel hileli finansal raporlama olasılığını artırdığı ya da olmama olasılığını azalttığı anlamına gelir. Örneğin ilişkili taraflardan olan alacaklar ve CEO ikilimi değişkenleri pozitif, diğerleri negatif olarak anlamlı çıkmıştır. Bunun anlamı örneğin CEO’nun işletmede aynı zamanda yönetim kurulu başkanı veya başka yönetici konumunda olması muhtemel hileli raporlama olasılığını artırmaktadır. Yine pozitif değer alan ilişkili taraflarla ilişkileri niteleyen alacakların artması durumunda muhtemel hileli finansal raporlama olasılığı artmaktadır. Öte yandan varlıkların iyi kullanılıp kullanılmadığını gösteren ve yöneticilerin performansını ölçmede de kullanılan toplam varlık getirisi azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlamanın arttığı gözlemlenmiştir. Yine en fazla hileli eyleme dahil olan kalemlerden stok ve satışların birbirine oranı azaldıkça hileli finansal raporlama olasılığının arttığı görülmektedir. En büyük etkinin toplam varlıkların getirisinden kaynaklandığını β katsayısının mutlak değerine bakarak anlamak mümkündür.

Sonuç olarak model 1’e göre ölçülen en etkili hile risk faktörleri stokların satışlara oranı, toplam varlık getirisi, ilişkili taraflardan alacaklar ve CEO ikilemidir. CEO’nun aynı zamanda yönetim kurulu başkanı veya başka bir yönetici konumunda olması durumunda

⁴¹ Bundan sonraki bölümlerde sadece birinci denklem kullanılmıştır.

⁴² Sosyal bilimlerde %90 güven aralığı veya %10 anlamlılık düzeyi kabul edilen bir rakamdır.

hile riski artmakta ve dolayısıyla HFR olasılığı da artmaktadır. Aynı şekilde model 1'e göre HFR olasılığını artıran bir diğer risk faktörü de ilişkili taraflardan alacaklardır. İlişkili taraflardan alacakların artması durumunda HFR olasılığı artmaktadır. HFR için etkili diğer bir hile riski ise toplam varlık getirisinden kaynaklanmaktadır. Yani işletmenin faaliyet başarısının düşmesi işletmeyi hile riski ile karşı karşıya bırakmaktadır. Yöneticileri bu anlamda hile yapmaya yönlendirmektedir. Ve model 1'e göre en etkili hile riski toplam varlık getirisinden kaynaklanmaktadır. HFR için model 1'deki ölçülen son hile riski stokların satışlara oranındaki azalmadan kaynaklanır. Daha önce de ifade edildiği gibi stoklar da HFR düzenleyen işletmelerde sık kullanılan kalemlerden biridir.

3.7.2.2.2. Model 2 İçin Sonuçlar

Tablo 14, 15 ve 16'daki toplam oniki değişkenden oluşturulan bir diğer model için sonuçlar aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Ancak model 1 için ayrı ayrı verilen tablolar model 2 ve daha sonraki modellerde tek tabloda birleştirilmiştir. Aşağıdaki tablo 26'da model 2 için anlamlılık ve etkili olan hile risk faktörleri sonuçları belirtilmiştir.

Tablo 26: Model 2'deki Değişkenlere Ait Veriler

		β	S.H.	Wald	df	Sig.
Adım 1	SYD	1,634	1,270	1,655	1	,198
	AYD	2,622	1,081	5,881	1	,015
	ZSKORU	-,657	,326	4,067	1	,044
	İMO2	,044	,259	,030	1	,864
	GGNA	-,294	5,225	,003	1	,955
	BKD	-,024	,163	,021	1	,885
	İTİS	3,462	3,123	1,229	1	,268
	YİS	,358	,285	1,577	1	,209
	DKV	-4,625	1,882	6,040	1	,014
	DK	1,710	1,252	1,864	1	,172
	CEOD	2,928	1,390	4,437	1	,035
	TTTV	-1,662	2,644	,395	1	,530
	Sabit Terim	1,825	2,597	,494	1	,482
Model Katsayılarının Genel Testi				Modelin Uyum İyiliği		
	Ki-Kare	df	Sig.	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Step	62,988	12	,000	32,535(a)	,599	,799
Block	62,988	12	,000			
Model	62,988	12	,000			
Hosmer ve Lemeshow Testi				Ki-Kare:10,725	s.d.8	Sig. ,218

a. 11 iterasyon sayısına ulaşıldığında iterasyona son verilmiştir. Çünkü parametre tahminleri 0,001'den küçük bir oranla değişmektedir.

Bağımlı değişkenle modelde yer alan bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren Cox & Snell R Square ve Nagelkerke R Square sırasıyla %60 ve %80 olarak iyi oldukları görülmektedir. Modelin bir bütün olarak anlamlılığına bakıldığında ise modelin anlamlı olduğu Ki-Kare testi ve Hosmer ve Lemeshow testinden anlaşılmaktadır. Ki-kare testinin anlamlılık düzeyi %5'ten küçük (0,000) olması modelin anlamlı olduğunu gösterir. Ayrıca Hosmer ve Lemeshow testi de %5'in üzerinde bir anlamlılık değerine (0,218) sahip olduğundan modelin verileri iyi temsil ettiği söylenebilir. Modelin anlamlı olması nedeniyle model katsayılarının yorumu yapılabilir. O halde model aşağıdaki şekilde formüle edilebilir.

$$\ln \frac{P_i}{1 - P_i} = 2,622AYD - 0,657ZSKORU - 4,625DKV + 2,928CEOD$$

Model 2'de anlamlı olan değişken sayısı 4 tanedir. Bunlar alacakların yüzde değişimini gösteren AYD, işletmelerin finansal zorluk içinde olup olmadıklarını gösteren Z Skoru, denetim komitesinin varlığını gösteren DKV ve üst düzey yönetici değişikliklerinden olan CEO'ların son üç yıl içindeki değişimini gösteren CEOD'dir. β katsayılarına bakıldığında anlamlı olan değişkenlerden en büyük etkiyi CEOD ve DKV'nin yaptıkları görülür. İşletmelerin iç kontrol yapılarının iyi işlemesi muhtemel bir hileli raporlamayı önlemede etkili olmaktadır. Bu anlamda denetim komitesinin bir işletmede eksik olması bu yapıyı önlemektedir. Bir işletmede finansal raporlama sürecini en iyi gözetecek kurum denetim komitesidir. Denetim komitesi de bunu işletme içinde etkin bir iç kontrolün oluşturulması ile sağlar. Etkin iç kontrol sistemi de hileli finansal raporlamanın önlenmesinde etkili rol oynar. Yine yönetimin de hileli bir eyleme girdiğini anlayan bir bağımsız denetçi bu eylemi yönetim kuruluna değil denetim komitesine sunacaktır. Çünkü kendi olumsuz faaliyetini kendisine sunan bir denetçiyi hiçbir yönetim kabul etmek istemez. Bu nedenle hileli finansal raporlama yapan işletmelerde denetçi değişikliğinin daha sık olduğu görülür. Bu anlamda yukardaki tabloda denetim komitesinin varlığı ile muhtemel hileli finansal raporlama arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Öte yandan sık üst düzey yönetici değişikliği muhtemel bir hileli finansal raporlama etkisini artırabilir. Çünkü muhtemel bir hileli raporlama yöneticiler tarafından yapılacağı için yöneticileri engelleyebilecek bütün faktörlerin ortadan kaldırılması anlamlıdır. Aslında diğer üst düzey yönetici değişiklikleri de bu anlamda ölçülmesi gereken bir faktördür.

Ancak veri sıkıntısı bunu engellemektedir. Öte yandan işletmelerin finansal anlamda dar boğaza girmeleri işletmeleri farklı arayışlara sürüklemektedir. Çünkü finansal zorluk işletme yönetimini baskı altına almaktadır. Bu baskı işletme yönetimini en azından mevcut müşteri potansiyelini kaybetmeme açısından durumu farklı göstermeye itebilir. Yatırımcıyı kaybetmeme adına işletmenin durumunu farklı gösterme çabalarına götürebilir. Borçları ödeyememe durumu ile karşılaşma ve dolayısıyla açılan davaları karşılayamama gibi sonuçlar işletmeleri daha da mali açıdan darboğaza sürükleyebilir. Araştırmanın ileriki bölümlerinde davaların da muhtemel hileli finansal raporlamaya etkisi anlamlı çıktığından bu ihtimalde yüksektir. İşletmeleri finansal sıkıntıya iten sebepler işletmeden kaynaklanan ve işletme dışı sebeplerden olabilir. İşletme dışı kaynaklardan en önemlisi özellikle araştırmanın da yapıldığı 2009 küresel mali kriz olabilir. Ancak bu bütün işletmeler için geçerli bir unsurdur. Bu nedenle araştırma kapsamındaki işletmelerin mali sıkıntısı kendi yönetiminden kaynaklanan bir sıkıntı olma ihtimali yüksektir. Örneğin aşırı borçlanmaya gidilmiş olabilir. Dolayısıyla kaldıraç oranı artmış ve işletme vadesi gelen borçları ödeyemez duruma gelmiş ve hatta nakit sıkıntısı yaşamış olabilir. Bu işletmeler sürekli olarak faaliyet zararına uğramış işletmelerdir. Bu sonuç ortalamalar açısından farklılıkları gösteren Mann Whitney U testinde açıkça görülmektedir. Diğer bir değişken alacakların satışlara oranla %50 daha fazla olduğudur. Satışların azalması veya artması işletme alacaklarını değiştirir. Satışların kredili ve peşin olmasına göre de farklılık gösterecektir. Ancak aşırı dalgalanmalar bu göstergenin dışında tutulmalıdır. Literatürde var olan bu değişkenin anlamlı çıkması da muhtemel bir hileli finansal raporlama göstergesidir.

Özet olarak model 2’de ölçülen değişkenlerden 4 tanesi HFR için hile riski taşıyan değişkenlerdir. Türkiye’deki işletmelerde bu alanların hile riski taşıdığı söylenebilir. Bu risk faktörlerinden biri satışlara göre alacaklardaki değişimin dalgalı olmasıdır. Alacaklar en çok hile yapılan kalemlerden biri olması nedeniyle, alacaklardaki yüzde değişimin etkili olması araştırma açısından da önemlidir. Alacaklardaki dalgalanmalar arttıkça hile riskinin arttığı söylenebilir. İşletmelerin mali anlamda kötüye gitmesi de HFR için riskli bir durum olduğu model 2’de ölçülmüştür. Öte yandan HFR için fırsat değişkenlerinden denetim komitesinin olmaması ve yüksek düzeyde CEO değişimi ölçülen diğer risk unsurlarıdır. Etkin bir gözetim için denetim komitesinin olması önemlidir. İç kontrol yapısının sağlam bir şekilde oluşturulması da denetim komitesine bağlı olduğundan, denetim komitesinin olmaması önemli bir hile riski olarak model 2’de ölçülmüştür. HFR’li işletmelerin çoğunda

üst düzey yönetici değişikliğinin fazla olması model 2’de hile riski olarak ölçülen CEO değişimi için önemli bir durumdur.

3.7.2.2.3. Model 3 İçin Sonuçlar

Model 3 de yine tablo 14’ten 6 değişken, tablo 15’den 5 değişken ve tablo 16’dan 1 değişken alınarak oluşturulmuştur. Bu değişkenlerle oluşturulan modelin sonuçları tablo 27’de görülmektedir.

Tablo 27: Model 3’deki Değişkenlere Ait Veriler

Değişkenler		β	S.H.	Wald	df	Sig.
Adım 1	A/TV	-3,838	4,159	,851	1	,356
	BH	1,916	1,137	2,840	1	,092
	A/A _{t-1}	1,264	1,121	1,271	1	,260
	IMO2	-,190	,255	,554	1	,457
	B/Ö	-,162	,167	,939	1	,332
	GGNA	-6,982	5,401	1,671	1	,196
	İTİB	,973	1,775	,300	1	,584
	ODG	19,143	10,232	3,500	1	,061
	BÜS	-,766	,363	4,454	1	,035
	DKBA	-2,479	1,150	4,645	1	,031
	YKBD	1,122	1,267	,784	1	,376
	DAVA	2,979	1,109	7,214	1	,007
	Sabit Terim	-2,501	1,658	2,276	1	,131
Model Katsayılarının Genel Testi				Modelin Uyum İyiliği		
	Ki-Kare	df	Sig.	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Step	63,095	12	,000			
Block	63,095	12	,000			
Model	63,095	12	,000	35,317(a)	,589	,785
Hosmer ve Lemeshow Testi				Ki-Kare:7,408 s.d. 8 Sig. ,493		

a . 8 iterasyon sayısına ulaşıldığında iterasyona son verilmiştir, çünkü parametre tahminleri 0,001’den küçük bir oranda değişmektedir.

Model 3 incelendiğinde yine model bir bütün olarak anlamlıdır. Bu Ki-Kare ve Hosmer ve Lemeshow Testinden anlaşılmaktadır. Ki-Kare testinin anlamlılık değeri 0,000 olduğundan (%5’ten küçük) ve Hosmer ve Lemeshow Testinin anlamlılık değeri 0,493(%5’ten büyük olduğundan) model anlamlıdır. Ayrıca bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin uyumunu gösteren değerler de sırasıyla %59 ve %79 olarak iyi oldukları söylenebilir. Model 3’e göre denklem aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\ln \frac{Pi}{1-Pi} = 1,916BH + 19,143ODG - 0,766BÜS - 2,479DKBA + 2,979DAVA$$

Model 3'te 5 değişken muhtemel hileli finansal raporlama açısından anlamlı çıkmıştır. Bu değişkenlerden en büyük etkiye sahip olan değişken olağandışı gelirleri ifade eden değişkendir. İşletme ile ilgili olağan olmayan kalemlerin toplam gelirlere oranlanması ile bulunan bu değişkenin muhtemel hileli finansal raporlama açısından anlamlı olması mantıklıdır. Çünkü işletmelerin özellikle finansal tablo kalemlerinin değiştirilmesinde olağan olmayan kalemlerle oynama ihtimalleri yüksektir. β katsayısının işaretinin pozitif olması nedeniyle olağan olmayan kalemlerin artması muhtemel hileli finansal raporlama olasılığını artırmaktadır. TMS'de de ifade edildiği gibi olağan olmayan kalemler işletmenin olağan faaliyetlerinden ayrı olan olaylar nedeniyle ortaya çıkan bu nedenle sık sık veya düzenli olarak ortaya çıkması beklenmeyen kalemlerdir (www.alomaliye.com). Örneğin duran varlık satışı sonucu oluşan gelirler ve hurda satışı sonucu oluşan gelirler bunlardan olabileceği gibi çok arızı nitelik taşıyan gelirler de olağandışı gelirler altında yazılabilir. Bu olağandışı gelir kalemleri işletmenin gerçek durumunu farklı göstermek amacıyla yapılabilir. Çünkü bir olağandışı gelir kaleminin artışı aynı zamanda işletmenin varlıklarının artışıdır. Bu durumda işletmenin kasasının, banka hesabının veya alacaklarının artışı olasıdır. Aynı zamanda yönetici açısından düşünüldüğünde bir performans göstergesi olarak gelirlerin artışı yöneticiye maaş artışı gibi birtakım menfaatler sağlayabilir. Bu ve benzeri sebeplerle olağandışı kalemlerin artışı muhtemel bir hileli finansal raporlamanın net bir göstergesidir. Diğer anlamlı değişkenler yönetim kurulunda bağımsız üye sayısı ve denetim komitesinin bağımsızlığıdır. Tablodan da görüldüğü üzere bu değişkenlerin işaretleri negatiftir. Bunun anlamı yönetim kurulunda bağımsız üye sayısı arttıkça muhtemel bir hileli finansal raporlama olasılığının azaldığı ve yine denetim komitesinin bağımsızlığı azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlamanın arttığı anlaşılmalıdır. Denetim komitesinin sorumluluğu işletmelerin finansal raporlama süreçlerini hissedarlar adına incelemektir. Bu anlamda denetim komitesinin bağımsız olması gerekir. Yani yönetici olmayan üyelerden oluşması gerekir. Ancak muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin denetim komitelerinin bağımsızlıklarına bakıldığında ortalama çok düşüktür. Bunu Mann Whitney U testindeki ortalamalardan anlamak mümkündür. Yönetim kurulu üyelerinin dışardan olması da ortaklık açısından

önemlidir. Özellikle yönetim kurulu başkanının profesyonel yönetici olması halka açık işletmeler açısından önemlidir. Yani işletme içerisinde başka sorumluluğu olmayan bir başkanın olması işin profesyonel anlamda daha iyi yapılmasına yol açar. Bu anlamda üyelerin ortaklar tarafından seçilmesinde buna riayet edilmesi de önemlidir. Yönetim kurulu üyeleri işletme ortakları arasından seçileceği için işletmede başka sorumlulukların olmamasına dikkat edilmelidir. Aksi halde araştırmanın sonuçlarında da görüleceği üzere yönetim kurulunun bağımsız üye sayısına göre muhtemel hileli finansal raporlama olasılığı değişecektir. BH değişkeni ise işletmenin satış değişikliğinin endüstrinin üzerinde olması durumunu göstermektedir. Satışlar da hileli finansal raporlamada en fazla kullanılan değişkenlerden bir tanesidir. Bilindiği üzere işletmeler büyümek için farklı yöntemler kullanırlar. Bunlardan bir tanesi de satış yaparak büyümedir. Ancak satışlardaki aşırı dalgalanmalar büyüme göstregesi değil muvazalı işlem göstergesidir. Bu nedenle sektör üzerinde bir satış değişikliği muhtemel bir hileli finansal raporlama faktörü olabilir. Bu amaçla gerçekleşmemiş satışlar gerçekleşmiş gibi (hayali müşteriler oluşturularak) ya da gerçekleşen satışların hiç gösterilmemesi gibi yöntemlerle hileli finansal raporlamaya gidilebilir. İşletmelerin durumlarını olduğundan iyi göstermek için birinci eylemi, vergi ile ilgili yükümlülüklerini azaltmak için ise ikinci eylemi gerçekleştirebilirler. Model 3 için son anlamlı değişken şirketle ilgili aleyhte davalar önemlidir. Özellikle bağlı olduğu kurumların (SPK, İMKB, Vergi Daireleri v.b.) ve şirketle ilişkisi olan üçüncü kişilerin hesap bakiyeleri için açmış oldukları davalar muhtemel bir hileli finansal raporlama açısından önemlidir. Yani finansal tabloları önemli ölçüde etkileyebilecek ve finansal tabloların açık ve anlaşılabilir olması için gerekli olan davalar bu anlamda önemli davalardır.

Sonuç olarak HFR için model 3'te ölçülen 5 değişken risk alanlarını gösteren değişkenlerdir. Hile riskinin yoğun olarak bulunduğunu gösterir. Bu ölçülen risk değişkenlerinden BH, ODG ve DAVA arttıkça HFR ihtimali artmakta, BÜS ve DKBA azaldıkça da HFR ihtimali artmaktadır. Ölçülen bu riskli alanlardan, BH muhtemel bir HFR'nin baskı ayağını, ODG, BÜS ve DKBA fırsat ayağını ve DAVA da tutum ayağını temsil etmektedir. Yani hile üçgeni ile ilgili her üç faktörden de hile riski değişkenleri bulunmaktadır.

3.7.2.2.4. Model 4 İçin Sonuçlar

Model 4 tıpkı diğer modellerde olduğu gibi 6 tane değişken tablo 14'ten, 5 tane değişken tablo 15'den ve 1 tane değişken de tablo 16'dan alınarak oluşturulmuştur. Anlamalı çıkan bu modellerle ilgili bilgiler tablo 28'da sunulmuştur.

Tablo 28: Model 4'teki Değişkenlere Ait Veriler

Değişkenler	β	S.H.	Wald	df	Sig.	
Adım 1	A/S	-,758	1,025	,547	1	,460
	BH	,859	,902	,908	1	,341
	ZSKORU	-,397	,226	3,075	1	,080
	IMO1	-1,207	1,801	,449	1	,503
	BKD	,037	,215	,030	1	,862
	TVG	-9,459	4,937	3,671	1	,055
	İTİB	6,116	2,361	6,710	1	,010
	CEOİ	3,146	1,048	9,019	1	,003
	DK	-1,915	1,146	2,791	1	,095
	YKBD	,193	,943	,042	1	,838
	YİS	,157	,420	,139	1	,709
	TTTV	-2,358	2,118	1,239	1	,266
	Sabit Terim	-,520	1,728	,091	1	,763
Model Katsayılarının Genel Testi			Modelin Uyum İyiliği			
	Ki-Kare	df	Sig.	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Step	53,197	12	,000			
Block	53,197	12	,000			
Model	53,197	12	,000			
Hosmer ve Lemeshow Testi			Ki-Kare:4,507 s.d.8 Sig. ,809			

- a. 10 iterasyon sayısına ulaşıldığında iterasyona son verilmiştir, çünkü parametre tahminleri 0,001'den küçük bir oranda değişmektedir.

Model 4 genel olarak anlamlıdır. Bunu Ki-Kare ve Hosmer ve Lemeshow Testinden anlamak mümkündür. Ki-Kare değeri %5 anlamlılık düzeyinde(0,000-%5'ten küçük) ve Hosmer ve Lemeshow testi de %5 anlamlılık düzeyinde (0,809-%5'ten büyük) modelin anlamlı olduğunu söylemektedir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama düzeylerini gösteren değerler %53 ve %71 ile iyidir. Model 4 için denklem aşağıdaki şekildedir.

$$\ln \frac{P_i}{1 - P_i} = -0,397ZSKORU - 9,459TVG + 6,116İTİB + 3,146CEOİ - 1,915DK$$

Model 4 için seçilen değişkenlerden de 5 tanesinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu değişkenler model 2’de de olduğu gibi işletmenin finansal sıkıntı içinde olup olmadığını gösteren Z skoru, varlıkların ne kadar iyi kullanıldığını gösteren dolayısıyla yönetici performansını ölçen toplam varlık getirisi, ilişkili taraflarla olan ilişkileri ölçmede kullanılan şirketin ilişkili taraflara olan borçları, CEO’nun aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olduğunu gösteren CEO ikilemi değişkeni ve denetim kalitesidir. Bu değişkenlerden ilişkili taraf borçları ve CEO ikilemi pozitif yönde diğer üçü negatif yönde etki etmektedir. Yani ilişkili taraflara olan borçlar ve CEO ikilemi arttıkça muhtemel hileli finansal raporlama artmakta, Z skoru, toplam varlık getirisi ve denetim kalitesi azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlama olasılığı artmaktadır. Model 4’te en fazla etkiyi toplam varlık getirisi değişkeni yapmaktadır. Toplam varlık getirisi işletme yönetiminin hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştiremediklerini gösterir. Bu anlamda eğer işletme hedeflerine ulaşamazsa yönetim tarafından bir takım düzenlemelere başvurulması muhtemeldir. Bu nedenle muhtemel bir hileli finansal raporlamada toplam varlık getirisinin bulunması beklenebilir. İlişkili taraf işlemleri aslında ticaretin normal bir parçasıdır. Ancak ilişkili taraf işlemlerinin artması çok da normal değildir. Çünkü ilişkili taraf işlemleri şirketin kar veya zararı dolayısıyla da işletmenin finansal durumu üzerinde etkili olur. İlişkili taraf işlemleri denetçi açısından da karmaşık bir durumdur. Çünkü denetçi ilişkili taraf işlemleri ile ilgili yönetim bilgilerine güvenir. Ancak ilişkili taraf işlemleri ile hileli finansal raporlamanın daha kolay yapılabileceği unutulmamalıdır. İlişkili taraf işlemleri ile ilgili bu durum uluslararası denetim standartlarından ISA 550’de (IFAC-ISA 550) net bir şekilde belirtilmektedir. Bu standardın 5.paragrafında hilenin ilişkili taraflarla bağlantılı olarak daha kolay yapıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle borçların ilişkili taraflara olduğunu dolayısıyla kendi bağlantılı bir işletmeye olan borcun asıl borç olamayacağını vurgulayarak işletmenin yatırımcıları kandırılmaya ya da olmayan bir borcu karşılıklı olarak varmış gibi göstermeye diğer taraf açısından olmayan bir alacağı varmış gibi göstermeye olanak sağlayabilir. CEO’nun yönetim hakimiyeti arttıkça da muhtemel hileli raporlamanın arttığı görülmektedir. Bu durumda CEO kendi kararlarını kendisi denetleyecek ya da yönetim kurulunda istediği kararın onaylanmasını sağlayacak güce sahip olacaktır. Bir diğer anlamlı değişken olan denetim kalitesi ise işletmeyi denetleyen denetim firması ile ölçülmeye çalışılmıştır. Bağımsız denetim sonucu oluşan denetim raporları birçok kurum ve kişiyi ilgilendirdiğinden oldukça önemlidir. İşletme ortakları yaptıkları yatırımın geri dönüş beklentilerini karşılayıp karşılamayacaklarını denetim

raporu ve denetimden geçmiş finansal tablolardan elde edeceklerdir. Denetim raporunun açık, doğru ve şeffaflığı için denetimin kalitesi de önemlidir. Denetimin kalitesi denetimi yapan işletmenin büyüklüğüne ve uluslararası olup olmamasına göre farklılık arz eder. Büyük denetim firmalarının geniş müşteri portföyüne sahip olmaları, müşteri kaybetme korkusu yaşamamaları, sahip oldukları ün ve itibarı devam ettirme istemeleri beraberinde kaliteyi de getirir (DeAngelo, 1981: 189-199). Ayrıca büyük denetim işletmelerinin daha fazla kaynak, daha iyi personel, daha iyi eğitim hizmetleri vermesi v.b. nedenlerle profesyonellik anlamında daha ileri seviyede oldukları açıktır. Sonuç olarak Big-Five diye nitelenen büyük denetim şirketlerinin denetledikleri işletmelerin denetim kalitelerinin yüksek olduğu ve kalite yükseldikçe hileli finansal raporlama olasılığının azaldığı model 4'te de görülmektedir. Nitekim Jones da yaptığı araştırmasında bunu destekleyen bir sonuca ulaşmıştır. Jones bu sonucun sebebini iki şekilde açıklamıştır. Birincisi; büyük denetim işletmelerine talep çok olduğundan bu işletmeler müşteri kabulünde seçici davranmaktadırlar ve müşteri kabulünden önce şirketleri ayrıntılı bir şekilde incelemektedirler. İkincisi; bu büyük denetim işletmelerinin son zamanlarda HFR'nin engellenmesinde çok etkili hale geldikleri ihtimalinin olduğudur (Jones, 2004: 41-42).

Özet olarak model 4'teki 12 değişkenden 5'i, muhtemel bir HFR'de ölçülen değişkenlerdir. Ülkemizdeki halka açık şirketlerin bu 5 alanda riskli oldukları gözlemlenmiştir. Bunlar işletmeler için hile riski taşıyan değişkenlerdir. Bu değişkenlerin ikisi hile risk faktörlerinden baskı unsurunu, üçü de fırsat unsurunu temsil eder. Hile riskine sebep olan bu risk faktörlerinin ikisi (İTİB ve CEOİ) arttıkça, diğer üçü (Z Skoru, TVG ve DK) azaldıkça HFR ihtimali artmaktadır. Bu modelde ölçülen hile risk faktörlerinden HFR için en fazla etkiyi TVG'deki azalmalar oluşturmuştur.

3.7.2.2.5. Model 5 İçin Sonuçlar

Model 5 yine toplam 12 değişkenden oluşup, bu değişkenlerin 6'sı hile üçgeninin baskı ayağından (tablo 14), 5'i fırsat ayağından (tablo 15) ve 1'i tutum veya meşrulaştırma ayağından (tablo 16) alınmıştır. Anlamlı çıkan modele ait değişkenler ve bu değişkenlerin lojistik regresyon sonuçları tablo 29'da görülmektedir.

Tablo 29: Model 5'teki Değişkenlere Ait Veriler

Değişkenler	β	S.E.	Wald	df	Sig.	
Adım 1						
S/S	-9,500	4,227	5,052	1	,025	
AYD	2,839	2,068	1,885	1	,170	
IB	,797	1,117	,509	1	,476	
IMO1	-1,205	1,928	,391	1	,532	
TVG	-9,049	7,037	1,654	1	,198	
GGNA	-9,703	7,183	1,825	1	,177	
İTİS	6,546	3,957	2,737	1	,098	
ODG	81,156	43,366	3,502	1	,061	
BÜS	-1,055	,510	4,282	1	,039	
DKBA	-3,141	1,614	3,788	1	,052	
CEOD	4,776	1,916	6,213	1	,013	
DD	-,380	1,190	,102	1	,749	
Sabit Terim	,433	8,299	,003	1	,958	
Model Katsayılarının Genel Testi			Modelin Uyum İyiliği			
	Ki-Kare	s.d.	Sig.			
Adımsal	73,085	12	,000			
Blok	73,085	12	,000	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Model	73,085	12	,000	28,101(a)	,633	,843
Hosmer ve Lemeshow Testi			Ki-Kare:9,879 s.d.8 Sig.,274			

a. 10 iterasyon sayısına ulaşıldığında iterasyona son verilmiştir, çünkü parametre tahminleri 0,001'den küçük bir oranda değişmektedir.

Model 5 için yapılan analiz sonucunda Ki-Kare testi önem derecelerinin 0.05'ten küçük (0,000) olmaları ve Hosmer ve Lemeshow testinin önem derecesinin 0,05'ten büyük (0,274) olması nedeniyle bütün olarak model anlamlıdır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama düzeylerini gösteren değerler %63 ve %84 ile iyidir. O halde modelin denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\ln \frac{P_i}{1 - P_i} = -9,500S / S + 6,546İTİS + 81,156ODG - 1,055BÜS - 3,141DKBA + 4,776CEOD$$

Model 5'te 6 değişken muhtemel hileli finansal raporlama açısından anlamlıdır. Bu değişkenler stokların satışlara oranı, ilişkili taraf satışları, olağandışı gelirler, yönetim kurulunun dışardan olan üye sayısı(bağımsız üye sayısı), denetim komitesinin bağımsızlığı ve geçmiş üç yıl içindeki CEO değişimidir. İlişkili taraflara olan satışlar, olağandışı gelirler ve CEO değişimi arttıkça muhtemel hileli finansal raporlama olasılığı artmakta, stokların

satışlara oranı, yönetim kurulunun bağımsızlığı ve denetim komitesinin bağımsızlığı azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlama artmaktadır.

Stoklar finansal tablolarda ağırlığı fazla olan kalemlerdendir. Öte yandan özellikle hileli finansal raporlama açısından en fazla kullanılan üç hesaptan bir tanesi olduğu daha önce vurgulanmıştı. Çünkü stoklar amaca uygun kar ayarlamalarının yapılabildiği kalemlerden biridir. Stoklar işletmenin çalışma sermayesini dolayısıyla da likiditeyi etkileyen bir kalemdir. Bu nedenlerle yapılabilecek hileli eylemlerden biri de stoklarla yapılabilir. Bu amaçla kullanılan stokların satışlara oranı azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlama artmaktadır. Burada iki kalemin oranı olduğundan ya stoklar azaldıkça ya da olmayan satışların artması ile hileli eylemler gerçekleştirilebilir. Öte yandan özellikle günümüzde tam zamanında üretim gibi metodların gelişimi ile işletmeler stoksuz olarak çalışmaya başlamışlardır. Stokların az oluşu bununla da ilgili olabilir. Diğer bir anlamlı değişken ilişkili taraflara yapılan satışların toplam satışlara oranıdır. Her ne kadar ilişkili taraflara olan satışlar normal olarak kabul edilse de satışlar içindeki oranı arttıkça denetçilerin kuşku ile bakmaları gerekir. Çünkü işletmenin olduğundan farklı gösterilmek için satışların çoğaltılması yoluna bu şekilde gitmesi mümkündür. Denetçilerin satışlar hesabını incelerken işletmenin ortaklık yapısına ve ortaklarına dikkat etmesi gerekir. Çünkü olmayan satışlar iştiraklerine veya ortaklıklarına varmış gibi gösterilebilir. Bu nedenle ilişkili taraflara olan satışlar arttıkça muhtemel hileli finansal raporlama artmaktadır. Diğer anlamlı olan 4 değişken için diğer modellerdeki yapılan yorumlar geçerlidir.

Sonuç olarak model 5'te HFR için anlamlı olarak ölçülen değişkenler S/S, İTİS, ODG, BÜS, DKBA ve CEOD'dir. Bu riskli değişkenlerden İTİS, ODG ve CEOD değişkenlerinin değerleri arttıkça HFR ihtimali artmakta, BÜS ve DKBA azaldıkça HFR ihtimali artmaktadır. Model 5'e göre en etkili hile riski olağandışı gelirlerden kaynaklanmaktadır. Bu riskli alanlara işletmelerin ve denetçilerin dikkat etmesinde fayda vardır.

3.7.2.2.6. Model 6 İçin Sonuçlar

Araştırma kapsamında çoklu bağlantı probleminin aşılmasından sonra kalan bütün değişkenlerden oluşturulan modellerin sonuncusu olan model 6 yine 12 değişkenden meydana gelmektedir. Bu değişkenler tablo 14,15 ve 16'daki değişkenlerden yola çıkılarak belirlenmiştir. Anlamlı çıkan model 6'daki değişkenler ve bu değişkenlere ait değerler tablo 30'da sunulmuştur.

Tablo 30: Model 6'daki Değişkenlere Ait Veriler

Değişkenler		β	S.H.	Wald	df	Sig.
Adım 1	SYD1	,380	1,159	,107	1	,743
	A/TV	-7,662	4,199	3,329	1	,068
	A _t /A _{t-1}	,198	,819	,059	1	,808
	İMO2	,015	,241	,004	1	,949
	BKD	-,203	,238	,733	1	,392
	B/Ö	-,050	,070	,514	1	,473
	İTİA	2,740	1,669	2,696	1	,101
	İS	,142	,072	3,883	1	,049
	YKB	-,450	,301	2,235	1	,135
	DKV	-3,631	1,570	5,347	1	,021
	İDDH	,837	,431	3,771	1	,052
	DAVA	3,321	1,191	7,774	1	,005
	Sabit Terim	,826	2,232	,137	1	,711
Model Katsayılarının Genel Testi				Modelin Uyum İyiliği		
	Ki-Kare	df.	Sig.	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Adımsal	61,780	12	,000			
Blok	61,780	12	,000			
Model	61,780	12	,000	37,978(a)	,576	,768
Hosmer ve Lemeshow Testi				Ki-Kare:6,790 s.d:8 Sig.,559		

a . 8 iterasyon sayısına ulaşıldığında iterasyona son verilmiştir, çünkü parametre tahminleri 0,001'den küçük bir oranda değişmektedir.

Model 6 da bir bütün olarak anlamlıdır. Çünkü Ki-Kare değerleri %5 anlamlılık düzeyinden daha küçük (0,000) ve Hosmer ve Lemeshow testi de %5 anlamlılık düzeyinden daha yüksektir (0,559). Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin ilişkisinin de iyi (%58 ve %77) olduğu görülmektedir. O halde modelin denklemi şu şekilde yazılabilir.

$$\ln \frac{Pi}{1 - Pi} = -7,662A/TV + 0,142İS - 3,631DKV + 0,837İDDH + 3,321DAVA$$

Model 6'ya göre 5 değişken muhtemel bir hileli finansal raporlama açısından anlamlı bulunmuştur. Bu değişkenler alacakların toplam varlıklara oranı, iştirak sayısı, denetim komitesinin varlığı, iç denetçi değişim hızı ve işletme aleyhine açılan önemli davalardır. Bu değişkenlerden alacakların toplam varlıklara oranı ve denetim komitelerinin azalması ile HFR olasılığının artacağı, iştirak sayısının, iç denetçi değişiminin ve davaların artması ile de HFR olasılığının artacağı görülmektedir.

Model 6'daki en büyük etkiyi alacakların toplam varlıklara oranı yapmaktadır. Daha önceki kısımlarda anlatıldığı üzere hileli finansal raporlamada en fazla kullanılan kalemlerden biri de alacaklar hesabı idi. Bu oran iki kalemden oluşmaktadır. Payda alacaklar yer alırken paydada toplam varlıklar yer almaktadır. Genel olarak oranın azalması için ya alacakların azalması ya da toplam varlıkların artması gibi bir durumun olması gerekir. Ancak araştırma esnasında görüldüğü üzere 2009 yılı için 2008 yılına göre satışların azaldığını dolayısıyla alacakların da azalacağını söylemek mümkündür. Ancak muhtemel hileli finansal raporlama yapan işletmelerde daha çok azaldığı anlaşılmaktadır. Bu işletmenin finansal zorluk içinde olduğunun da bir göstergesidir. Zira yabancı literatürde genelde bilançonun şişirilmesi ve akabinde daha çok yatırımcı elde etmek için hileli finansal raporlama düzenlenirken ülkemizde bunun tam tersi bir durumla karşılaşıldığı gözlemlenmiştir. İMKB'ye kayıtlı muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin çoğu mali sıkıntı içinde oldukları açıkça bellidir. Bu nedenle alacakların toplam varlıklara oranı bu anlamda uygun sonuç vermiştir. Diğer bir anlamlı değişken işletmenin iştirak sayısının çokluğudur. Bilindiği üzere işletmeler ilişkili taraf işlemlerini genelde iştirakleri ile yapmaktadırlar. Diğer modellerde ilişkili taraflara olan borçlar ve ilişkili taraf satışları muhtemel hileli finansal raporlama açısından anlamlı bulunmuştu. Burada da iştirak sayısının anlamlı bulunması önemlidir. İştirak sayısının çokluğu muhtemel bir hileli finansal raporlamanın tespitinde de zorluklara neden olur. Çünkü denetçi ilişkili taraf işlemleri ile ilgili yönetimin ve işletme sahiplerinin yaptığı açıklamalara güvenmesi gerekir. Öte yandan ilişkili taraf işlemlerinin iştirak sayısının çok olması durumunda denetlediği işletme ile sınırlı tutarak denetçinin bu işlemleri takip etmesi oldukça zordur. Bu nedenlerle işletmelerin iştirak sayısı ne kadar fazla olursa

işlemlerin karmaşıklaşması o oranda büyüyecek, hileli finansal raporlama olasılığı artacaktır. Araştırma açısından bu yönde bir sonucun çıkması da anlamlıdır. Üçüncü anlamlı çıkan değişken iç denetçi değişim hızıdır. Denetçi değişim hızına bakılırken denetçinin kaç yıllığına seçildiği ve görev süresi dolmadan değiştirilmesi eylemine önem verilmiştir. Bu anlamda seçilen bir iç denetçinin yönetim tarafından değiştirilmek istenmesi işlerin olağan bir şekilde yürürken olması beklenemez. Hileli eylemlerin yönetim tarafından yapıldığı hileli finansal raporlamalarda, denetçinin herhangi bir müdahalesi görevine mal olabilir. Denetçi ile yönetim arasında sık sık tartışmalar meydana gelebilir. Bu durumda kaçınılmaz son denetçinin değiştirilmesi veya işine son verilmesidir. Bu bağlamda iç denetçi değişim hızının artması hileli finansal raporlama olasılığını artırdığı araştırmanın bu bölümünde net bir şekilde görülmektedir. Denetim komitesinin varlığı ve davalarla ilgili yapılan diğer modellerdeki yorumlar bu model için de geçerlidir.

Özetle model 6'da HFR olasılığı için ölçülen değişkenlerden 5 tanesi anlamlı çıkmıştır. Bu değişkenlerden 1'i hile üçgeninden baskı unsuru ile, 3'ü fırsat unsuru ile 1'i de tutum unsuru ile ilişkilidir. Hile üçgeninin her üç ayağından hile riski model 6'da tespit edilmiştir. Bu modelde muhtemel bir HFR için ölçülen bu risk değişkenlerinden en fazla etkiyi A/TV değişkeni yapmaktadır.

3.7.2.2.7. Modellerin Genel Sonuçları

Oluşturulan bu modellerden yola çıkarak HFR olasılığı için hile riskinin olduğu alanlar tespit edilmiş ve aşağıdaki risk faktörlerinin özellikle incelenmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Bu risk faktörlerinin İMKB'de faaliyet gösteren işletmelerde bulunduğu, dolayısıyla ilgililerin bu risk faktörlerini göz önünde bulundurması gerektiği önemle üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu risk faktörleri modellerden çıkan toplam sonuçlara göre 18 tanedir. Modellere dahil edilen risk değişkenleri toplam 33 tane idi. Bu 33 hile risk değişkeni çoklu bağlantı probleminin aşılmasından sonra kalan değişkenlerdir. Literatürde ve SAS 99'da belirtilen risk faktörlerinden oluşan 33 değişkenin 18'i ülkemizdeki muhtemel HFR düzenleyen işletmelerde mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu hile riski değişkenleri; S/S, TVG, İTİA, CEOİ, AYD, Z Skoru, DKV, CEOD, BH, ODG, BÜS, DKBA, DAVA, İTİB, İTİS, A/TV, İS ve İDDH'dir. Hile riski taşıyan bu değişkenlerden S/S, TVG, AYD, Z Skoru, BH ve A/TV hile üçgeninin baskı ayağını

oluşturur. İTİA, CEOİ, DKV,CEOD,ODG,BÜS,DKBA,İTİB,İTİS,İS ve İDDH da hile risk faktörlerinin fırsat ayağını oluşturmaktadır. Son olarak da DAVA faktörü hile üçgeninin tutum ayağını oluşturmaktadır.

Tablo 31’de ise oluşturulan 6 model sonucunda muhtemel HFR için etkili olan risk değişkenlerinin hile üçgeni altındaki risk faktörlerine ve SAS 99’un alt kategorilerine göre toplam dağılımları sunulmuştur. Aynı değişkenler modellerin her ikisinde de bazen anlamlı ölçüldüğünden tabloda model altındaki sayılar 18 değişkeni aşmaktadır. Örneğin S/S hem model 1’de hem de model 5’te ölçülen hile riski değişkenidir. Ancak toplam olarak risk faktörlerinin önemini görmek için tabloda bütün anlamlı değişkenler tekrarlı da olsa gösterilmiştir.

Tablo 31: Hile Risk Faktörlerine Göre Modeller Açısından Toplam Risk Değişkenlerinin Durumu

HİLE RİSK FAKTÖRLERİ	SAS No 99’a göre Kategori	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Toplam
FIRSAT	Endüstri Doğası	1		1	1	2	1	6
	Etkisiz Gözetim	1	1	2	2	2	1	9
	Organizasyonel Yapı		1			1	1	3
BASKI	Finansal İstikrar	1	2	1	1	1	1	7
	Kişisel Finansal Durum							0
	Üçüncü Kişilerin Baskısı ve Finansal Hedefler	1			1			2
TUTUM	Tutum			1			1	2

SAS No. 99’un bütün kategorileri dahil edilerek tablo 14,15 ve 16’daki değişkenlerden oluşturulan modeller vasıtasıyla elde edilen genel sonuç tablo 31’de görülmektedir. Tabloya göre en fazla etki eden değişken sayısı fırsat faktörü adı altında “etkisiz gözetim” alt faktörüdür. Daha sonra en fazla etki eden değişken finansal istikrardır (genel ekonomik durum,işletme ve sektörün durumu). En az etki eden değişken sayısı da kişisel finansal durum, tutum faktörü ile finansal hedeflerdir. Bu sonuçlar da beklenen sonuçlardır. Çünkü ölçülmesi zor olan faktörler en az değişkenle sonuç çıkarmıştır. Örneğin tutum faktörünün ve kişisel finansal durumun ölçülmesinin zor olduğu

araştırmanın başında belirtilmişti. Nitekim Skousen’de benzer sonuçlara ulaşmıştır (Skousen, 2004:64).

Her modelde özellikle etkisiz gözetim ve finansal istikrar faktörlerinden anlamlı değişkenler ortaya çıkmıştır. Ancak kişisel finansal durumu gösteren faktörle ilgili hiçbir değişken anlamlı çıkmamıştır. O halde üzerinde durulması gereken en önemli kısım etkisiz gözetimdir. Etkisiz gözetim faktörü ile ilgili anlamlı çıkan değişkenler BÜS, DKV, DKBA, CEOİ gibi önemli değişkenlerdir.

Etkisiz gözetim ile ilgili önemli bazı değişkenlerin daha iyi anlaşılması için çapraz tablo sonuçları da verilmiştir. Buna göre yönetim kurulunda bağımsız olan üye sayısına göre çapraz tablo değerleri tablo 32’dedir. Bu değerlere göre muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin yönetim kurulunun bağımsız üye yüzdesi %29 (11/37) iken hileli finansal raporlama düzenlemeyenlerin oranı %70’tir (22/37). Xie ve diğerlerinin (2003) yaptığı araştırmada da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Finansal manipülasyon yapmayan işletmelerin yönetim kurulu üyelerinin %67’sinin bağımsız olduğunu vurgulamışlardır (Xie ve diğerleri, 2003:304).

Tablo 32: İşletme Türü * BÜS Çapraz Tablosu

Adet/Kişi		BÜS					
		0	1	2	3	4	Toplam
İşletme Türü	HFR DÜZENLEMİYEN	15	4	7	8	3	37
	MUHEMEL HFR DÜZENLEYEN	26	5	4	1	1	37
Toplam		41	9	11	9	4	74

Özellikle son 20 yılda, başta ABD olmak üzere tüm Avrupa ülkelerinde meydana gelen hileli finansal raporlama sonucu işletmelerin denetim etkinliğini artırma ve bu anlamda işletmelerde iç denetim, iç kontrol ve kaliteli bağımsız denetim için etkili bir yönetim kurulu ve yönetim kuruluna bağlı denetim komitesi ön plana çıkmıştır (Yılancı, 2003: 3). Denetim komitesinin varlığının yanında etkin bir denetim komitesi için komite üyelerinin çekinmeden faaliyet göstereceği bir alan da oluşturulmalıdır. Yani denetim komitesi sorumluluklarını yerine getirmesi için yönetime karşı gerekirse tavır alabilmeli veya yönetimin de faaliyetlerini sorgulayabilmelidir (Uzay, 2003: 74). Bu da komiteyi

oluşturan bireylerin bağımsız hareket edebilmesi ile ilgilidir. Araştırma sonuçlarına göre muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerin yaklaşık %50'sinde denetim komitesi mevcut değildir. Bağımsız üye anlamında da sadece 2 işletmede bağımsız denetim komitesi üyesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç yönetime rahat hareket alanı oluşturmasına ve faaliyetlerin denetlenememesine sebep olur.

Tablo 33: İşletme Türü * CEOİ Çapraz Tablo Sonuçları

		CEOİ		Toplam
		YOK	VAR	
İşletme Türü	HFR DÜZENLEMİYEN	27	10	37
	MUHTEMEL HFR DÜZENLEYEN	10	27	37
Toplam		37	37	74

Yönetim kurulu başkanının yönetim kurulu üzerinde önemli etkisinin yanında yönetim kurulunu gözetim sorumluluğu da vardır. Bu yüzden CEO ile yönetim kurulu başkanının ayrı kişiler olması gerekir (Uzun ve diğerleri, 2004: 36). Eğer bu ikisi aynı kişiden oluşursa iç kontrol problemleri ile ilgili yönetime ulaştırılması gereken bilgi eksikliği hileli finansal raporlamaya neden olur. Nitekim Berkman ve diğerleri de benzer sonuçlara ulaşmışlardır. CEO ikilemi olan işletmelerde hileli finansal raporlama diğerlerine göre ortalama olarak daha fazladır (Berkman ve diğerleri, 2009: 141). Yine Sharma Avustralya şirketlerinin üzerinde yaptığı araştırmada CEO ikilemi olan işletmelerde hileli finansal raporlama olasılığının arttığını ortaya koymuştur (Sharma, 2004: 115). Araştırma sonuçlarına göre muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerde CEO ikilemi %73 civarındadır. Bu oran karşılaştırma amacıyla varolan işletmelerde %27 civarındadır.

3.7.2.3. Farklılık Testi (Mann Whitney U Testi)

Veriler belirlenirken dahi anlaşılabilir bir takım değişkenlerde bariz olarak muhtemel hileli ve hilesiz olan işletmeler açısından farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların hangi değişkenlerden kaynaklandığını parametrik olmayan farklılık testi Mann Whitney U testi ile ölçülmüştür.

Tablo 34: Farklılık Testi Sonuçları

Değişkenler	HFR Düzenlemeyen		Muhtemel HFR		t-istatistiği		Mann Withney U	
	Ortalama	St.Sapma	Ortalama	St.Sapma	T Değeri	Sig. Değ.	Z	An. Değ.
IMO1	,141	,244	,2082	,255	-,918	,361	-1,522	,128
IMO2	3,56	2,311	3,39	1,498	,401	,689	-,574	,566
BÜS	1,56	1,664	,45	,810	3,172	,002	-2,973	,003
YKB	5,64	1,869	4,87	1,928	1,426	,158	-1,963	,050
DKV	,97	,167	,48	,508	5,555	,000	-4,680	,000
DKBÜ	2,11	,523	1,00	1,065	5,744	,000	-4,690	,000
DKBA	,72	1,085	,03	,180	3,584	,001	-3,274	,001
CEOİ	,28	,454	,74	,445	-4,389	,000	-3,926	,000
STOK/SATIS	,459	1,251	,22397	,313	1,041	,301	-1,369	,171
STOK/TOPVARLIK	,172	,173	,069	,071	3,701	,000	-3,403	,001
SYD	,14	,351	,35	,486	-2,209	,030	-2,153	,031
A/S	,564	2,003	,565	1,159	,770	,444	-,725	,469
A/TV	,201	,146	,101	,129	2,247	,028	-3,214	,001
A/A t-1	1,16	,564	1,098	,681	-,831	,409	-,438	,662
AYD	,14	,351	,45	,506	-2,626	,011	-2,526	,012
BH	,47	,506	,77	,425	-2,666	,009	-2,560	,010
IB	7,987	,651	7,844	,529	,851	,398	-,859	,390
ZSKORU	28,897	148,912	-1,185	5,371	1,179	,243	-5,425	,000
NÇS/TV	,18	,269	-,479	,963	3,531	,001	-4,373	,000
GGNA	,026	,115	-,051	,182	2,219	,030	-1,962	,050
TB/TV	,480	,244	1,213	1,268	-3,238	,002	-3,303	,001
B/Ö	1,158	2,978	-1,656	10,860	1,463	,148	-1,897	,058
NK/S	-,0155	,270	-1,205	3,228	-,424	,673	-2,180	,029
NK/TV	,008	,102	-,083	,157	2,770	,007	-2,384	,017
BKD	,293	1,418	,657	4,625	-,579	,565	-1,192	,233
TVG	-,025	,121	-,283	,462	3,138	,002	-3,573	,000
ITIA	,148	,229	,528	,370	-5,060	,000	-4,344	,000
ITIB	,179	,271	,337	,278	-2,391	,019	-2,719	,007
ITIS	,086	,153	,153	,245	-1,636	,106	-,941	,347
IS	3,33	6,343	3,65	5,707	-,798	,427	-1,742	,082
YIS	,53	1,341	,68	1,681	-,755	,453	-,997	,319
ODG	,029	,071	,074	,091	-2,166	,035	-1,833	,067
DK	,33	,478	,26	,445	1,286	,203	-1,281	,200
IDDH	2,47	1,558	3,32	1,973	-2,054	,044	-1,612	,107
IDS	1,81	,980	1,81	1,046	,235	,815	-,933	,351
CEOD	,08	,280	,45	,506	-3,680	,001	-3,375	,001
YKBD	,31	,467	,29	,461	,329	,743	-,331	,741
DD	,33	,478	,39	,495	-,243	,809	-,244	,807
TTTV	-,013	,145	-,324	,726	2,287	,025	-3,097	,002
DAVA	,17	,378	,71	,461	-6,307	,000	-5,097	,000

Tablo 34'te muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen firmalar ile hileli finansal raporlama düzenlemeyen firmaların açıklayıcı istatistikleri verilmiştir. Ayrıca bu iki grup işletme açısından ortalamalar ve ortancalar arası karşılaştırmalar verilmiştir. Ortalamalar arasındaki fark t testi ile medyanlar arasındaki farklar da Mann Whitney U testi ile sunulmuştur. Ortalamalar açısından farklara bakıldığında 22 tane bağımsız değişken %95 güven aralığında anlamlı olduğu t testi sonuçlarından görülmektedir. Yani 22 tane değişken muhtemel hileli ve hilesiz olmayan işletmeler bakımından ortalamalar açısından farklıdır. Medyanlar açısından 23 tane değişken %5 anlamlılık düzeyinde 3 tane

değişken %10 anlamlılık düzeyinde olmak üzere toplam 26 tane değişken istatistiki olarak farklıdır. Baskı faktöründen 13 değişken, fırsat faktöründen 11 değişken ve meşrulaştırma faktöründen 2 değişken toplamda ise 26 değişken istatistiki olarak farklıdır.

Sosyal bilimlerde parametrik olmayan testler daha uygun sonuçlar vermektedir. Mann Whitney U testi de farklılık anlamında en iyi testlerden bir tanesidir. U testini t testinin parametrik olmayan karşılığı olarak kabul etmek mümkündür (www.istatistikanaliz.com). Bu teste göre anlamlı çıkan değişkenler arasında muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen ve düzenlemeyen işletmeler açısından fark olduğu görülmektedir. Bu farklı olan değişkenlerin hangilerinin muhtemel hileli finansal raporlamada daha etkin olduklarını lojistik regresyonda stepwise metodu kullanarak ölçülmeye çalışılmıştır. Bu nedenle tek tek farklılıkların yorumları burada yapılmamıştır. Ancak adimsal lojistik regresyon uygulanırken daha önce çoklu bağlantı problemi olabilecek değişkenlerin de yine bu modele dahil edilmediği bilinmelidir. U testine göre anlamlı olan 26 değişkenin 6'sı (DKBÜ, STOK/TOP.VAR., NÇS/TV, TB/TV, NK/S ve NK/TV)⁴³ çoklu bağlantı problemi nedeniyle adimsal regresyonda analiz dışı bırakılmış ve toplam 20 değişkenle adimsal regresyon analizi uygulanmıştır⁴⁴.

3.7.2.4. Mann Whitney U Testi İçin Anlamlı Çıkan Değişkenler Bakımından Değişken Seçerek Jojistik Regresyon Modeli (Stepwise-Adimsal Lojistik Regresyon) Oluşturma

Lojistik regresyon modelinin değişken eleyerek ve değişken eklenerek tahmin etme yöntemleri iki tanedir. Bunlar ileri seçim yöntemi ve geriye doğru eleme yöntemleridir. Bu yöntemlerle farklılık testi sonucu anlamlı çıkan değişkenlerden HFR için en etkili hile risk faktörleri ölçülmeye çalışılmaktadır.

⁴³ Çoklu bağlantı problemi nedeniyle analiz dışı bırakılan değişkenler korelasyon analizi sonucunda belirlenmişti.

⁴⁴ Araştırmanın bu kısmı Skousen'in araştırmasından esinlenerek yapılmıştır. Skousen de ilk önce çoklu bağlantı probleminden sonra farklılık testi uygulamış ve anlamlı olan değişkenlerle adimsal regresyon yöntemine başvurmuştur (Skousen, 2004: 60)

3.7.2.4.1. İleri Doğru Seçim (Forward Selection) Yöntemi ile Tahmin Modeli Oluşturma

Lojistik regresyonda değişken seçme yöntemi açıklayıcı (bağımsız) değişkenlerin modele nasıl dahil edileceğini ya da modelden nasıl ihraç edileceğini gösteren bir modeldir. Bu bakımdan hangi değişkenin ne kadar fazla etkili olduğu da ortaya çıkmış olmaktadır. SPSS paket programında farklı yöntemler kullanılarak aynı değişken setinden çeşitli regresyon modelleri oluşturulabilir. Bu istatistiksel modelde farklı modeller denenerek içlerinden veri seti için en iyi olanı seçilir. SPSS 15 paket programında ileriye ve geriye doğru ana başlıklarında toplam 6 tane yöntem bulunmaktadır. Ancak bu modellerden temel olarak sadece ikisi bu araştırmada denenmiştir. Çünkü diğerleri de aynı mantığa dayalı sadece hesaplamalar farklı kriterlere bağlı olan yöntemlerdir. 3 tane ileriye doğru 3 tane geriye doğru yöntem bulunmaktadır. Forward selection (Wald) ve Backward elimination (Wald) yöntemleri bu araştırmada denenmektedir. Yani hem eleme hem de değişken seçiminde değişkenler Wald istatistiğinin olasılığına göre belirlenmektedir. Sonuçta değişken sayısının azaltılarak modelin yorumlanabilirliğini artırmak amaçlanmaktadır.

Her aşamada modelde olmayan değişkenlerin toplam istatistik değerleri (kalıntı ki-kare değerleri) yer almaktadır. Bununla modelde olmayan değişkenlerin katsayılarının sıfır olduğunu gösteren H_0 hipotezi test edilmektedir. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilirse değişken seçimine devam edilir. Aksi halde yani H_0 hipotezi kabul edilirse değişken seçimine son verilir (Kalaycı, 2006: 288). Onuncu adıma kadar kalıntı ki-kare değerleri %5'in altında bir anlamlılık gösterdiğinden buraya kadar H_0 reddedilmiştir. Onuncu adımda H_0 hipotezi kabul edilmiş ve değişken ekleme olayına son verilmiştir. Modelde yer alan değişkenlerin en büyük Wald istatistiği değerine ve en küçük anlamlılık düzeyine sahip olduğu görülebilir. Özet olarak aşağıdaki değişkenler anlamlı olarak modelde yer almıştır.

Tablo 35: İleri Seçim (Forward Selection) Yönteminin Sonuçları

Değişkenler		β	S.H.	Wald	s.d	Sig.
Adım 10	BÜS	-2,047	,856	5,719	1	,017
	DKV	-5,717	2,376	5,788	1	,016
	CEOİ	2,241	1,208	3,439	1	,064
	İTİB	4,029	1,899	4,499	1	,034
	ODG	16,359	7,094	5,318	1	,021
	DAVA	1,943	1,012	3,686	1	,055
	Sabit T.	2,289	2,249	1,036	1	,309
Model Katsayılarının Genel Testi				Modelin Uyum İyiliği		
	Ki-Kare	s.d.	Sig.	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Adımsal	-31,223 ^a	1	,000			
Blok	67,190	6	,000			
Model	67,190	6	,000	31,223	,612	,816
Hosmer ve Lemeshow Testi				Ki-Kare:4,084 s.d:8 Sig.,849		

- a. Ki-kare değerinin negatif olması önceki adıma göre ki-kare değerinin düştüğünün bir göstergesidir.

Modele 10. adımda da değişken dâhil edilmiş ve bu değişkenler kullanılarak denklem oluşturulmuştur. Model genel olarak anlamlıdır. Bunu Ki-Kare (anlamlılık değeri %5'ten küçük-0,000) ve Hosmer ve Lemeshow (anlamlılık değeri %5'ten büyük-0,849) testinden görebiliriz. Sadece sabit terim içeren modelin -2 Log Olabilirlik değeri ile bağımsız değişkenlerin de ilave edildiği modelin -2 Log olabilirlik değeri arasındaki fark 67,190 bulunmuştur. %5 anlamlılık düzeyinde “bağımsız değişkenler içeren modelin sadece sabit terim içeren modelden anlamlı farklılık göstermediği” hipotezi reddedilir. Yani bağımsız değişkenlerden en az biri bağımlı değişkenlerle anlamlı derecede (%10) ilişkilidir. Hosmer ve Lemeshow Uyum iyiliği testinde de test istatistiğinin anlamsız bulunması, modelin veriye iyi uyduğunu gösterir. Modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne kadar açıklayabildiğini gösteren Cox & Snell R Square ve Nagelkerke R Square sırasıyla %61 ve %82 ile iyi oldukları görülmektedir. Modelin denklemi ise aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$\ln \frac{P_i}{1 - P_i} = -2,047BÜS - 5,717DKV + 2,241CEOİ + 4,029İTİB + 16,359ODG + 1,943DAVA$$

Modele bakıldığında yönetim kurulunun bağımsız üye sayısı ve denetim komitesinin varlığı azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlamanın arttığı gözlenmektedir. Yönetim kurulu üyelerinin bağımsızlık oranı önemlidir. Çünkü yönetim kurulu üyeleri

hissedarların aleyhine alınabilecek kararlarda cesaretle karşı durabilme kabiliyetine sahip olabilmelidir. Bağımsızlığın boyutu çok ileri seviyede olabilse de ölçülmesi açısından icrai görevi olmayan yönetim kurulu üyeleri ve işletmenin büyük ortaklarından birinin olmamasına dikkat edilmiştir. Yönetim kurulu karar alırken yönetim kurulu üyeleri rahatlıkla görüşlerini dile getirebilmelidirler. Diğer bir anlatımla yönetim kurulu şirket yönetiminden bağımsız olarak şirket işleri ile ilgili tarafsız davranabilmelidirler. Bu anlamda özellikle CEO'ların yönetim kurulu başkanı olması durumunda bütün diğer icradan sorumlu yöneticileri de beraberinde yönetim kurulu üyesi yaparak yaptıklarına meşruluk kazandırma anlamında büyük avantajlar sağlamaktadırlar. Kaldı ki yönetim kurulunun asıl sorumluluklarından biri de icradan sorumlu kişilerin seçimidir. Özellikle tepe yönetiminin planlarını ve icraatlarını denetlemek ve onaylamak da yönetim kuruluna düşer. Bu doğrultuda yönetim kurulu yönetme ve müdahale etme çizgisi arasında bir rol üstlenmiş olur. İcraçı üyelerin yönetim kurulunda olması ve aynı zamanda CEO'nun da yönetim kurulu başkanı olması bu yapıyı da doğal olarak olumsuzlukla sonuçlandıracaktır. Bu da doğal olarak muhtemel hileli eylemlerin dışarıya sızdırılmadan yapılmasına vesile olmaktadır. Araştırmanın bu bölümündeki sonuçlardan görüldüğü üzere HFR olasılığını artıran iki önemli unsurun yönetim kurulunun bağımsız üye sayısının azalması ve CEO'ların ikili görev üstlenmelerinin artması olduğu görülmektedir.

SPK'nın bağımsız denetim standartları hakkındaki tebliğinin altıncı bölümün 25. maddesinde denetim komiteleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu tebliğe göre önce denetim komitesinin oluşturulmasının gerekliliği daha sonra bu denetim komitesinin oluşturulmasında dikkate alınması gereken hususlara yer verilmiştir. Denetim komitesinin işletme içindeki öneminden bahsederken sorumluluklarını bildirmektedir. Bu anlamda denetim komitesi işletme için hileli finansal raporlamanın önlenmesinde kritik rol oynamaktadır. Çünkü tebliğe göre denetim komitesi;

- İşletmenin muhasebe sistemi, finansal bilgilerin kamuya duyurulması ve işletmenin iç kontrol yapısının işleyişi ile yakından ilgilenmektedir.
- İşletmenin iç kontrol yapısı, muhasebe bilgi sistemi ve finansal tablolarla ilgili şikayetleri dikkate alan kurumdur.
- Kamuya açıklanacak bilgilerin, gerçeğe uygunluğuna ve doğruluğuna ilişkin tespitler yapar.

SPK'nın bu tebliğinden de anlaşılacağı üzere denetim komitesinin varlığı muhtemel bir hileli finansal raporlamanın önlenmesinde oldukça etkili olmaktadır. Araştırmanın adimsal regresyon forward sonuçlarına bakıldığında denetim komitesinin yokluğu ile muhtemel hileli finansal raporlama arasındaki ilişki görülmektedir. Yani denetim komitesi olmayan işletmelerde hileli finansal raporlama olasılığının arttığı gözlemlenmektedir.

Son dönemlerdeki yıpratıcı muhasebe skandallarının altındaki büyük etken de ilişkili taraf işlemlerinin varolmasına rağmen ortaya çıkarılamaması idi. Örneğin WorlCom, Tyco, Hollinger ve Adelpia'da ilişkili taraf işlemlerinin çokluğu dikkat çeker. Çünkü ilişkili taraf işlemleri kazançları manipüle etmek, yağma şirketler kurmak ve hile yapmak için kullanılmıştır. İlişkili taraf işlemleri işletme içine de maaş veya ücret gibi bir menfaat olarak raporlanmayan birtakım haksız ek değerler oluşturur (Young, 2005: 1). SPK tebliğinde (Seri X. No.22) de bu durum 22. kısımda ayrıntılı olarak verilmiştir. Tebliğ bağımsız denetçi açıklanması gereken ilişkili taraf işlemleri ile ilgili yöneticilerin sunmuş oldukları bilgileri incelemesi ve dikkatli olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda ilişkili taraf işlemlerinin gerçekleşmesi için görünürde mantıklı bir ticari sebebin olmasına, olağandışı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğine, normal müşterilerle gerçekleştirilen işlemlere nazaran yüksek hacimli işlemlerin gerçekleştirip gerçekleştirilmediğine bakılmalıdır. İlişkili taraf işlemlerinden en fazla yapılanlarından biri ilişkili taraflara verilen borçlardır (Henry ve diğerleri, 2006: 4). İlişkili taraflara olan borçlar arttıkça hileli raporlama olasılığının arttığı anlaşılabilir. Nihayet araştırmanın bu bölümündeki sonuçtan da bunu çıkarmak mümkündür.

Olağan olmayan gelirler sık sık veya düzenli olarak ortaya çıkmayan gelirlerdir. Normal ticari faaliyetlerden arızeli nitelik taşırlar. Bu olağandışı kalemler işletmede çoksa işletmenin gerçek durumunu farklı göstermek için yapılmaya ihtimali vardır. Bu nedenle olağandışı kalemlerin çokluğu ile muhtemel HFR arasında bir ilişki beklenir. Çünkü bu hesapların incelenmesi de oldukça zordur. Örneğin bir olağanüstü gelir kalemi olan kira gelirlerini işletme yönetiminin kiralama yapmış gibi kullanması mümkündür. Bu nedenle olağanüstü kalemlerin artması muhtemel hileli finansal raporlama olasılığını da artırmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde tablodan görüldüğü üzere muhtemel hileli finansal raporlama için en etkili değişkenin (β değeri mutlak değer olarak en yüksek olan değişken) olağanüstü gelirlerin toplam gelirlere oranının yüksek olduğu değişkendir.

Bozkurt'a göre yönetimle ilgili hile belirtilerinden biri işletme hakkında açılmış önemli davalardır (Bozkurt, 2009: 132). Özellikle dava safhasındaki hesap kalemleri, ilgili mercilerin açmış oldukları davalar bu anlamda muhtemel bir hileli finansal raporlama göstergesi sayılabilir. Yani şirket aleyhine açılmış önemli davalar bu göstergenin ana unsurudur. Aksi halde işten çıkarılan bir işçinin açmış olduğu dava bu kapsamda değildir. Kaldı ki araştırmanın yapılmış olduğu yıl küresel mali krizin etkisinde olan ve işletmelerin maliyet azaltmak için işten çıkarma eylemlerinin yoğun olduğu bir yıldır. Bu davalar TMS'ye göre bilanço hazırlandığından "karşılıklar, koşullu varlık ve yükümlülükler" standardının dipnot kısmında ayrıntısı ile anlatılmaktadır. Bu başlık altında işletmenin bağlı olduğu kurumların (İMKB,SPK, Vergi daireleri, maliye bakanlığı, defterdarlık v.b.) ve üçüncü kişilerin hesap bakiyeleri ile ilgili açmış oldukları davalar önemlidir. Bu davalardaki artış hileli finansal raporlama olasılığını artırmaktadır.

Özet olarak ileri seçim yöntemi ile hile riski taşıyan en etkili 6 değişken ölçülmüştür. Bu hile risklerinden BÜS, DKV, CEOİ, İTİB ve ODG hile üçgeninin fırsat ayağını oluştururken, DAVA ise tutum ayağını oluşturmaktadır. CEOİ, İTİB,ODG ve DAVA arttıkça, BÜS ve DKV azaldıkça HFR ihtimali artmaktadır. Muhtemel bir HFR'nin göstergeleri olan bu riskli alanların önemle incelenmesi, işletmelerde bu risklerin varlığına ve yokluğuna dikkat edilmelidir.

Tablo 36'da ise ileri seçim yöntemine göre hangi değişkenin hangi sırada modele dahil oldukları verilmiştir.

Tablo 36: Hangi Adımda Modele Hangi Değişkenin Eklendiğini Gösteren Tablo

Değişkenler/Adımlar	Wald istatistiği katsayıları									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
DAVA	20,398	11,448	9,816	8,236	6,247	5,570	3,007	,000	,000	3,686
DKV		8,427	8,805	7,515	7,098	4,599	3,053	,001	,000	5,788
CEOD			8,454	7,834	6,783	4,150	3,284	,001	,000	Atıldı
BÜS				5,902	6,073	4,192	3,024	,001	,000	5,719
ODG					5,422	4,048	2,823	,001	,003	5,318
GGNA						3,989	3,378	,000	Atıldı	-
CEOİ							3,276	,001	,001	3,439
İTİB								,000	,003	4,499

Adımsal regresyon analizinde değişkenler belli bir sıra dahilinde ve modelde yarattıkları etki ile R² değerleri kullanılarak önemli ya da önemsiz olmasına göre bakılarak

ilerlenir. Başka bir ifade ile R^2 değeri ile ilave değişkenlerin açıklama açısından sağladığı ilave iyileştirmeyi inceler. Bu nedenle oluşturulan tablo yukarıda ayrıntısı ile verilmektedir. Onuncu adımda model nihai sonucu vermiştir. En uygun edimi model kendisi belirlemektedir.

Modelin uygunluğunun bir diğer test etme yönteminin olduğu sınıflandırma tablosu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 37: İleri Adımsal Olabilirlik Yaklaşımı Sınıflandırma Sonucu

Gözlenen		Tahmin Edilen			
		İşletme Türü			Doğru Yüzdesi
		HFR DÜZENLEMİYEN	MUHEMEL HFR DÜZENLEYEN		
Adım 10	İşletme Türü	HFR DÜZENLEMİYEN	36	1	97,2
		MUHEMEL HFR DÜZENLEYEN	1	36	97,2
		Toplam Yüzde			97,2

Tahmin edilen lojistik regresyon modelinin sınıflandırma başarısı da modelin uygunluğunun test edilmesinde kullanılan bir yöntemdir. Buna göre genel olarak sınıflandırma oranı %97 ile iyidir. Muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen ve düzenlemeyen firmaların her ikisi de yine %97 oranında doğru sınıflandırılmıştır.

3.7.2.4.2. Geriye Doğru Eleme(Backward Elimination) Yöntemi ile Model Oluşturma

Adımsal lojistik regresyon yönteminin bir diğeri de değişken eleme yöntemi ile yapılan geriye doğru eleme yöntemidir. Bu yöntemde de bütün değişkenler modele dahil edilerek başlanır ve değişkenlerin modele etkisine göre eleme yapılarak en etkili değişkenlerin modelde kalması sağlanır. Aşağıdaki tabloda geriye doğru eleme yönteminin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 38: Geriye Doğru Eleme (Backward Elimination) Yönteminin Sonuçları

Değişkenler		β	S.H.	Wald	s.d.	Sig.
Adım 18	BÜS	-2,782	1,480	3,534	1	,060
	DKV	-7,717	3,546	4,735	1	,030
	DKBA	-2,219	1,210	3,364	1	,067
	CEOİ	5,384	2,699	3,980	1	,046
	İTİB	8,518	3,822	4,967	1	,026
	ODG	30,361	13,649	4,948	1	,026
	CEOD	7,468	3,698	4,078	1	,043
	Sabit T.	1,215	2,792	,190	1	,663
Model Katsayılarının Genel Testi				Modelin Uyum İyiliği		
	Ki-Kare	df.	Sig.	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Adımsal	-1,786 ^a	1	,015			
Blok	90,295	7	,000			
Model	90,295	7	,000	8,118	,720	,960
Hosmer ve Lemeshow Test			Ki-Kare:0,262, s.d. 8, Anlamlılık Düzeyi:0,996			

a. Ki-kare değerinin negatif olması önceki adıma göre ki-kare değerinin düştüğünün bir göstergesidir.

Tablo 38'den de anlaşılacağı gibi model genel olarak anlamlıdır. Bunu Ki-Kare değerinden ve Hosmer ve Lemeshow testinden anlamak mümkündür. Modelin Ki-Kare değeri %5 hata düzeyinde anlamlıdır (0,000). Modelin anlamlı olması için Hosmer ve Lemeshow testinin de %5 hata düzeyinde anlamlı olmaması gerektiği daha önceki bölümlerde anlatılmıştı. Tabloda Hosmer ve Lemeshow testinin anlamlılık değeri 0,960 olduğundan bu teste göre de model anlamlıdır. Bağımlı değişkenin anlamlı olan bağımsız değişkenler tarafından açıklama düzeylerini gösteren R²'lere bakıldığında %72 ve %96 ile iyi oldukları görülmektedir. Modelin denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\ln \frac{P_i}{1 - P_i} = -2,782BÜS - 7,717DKV - 2,219DKBA + 5,384CEOİ + 8,518İTİB + 30,361ODG + 7,468CEOD$$

Geriye doğru adımsal yöntemde 7 değişken anlamlı çıkmıştır. Bu değişkenlerin üçü azaldıkça diğer dört değişken ise arttıkça hileli finansal raporlama olasılığı artmaktadır. Yönetim kurulunun bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin olmaması ve denetim komitesinin bağımsızlığı azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlamanın arttığı sonucuna ulaşılmıştır. CEO ikilemi, ilişkili taraflara borçlar, olağandışı gelir ve CEO değişimi arttıkça da muhtemel hileli finansal raporlama artmaktadır. Bu değişkenlerden 5 tanesi ileri adımsal regresyon yöntemi ile aynı değişkenleri içermektedir. Bu nedenle daha önce

yapılan açıklamalar bu model için de geçerlidir. Farklı olarak iki değişken bu modele eklenmiştir. Bunlar denetim komitesinin bağımsızlığı ve CEO değişimidir.

Denetim komitesi bağımsızca hareket edebilmelidir. Çünkü hissedarların kazançlarının güvenilir olduğuna dair algılarında pozitif etki yaratılması gerekir. Bu bağımsızlık aynı zamanda finansal raporlama doğruluğunu artırır (Barriga, 2009: 36). Komite üyelerinin bağımsız olabilmesi için işletme faaliyetleri ile ilgili icrai sorumluluğu olmamalıdır. Özellikle yönetim kurulunda bulunan icrai sorumluluğu olan üyelerden olmamalıdır. Bu anlamda şirketin baskın ortağı da olmaması gerekir. Çünkü daha öncede belirtildiği gibi denetim komitelerinin işletme ile ilgilenen üçüncü kişiler, işletme ortakları ve işletme için bir takım sorumlulukları vardır. Örneğin finansal tabloların güvenilirliğinin sağlanması, iç kontrol yapısının oluşturulması, iç denetimin ve bağımsız denetimin etkili olmasını sağlamalıdır. Tüm bunların yapılabilmesi için ise işletme yönetiminden çekinmeden görüş beyan edebilmelidir. Tabloda da görüldüğü gibi denetim komitesinin bağımsızlığı azaldıkça muhtemel hileli finansal raporlama olasılığı artmaktadır.

Üst yönetimin görevlerinden biri de aslında hile riskini önlemektir. Bunun için hile karşıtı politika ve planlar yapmalıdır. Çünkü üst yönetimin en asli görevi işletmenin devamını sağlamak ve performansını artırmaktır. Hileli eylemlerin olduğu bir ortamda bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Ancak görülüyor ki hileli finansal raporlamanın çoğunda üst yönetimin bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle CEO'ların içinde bulunduğu hileli finansal raporlamaların yüksek olduğu daha önce bildirilmişti. Bu nedenle bir üst yönetici olan CEO'ların sık sık değiştirilmesi bir hile göstergesi olabilir. Nitekim Goyal ve Park (2002) yaptıkları araştırmada CEO değişiminin zayıf performanslardan kaynaklandığını dolayısıyla işlerini kaybetmek istemeyen bu icracı kurum performanslarını artırmak istedikleri için yoğun çaba sarfeder ve ulaşmak istediği hedefe bir şekilde ulaşmak isterler (Goyal ve Park, 2002: 52). Bu nedenle sıkıntıya girdikleri anda da hileli finansal raporlamaya başvurmaları olasıdır. Çünkü ya hedeflerini performans artırarak tutturacaklar ya da bir takım manipülatif eylemlere başvuracaklardır (Aren, 2009: 2). Araştırmanın bu bölümünde görüldüğü gibi hileli finansal raporlama olasılığı ile CEO değişimi arasında pozitif bir ilişki vardır. Yani CEO değişimi arttıkça hileli finansal raporlama olasılığının arttığı görülmektedir.

Sonuç olarak değişkenlerin etki düzeylerine göre elenmesi ile meydana gelen denklemde 7 değişken hile riski olarak ölçülmüştür. Bu risk değişkenlerinin hepsi fırsat faktörlerinden oluşmaktadır. Bunlardan BÜS, DKV, DKBA ve CEOİ fırsat faktörünün etkisiz gözetim kısmını oluştururken, İTİB ve ODG işletmenin faaliyetlerinin niteliği kısmını oluşturur. Son olarak CEOD de işletmenin karmaşık yapısını gösterir. Bu hile risklerinden BÜS, DKV ve DKBA azaldığında HFR ihtimali artmakta, CEOİ, İTİB, ODG ve CEOD arttıkça HFR ihtimali artmaktadır.

Tablo 39’da değişken eleme yöntemine göre belirlenen denklemdeki değişkenlerin sınıflandırma tablosu yer almaktadır.

Tablo 39: Geri Adımsal Olabilirlik Yaklaşımı Sınıflandırma Sonucu

Gözlenen		Tahmin Edilen			
		İşletme Türü		Doğru Yüzdesi	
		HFR DÜZENLEMİYEN	MUHEMEL HFR DÜZENLEYEN		
Adım 18	İşletme Türü	HFR DÜZENLEMİYEN	36	0	100
		MUHEMEL HFR DÜZENLEYEN	1	34	97,2
		Toplam Yüzde			98,6

Modelin uygun olduğu sınıflandırma tablosundan da bellidir. Genel olarak işletmelerin %99 oranında doğru sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 40’ta değişken eleme yöntemine göre oluşturulan denkleme ait değişkenlerin hangi adımda çıkarıldığını gösteren tablo yer almaktadır.

Tablo 40: Hangi Adımda Modelden Hangi Değişkenin İhraç Edildiğini Gösteren Tablo

Değişken/Adım	Wald istatistiği katsayıları									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
BÜS	,237	,291	,352	,330	,387	,362	,980	1,298	1,772	1,820
YKB	,624	,623	,630	,650	,760	,864	,971	,995	1,133	,928
DKV	,001	Atıldı	-	-	-	-	-	-	-	-
DKBA	,140	,142	,152	,191	,325	,270	,748	,782	,811	3,043
CEOİ	1,383	1,397	1,417	1,563	1,627	1,842	1,765	2,038	2,191	1,518
SYD1	,002	,002	Atıldı	-	-	-	-	-	-	-
ATV	,512	,814	,807	,945	,873	,768	,897	1,017	1,062	1,106
AYD1	,086	,115	,119	,236	,208	,218	,137	Atıldı	-	-
BH1	,056	,080	,100	,098	,100	Atıldı	-	-	-	-
ZSKORU	,240	,257	,259	,243	,217	,321	,237	,449	,121	Atıldı
GGNA	,477	,601	,621	,710	,672	,618	,490	,419	Atıldı	-
BÖ	,017	,016	,018	Atıldı	-	-	-	-	-	-
TVG	,563	,668	,782	,747	,721	,685	1,213	1,727	2,101	2,329
ITIA	1,522	1,863	1,892	2,193	2,458	2,605	2,945	3,151	3,659	2,613
ITIB	1,942	1,955	2,046	2,455	2,453	2,785	2,982	3,055	3,261	3,974
IS	,128	,128	,189	,167	,161	,199	,436	,444	,528	,563
ODG	,503	,850	,886	,929	1,083	1,263	1,520	2,871	2,375	3,561
CEOD	,203	,205	,207	,200	,246	,243	,690	,700	,519	,617
TTTV	,189	,193	,196	,211	,191	,167	Atıldı	-	-	-
DAVA	,237	,021	,031	,016	Atıldı	-	-	-	-	-

Tablo 40 (Devamı)

Değişken/Adım	Wald istatistiği katsayıları							
	11	12	13	14	15	16	17	18
BÜS	1,736	1,118	Atıldı	-	-	-	1,813	3,534
YKB	,883	Atıldı	-	-	-	-	-	-
DKV	-	-	-	-	-	3,029	2,632	4,735
DKBA	2,033	3,369	4,744	6,855	6,624	5,918	4,354	3,364
CEOİ	2,869	2,525	4,515	5,073	5,361	5,131	3,321	3,980
ATV	7,897	1,156	2,656	1,744	Atıldı	-	-	-
TVG	8,092	2,196	1,135	Atıldı	-	-	-	-
ITIA	5,282	3,500	5,545	5,169	6,061	4,250	1,556	Atıldı
ITIB	4,336	3,917	5,825	5,275	5,766	5,513	4,711	4,967
IS	Atıldı	-	-	-	-	-	-	-
ODG	16,251	3,059	4,558	5,396	6,227	6,491	4,805	4,948
CEOD	5,240	1,954	2,720	3,967	4,526	4,781	3,335	4,078

Adımsal regresyon yönteminin geriye doğru seçiminde ilk önce bütün değişkenlerin modele dahil olduğu daha sonra model açısından anlamsız olanların atıldığı bir yöntemdir. Model 18 adımda en uygun halini almıştır. Bu adımda modelde kalan değişkenler ile

denklem kurulmuştur. Tablo 40'ta ise hangi adımda hangi değişkenin atıldığı ya da ilave edildiği görülmektedir.

Adımsal regresyon yöntemleri (ileri ve geri) ile ölçülen hile risklerinde dikkat edilen nokta hile üçgeninin fırsat ayağının güçlü olduğudur. Özellikle gözetimin etkisiz olduğu işletmelerde HFR ihtimali artmaktadır. Bu sonuç ülkemizdeki işletmelerin özellikle gözetlenmediğinin bir tezahürüdür. Bu nedenle işletmelerin gözetim fonksiyonunun etkinliğini artırmak için ne yapmaları gerektiğini bir daha düşünmeleri gerekir.

Öte yandan adımsal regresyon yöntemlerine göre ölçülen hile riski faktörlerinden 5 tanesi her ikisi için ortaktır. Bunlar; yönetim kurulunun bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin olup olmaması, CEO ikilemi, ilişkili taraflara olan borçlar ve olağan olmayan gelirlerdir. Bu değişkenler enter metodu ile yapılan analiz sonucu etkili olan değişkenlerin içinde yer almaktaydılar. Dolayısıyla adımsal regresyon yöntemi enter metodunun bir nevi özeti şeklindedir. Sonuç olarak bu beş hile risk değişkenleri HFR için en etkili olanlarıdır.

Standartlarda ve literatürde yer alan hile risk faktörleri ile genel olarak hile riski ölçülmeye ve önemli riskli alanlar belirlenmeye çalışılmıştır. Denetçi bu şekilde tek bir işletme için hem finansal hem de finansal olmayan verilerden yararlanarak analiz tekniklerinin bir kombinasyonu ile denetim yapabilir. 13.01.2011 tarihinde kabul edilen Türk Ticaret Kanunu madde 402'de de belirtildiği gibi “denetçi yönetim kurulunun işletme hakkındaki yıllık faaliyet raporlarında yer alan irdelemelerini de dikkate alarak bir değerlendirme yapar”. Finansal tablolarda yer alan değerlerin tutarlılığı ve gerçeğe uygunluğu ile yönetimin faaliyet raporları incelenir ve bir sonuca ulaşılır. İşte bu sonuca ulaşmak için çeşitli risk ölçme tekniklerinin bir kombinasyonu yoluyla denetçi hile risk faktörlerini dikkate alan bir değerlendirme yapmalıdır. Ancak araştırmada ölçülen risk faktörlerinin tek bir işletmeye uyarlanması için yöntemin farklı olması gerekir. Denetçi bu araştırma sonucu ortaya çıkan riskli alanları dikkate alarak bir denetim yapabilir. Bu riskli alanların her zaman olduğu, ancak ülkemizdeki işletmelerde tespit edilen risklerin HFR olasılığını artırdığını dikkate alarak denetim yapmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel olarak işletmede hileler çalışan, yönetim veya üçüncü kişiler tarafından yapılmaktadır. Ancak yönetim hileleri en ağır olanıdır. Çünkü sonuçları işletme ile ilgili bütün kesimi ilgilendirmektedir. Yönetim hileleri hileli finansal raporlama şeklinde gerçekleşmektedir. Çünkü güvenilir mali tabloların üretimi ile yönetim sorumludur. Hileli finansal raporlamalar ise vergi kaçırmak, yolsuzlukları gizlemek veya işletmenin durumunu olduğundan farklı göstermek amacıyla yapılmaktadır. Yöneticiler hileli finansal raporlamaları gerçekleştirirken bir takım teknikler, kalemler ve argümanlar kullanmaktadır.

21. yüzyılın başından itibaren hileli finansal raporlamalar işletmeler, devlet ve yatırımcılar için önemli ölçüde sorun oluşturmuştur. Bu sorun işletmelerin iflasından, yatırımcıların ve devletin büyük miktarlarda zarar etmesine kadar uzanmaktadır. Özellikle büyük işletmelerin hileli finansal raporlama düzenlemesiyle işletmelere ve denetime olan güven kaybolmuştur. Denetim kuruluşları itibarlarını kaybetmeye başlamıştır. Bu itibarın ve güvenin yeniden kazanılması için birtakım çalışmaların yapılması gerekli olmuştur.

İşletme ile ilgili çıkar gruplarının denetimden geçmiş mali tablolardan elde edeceği bilgilerin doğru, güvenilir, açık ve anlaşılır olabilmesi için denetimin özellikli olması gerekir. Denetimin bu şekilde olabilmesi için hileli skandallardan sonra AICPA denetim standartları yayınlamıştır. Özellikle SAS 99 standardı bu anlamda denetçiye yol gösterici nitelik taşımaktadır. Denetçiye bir rehber olan bu standard hileli finansal raporlama yapan işletmenin bir takım hile belirtilerine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu belirtiler hile riski olarak anılıp hile riskine sebep olan risk faktörlerinin bir sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hile riski değişkenleri standartlarda üç faktör altında toplanmıştır. Bu faktörler; baskı, fırsat ve tutum faktörleridir. Bu faktörlerin kombinasyonuna hile üçgeni denir. Hile risk faktörleri hileli finansal raporlamanın tahmininde ve hile riskinin ölçümünde de kullanılmaktadır. Çünkü hileli finansal raporlama düzenleyen işletmelerde hile risk faktörlerine rastlanmıştır. Ancak bu faktörlerin olması mutlaka işletmenin hile yaptığının bir göstergesi değildir. Bu nedenle bu faktörlerin bulunduğu bir işletme hile riski ile karşı

karşıya kalabilir. Bu bağlamda hile riski ölçülürken bu risk faktörlerinden hareket etmek mantıklıdır.

Hile risk faktörlerinden hareketle hile riskinin ölçümü için standartlarda da geçen birtakım teknikler mevcuttur. Bu tekniklerin bir kısmı ileri derecede program bilgisi gerektirirken bir kısmı sadece analiz kabiliyeti ile kullanılabilen tekniklerdir. Standartlarda geçen analitik inceleme teknikleri bu anlamda biraz program biraz da analiz kabiliyeti ile kullanılabilir tekniklerdendir. Bu araştırmada da kullanılan regresyon analizi analitik inceleme teknikleri içinde sayılmaktadır.

Bu çalışmada hile riskinin ölçümü için İMKB’de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde bir uygulama yapılmıştır. Uygulamada hile risk faktörleri kullanılarak hile riski regresyon analizi vasıtasıyla ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmanın teorik kısmında hile risk faktörleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Hile riski için gerekli hile risk faktörleri de ölçülebilen vekil değişkenlerle ölçülmeye çalışılmıştır. Bu vekil değişkenlerin bir kısmı rasyolardan oluşmakta bir kısmı da işletme ile ilgili faaliyet bilgilerinden oluşmaktadır. Bu vekil değişkenlerin ölçümü için İMKB’de faaliyet gösteren 242 işletme örnek olarak seçilmiştir. Bu işletmelerden 37 tanesi muhtemel hileli finansal raporlama düzenleyen işletme olarak belirlenmiştir. Bunu belirlerken işletmelerin denetim raporları ve SPK’nın haftalık bültenlerinden yararlanılmıştır. 37 muhtemel hileli işletmenin karşılaştırılması için aynı büyüklükte 37 tane hileli finansal raporlama düzenlemeyen işletme seçilmiştir. Toplam varlık tutarları esas alınarak karşılaştırma için benzer işletmeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu belirlenen işletmeler üzerinde regresyon analizi ile bir uygulama yapılmıştır.

Uygulama regresyon analizi ve adimsal regresyon analizi ile yapılmıştır. Regresyon analizi kullanılırken çoklu bağlantı problemi araştırılmıştır. Çünkü hangi değişkenin modele ne kadar katkı sağlayacağını belirlemek için aralarında yüksek derecede doğrusal ilişki bulunan değişkenlerden birinin analiz dışı edilmesi gerekir. Bu da korelasyon analizi ile yapılmıştır. Toplam 40 tane bağımsız değişken korelasyon analizine tabi tutulduğunda aralarında yüksek ilişki olması, dolayısıyla çoklu bağlantı problemi oluşturması nedeniyle 7 değişken analiz dışı bırakılmıştır. Kalan 33 bağımsız değişken örnek sayısının az olması nedeniyle regresyon analizine tabi tutulması için modeller kurulmuştur. Bu modeller

kurulurken bu alanda uzman farklı akademisyenlerin katkısından ve literatürdeki benzer araştırmalardan yararlanılmıştır. Toplam 6 model her bir hile risk faktörünün değişken sayısına göre ağırlıkları göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Her bir model toplam 12 değişkenden oluşmaktadır. Daha sonra değişken ekleme ve değişken eleme yöntemleri ile uygulamaya devam edilmiştir. Uygulama sonucu elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

- Tanımlayıcı istatistik sonuçları; 2005–2009 yılları arasındaki muhtemel hileli finansal raporlama yapan işletme sayısı sırayla, 33, 32, 34, 41 ve 43'tür. 2009 yılı 2008 küresel mali krizin iyice hissedilmeye başlandığı yıl olması nedeniyle hileli finansal raporlama sayısı fazladır. Nitekim Levy de (2009) yaptığı araştırmada kriz sonrası hileli işlemlerin çokluğundan bahsetmektedir. HFR düzenleyen ile düzenlemeyen işletmelerin ortalama faaliyet süreleri 29 yıldır. HFR düzenleyen işletmelerin halka açıklık oranları, HFR düzenlemeyen işletmelerin halka açıklık oranlarından yüksektir.
- Modeller kurularak uygulanan regresyon yöntemi sonucu toplam 6 modelin sonuçları istatistiki olarak anlamlıdır. Modellerin açıklayıcı güçlerinin de iyi oldukları ortaya çıkmıştır. Yani kurulan modellerin mantıklı bir şekilde kurulduğu ve mantıklı sonuçlar verdiği anlamındadır.
- Model 1'e göre 4 değişken anlamlı çıkmıştır. Yani model 1'deki değişkenlerden etkili hile riski değişkenleri; stoklar/satışlar, toplam varlık getirisi, ilişkili taraflardan alacaklar, CEO ikilemidir. Bu değişkenlerden CEO ikilemi ve ilişkili taraflardan alacaklar arttıkça HFR olasılığı artmaktadır. Stoklar/satışlar oranı ve toplam varlık getirisi azaldıkça HFR ihtimali artmaktadır. En fazla etkiyi toplam varlık getirisi oluşturmaktadır.
- Model 2'ye göre alacakların yüzde değişimi, işletmenin mali durumundaki zayıflık, denetim komitesinin olmayışı, son üç yıl içindeki yüksek CEO değişimi değişkenleri etkili hile riski faktörleridir. Alacaklardaki yüzde değişim ve CEO değişimi arttıkça HFR ihtimali artmakta, mali durum kötüleştikçe ve denetim komitesi olmadıkça HFR ihtimali artmaktadır.

- Model 3'e göre işletmenin büyüme hızı, olağandışı gelirler, yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin bağımsız olmaması ve işletme ile ilgili davalar HFR için ölçülen etkili hile riski değişkenleridir. İşletmenin büyüme hızı arttıkça, olağan dışı gelirler normal gelirlere göre çoğaldıkça ve işletmenin aleyhine üçüncü kişiler tarafından açılan hesaplarla ilgili davalar arttıkça HFR olasılığı artmaktadır. Öte yandan yönetim kurulunun ve denetim komitesinin bağımsızlığı azaldıkça HFR ihtimali artmaktadır.
- Model 4'e göre işletmenin mali durumunun kötüye gitmesi, toplam varlık getirisi, ilişkili taraflara olan borçlar, CEO ikilemi ve denetimin kalitesizliği ölçülen etkili hile riski faktörleridir. İlişkili taraflara olan borçların çoğalması ve CEO ikili görev üstlenmesi ya da CEO'nun kararlarda dominant rol üstlenecek konumda olması HFR ihtimalini artırmaktadır. İşletmenin mali durumunun zayıf olması, toplam varlık getirisinin azalması ve denetimin kalitesinin düşmesi de muhtemel HFR'yi artırmaktadır.
- Model 5'e göre diğer modellerde de yer alan stokların satışlara oranı, olağan olmayan gelirler, yönetim kurulunun bağımsızlığı, denetim komitesinin bağımsızlığı ve CEO değişimi gibi değişkenler ilişkili taraflara olan satışlar etkili olarak ölçülen hile riski değişkenleridir. İlişkili taraflara olan borçların artması, olağandışı gelirlerin artması ve son üç yıldaki CEO değişiminin hız kazanması HFR ihtimalini güçlendirmektedir.
- Model 6'ya göre alacakların toplam varlıklara oranı, iştirak sayısı, denetim komitesinin olup olmaması, iç denetçi değişimi ve işletmelerin aleyhine açılan davalar etkili hile riski değişkenleri olarak ölçülmüştür. Alacakların toplam varlıklara oranı azaldıkça ve denetim komitesinin işletmede olmaması HFR ihtimalini artırmaktadır. İşletmenin iştirak sayısının fazla olması, işletme aleyhine açılan davaların çoğalması ve iç denetçi değişiminin yüksek olması HFR ihtimalini yine artırmaktadır.

- Oluşturulan modellerin genel sonuçlarına göre toplam 18 hile riski değişkeni istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu risk değişkenlerinin ülkemizdeki işletmelerde mevcut olduğu düşünüldüğünde bu riskli alanların üzerinde ayrıntılı durulması gerekir. En etkili hile risk faktörlerinin SAS 99'a göre gruplandırıldığında "Etkisiz Gözetim" grubu altında toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani işletmelerdeki gözetimin etkisiz olması hile riskini artıran en önemli faktördür. Ölçülmesi zor olan değişken gruplarından "tutum" ve "finansal hedefler" bu araştırmada da benzer sonuçlar vermiştir. Skousen (2004) yaptığı araştırmada tutum, finansal durum ve finansal hedef grubundaki değişkenlerin ölçümünün zor olduğunu vurgulamıştır.
- Etkisiz gözetim grubu altında işletmelerin yönetim kurulunda bulunan bağımsız üye sayısı HFR düzenleyen işletmelerin HFR düzenlemeyen işletmelere göre daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu oran HFR düzenleyen işletmelerde %29 iken HFR düzenlemeyen işletmelerde %70'tir. Nitekim Xie ve diğerleri (2003) HFR düzenlemeyen işletmelerin yönetim kurulu üyelerinin %69'unun bağımsız olduğunu vurgulamıştır. Bu anlamda sonuç literatürle de benzerlik oluşturmaktadır.
- Forward Selection (İleri Doğru Seçim) yöntem ile yapılan analiz sonucunda toplam 6 hile riski değişkeni HFR için etkili olduğu tespitine varılmıştır. Bu değişkenler; yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin olup olmaması, CEO ikilemi, ilişkili taraflara olan borçlar, olağan olmayan gelirler ve işletme aleyhine açılan davalardır. İşletmenin yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısının azalması ve denetim komitesinin olmayışı HFR ihtimalini artırmaktadır. CEO ikileminin olması, ilişkili taraflara olan borçların, olağan olmayan gelirlerin ve işletme aleyhine açılan önemli davaların artması HFR ihtimalini artırmaktadır.
- Backward Elimination (Geriye Doğru Eleme) yöntemine göre 7 değişken anlamlı ölçülmüştür. Bu değişkenler; yönetim kurulunun bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin olup olmaması, denetim komitesinin bağımsızlığı, CEO ikilemi, ilişkili taraflara olan borçlar, olağan dışı gelir ve CEO değişimidir.

- Stepwise (Adımsal) regresyon yöntemlerinin her ikisinde (Forward Selection ve Backward Elimination) de ortak anlamlı ölçülen hile riski değişkenleri vardır. Bunlar; yönetim kurulunun bağımsız üye sayısı, denetim komitesinin olup olmaması, CEO ikilemi, ilişkili taraflara olan borçlar ve olağan olmayan gelirlerdir. Bu değişkenler adımsal regresyon yöntemi ile elde edilen ortak sonuçlar olup HFR üzerinde en etkili değişkenler olduğu söylenebilir. Çünkü adımsal regresyonun mantığı modele bir değişken alır, modele katkısına ve R^2 'deki değişimine göre modelde kalıp kalmaması gerektiğine karar verir. Eğer modele katkısı yüksekse değişken model için anlamlı sonuç verir. Bu nedenle modeller oluşturularak elde edilen anlamlı sonuçların içinde bulunan bu beş değişkenin en etkili hile riski faktörü olduğu söylenebilir. Bu değişkenlerden en etkili olanı ise olağan olmayan gelirlerdir. Çünkü β katsayısının en yüksek olduğu değişken olağan olmayan gelirlerin olduğu değişkendir.
- Son olarak denetçilerin birçoğu HFR bağlamında sosyal sorumluluğunu tam olarak yerine getirmemişlerdir.

Yapılan çalışmanın genel sonuçlarından yola çıkarak uygulayıcılar ve araştırmacılar için birtakım öneriler sunulabilir. Bunlar:

- Bundan sonraki araştırmalarda benzer hile risk faktörleri kullanılarak herhangi bir işletme için örnek olay çalışması yapılabilir.
- Bu araştırmada genel olarak araştırılan hile risk faktörleri başka bir araştırmada daha spesifik şekilde araştırılabilir. Örneğin HFR'de ilişkili taraf işlemlerinin etkisinin araştırılması gibi araştırmalar yapılabilir.
- Türkiye'deki işletmeleri denetleyen denetim kuruluşları, bu hile risk faktörlerini dikkate alarak denetimini planlayabilirler. Etkili bulunan hile risk faktörleri üzerinde ayrıntılı analiz yapabilirler.
- HFR için en fazla hile risk değişkeni olan “etkisiz gözetim” ile ilgili yöneticilerin önlem alması ve gözetimin etkinliğinin artırılması önemlidir.

- Denetim kuruluşlarının sosyal sorumluluklarını yerine getirmedikleri kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla denetim işletmeleri ile ilgili gözetim ve denetim daha etkin hale getirilmelidir.
- HFR düzenleyen işletmeler açık bir şekilde ABD'deki gibi ifşa edilebilir.
- Hile ve hile riski ile ilgili asıl sorumluluk işletme yönetimine ait olduğundan işletme yönetimlerinin dürüst ve adil bir hile politikalarının olması önerilir. Bu bağlamda belirlenecek politikaya en başta yönetimin kendisinin inanması önemlidir.
- A.Ş'ler için bir gereklilik olan denetim komitesinin oluşturulması ve etkinliğinin artırılması gerekir.
- Genel kurul tarafından oluşturulan yönetim kurulu üyelerinin yatırımcının menfaatini düşünmesi açısından bağımsızlığına önem verilmesi gerekir. Hatta tam bağımsız üyelerin bulunması da önerilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abbott, Lawrence J. ve diğeri (2000), "The Effects of Audit Committee Activity and Independence on Corporate Fraud", **Managerial Finance**, 26 (11), 55-67.

_____ (2005), **Corporate Governance, Audit Quality and the Sarbanes-Oxley Act: Evidence from Internal Audit Outsourcing**, Working Paper, 1-51, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=759864 (13.06.2011).

ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) (2006), **2006 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse**, <http://www.acfe.com/documents/2006-rttn.pdf> (07.01.2011).

_____ (2008), **2008 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse**, <http://www.acfe.com/documents/2008-rttn.pdf> (07.01.2011)

_____ (2010), **Report To The Nations on Occupational Fraud and Abuse**, 2010 Global Fraud Study, 1-84, <http://www.acfe.com/rttn/rttn-2010.pdf> (24.06.2011).

Aguilar, Melissa Klein (2009), "Global Integrity Survey: What CCOs Worry About", **Compliance Week**, September, 38-44.

AICPA (American Institute of Certified Public Accountant), (1989), **SAS No.56-Statements on Auditing Standards. No:56, Analytical Procedures**, AU Section 329, New York, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/DownloadableDocuments/AU-00329.pdf> (28.06.2011).

_____ (1997), **SAS No:82-Statement on Auditing Standards 82 (AU 316)**, New York, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/DownloadableDocuments/AU-00316.pdf> (27.11.2010).

_____ (2002), **SAS No:99-Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (AU 316), New York, <http://www.aicpa.org/download/members/div/auditstd/AU-00316PDF> (29.11.2010)

————— SAS No.57- **Auditing Accounting Estimates**, (AU Section 342), ,
<http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/DownloadableDocuments/AU-00342.pdf> (10.07.2011).

Akdemir, Çağla (2010), **İşletmelerde Hile Riski Ve Türk İşletmelerinde Hile Riskinin Ölçülmesi Ve Değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Denetimi Bilim Dalı.

Akkaş, Murat Engin (2007), “Denetimde Benford Kanunu'nun Uygulanması”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9 (1), 191 – 206.

Aksoy, Tamer (2007), **Basel II ve İç Kontrol**, Ankara: Ankara SMMM Odası Yayın No:53.

Aktuğlu, Mehmet Ali (1993), **Denetleme ve Revizyon**, İzmir: Bilgehan Basımevi.

Altman Edward I. (1968), “Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy”, **The Journal of Finance**, September, 23 (4), 589-609.

————— (2006), **Corporate Financial Distress and Bankruptcy**, Third Edition, New Jersey- Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Altunışık Remzi ve diğerleri (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, 5. Basım, Sakarya Kitabevi: Adapazarı.

Ameen, Elsie C. ve Strawser, Jerry R. (1994), “Investigating the Use of Analytical Procedures: An Update and Extension”, **Auditing: A Journal of Practice & Theory**, Fall, 13 (2), 69-76.

Apostolou, Barbara A. ve diğerleri (2001), “The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors”, **Behavioral Research in Accounting**, 13, 1-24.

Aquaro V. ve diğerleri (2010), “A Bayesian Networks Approach To Operational Risk”, **Physica A**, 389, 1721_1728.

Archie, B. Carroll (1991), “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders”, **Business Horizons**, July-August, 34, , 39-48.

Aren, Selim (2009), “Yönetim Değişikliği Ve Finansal Rapor Manipülasyonları”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 10 (1), 1-10.

Arens, Alvin ve diğerleri (2005), **Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach**, 10th edition, New Jersey: Prentice Hall.

————— (2009), **Auditing and Assurance Services An Integrated Approach**, 13 th. Edition, United Kingdom: Pearson Education.

Arıkan, Yahya (2010), “Yaşanan Ekonomik Gelişmelerin, Yeni TTK ve Yapılan Yasal Düzenlemelerin Işığında, Muhasebe Mesleğinde Yeni İş Alanları”, **Mali Çözüm Dergisi**, Kasım-Aralık, 7-17.

ASOSAI, **Assessing Risks of Fraud and Corruption**, 1-13,
<http://www.raa.gov.bt/contents/papers/asosai-pakistan/Assessing%20Risks%20of%20Fraud%20and%20Corruption.pdf>
(10.07.2011(12.07.2011)).

Ata, H. Ali ve Seyrek, İbrahim H. (2009), “The Use Of Data Mining Techniques In Detecting Fraudulent Financial Statements: An Application On Manufacturing Firms”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14 (2), 157-170.

Balcı, Ahmet (2008), **Finansal Raporların Bağımsız Denetiminde Hile Ve Usulsüzlüklerin Tespit Edilmesi: SAS 99 Kapsamında İncelenmesi ve SPK Düzenlemesi İle Karşılaştırılması**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı.

Barriga, Ramiro D. (2009), **Earnings Management and the Board’s Audit Committee: The Pre and Post Sarbanes-Oxley Experience**, California: TUI University Cypress.

Barth Mary E. (1999), “Market Rewards Associated with Patterns of Increasing Earnings,” **Journal of Accounting Research**, 37(2), 387-413.

Basel Committee on Banking Supervision (2010), **International Framework For Liquidity Risk Measurement, Standards And Monitoring**, Consultative

Document, 16 April, Basel, Switzerland, <http://www.bis.org/publ/bcbs165.pdf> (09.02.2011).

Baykal, Deniz (1995), “Bilgisayarlı Muhasebe Bilgi Sisteminde Denetim”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Nisan 24 (1), 109-140.

Beasley, Mark S. (1996), “An Empirical Analysis of the Relation Between the Board of Director Composition and Financial Statement Fraud”, **The Accounting Review**, October, 71 (4), 443-465.

Beasley, Mark S. ve diğerleri (1999), **Fraudulent Financial Reporting 1987-1997, An Analysis of U.S. Public Companies**, Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), http://www.coso.org/publications/FFR_1987_1997.PDF (07.01.2011).

————— (2000), “Fraudulent Financial Reporting: Consideration of Industry Traits and Corporate Governance Mechanisms”, **Accounting Horizons**, December, 14 (4), 441-454.

————— (2005), “Enterprise Risk Management: An Empirical Analysis of Factors Associated With The Extent Of Implementation”, **Journal of Accounting and Public Policy**, 24, 521–531.

————— (2010), **Fraudulent Financial Reporting 1997-2007, An Analysis of U.S. Public Companies**, Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), <http://www.coso.org/Publications/NCFFR.pdf> (07.01.2011).

Beasley, Mark S. ve Jenkins, Gregory (2003), “A Primer for Brainstorming Fraud Risk”, **Journal of Accountancy**, December, 32-38.

Bell Timothy B. ve diğerleri (2005), **The 21st Century Public Company Audit**, KPMG International, <http://www.business.illinois.edu/kpmg-uiuccases/monograph2.pdf> (08.07.2011).

Bell, Timothy B. ve Carcello, Joseph V. (2000), “A Decision Aid for Assessing the Likelihood of Fraudulent Financial Reporting”, **Auditing: A Journal of Practice & Theory**, 19 (1), 169-184.

- Beneish, Messod D. (1997), "Detecting GAAP Violation: Implications for Assessing Earnings Management Among Firms With Extreme Financial Performance", **Journal of Accounting Publicly Policy**, 16, 271-309.
- Berkman, Henk ve diğerleri (2009), "Corporate Governance, Profit Manipulation and Stock Return", **Journal Of International Business And Economics**, 9 (2), 132-145.
- Berksoy, Hidayet (2008), **Muhasebe Denetimi**, Mart, Ankara: Ankara Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayın No:58/2.
- Bernstein, Leopold (1993), **Financial Statement Analysis**, 5th.ed. Homewood IL: Irwin.
- Bierstaker James L. ve diğerleri (2006), "Accountants' Perceptions Regarding Fraud Detection And Prevention Methods", **Managerial Auditing Journal**, 21 (5), 520-535.
- Black, Ervin L. (1998), "Life-Cycle Impacts on the Incremental Value-Relevance of Earnings and Cash Flow Measures", **The Journal of Financial Statement Analysis**, 4(1), 40-56.
- Blocher, Edward ve Patterson, Georgef JR. (1996), "The Use of Analytical Procedures", **Journal of Accountancy**, February, 53-55.
- Blue Ribbon Committee (1999), **Improving The Effectiveness of Corporate Audit Committee, 1-72**, Printed By the New York Stock Exchange and the National Association of Securities Dealers, http://www.nasdaq.com/about/Blue_Ribbon_Panel.pdf (17.07.2011).
- Bonner Sarah E. (1998), "Fraud Type and Auditor Litigation: An Analysis of SEC Accounting and Auditing Enforcemenet Releases", **The Accounting Review**, October, 73(4), 503-532.
- Bourke, Nikki ve Peurseem, Karen Van (2004), **Detecting Fraudulent Financial Reporting:Teaching the "Watchdog" New Tricks**, Working Paper Series, No.79, The University of Waikato, New Zealand, http://researchcommons.waikato.ac.nz/bitstream/10289/1686/1/Accounting_wp_79.pdf (08.01.2011).

Bozkurt, Nejat (1998), **Muhasebe Denetimi**, İstanbul: Alfa Yayınları.

————— (2009), **İşletmelerin Kara Deliği HİLE**, İstanbul: Alfa Yayınları.

Brockmann, Erich N. ve diğerleri (2004), “The Impact Of CEO Duality And Prestige On A Bankrupt Organization”, **Journal Of Managerial Issues**, Summer, 16 (2), 178-196.

Brooks, Richard C. (1994), “Neural Networks: A New Technology”, **The CPA Journal Online**, <http://www.nysscpa.org/cpajournal/old/15328449.htm> (19.06.2011).

Bunget, Ovidiu Constantin ve diğerleri (2009), “Detecting and Reporting the Frauds and Errors by the Auditor”, **Megatrend Review**, 6 (2), 279-29.

Burke, Jacqueline ve Dalessio, Anthony N. (1999), “A Practical Look at SAS No.82”, **National Public Accountant**, August, 44 (6), 21-24.

Butsa, Bruce ve Weinberg, Randy (1998), “Using Benford’s Law And Neural Networks As A Review Procedure”, **Managerial Auditing Journal**, 13 (6), 356–366.

Carcello, Joseph V. ve Neal, Terry L. (2000), “Audit Committee Composition and Auditor Reporting”, **The Accounting Review**, 75 (4), 452-467.

Carpenter, Tina D. ve diğerleri (2009), **Internal Auditors’ Fraud Judgments: The Benefits of Brainstorming in Groups**, Working Paper.

Cendrowski, Harry ve diğerleri (2007), **The Handbook Of Fraud Deterrence**, New Jersey-USA: John Wiley & Sons Inc.

Chaganti, Rajeswararao S. ve diğerleri (1985), “Corporate Board Size, Composition And Corporate Failures İn Retailing İndustry”, **Journal of Management Studies**, July, 22 (4), 400-417.

Chen, Ken Y. ve Elder, Randal J. (2007), **Fraud Risk Factors and the Likelihood of Fraudulent Financial Reporting: Evidence from Statement on Auditing Standards No. 43 in Taiwan**, Working Paper, December, Taiwan, http://aaahq.org/audit/midyear/08midyear/papers/53_Cheng_FraudRiskFactors.pdf (09.10.2010).

- Choo, Freddie ve Tan, Kim (2008), “The Effect Of Fraud Triangle Factors On Students’ Cheating Behaviors”, **Advances In Accounting Education: Teaching And Curriculum Innovations**, 9, 205–220.
- Choo, Teck Min ve diğerleri (1997), “Analytical Procedures for New and Matured Industries”, **Managerial Auditing Journal**, 12 (3), 123-134.
- Chopping, David (2004), “Taking Risk Seriously”, **Financial Reporting Auditinig**, July,92-94.
- Chtourou, Sonda Marrakchi ve diğerleri (2001), **Corporate Governance and Earnings Management**, Working Paper, 1-35, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=275053(14.06.2011).
- Church, Bryan K. ve diğerleri (2001), “Factors Affecting Internal Auditors' Consideration of Fraudulent Financial Reporting During Analytical Procedures”, **Auditing: A Journal of Practices&Theory**, March, 20 (1), 65-80.
- Churyk Natalie Tatiana ve diğerleri (2009), “Early Detection Of Fraud: Evidence From Restatements”, **Advances in Accounting Behavioral Research**, 12, 25-40.
- CIMA (Chartered Institute of Management Accountants) (2008), **Fraud Risk Management: A Guide To Good Practise**, http://www.cimaglobal.com/Documents/Thought_leadership_docs/cid_techguide_fraud_risk_management_feb09.pdf.pdf (09.01.2011).
- Coderre, David G. (1999a), “Computer Assisted Techniques for Fraud Detection”, **The CPA Journal**, August, 57-59.
- (1999b), **Fraud Detection: Using Data Analysis Techniques to Detect Fraud**, Global Audit Publications, http://pdfserve.informaworld.com/342000_758064766_768429903.pdf (03.03.2011).
- (2000), “Computer Assisted Fraud Detection”, **Internal Auditor**, August, 57 (4), 25-27.
- Coenen, Tracy L. (2008), **Essentials Of Corporate Fraud**, New Jersey-USA: John Wiley & Sons, Inc.

- Cohen, Jeffrey ve diğ erleri (2002), “Corporate Governance And The Audit Process”, **Contemporary Accounting Research**, Winter, 19 (4), 573–594.
- Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) (2004), **Enterprise Risk Management Framework**, Executive Summary, September, http://www.coso.org/documents/COSO_ERM_ExecutiveSummary.pdf (27.05.2011)
- (2008), **Internal Control Integrated Framework**, COSO Guidance on Monitoring, Vol.2, June, 1-53, <http://www.coso.org/documents/VolumeII-Guidance.pdf> (27.05.2011).
- Cooper, Cynthia (2008), **Extraordinary Circumstance**, Hoboken, New Jersey: John&Wiley Sons,İnc.
- Crouhy, Michel ve diğ erleri (2006), **The Essentials of Risk Management**, USA:The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Crowder, Nita (1997), “Fraud Detection Techniques”, **Internal Auditor**, April, 54 (2), 17-21.
- Cullinan, Charles P. ve Hughes, Susan B. (2008), “The Effects Of Expectation Formation On Detecting Unexpected Non-Changes In Account Balances During Analytical Procedures”, **Academy of Accounting and Financial Studies Journal**, 12 (3), 85-96.
- Cullinan, Charlie (2004), “Enron As A Symptom Of Audit Process Breakdown: Can The Sarbanes-Oxley Act Cure The Disease?”, **Critical Perspectives on Accounting**, 15, 853–864.
- Çarıkçioğ lu, Peyami (1995), **Türkiye’de Denetimin Geliş imi**, 1. Muhasebe ve Denetim Sempozyumu, İstanbul, Nisan. İSMMMOMO Yayın No:16.
- Çatıkkaş, Özgür ve Yurtsever, Gürdoğ an (2007), “Türkiye Uygulamaları Açısından Denetim Komiteleri Üzerine Bir Değ erlendirme”, **Mali Çözüm**, Mayıs-Haziran, 81, 79-102.
- Dauber, Nick A. ve diğ erleri (2008), **Auditing Standards and Other Professional Standards for Accountants**, England: John Wiley & Sons, Ltd.

- DeAngelo, Linda Elizabeth (1981), “Auditor Size and Auditor Quality”, **Journal of Accounting and Economics**, 3 (3), 183-199.
- Dechow, Patricia M. ve diğ erleri (1996), “Causes and Consequences of Earnings Manipulation: An Analysis of Firms Subject To Enforcement Actions By The SEC”, **Contemporary Accounting Research**, Spring, 13 (1), 1-36.
- Deloitte ve TOBB, (2011), **Yeni Türk Ticaret Kanunu ve Şirketim**, Ankara: TOBB Yayın No:2011-127.
- Demirbaş, Mahmut (2005), “İç Kontrol Ve İç Denetim Faaliyetlerinin Kapsamında Meydana Gelen Değişimler”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar, 7 (1), 167-188.
- Dennis, Alan R. ve Reinicke Bryan A. (2004), “Beta Versus VHS And The Acceptance Of Electronic Brainstorming Technology”, **MIS Quarterly**, 28 (1), 1–20.
- Dimitropoulos, Panagiotis E. ve Asteriou, Dimitrios (2008), “The Value Relevance Of Financial Statements and Their Impact On Stock Prices”, **Managerial Auditing Journal**, 24 (3), 248-265.
- Diñç, Engin ve Varıcı, İdiris (2008), “E- İşletme Olgusunun Muhasebe İlke ve Uygulamaları Üzerine Etkisi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran, 10 (1), 191-211.
- Dönmez, Adnan ve Ersoy, Ayten (2011), “Bağımsız Denetim Sürecinde Analitik İnceleme Prosedürleri: Türkiye’de SPK’dan Yetki Almış Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma”, **Bilig**, Kış, 56, 122-140.
- Drake, Philip D. ve Nigrini, Mark J. (2000), “Computer Assisted Analytical Procedures Using Benford's Law”, **Journal of Accounting Education**, June, 127-146.
- Dunn, Paul (2004), “The Impact of Insider Power on Fraudulent Financial Reporting”, **Journal of Management**, 30(3), 397–412.
- Durtschi, Cindy ve diğ erleri (2004), “The Effective Use of Benford’s Law to Assist in Detecting Fraud in Accounting Data”, **Journal of Forensic Accounting**, 5, 17-34.

- Editorial (2006), "Introduction: Special Section On Operational Risk", **Journal of Banking & Finance**, 30, 2599–2604.
- Erdoğan, Melih (2001), "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Benford Yasası", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Ocak, 1-8.
- Erdoğan, Nurten (2002), "Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Şubat,6, 17-32.
- Erdönmez, Pelin Ataman (2003), "Türkiye’de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma", **Bankacılar dergisi**, 47, 38-55.
- Fanning Kurt ve diğerleri (1995), "Detection Of Management Fraud: A Neural Network Approach, Intelligent Systems In Accounting", **Finance And Management**, February, 4, 113-126.
- Fanning, Kurt M. ve Cogger, Kenneth O. (1998), "Neural Network Detection of Management Fraud Using Published Financial Data", **International Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management**, 7, .21-41.
- Feroz, Ehsan H. ve diğerleri (1991), "The Financial and Market Effects Of The Sec's Accounting and Auditing Enforcement Releases", **Journal of Accounting Research**, Supplement, 29, 107-142.
- Ferrell, O. ve diğerleri (2005), **Business Ethics**, Sixth Edition, Boston, New York: Houghton Mifflin Company.
- Flesher, Dale. L. ve Zarzeski, Marilyn Taylor (2002), "The Roots of Operational (Value–for–Money) Auditing in English-Speaking Nations", **Accounting and Business Research**, 32 (2), 93-104.
- Fombrun, Charles ve Foss, Christopher (2004), "Business Ethics: Corporate Responses to Scandal", **Corporate Reputation Review**, 7 (3), 284–288.
- Frazier, David R. ve Spradling, L.Scott (1996), "The New SAS No:78", **CPA Journal**, May 66 (5), 40-50.
- Friedlob, George Thomas ve Schleifer, Lydia L.F. (1999), "Fuzzy Logic: Application For Audit Risk and Uncertainty", **Managerial Auditing Journal**, 14 (3), 127-135.

- Gallagher, Terry (2002), "Development and Disclosure of Corporate Governance Guidelines", **The Corporate Governance Advisor**, September/October, 10 (5), 23-24.
- Gerard Gregory J. ve diğ erleri (2004), "Identity Theft: The US Legal Environment and Organisations' Related Responsibilities", **Journal of Financial Crime**, 12 (1), 33-43.
- Geriesh, Lotfi (2003), "Organizational Culture and Fraudulent Financial Reporting", **The CPA Journal**, March, 73 (3), 29-32.
- Gillet, Roland ve diğ erleri (2010), "Operational Risk and Reputation in the Financial Industry", **Journal of Banking & Finance**, 34, 224–235.
- Gillett, Peter R. ve Uddin, Nancy (2005), "CFO Intentions Of Fraudulent Financial Reporting", **Auditing: A Journal Of Practice & Theory**, May, 24 (1), 55.75.
- Glover, Steven M. ve diğ erleri (2003), "A Test Of Changes İn Auditors. Fraud-Related Planning Judgments Since The Issuance Of Sas No. 82", **Auditing: A Journal Of Practice & Theory**, September, 22 (2), , 237.251.
- Goldmann, Peter (2009), **Anti-Fraud Risk and Control Workbook**, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Goyal, Vidhan K. ve Park, Chul W. (2002), "Board Leadership Structure And CEO Turnover", **Journal of Corporate Finance**, 8 (1), 49–66.
- Gökalp, Füsün (2005), "Genel Hatları İle Sarbanes Oxley Kanunu ve Türkiye'deki Şirketlere Etkisi", **Analiz**, Ekim 5 (14), 107-115.
- Green, Scott (2003), "Fighting Financial Reporting Fraud", **İnternal Auditor**, December, 58-65.
- Grice, Sr. John Stephan (2001), "Fraud Detection in Audits of Not-For-Profit Organizations", **National Public Accountant**, 46 (1), 10-15.
- Griffiths, David M. (2006), **Risc Based Internal Auditing**
http://www.internalaudit.biz/files/introduction/Internalauditv2_0_3.pdf (10.10.2010).

- Grove, Hugh ve Basilico, Elisabetta (2008), “Fraudulent Financial Reporting Detection Key Ratios Plus Corporate Governance Factors”, **International Studies of Management and Organization**, Fall, 38 (3), 10–42.
- Guan, Liming (2001), **Ratio Analysis – Predictor of Fraud?**, Working Paper, Georgia College and State University, <http://aaahq.org/audit/midyear/01midyear/papers/kaminski.pdf> (25.06.2011).
- Gücenme, Ümit ve Ersoy, Aylin Poroy (2006), “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Eğitimi”, **Mali Çözüm Dergisi**, (76), Kasım, 308-328.
- Gürbüz, Hasan (1995), **Muhasebe Denetimi**, 4.Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Güredin, Ersin (1998), **Denetim**, 8. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- (2007), **Denetim ve Güvence Hizmetleri**, İstanbul, Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Hackenbrack, Karl (1993), “The Effect of Experience with Different Sized Clients on Auditor Evaluations of Fraudulent Financial Reporting Indicators”, **Auditing: A Journal of Practice & Theory**, Spring, 12 (1), 99-110.
- Hall William D. ve Renner Arthur J. (1988), “Lessons That Auditors At Their Own Risk”, **Journal Of Accountancy**, July, 50-58.
- Hambrick, Donald C. ve D’aveni, Richard A. (1992), “Top Team Deterioration As Part Of The Downward Spiral Of Large Corporate Bankruptcies”, **Management Science**, October, 38 (10), 1445-1466.
- Hammersley, Jacqueline S. ve diğerleri (2010), “The Influence of Documentation Specificity and Priming on Auditors’ Fraud Risk Assessments and Evidence Evaluation Decisions”, **The Accounting Review**, 85 (2), 547–571.
- Hampton, John J. (2009), **Fundamentals of Enterprise Risk Management: How Top Companies Assess Risk, Manage Exposure, and Seize Opportunity**, New York: American Management Association (AMACOM).
- Harding, Noel ve Trotman, Ken T. (2011), **Enhancing Professional Skepticism Via The Fraud Brainstorming Discussion Outcomes**, 11 May,

http://www.isarhq.org/papers/C8-3_Harding_Trotman_ISAR_2011.pdf
(08.07.2011).

Harrast, Steven A. ve Olsen, Lori Mason (2007), “Can Audit Committees Prevent Management Fraud?”, **The CPA Journal**, January, 24-27.

Hedley, Timothy P. ve Cohen, Cassandra C. (2010), “Structuring an Effective Fraud Risk Management Program”, **Financial Executive**, Jul/Aug. 26 (6), 49-51.

Henry, Elaine ve diğerleri (2006), **The Role of Related Party Transactions in Fraudulent Financial Reporting**,
http://aaahq.org/audit/midyear/07midyear/papers/Henry_TheRoleOfRelatedPartyTransactions.pdf (09.06.2011).

Hermalin, Benjamin ve Weisbach, Michael (1988), “The Determinants of Board Composition”, **The Rand Journal of Economics**, Winter, 19 (4), 589–606.

Hernandez, Jose R. ve Groot, Tom (2007), **How Trust Underpins Auditor Fraud Risk Assessments**, Working Paper, Free University of Amsterdam,
http://aaahq.org/audit/midyear/07midyear/papers/Hernandez_HowTrustUnderpins.pdf (16.11.2010).

Hilas, Constantinos S. (2009), “Designing An Expert System For Fraud Detection In Private Telecommunications Networks”, **Expert Systems with Applications**, 36, 11559–11569.

Hill, Theodore P. (1995), “A Statistical Derivation of the Significant-Digit Law”, **Statistical Science**, 10 (4), 354-363.

Hillison, William (1999), “The Internal Auditor As Fraud-Buster”, **Managerial Auditing Journal**, 14 (7), 351-362.

Hitzig, Neal B. (2003), “The Hidden Risk in Analytical Procedures: What WorldCom Revealed”, **The CPA Journals**,
<http://www.nysscpa.org/cpajournal/2004/204/essentials/p32.htm> (27.06.2011).

HM Treasury (1997), **Managing Risk of Fraud- A Guide for Managers**, November,
<http://archive.treasury.gov.uk/fraud/mriskf.pdf> (06.07.2011).

- _____ (2003), **Managing The Risk Of Fraud A Guide For Managers, Assurance, Control and Risk**, May, <http://www.oregon.gov/DAS/SCD/docs/managefraud.pdf?ga=t> (05.07.2011).
- Hoffman Vicky B. (1997), “Discussion Of The Effects Of Sas No. 82 On Auditors' Attention To Fraud Risk Factors And Audit Planning Decisions”, **Journal Of Accounting Research**, 35, Supplement, 99-104.
- Hoffman, Vicky B. ve Zimbelman, Mark F. (2009), “Do Strategic Reasoning and Brainstorming Help Auditors Change Their Standard Audit Procedures in Response to Fraud Risk?”, **The Accounting Review**, 84 (3), 811–837.
- Hogan, Chris E. e diğerleri (2008), “Financial Statement Fraud: Insights from the Academic Literature”, **Auditing: A Journal of Practice & Theory**, November, 27 (2), 231–252.
- Hollein, Marie (2010), “Fighting Financial Reporting Fraud: A Team Effort”, **Financial Executive**, November, 6.
- Hopkin, Paul (2010), **Fundamentals of Risk Management**, The Institute of Risk Management, India: Replica Press Pvt Ltd.
- Huang, Hua-Wei ve Thiruvadi, Sheela (2009), “Audit Committee Characteristics And Corporate Fraud”, **International Journal of Public Information Systems**, 71-82.
- IFAC (2009), International Standard On Auditing 550 (ISA 550), **Related Parties**, <http://web.ifac.org/download/a029-2010-iaasb-handbook-isa-550.pdf>.
- _____ (2009), International Standard On Auditing 240 (ISA 240), **The Auditor's Responsibilities Relating To Fraud In An Audit Of Financial Statements**, web.ifac.org/download/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf (05.07.2011).
- _____ (2010), International Standard On Auditing 520 (ISA 520), **Analytical Procedures** (ISA 520), 2010 Handbook, <http://web.ifac.org/download/a026-2010-iaasb-handbook-isa-520.pdf> (17.06.2011).

IIA (Institute of Internal Audit), **Definition of Internal Audit**, <http://www.theiia.org/guidance/standards-and-guidance/ippf/definition-of-internal-auditing/> (18.10.2010)

————— **What is Internal Auditing?**, <http://www.theiia.org/theiia/about-the-profession/internal-audit-faq/?i=1077> (10.10.2010).

Jackson, Lisa A. ve diğ erleri (2009), “The Association Between Audit Committee Characteristics, The Contracting Process and Fraudulent Financial Reporting”, **American Journal of Business**, 24 (1), 57-65.

Jaffar, Nahariah ve diğ erleri (2008), “The Effect of the External Auditors’ Ability to Assess Fraud Risk on Their Ability to Detect the Likelihood of Fraud”, **International Journal of Management Perspectives**, 1 (1), 49-70.

Jans, Mieke ve diğ erleri (2010), “Internal Fraud Risk Reduction: Results Of A Data Mining Case Study”, **International Journal of Accounting Information Systems**, 11, 17–41.

Jensen, Michael C. (1993), “The Modern Industrial Revolution, Exit, and The Failure Of Internal Control Systems”, **The Journal of Finance**, July, 64 (3), 831-880.

Jesover, Fianna ve Kirkpatrick, Grant (2005), “The Revised OECD Principles of Corporate Governance and Their Relevance to Non-OECD Countries”, **Blackwell Publishing**, March, 3 (2), 127-138.

Jones, Keith (2004), **Improving Fraud Risk Assessments Through Analytical Procedures**, Doctoral Dissertation, September, University of Arizona.

Jorion, Philippe (2009), **Financial Risk Manager Handbook**, Fifth Edition, John Wiley&Sons Inc.

Kalaycı, Şeref (2006), **SPSS Uygulamalı Çok Değ işkenli İstatistik Teknikleri**, 2. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağ ıtım.

Kaminski Kathleen A. ve diğ erleri (2004), “Can Financial Ratios Detect Fraudulent Financial Reporting?”, **Managerial Auditing Journal**, 19 (1), 15-28.

- Kapardis, Maria-Krambia (2002), “A Fraud Detection Model: A Must for Auditors”, **Journal of Financial Regulation and Compliance**, 10 (3), 266-278.
- Karamustafa, Osman ve diğeri (2009), “Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Firmalar Üzerinde Bir Uygulama”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17 (1), 100 – 119.
- Kardeş, Seval (1995), **Denetimin Etkinliğinin Arttırılmasında Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanımı ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kardeş-Selimoğlu, Seval ve Göktepe, Hülya (2007), “Türk Ticaret Kanunu Tasarısındaki Bağımsız Denetimle İlgili Yeni Düzenlemeler”, **Mali Çözüm Dergisi**, Mayıs-Haziran, 81, 17-44.
- Kaşko, Yeliz (2007), **Çoklu Bağlantı Durumunda İkili (Binary) Lojistik Regresyon Modelinde Gerçekleşen I. Tip Hata ve Testin Gücü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaval, Hasan (2008), **Muhasebe Denetimi**, 3.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kennedy, Peter (2003), **A Guide to Econometrics**, Fifth Edition, Bodmin, Cornwall: United Kingdom by MPG Books.
- Kinney, William Jr. Ve McDaniel, Linda S. (1989), Characteristics Of Firms Correcting Previously Reported Quarterly Earnings, **Journal of Accountancy and Economics**, 11 (1), 71-93.
- Kıracı, Murat (2005), “Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetimin Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma”, **Muhasebe Ve Denetime Bakış**, Ocak, 103-126.
- Kirkos, Efsthios ve diğeri (2007), “Data Mining Techniques for Detection of Fraudulent Financial Statement”, **Expert Systems With Application**, 32, 995-1003.

- Knapp, Carol A. ve Knapp, Michael C. (2001), “The Effects Of Experience And Explicit Fraud Risk Assessment In Detecting Fraud With Analytical Procedures”, **Accounting, Organizations and Society**, 26, 25-37.
- Koo, Chi Mo ve Sim, Ho Seog (1999), “On the Role Conflict of Auditors in Korea”, **Accounting, Auditing & Accountability Journal**, 12 (2), 206-219.
- Koskivaara, Eija (2004), “Artificial Neural Networks In Analytical Review Procedures”, **Managerial Auditing Journal**, 19 (2), 191-223.
- (2007), “Integrating Analytical Procedures Into The Continuous Audit Environment”, **Journal of Information Systems and Technology Management**, 3 (3), 331-346.
- Kovacich, Gerald L. (2008), **Fighting Fraud- How To Establish And Manage An Anti-Fraud Program**, USA: Elsevier Inc.
- Köksal, Aytaç (2008), **Bağımsız Denetim Sözleşmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Ticaret Hukuku) Anabilim Dalı.
- KPMG (2006), **Fraud Risk Management**, www.kpmg.com/CN/en/.../Fraud-Risk-Management-O-200610.pdf (06.07.2011).
- (2008), **Audit Committee Effectiveness Post Sarbanes Oxley: Looking Back, Thinking Ahead**, Audit Committee Highlights, Fall, http://www.kworld.com/aci/docs/aci_publications/080318_ACI_Fall07_post.pdf (06.07.2011).
- Krishnan, Jagan ve Krishnan, Jayanthi (1997), “Litigation Risk and Auditor Resignation”, **The Accounting Review**, October, 72 (4), 539-560.
- Krishnan, Jayanthi (2005), “Audit Committee Quality and Internal Control: An Empirical Analysis”, **The Accounting Review**, 20(5), 649-675.
- Kromann Tine Buch ve diğerleri (2007), “Non-Parametric Estimation of Operational Risk Losses Adjusted For Under-Reporting”, **Scandinavian Actuarial Journal**, 4, 293-304.

Kumkale, Rüknettin (2000), **Muhasebe Sözlüğü**, İstanbul: BDS Yayınları.

Kutlar, Aziz (2005), **Uygulamalı Ekonometri**, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Küçük, Ergün (2009), **Hileli Finansal Raporlamamın Engellenmesinde Kurumsal Yönetim ve Dış Denetimin Rolü: Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı.

Küçük, Ergün ve Uzay, Şaban (2009), “Hileli Finansal Raporlamamın Oluşumu ve Doğurduğu Sorunlar”, **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Ocak-Haziran, 32, 239-258.

Küçük, İsmail (2008), **Finansal Raporlamada Hile-Manipülasyonlar ve Önlenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı.

Küçükkocaoğlu, Güray (2005), “Finansal Bilgi Manipülasyonunun Tespitinde Yapay Sinir Ağı Modelinin Kullanımı”, **İMKB Dergisi**, 9 (36), 1-30.

Küçükkocaoğlu, Güray ve Küçüksözen, Cemal (2005), “Gerçeğe Aykırı Finansal Tabloların Ortaya Çıkarılması: İMKB Şirketleri Üzerine Bir Çalışma”, **Muhasebe Finansman Dergisi**, 28, 161-171.

Kühn, Reimer ve Neu, Peter (2003), “Functional Correlation Approach To Operational Risk İn Banking Organizations”, **Physica A.**, 322, 650 – 666.

Lai Fong-Woon ve diğerleri (2009), “Shareholders Value Creation Through Enterprise Risk Management”, **International Journal of Business Research**, 10 (1), 44-58.

Lanza, Richard B. ve Gilbert, Scott (2007), “A Risk-Based Approach to Journal Entry Testing”, **Journal of Accountancy**, July, 32-35.

Law, Philip (2008), “Auditors’ Perceptions Of Reasonable Assurance İn Audit Work and The Effectiveness Of The Audit Risk Model”, **Asian Review of Accounting**, 16 (2), 160-178.

- Lee, Thomas A. ve diğerleri (1999), “The Difference Between Earnings And Operating Cash Flow As An Indicator Of Financial Reporting Fraud”, **Contemporary Accounting Research**, Winter, 16 (4), 749-86.
- Leobbecke, James K. ve diğerleri (1989), “Auditors’ Experience With Material Irregularities: Frequency, Nature and Detectability”, **Auditing: A Journal of Practice&Theory**, Fall, 9 (1), 1-28.
- Lev, Baruch ve Thiagaragjan, S. Ramu (1993), “Fundamental Information Analysis”, **Journal of Accounting Research**, Autumn, 31 (2), 190-215.
- Levy, Benjamin (2009), **Financial Crisis Aggravating Corporate Fraud**, News <ftp://124.42.15.59/ck/2011-1/165/072/459/250/Financial%20crisis%20aggravating%20corporate%20fraud.pdf>, (09.06.2011).
- Liao, Shu-Hsien (2005), “Expert System Methodologies And Applications A Decade Review From 1995 To 2004”, **Expert Systems with Applications**, 28, 93–103.
- Lin, Jerry W. ve diğerleri (2003), “A Fuzzy Neural Network for Assessing the Risk of Fraudulent Financial Reporting”, **Managerial Auditing Journal**, 18 (8), 657-665.
- Liou, Fen-May (2008), “Fraudulent Financial Reporting Detection and Business Failure Prediction Models: A Comparison”, **Managerial Auditing Journal**, 23 (7), 650-662.
- Lore, Marc ve Borodovsky, Lev (2000), **The Professional’s Handbook of Financial Risk Management**, Oxford: Reed Educational and Professional Publishing Ltd.
- Lou, Yung-I ve Wang, Ming-Long (2009), “Fraud Risk Factor Of The Fraud Triangle Assessing The Likelihood Of Fraudulent Financial Reporting”, **Journal of Business & Economics Research**, February, 7 (2), 61-78.
- Luo, Yadong (2005), “Corporate Governance and Accountability In Multinational Enterprises: Concepts and Agenda”, **Journal of International Management**, (11), 1– 18.

- Lynch, Antoinette L. ve diğerleri (2009), “Fraud Brainstorming Using Computer-Mediated Communication: The Effects of Brainstorming Technique and Facilitation”, **The Accounting Review**, 84 (4), 1209–1232.
- Maddala, G.S. (1991), “A Perspective on the Use Of Limited-Dependent and Qualitative Variables Models in Accounting Research”, **The Accounting Review**, October, 86 (4), 788-807.
- Mancuso, Anthony J. (1992), “Analytical Procedures (auditing) (Quality Review)”, **The CPA Journals Online**, April.
- Manuel, Fred A. (2010), “Acceptable Risk”, **Professional Safety**, May, 30-38.
- Marks, Jonathan T. (2009), “Uncovering Hidden Risks”, **Financial Executive**, June, 44-48.
- Mcknight, William (2005), “Achieving Compliance and Managing Operational Risk, Part 1”, **DM Review**, November, 54-55, <http://robincheung.info/efnet-biology/Financial%20Meltdown/Banking%20Journal%20Articles/Achieving%20Compliance%20and%20Managing%20Operational%20Risk,%20Part%201.pdf> (21.04.2011)
- Mishra, Chandra ve Drtina, Ralph (2004), “Accounting Manipulations and Business Failures: The Case For Effective Financial Disclosure and Corporate Governance”, **Journal of Private Equity**, 7 (4), 27-35.
- Ming, Jian (2003), **Earnings Management and Tunneling Through Related Party Transactions: Evidence From Chinese Corporate Groups**, Doctoral Thesis, June, The Hong Kong University.
- Montgomery, Daniel D. ve diğerleri (2002), “Auditors’ New Procedures For Detecting Fraud”, **Journal Of Accountancy**, May, 193, 63-66.
- Moody, Michael J. (2002), “Corporate Governance Moves to the Front Burner, Rough Notes; October”, **ProQuest Health Management**, 88.
- Moyes, Glen D. ve diğerleri (2005), “Rise The Red Flags”, **Internal Auditor**, October, 47-51.

- Munter, Paul ve Ratcliffe, Thomas A. (1998a), "Auditor's Responsibilities For Detection Of Fraud", **National Public Accountant**, August, 43 (6), 37-47.
- (1998b), "Auditor's Responsibilities For Detection of Fraud", **National Public Accountant**, September, 43 (7), 26-36.
- National Commission on Fraudulent Financial Reporting (Treadway Commission) (1987), **Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting**, October <http://www.coso.org/Publications/NCFFR.pdf> (07.07.2011).
- Nelson, Mark W. ve diğ erleri (2002), "Evidence From Auditors About Managers' And Auditors' Earnings Management Decisions", **The Accounting Review**, Supplement, 77, 175–202.
- Nigrini, Mark J. ve Mittermaier, Linda J.(1997), "The Use of Benford's Law As an Aid in Analytical Procedures, **Auditing:A Journal of Practice & Theory**, Fall, 16 (2), 52-67.
- OECD (2004),**OECD Principles of Corporate Governance**, France: OECD Publications Service.
- Özbirecikli, Mehmet (2006), "Bağımsız Denetçinin Müşteri Firmanın Yolsuzluk Eylemi Karşısındaki Tutumu: Şirket Yolsuzluk Vakaları ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir İnceleme", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Nisan, 5 (18), 1-18.
- Palmrose, Zoe-Vonna (1988), "An Analysis of Auditor Litigation and Audit Service Quality", **Accounting Review**, January, 63, 55-73.
- Payne, Elizabeth A. ve Ramsay, Robert J. (2005), "Fraud Risk Assessments and Auditors' Professional Skepticism", **Managerial Auditing Journal**, 20 (3), 321-330.
- Persons, O.S. (1995), "Using Financial Statement Data To Identify Factors Associated With Fraudulent Financial Reporting", **Journal of Applied Business Research**, 11 (3), 38-46.
- Petria, Nicolae ve Petria, Licuta (2009), "Operational Risk Management And Basel II", **Management And Economics**,97.

- Pickett, K.H Spencer (2005), **Auditing the Risk Management Process**, New Jersey: John Wiley&Sons.
- Power, Michael (2004), **The Risk Management of Everything**, First Edition, London: Hendy Banks.
- Pricewaterhousecoopers Türkiye Danışmanlık Hizmetleri (2006), **Her Yönüyle Kurumsal Risk Yönetimi**, İstanbul: Pınarbaş Matbaacılık.
- Quan, Lou (2007), “Fraudulent Financial Reporting:Theory and Evidence”, **Journal of Modern Accounting and Auditing**, February, 3 (2), 12-14.
- Rada, Roy (2008), “Expert Systems And Evolutionary Computing For Financial Investing: A Review”, **Expert Systems with Applications**, 34, 2232–2240.
- Ramos, Michael (2003), “Auditors’ Responsibility For Fraud Detection”, **Journal of Accountancy**, January, 95 (1), 28-36.
- Ravisankar P. ve diğerleri (2011), “Detection Of Financial Statement Fraud and Feature Selection Using Data Mining Techniques”, **Decision Support Systems**, 50 (2), 491–500.
- Rezaee, Zabihollah (2002), **Financial Statement Fraud: Prevention and Detection**, New York: John Wiley High Education.
- Rezaee, Zabihollah ve Riley, Richard (2010), **Financial Statement Fraud-Prevention and Detection**, Hoboken, New Jersey: John&Wiley Sons, Inc.
- Richards, David A. ve diğerleri (2008), **Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide**, Institute of Internal Auditors, American Institute of Certified Public Accountants and Association of Certified Fraud Examiners, 1-80, <http://www.acfe.com/documents/managing-business-risk.pdf> (27.11.2010).
- Rose, Jacob ve Norman, Carolyn Strand (2008), **Internal Audit Reporting Lines, Fraud Risk Decomposition and Assessment of Fraud Risk**, The Institute of Internal Auditors Research Foundation, <http://www.theiia.org/bookstore/product/internal-audit-reporting-lines-fraud-risk-decomposition-and-assessments-of-fraud-risk-1377.cfm> (10.10.2010).

- Saksena, Pankaj (2001), "The Relationship Between Environmental Factors and Management Fraud: An Empirical Analysis", **International Journal of Commerce&Management**,11, 120-138.
- Saltık, Nihal (2007), "İç Kontrol Standartları", **Bütçe Dünyası Dergisi**, 2 (26), 58-69.
- Sharma, Vineeta D. (2004), "Board of Director Characteristics, Institutional Ownership, and Fraud: Evidence from Australia", **Auditing: A Journal Of Practice & Theory**, September, 23 (2), 105-117.
- Shelton, Sandra Waller ve diğerleri (2001), "Auditing Firms' Fraud Risk Assessment Practices", **Accounting Horizons**, March,15 (1), 19-33.
- Shu, Susan Zhan (2000), "Auditor Resignations: Clientele Effects and Legal Liability", **Journal Of Accounting And Economics**, 29 (2), 173-205.
- Silverstone, Howard ve Davia, Howard R. (2005), **Fraud 101 Techniques and Strategies for Detection**, Second Edition, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Simon, Jon (1998), **Why Do Companies Use Creative Accounting? The Association of Chartered Certified Accountants**, (http://www2.accaglobal.com/archive/sa_oldarticles/49847 (07.07.2011)).
- Singleton, Tommie W. ve Singleton, Aaron J. (2010), **Fraud Auditing and Forensic Accounting**, Fourth Edition, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Skousen, Christopher J. (2004), **An Empirical Investigation of the Relevance and Predictive Ability of the SAS 99 Fraud Risk Faktörs**, Doktor of Philosophy, Oklahoma State University, UMI Disertations Services.
- Skousen, Christopher J. ve Wright, Charlotte J. (2006), **Contemporaneous Risk Factors and The Prediction of Financial Statement Fraud**, Working Paper, Utah State University- School Of Accountancy.
- Soubliere, Alain (2011), **Advanced Statistical Methods at the Service of Fraud Finding**,IIA(The Institute of Internal Auditors) International Conference, Kuala Lumpur, Malaysia, <http://www.theiia.org/download.cfm?file=12482> (28.06.2011).

- Söyler, Halil (2003), **Bilançonun Tahlile Hazırlanması, Tahlil Yöntemleri ve Eleştiriler**, http://www.alomaliye.com/halil_soyler_bilanco_tahlile.htm (21.06.2011).
- Spathis, Charalambos T. (2002), “Detecting False Financial Statement Using Published Data: Some Evidence From Greece”, **Managerial Auditing Journal**, 17 (4),179-191.
- Spathis, Charalambos ve diğerleri (2002), “Detecting Falsified Financial Statements: A Comparative Study Using Multicriteria Analysis and Multivariate Statistical Techniques”, **The European Accounting Review**, 11 (3), 509-535.
- Spedding, Linda ve Rose, Adam (2008), **Business Risk Management Handbook**, Oxford: CIMA Publishing.
- Spicer, Ronald L. (2006), **Enterprise Risk Management and Sarbanes-Oxley Compliance: A Model Of Convergence In Accounting Audit Practice**, Doktoral Dissertation, Capella University, November, United States.
- SPK (Sermaye Piyasası Kurulu) (2006), “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, No: 22)”, **T.C. Resmi Gazete**, 29196, 12 Haziran 2006.
- (1987), Sermaye Piyasasındaki Bağımsız Dış Denetleme Hakkında Yönetmelik (1987), **T.C. Resmi Gazete**, 19663, 13 Aralık 1987.
- **Kurumsal Yönetim İlkeleri**, <http://www.spk.gov.tr/displayfile.aspx?action=displayfile&pageid=66&fn=66.pdf&submenuheader=null> (13.06.2011).
- Srivastava, Rajendra P. ve diğerleri (2009), “Bayesian Fraud Risk Formula For Financial Statement Audits”, **ABACUS, A Journal Of Accounting, Finance And Business Studies**, 45 (1), 66-87.
- Staubus, George J. (2005), “Ethics Failures in Corporate Financial Reporting”, **Journal of Business Ethics**, Springer, 57, 5-15.
- Steffee, S. (2010), “Boards and Audit Committees Reevaluating Risk Oversight”, **Internal Auditor**, April, 67 (2), 13-15.

- Stice, James (1991), “Using Financial and Market Information to Identify Pre-Engagement Factors Associated with Lawsuits Against Auditors”, **The Accounting Review**, 66 (3), 516-533.
- Summers, Scott L. ve Sweeney, John T. (1998), “Fraudulently Misstated Financial Statements and Insider Trading: An Empirical Analysis”, **The Accounting Review**, January, 73 (1), 131-146.
- Sun, Jie ve Li, Hui (2008), “Data Mining Method For Listed Companies’ Financial Distress Prediction”, **Knowledge-Based Systems**, 21 (1), 1–5.
- Sympson, Troy (2010), “Fraud Prevention”, **Smart Business Chicago**, September.
- Şahin, Zülfikar, **Türkiye’de Bağımsız Denetimin Tarihi Gelişimi Gerekliliği ve Yararları**,
www.muhasabenet.net/makale_zulfikar%20sahin_turkiye%20de%20bagimsiz%20denetimin%20tarihi%20gelisimi.doc (10.08.2011).
- Tandy, Paulette Redfern (1987), **An Empirical Study of the Extent, Timing and Nature of Analytical Review Procedures in Actual Audit Settings**, Doctoral Theses, Texas A&M University.
- Tanner, Sally (2008), “Managing Risk How Organisations Respond to Fraud Risk”, **Accountancy Ireland**, June, 40 (3), 26-28.
- Tapp, Darren J. ve Burg, David (2001), “Using Technology to Detect Fraud”, **Pennsylvania CPA Journal**, Winter, 71 (4), 20-24.
- The Economist Intelligence Unit (2005), **Reputation: Risk of Risks**, An Economist Intelligence Unit White Paper, http://www.audit-committee-institute.be/dbfetch/52616e646f6d4956efea2b2ca402fdd8136316a1405496b5/reputation_risk_of_risks.pdf (05.02.2011).
- Thornton, Grant (2010), **Managing Fraud Risk: The Audit Committee Perspective**, The Audit Committee Guide Series, 1-21, http://www.grantthornton.com/staticfiles/GTCom/Audit/Assurancepublications/Audit%20committee%20guides/ACH_Guides_Managing_Fraud_Risk_.pdf (26.10.2010).

Tipgos, Manuel A. (2002), “Why Management Fraud is Unstoppable”, **The CPA Journal**, 72 (12), 34-41.

TTK (Türk Ticaret Kanunu), <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6102.html>, (19.07.2011).

Türedi, Hasan (2007), **Denetim**, Trabzon: Celepler Matbaacılık.

TÜRMOB-TESMER (2009), “**Mesleki Uyum Eğitimi Denetim**”, TESMER Yayın No.85, Cilt 1, Ankara.

Ulusoy, Sibel (2007), **Finansal Tablo Hilelerinin Değerlendirilmesi Ve Bu Kapsamda Hâsılatın Kaydedilmesinde Özellikli Durumlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

URL, http://en.wikipedia.org/wiki/Predictive_analytics#Time_series_models (28.06.2011).

URL, <http://mathworld.wolfram.com/BenfordsLaw.html> (29.06.2011).

URL, http://www.acfe.com/documents/sample_fraud_policy.pdf (20.06.2011).

URL, http://www.alomaliye.com/tmsk/tms_10_donem_net_kari.doc (26.06.2011).

URL, http://www.ehow.com/about_4681905_history-of-auditing.html (09.08.2011).

URL, http://www.elearning.strathmore.edu/file.php/299/Fraud_and_Errors.pdf (08.02.2011)

URL, http://www.istatistikanaliz.com/mann_whitney_u_testi.asp (10.06.2011).

URL, <http://www.kap.gov.tr/yay/Download/Bildirim/Ek/34415.pdf> (23.03.2011)

URL, <http://www.kap.gov.tr/yay/Sorgu/SorguBildirim.aspx>

URL, http://www.kavramdenetim.com.tr/upload/pages/image_2011_04_11_16_27_46_37_.jpg (03.04.2011).

URL, <http://www.nytimes.com/library/financial/glossary/bfglosf.htm> (09.02.2011)

URL, <http://www.researchconsultation.com/multicollinearity-multiple-regression.asp> (09.06.2011).

URL, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102-5.htm> (03.11.2011)

URL, <http://www.spk.gov.tr/apps/haftalikbulten/index.aspx?submenuheader=-1>

URL, <http://www.theiaa.org/guidance/standards-and-guidance/ippf/standards/full-standards/?i=8317> (21.10.2010).

URL,<http://www.theiia.org/guidance/standards-and-guidance/ippf/standards/standards-items/?search=risk%20management&C=3094&I=8269> (13.06.2011).

Uyar, Süleyman ve Çelik, Muhsin (2009), “Uluslararası Denetim Standartları Ve Sermaye Piyasası Kurulu Düzenlemelerine Göre Denetim Raporları: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda Bir Araştırma”, **Muhasebe ve Finansman**, Ocak, 41, 140-156.

Uzay, Şaban (2003), “İşletmelerde Denetimin Etkinliğini Sağlamada Denetim Komitesinin Rolü ve Türkiyede Uygulanabilirliği”, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Ocak, 71-82.

————— (2006), “Denetçilerin Denetiminde Yeni Bir Model Olarak Kamu Gözetim Kurulu ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, **MÖDAV - Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, 8 (4),175-210.

————— (2008), “Faaliyet Denetimine Genel Bakış (An Overview of Operational Auditing)”, İbiş Cemal (Ed.), **II. Uluslararası Muhasebe Denetimi Sempozyumu ve VIII. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu içinde** (275-307), Bildiriler Kitabı, Antalya: İSMMMO Yayın No:92.

Uzay, Şaban ve diğerleri (2009), “Türkiye’de Muhasebe Denetimi: Geçmişten Geleceğe–1”, **Mali Çözüm**, (95), 25-140.

Uzay, Şaban ve Gönen Seçkin (2009), **Muhasebeci ve Denetçilere Yönelik Yaptırımların Finansal Raporlama Sürecinin Etkinliğindeki Rolü**, http://iibf.erciyes.edu.tr/akademi/mh/suzay/MODAV_4_5_Aralik2009_2.pdf.(03.10.2011).

Uzun, Hatice ve diğerleri (2004), “Board Composition and Corporate Fraud”, **Financial Analysts Journal**, May/June, 60 (3), 33-43.

Ünlü, Ulaş (2009), “İlk Halka Arzlarda Uzun Dönem Getirilerinin Tahmini: Yapay Sinir Ağları İle İMKB İçin Ampirik Bir Çalışma”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, 10, 29-47.

Wales, Jimmy, **Accounting Scandals**, http://en.wikipedia.org/wiki/Accounting_scandals (30.11.2010).

- Walsh, Niall (2005), “International Standards on Auditing the Practitioner's Perspective”, **Accountancy Ireland**, June, 37 (3), 23-25.
- Wilks, T. Jeffrey ve Zimbelman, Mark F. (2004), “Decomposition of Fraud-Risk Assessments And Auditors' Sensitivity To Fraud Cues”, **Contemporary Accounting Research**, Fall, 21 (3), 719-745.
- Wilson, Arlette C. (1991), “Use of Regression Models as Analytical Procedures: An Empirical Investigation of Effect of Data Dispersion on Auditor Decisions”, **Journal of Accounting, Auditing & Finance**, 6 (3), 365-381.
- Wright, Arnold ve Ashton, Robert H. (1989), “Identifying Audit Adjustments With Attention-Direction Procedures”, **The Accounting Review**, October, 64 (4), 710-728.
- Xie, Biao ve diğ erleri (2003), “Earnings Management and Corporate Governance: The Role Of The Board and The Audit Committee”, **Journal Of Corporate Finance**, 9 (3), 295– 316.
- Yaman, Tuba (2008), **Finansal Tablolar Aracılı ğ ı İ le Kullanıcılara Yanıltıcı Bilgi Sunulması Ve Sonuçları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İ ş letme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı.
- Yılanıcı, Münevver (2003), “Denetim Komitesinin İ ç Denetim Etkinli ğ ini Sa ğ lamadaki Ve Hileleri Önlemedeki Rolü”, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Ocak, 3 (8), 23-34.
- Yılmaz, Ş ebnem Kotlan (2008), **Veri Madencili ğ i: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Örne ğ i**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İ ş letme Anabilim Dalı.
- Young, Beth (2005), “Related-Party Transactions: Why They Matter and What Is Disclosed”, **The Corporate Governance Advisor**, July/August, 13 (4), 1-7.
- Yüzbaşıo ğ lu, A.Nejat (2003), **Risk Yönetimi Ve Bankaların Denetimi**, Risk Yönetimi Konferansı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Risk Yönetimi Konferansı Sunumu,16 Ocak, İstanbul, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/Sunumlar/1977__www.bddk.org.tr_turkce_yayinlarveraporlar_sunumlar_riskmanagementNY.pdf (07.06.2011).

Zhou, Wei ve Kapoor, Gaurav (2011),” Detecting Evolutionary Financial Statement Fraud”, **Decision Support Systems**, 50, 570–575.

Zikmund, Paul (2008), “4 Steps To A Successful Fraud Risk Assessment”, **Internal Auditor**, February, 60-65.

Zimbelman, Mark F. (1997), “The Effects of SAS No. 82 on Auditors’ Attention to Fraud Risk Factors and Audit Planning Decisions”, **Journal of Accounting Research, Supplement**, 75-97.

ÖZGEÇMİŞ

İdiris VARICI 03.07.1982'de Ordu'nun Aybastı ilçesinde doğdu. İlkokulu Kabataş ilçesinin beylerli köyünde, orta ve lise öğrenimini Fatsa ilçesinde tamamladı. 2000 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünü kazandı. 2004 yılında anılan bölümden bölüm birincisi olarak mezun oldu ve aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında tezli yüksek lisans programına kayıt yaptırdı. 2004-2005 eğitim öğretim yılında İngilizce hazırlık okuduktan sonra 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 2007 yılında yüksek lisansını aynı enstitüde tamamladı ve aynı yıl doktora başladı. 2009 yılında Rize Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesine araştırma görevlisi olarak geçiş yaptı.

Halen araştırma görevlisi olan VARICI, evli ve bir çocuk babası olup İngilizce bilmektedir.